

ԻՆԵԿԵՆ

ՊԵՏՄՈՒԹՒՒՆ

ՔՈՐԵՐԻՆՆԵՒ, Է

ԵՂԵԿԵՐՏԵՑ ՄԵԾԻ ՀՕՐՆ

ՄԻՒԹԵՐԵՅ

ԵՒ ԿԵԼԻՐ

Ե.Ջ.ՆՈՒԵԿԵՆ ՈՒՐՈՒՄՆ

ԻԵՐԵՐԵՐԻ

ԴՐՈՇՄԵԱԼ

Ի Վ. Ի. ԷՆԵՐԵՆ

Ի ՎԱՆՍ ՊԵՇՏՊԵՆ Ս. ԱՍՏՈՒԼԾԵԾՆԻ

1842

Ar
604

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

1830

308

ԲՆԵԿԵՆ

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

1844

1844

Յ Ե Ռ Ե Ջ Ե Ի Ե Ն

Թի որ մարդս բնութեան Լրարիչը պէտք է որ ճանչնայ, վասն զի իր տէրն է. բնական տրարածներն ալ կը վայլէ որ ճանչնայ, վասն զի անոնց տէրն է։ Ուստի Լստուած ալ աշխարհս ստեղծելէն ետքը, երբ որ մարդս ամէն բանի տէր ըլլաւ նէ, անմիջապէս ուղեւոր իմացընել որ ինքը բովանդակ բնութիւնը պիտի ճանչնայ, բոլոր կենդանիները ժողովեց բերաւ իր առջին որ տեսնէ, քննէ, ճանչնայ, ու ամէն մէկուն իր բնութեանը, սովորութեանը, պաշտօնին կամ կերպարանացը յարմար իրենց անուաններ դնէ։ Արդ բնական պատմութեան պաշտօնն ալ աս է, այս ինքն որ չէ թէ մինակ կենդանիները, հապա տընկերն ու հանքերն ալ ամէն մէկը իր տեղը մէկիկ մէկիկ մեր առջին կը ժողովէ կը բերէ, ու բնութեան մէջ գտնուած մարմիններուն բունը մեզի կը պատմէ։

Բնական պատմութեան թանգարանը բովանդակ բնութիւնն է. ուստի ինչ վիճակ որ ունենաս, աշխրըքիս որ կողմը որ դըտնըիս, միշտ բնութեան սքանչելիքը չորս դիպաւած կը տեսնես։ Բնդարձակ դաշտերու վրայ, թանձր անտառներուն մէջ, բարձր լեռերու գլուխը, հանգարտ գետերու քով, ու ովկիանոսի ալեկոծ երեսին վրայ քու ուամանդ նիւթ կը գըտնես։ Ասընդարձակ թանգարանիս մէջ բնութեան Լրարչապետին անհասանելի իմաստութիւնը, անվախճան բարութիւնն ու անբաւ կարողութիւնը կ'ի-

մանաս, կը գովես ու կը զարմանաս, տեսնելով որ ամէն բան մէկ որոշ վախճանի մը համար ստեղծուած, ու սքանչելի կարգաւորութեամբ իրարու հետ կապուած է: Ինչու որ Լստուած ամենակարող արարիչ ըլլալով, առանց վախճանի բան մը ընել իր ամենարուեստ իմաստութեանը շէր վայլեր. ուստի ամէն բան սրշափ որ չընչին ու խոտան երեւայ, որովհետեւ Լստուծոյ ստեղծուածն է, պէտք է որ սքանչելի ու մեր մեծարանացը արժանի ըլլայ: Տեսա՞ր ուրեմն ինչպէս կամաց կամաց բնութեան Լրարիչը ճանչնալու առաջնորդեց քեզի Բնական պատմութիւնը, որ իր բուն նպատակն է:

Լս սքանչելի ծանօթութեամբ քանի որ յառաջ կ'երթաս, միտքդ աւելի կը լուսաւորւի, ու ասանկով կը ստանաս նախանձելի հմտութիւն, անպատմելի սրտի գոհութիւն, ու մարդկային ազգի մեծապէս օգտակար միջոց մը: Որչափ շահ չկրնար քաղել երկրագործութեան յառաջագիմութեանը՝ աքնկերութանօթութիւնէն: Որչափ կը հարբստանայ վաճառականութիւնը հանքերու ճանչցուելովը: Սարգիկներու ապրելուն սրշափ աւելի հաճոյական, աւելի առողջարար ու աւելի առատ նիւթ կը գտնուի կենդանիներէն: Իսկ ո՞ր հասակին, ո՞ր ատենուան, ո՞ր վիճակին չյարմարիր բնութիւնը ճանչնալ: Մեր մանկութեան տարիները կը զըօսեցընէ, երիտասարդութիւննիս կը զըւարճացընէ, իսկ ծերութեան միտքարանքկ'ըլլայ: Բայց մէյ մ'ալ աչքներդ դարձուր այնչափ երեւելի մարդկան վրայ, ու տեսնես որ քանիներ երջանիկ համարուեցան Բնական պատմութեան հմտութեամբը. զոր օրինակ Լըիստոտեղէս, Ղինէոս, Բուփոն, Բունէտ եւ այլն. իսկ Պղինիոսը Բեսրիոս կամ Վեսուլ լերան վրայ ողջ ողջ այրած, ու աս դիտութեանս

Համար զոհ եղած կը գրանեն . թող տանք այնչափ-
ներն ալ որ ասոր յառաջագիմութեանը համար օտար
երկիրներ կեանքերնին թողուցին :

Ասանկ վայելուչ, ասանկ հարկաւոր ու օգտա-
կար գիտութիւն մը, որչափ կարելի է կատարեալ կեր-
պով աւանդելու համար, իրաւամբ մինչուի վերջին փու-
թերնիս ի գործ դրինք կրօնանք զրուցել, թէ կար-
գին, թէ գիւրութեան, թէ անուաներուն կողմանէ :
Որովհետեւ Ռնական պատմութիւնն ալ Ռնական գի-
տութեան պէս հիմակւան ատենս երթալով օրէ օր
յառաջանալու վրայ է, որչափ որ նոր տեսակ մը կը
գտնուի, նոր յատկութիւն մը կը ճանչցուի, կամ
նոր զննութիւն մը կը յայտնուի, այնչափ ընդարձակ
բաժանումներ, կատարեալ նկարագրութիւններ,
ճիշտ վարդապետութիւններ, ու վերջապէս նոր կարգ
պէտք է որ բռնուի : Աստի հոս տեղս Ղինէոսին
կամ Հուտուինոսին կամ եւս առաւել Ռուփոնին կարգը
ճշգիւ տեսնելու մի սպասեր, որովհետեւ հիմակւան
ատենս Ռնական պատմութիւնը նոր անուանի բնա-
պատումներուն, կուիւրին, Հումբոլդտին, Ռոլմեն-
բաքին եւ այլն, զննութիւններովն անանկ բարձր ու
կատարեալ աստիճան հասած է որ ամէն տեղ իրենց
կարգը մեծ ընդունելութիւն ու շնորհակալութիւն
գտած է : Անոր համար մենք ալ աս երեւելի մատե-
նագիրները մեզի առաջնորդ առնելով, իրենց բրնձած
ճամբուն ու ընդունած կարծիքին հետեւեցանք :
Իսկ որովհետեւ, կ'ըսէ մէկ բնապատում մը, աս
ալ չենք կրնար ուրանալ որ հներն ալ իրենց փութովը
Ռնական պատմութեան շատ գիւրութիւն տրւած են,
ու հիմակ ալ մեծ լուսաւորութիւն կու տան, անոր
համար անոնք ալ առջեւնիս ունենալով տեղ տեղ ի-
րենց կարծիքն ալ յառաջ բերինք : Իսկ ուր որ հին

ատեններէ մնացած մէկ ծուռ կարծիք կամ համարում
կամ առասպել մը կար նէ, անոնց մէջէն գիտնալու
հարկաւորներուն երեւելիները անմիջապէս իրենց տեղը
նշանակեցինք, որպէս զի մեր կարգացողները որչափ
որ կարելի է աս նիւթիս մէջ հմուտ ընենք:

Իսկ դիւրութեան կողմանէ ամէն կարելի միջոցը
բանեցընելու համար ամէն մէկ Սաար՝ Լատուած, Դաս,
Վարդ, Յեղ եւ այլն, բաժնեցինք, գպրոցներու օրի-
նացը համաձայն. Սեռերը պզտի տանգլուխ գրերով
ու թըւերով գրինք, իսկ Տեսակները հասարակ անոնց
տակը: Ամէն բան լմըննալէն ետքը գրինք բովան-
դակ խնական պատմութեան Վարդը, որուն մէջ աշ-
կերտը կարծես թէ հայլի մէջ բոլոր յառաջան ու-
մըսները կը տեսնէ, ու միտքը անշփոթ ու հաստատ
կը պահէ: Բայց որպէս զի ամէն մէկ մասին մէջ գրու-
նըւած երեւելի, դարմանալի ու դժուարագիւտ բա-
ները կարող ըլլանք կենդանի նկարագրել, կըրցածներ-
նուս չափ ճոխ տախտակներ ալ աւելցուցինք:

Վշտաւոր փոյթը անուններու մէջ հարկաւոր էր:
Որովհետեւ բնական մարմիններէն շատերուն նշա-
նակութիւնը մեր նախնեաց գրքերուն մէջ անորոշ են,
բայց խիստ շատն ալ բոլորովին իրենց անձանօթ,
ջանացինք շատ աշխատութեամբ բուն նախնեաց
գործածածը փնտռել գրանել, ու գործածել կամ
իրենց բուն նշանակութեամբը, կամ որն որ մեզի
հիմամբ որոշ երեւցաւ նէ: Իսկ պակասածներէն շատը
ուրիշ ազգերէն թարգմանեցինք գրերուն կամ իմաս-
տին համեմատ, շատն ալ հարկաւորեցանք նորէն մեզ-
մէ յարմարցընել, խիստ շատ զգուշութեամբ, երկիւ-
ղածութեամբ ու խնայութեամբ, որպէս զի թէ գլխ-
խաւորաբար բուն նախնեաց հին գեղեցիկ բառերը հա-
սարակ ըլլան ու գործածւին, թէ պակսութիւնը լե-

ցուի, ու թէ լեզուին խանգարում մը չըլլայ նորեւումի
բառելով:

Իսկ ասոնք ալ աւելի դիւրնցընելու համար
ետեւը ամէն մէկ անուան հայերէնին դիմացը լատի-
ներէն ու Գերմաներէն, նմանապէս Վաղիերէն ու
Տաճկերէն ալ որչափ որ կըրնայինք դրինք, ինչպէս
նաեւ ուրիշ ուսումնական բառերուն ալ: Իսկ ուրիշ
հասարակ բառերուն քիչ մը դժուարիններուն առ-
ջեւը պարզ Տաճկերէնը նշանակեցինք:

Ասանկով ամէն ջանքը ի գործ դնելէն ետքը
կըրնանք համարձակութեամբ զըուցել որ, ինչպէս որ
աս գործքս ազգերնուս մէջ առջինը, նոյնպէս փոյ-
թերնիս ալ վերջինը եղաւ: Սինակ գուցէ մէկ բան
մ'ալ կը պակսէր լեցընելու անոնց բաղձանքը, որոնք
Լնական պատմութեան կատարեալ սէր ունենալուն,
բովանդակ բնութիւնը իրենց աչքին առջին կ'ուզեն
ունենալ: Այսպիսիներուն գովելի նախանձն ալ կա-
տարելու համար թանգարան մ'ալ աւելցուցինք. ու
պարզ վարդապետութիւնը ու ստորագրութիւնը բա-
ւական չհամարելով զեղեցիկ պատկերներով ալ նոյնը
մեկնեցինք, որպէս զի աս մեր աշխատութիւնս ան-
տարակոյս գտնէ ան ընդունելութիւնը որն որ կը
յուսանք, ազգին օգտին ու բնութեան Արարչապե-
տին իր արարածներովը աւելի ճանչցուելուն համար:
Չի յամենայնի Աստուած փառաւորեսցի:

[illegible]

Բ Կ Ե Կ Ե Կ

Պ Ե Տ Խ Ո Ի Թ Ի Ի Կ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ի Թ Ի Ի Կ

ԲԵԿԵԿՆ պատմութիւնը ինուութեան մէջ գտնուած մարմիններու բունը, այս ինքն ինչ ըլլալը կը սովորեցընէ, եւ ասոր համար ամէն մէկ մարմինը իր պատշաճողութեանը համեմատ առջեւնիս կը դնէ, ու իրենց թէ ներսէն թէ դրսէն ինչպէս շինուիլը կը նկարագրէ:

Իոլոր մարմինները ամէնը մէկէն մէյ մը առջեւնիս բերենք ու ամէնքը իրարու հետ համեմատենք, անմիջապէս կը տեսնենք որ ամէն մէկը թէ ներսէն թէ դրսէն կերպ կերպ մասերէ շինած են. որոնց ամէն մէկն ալ բոլոր մարմինոյն պահպանութեանը համար զատ զատ գործք ունին: Եւ մասերուն Վործարան կ'ըսենք, ու աս գործարաններով շինած մարմինները, Վործարանաւոր մարմիններ կ'անուանենք: Իսկ իր տեսնենք միանգամայն բնութեան մէջ մէկ ուրիշ անհամար մարմիններու բազմութիւն մըն ալ, որոնց վրայ գործարաններ չեն երեւար, հապա մինակ նոյն տեսակ մարմինէ շինուած են: Եւսոնց ալ Ենգործարան մարմին կ'ըսենք:

Վործարանաւոր մարմինները երկու Մաս կը բաժնուին: — Եւջիմասին կը վերաբերին ան մարմինները, որոնք չորս բանի, այս ինքն Սննդեան, Ըման, Շարժման ու Զգացման գործարաններ

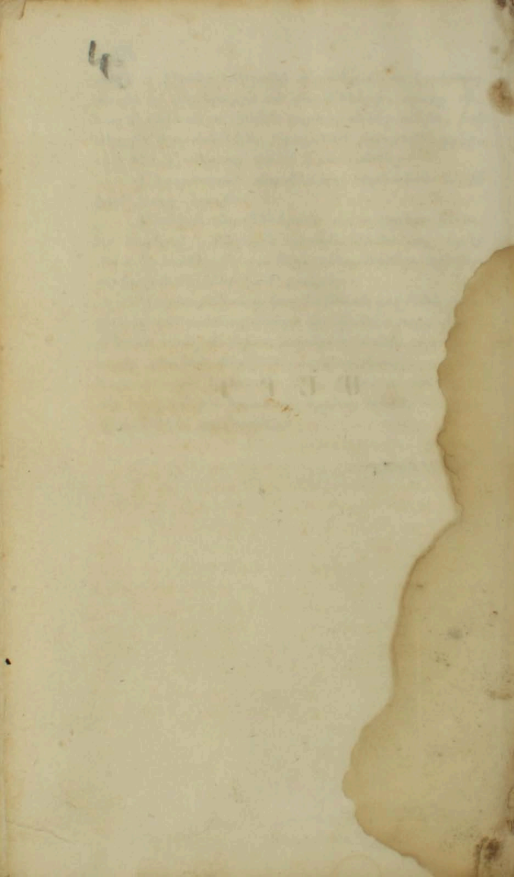
ունին : Ըսոնց Կենդանի կ'ըսենք : — Արկրորդ մասին կը վերաբերին ան մարմինները , որոնք մինակ Սնընդեան ու Ըճման գործարաններ ունին , իսկ ներքին Շարժմանէ ու Զգացմանէ բոլորովին զրկուած են : Ըսոնք ալ Տունկ կ'անուանենք :

Ընգործարան մարմինները Քրէական նիւթ կամ Հանք կ'ըսին :

Ինական մարմիններուն աս տարբերութեանը նայելով , Ինական պատմութիւնս ալ երեք Սաս կը բաժնուի , այս ինքն Կենդանիներ , Տընկեր , Քրէական նիւթեր կամ Հանքեր :

Վործարանաւոր կազմութեան կողմանէ մարդըս ալ կենդանեաց կարգը կը մըտնէ , բայց բնութեամբ անոնցմէ խիստ բարձր ու ազնիւ ըլլալուն , ուրիշ բնական մարմիններու վրայ խօսիլ չսկսած , նախ առաջին Սարգուս վրայ զատ , ու որչափ որ մեր աս գործքիս նպատակը կըրնայ տանել նէ , քիչ մը երկընկեկ կը խօսինք :

U E F T

ՄԵՐԴՍ մեր ճանչցած արարածներնուս մէջէն ամէնէն աւելի կատարեալն է: Իր մարմնոյն ամէն մէկ մասը վերջի աստիճանի կատարեալ կազմութիւն ունենալուն, ամէն կերպով պատշաճաւոր ամբողջ մը կը կազմեն: Ինչ որ ուրիշ կենդանիներու վրայ հազար ձեւերով հաղիւ կրնայ երեւալ նէ, մարդուս վրայ ամէնը մէկ տեղ միացած ու իր վերջին կատարելութեանը հասած կը տեսնուի:

Սարմնոյն կազմութեանը դիէն կենդանիներու, ու մասնաւորապէս աւելի կատարեալ կազմութիւն ունեցող կապիկներու հետ նմանութիւն մը ունի ալ նէ, ոչ երբեք կենդանիներու կարգ կը մտնէ: Մտուծոյ պատկերն ըլլալով, չէ թէ մինակ իր աղնիւ ձեւովն ու շիտակ կեցւածքովը, որով իր ձեւըները ազատ ամէն կերպ վարպետութիւններու ու արուեստներու կրնայ բանեցընել, ուրիշ ամէն կենդանիներէն կը զատի, հապա նաեւ իր Ստեղծողէն իրեն տրուած հոգւովն ալ մարդս երկրի վրայ տեսնուած ուրիշ ամէն արարածներէն անբաւ բարձր կը մնայ: Ինչ որ իր ամէն դի դարձող, ամէն բան քննող աչքները կը տեսնեն, ու ինչ որ ուրիշ պատշաճ կազմութեամբ շինած ըզգայութիւնները կ'իմանան, ամէնն ալ աս սքանչելի հոգիս կ'ըմբռնէ, անոնց վրայ կը մտմտայ, զանոնք իրարու հետ կը համեմատէ, ու ամէն կերպ գիտութիւններու կը բանեցընէ, ու խօսքով կամ գրով ամէն ետեւէ եկողներուն ուղածը կրնայ ալ հաղորդել: Մտով է որ մարդս օրէ օր աւելի կատարեալ աստիճանի կրնայ վերանալ, որ ասոր հաւանակ կենդանիները միշտ մի եւ նոյն կերպ կը

մնան : Ինչպէս որ հազար տարի առաջ կուղբը իր տունը կը շինէր, աս օրւան օրս ալ նոյնպէս կը շինէ . նմանապէս թռչունը իր բոյնը, մեղուն իր մեղուանոցը եւ այլն . բան մը փոխւած չէ, բան մը կատարելագործած չէ կենդանիներուն մէջ : Իսկ մարդս անդադար առաջ կ'երթայ, մի օրինակ կը կատարելագործի . ու իր անթիւ անհամար կերպ գործքին համար ալ իր զատ պատմութիւնն ունի, որուն մէջ իր օրէ օր առաջ երթալը, բարի ու չար գործքը ու ասոնց հետեւութիւնները մէկիկ մէկիկ կը պատմուին . որպէս զի անոնցմով ետեւէ եկողները արթննան ու ուղղուին :

Սարգս աշխրլքիս ամէն գօտիին մէջ կը գըտնուի ու ընկերութեամբ կ'ապրի : Տեղ մը չկայ որ իրեն համար շատ ցուրտ, կամ չափէ դուրս տաք ըլլայ . ամէն տեղ կըրնայ ինք զինքը պաշտպանել ու պահպանել . որ ասոր հակառակ ուրիշ յաղթանդամ կենդանիներն ալ իրենց սովորական բնակութենէն քիչ մը հեռանալուն պէս, կը հիւընդնան ու կը մեռնին :

Իոլոր աշխարքս աս մարդուս համար է, ու ինքը կըրնայ բովանդակ բնութիւնը իր օգտին ծառայեցընել, որ ուրիշ կենդանի մը չկըրնար ընել : Ինքը երկրիս Տէրն է . բայց աչքները դէպ ի երկինք վերցուցած ատեն անոր աստղներուն սքանչելիքը տեսնելովն ու իմանալովը, անոնցմէ ալ խիստ ազնիւ ըլլալը կը յայտնէ :

Սինք աս սքանչելի արարածիս հոգւոյն վրայ խօսելը շողոյ ճառին կամ շողեբանութեան թող տալով, մինակ իր մարմնոյն վրայ կը խօսինք : Ինչու որ աշխրլքիս վրայ մարդուս՝ մարդէն աւելի ի՞նչ գիտնալու արժանի բան կայ :

ԾԱՐԴՈՒՍ ԾԱՐԾԻՆՐ

ԱՐԴՈՒՍ մարմինը, ինչպէս աւելի կատարեալ կազմութիւն ունեցող կենդանիներուն ալ, երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի. այս ինքն, Գլուխ, Բուն ու Լնդամներ:

Գլուխը վրին վրայ հաստատած է, ու անով ինին հետ կը կապուի: Գլխուն վրայ է Վրեղը մէկ մեծ խողով մը մէջ. ու չորս գլխաւոր Գլայու-թիւնները՝ չորս պզտի խողովներու մէջ:

Բունը մարմնոյն գլխաւոր մասն է, ու ներսի գին երկու խողովներ ունի, որոնք մէկ լայն ու տա-փարակ Լնդամստ ըսւած Սկուէքով մը իրարմէ կը զատուին: Լնդոնց վերի գին կամ Սուրճքի խողովն մէջն է Սիրտը, Գլխաւոր անօթներն ու Թոքերը. վարի գին կամ փորի խողովն մէջն են Սարսողու-թեան ու ուրիշ մէկ քանի գործարաններ: Լրկու խողովներն ալ հաստըկեկ մորթով մը ծածկած են, որով նաեւ աս խողովներու մէջ գտնուած գործա-րաններն ալ կը ծածկուին ու իրենց տեղը հաստա-տուն կը մնան:

Լնդամները ինին վերի ու վարի գին են երկ երկու հատ, որոնք թէ շարժման ու թէ ուրիշ ա-մէն կերպ գործքի կը ծառայեն:

Սարգուս մարմինը, ինչպէս նաեւ ուրիշ կեն-դանիներունը, երկու յատկութիւն ունին. մէյ մը Տընկական, որով մարդս ու կենդանիները Տընկե-րու յատկութեանը հետ կը հաւասարին. մէյ մ'ալ Կենդանական, որ մինակ մարդուս ու կենդանինե-րուն կազմութեանը յատկութիւնն է: Լրկութիւն վրայ ալ զատ զատ խօսինք:

ՍԵՐԴՈՒՍ մարմնոյն աս մտտին մէջն են ան գործարանները ու իրենց պաշտօնները, որոնցմով ամէն մէկուն Սնունդը, ու տեսակի Յաջորդութիւնը կը պահէի:

Ը. Ս Ն Ո Ւ Ն Դ

Որով հետեւ մարդս, ինչպէս նաեւ ուրիշ բնութեան մէջ գտնուած գործարանաւոր մարմինները, միօրինակ բնութենէ առած ու իր մարմնոյն հետ մէկ ըրած նիւթով կըրնան ապրիլ ու կենալ, անոր համար Սննդեան գործարաններուն գործքը, մարմնոյն մէջ գտնուած ուրիշ ամէն գործքէն առջինն ու հարկաւորն է:

Սննդեան գործարաններ են Բերանը, Սովորդը, Սրկորը, Ստամոքսը, Եղէքը, Սարսողութեան ու Հիւթեր պատրաստելու Օգնական գործարանները, Թոքերն ու Շնչառութեան գործարանները, ուր որ առնուած կերակուրներէ եղած հիւթերը կը թթւին ու կը թարմանան, վերջապէս Սիրտը, Ներդերն ու Լերակները, որոնք արիւնը կ'առնուն բոլոր մարմնոյն կը տարածեն ու սնանեւելու մասերուն կը բաժնեն:

Սարգուս սնունդը, տընկերուն ու կենդանիներուն պէս, երեք կը բաժնուի, այս ինքն՝ առնուած սննդական նիւթերու Սարսողութիւնը, անկից առաջ եկած հիւթին կամ Երեան շինելը ու Երեան Շրջանը, որով մարմնոյն ամէն մէկ մասին իր պէտք եղած սնունդը կը տրուի:

1. Սարսողութիւն:

Ենդհանրապէս, գործարանաւոր մարմիններու սննդեան համար բնութենէ առնուած նիւթը, Սննդական նիւթ կ'ըսուի:

Տընկերը, ինչպէս ետքէն պիտ'որ տեսնենք, աս Սնընդական Նիւթս իրենց անհամար արմատներուն ճովերկութեամբ՝ եղած տեղերնէն կը ծծեն՝ կ'առնուն. բայց կենդանին ու մարդս այսպէս չէ: Սարդս, ինչպէս կենդանին ալ, սնունդը բերնով կ'առնու, ակօսներով կը ծամէ ու կը մանրէ, ու ծամած ատենը բերնին շողըքովը կը շաղէ: Ասիկայ, որչափ որ պէտք է նէ, ըլլալ ու ըմբնալէն ետեւ, պատառը լեզուով ու ուրիշ Վիզներով կը կլլուի ու կոկորդէն ու Որկորէն վար Ստամոքս կ'երթայ:

Ստամոքսը պարկի մը պէս է, որ Փորի խոռոչին մէջ, Առագաստին անմիջապէս տակի դին կ'իյնայ. վերի դիէն Որկորին հետ կը կապուի, ու վարի դիէն Աղիքի հետ: Ասոր թէ վերի թէ վարի բերանները Վիզներով, այս ինքն քաշող ու թուլցող մէկ թելերով, պէտք եղած ատեն կը բացուին ու կը դոցւին: Ստամոքսի մէջ կերակուրները քիչ մը երկընկեկ կենալէն ետեւ, անոնց հետ կը խառնուի մէկ մասնաւոր, այս ինքն Ստամոքսի հիւթ մը, որն որ Ստամոքսի ներսի դիի շողըքաւոր մորթէն կը ժողվի, ու ետքէն ամենը մէկ տեղ մէկ զանգուածի մը կը փոխուին, որուն խախաց կ'ըսենք:

Աս փոփոխութիւնը, երեք ժամի չափ տեւելէն ետքը (որ միջոցն որ մարդս քիչ մը թոյլ կ'ըլլայ) ինչպէս որ պէտք է նէ կը ըմբնայ, Ստամոքսին վարի բերանը կը բացուի, ու կամաց կամաց խախացը Ստամոքսէն վար Աղիք կ'իջնայ: Աս Աղիքին վերի ծայրը՝ Վուոգենոն կ'ըսուի: Հոս տեղս խախացին հետ ուրիշ երկու հիւթեր ալ կը խառնուին, այս ինքն Պանկրէաս ըսած մասնաւոր մարմնոյն շողիքը, ու Երգի մաղծը: Աս երկու հիւթերը Պանկրէասէն ու Երգէն ելած խողովակներով Աղիքը կը վազեն:

Պանկրէասը Ստամբուլին ետեւի դին կ'իյնայ . երկընկեկ ու տափարակ , գոյնը շիկակարմիր , ու իր պաշտօնը մէկ շողքի նման հեղուկ մը արիւնէն զատելն ու սովորական կերպով Ղուոդենոն Ղըիքը թափելն է :

Իւրդը աջ դին անմիջապէս Ստամբուլին քովն է , ու ժապաւէնի նման կապերով Ղուադաստէն կախւած է : Ըսի շատ ծաւքով շինած է . ու իր պաշտօնը մաղձը արիւնէն զատելն է : Ըս մաղձը՝ Սաղձի փամփուշտ ըսւած մէկ մասնաւոր փամփըշտի մը մէջ կը ժողվի , ու ետքը անկից Ղուոդենոն Ղըիքը կ'երթայ :

Իւրդին դիմացը Ստամբուլին ձախ դին կ'իյնայ փայծաղը , որն որ մէկ երկընկեկ կը որ սընկի նման մարմին մըն է , ու շատ անօթներ ունի : Իր պաշտօնը լերդի պաշտօնին նման կը կարծուի :

Պանկրէասին ու մաղձին խառնուելովը , ու Ղուոդենոն Ղըիքին մէջ կենալովը , անոր ետեւէն եկած Ղուրբ Ղըիքին մէջ՝ ստամբսէն եկած խախացը կաթի պէս հեղուկի մը կը փոխուի , որուն Սամաց կ'ըսենք : Ըս մամացէն անհամար անօթներով մարմնոյ համար հարկաւորը կը ծծուի . իսկ աւելորդը թանձր ու Ուղղորդ ըսւած Ղըիքին մասերէն դուրս կ'ելլէ :

Կծօղ կամ կաթի անօթները , խիստ պղտի ու բարակ են , ու Ղըիքին չորս դիէն կ'ելլեն , ու անթիւ անհամար տեղերէն նոյնին հետ կը կապուին : Ըսոնք իրենց շրջաններովը հազար անգամ իրարու վրայէն անցնելէն ու շատ մասններ կաղմէլէն ետքը երթալով կը հաստընան , ու վերջը ամենն ալ մէկ տեղ միանալով մեծկակ անօթ մը կը կաղմեն , որն որ կուրծքի ճամբայ կ'ըսուի : Ըս անօթը Ղուադաստին մէջէն անցնելէն ետքը , կուրծքի խոռոչին մէջէն Ողնայարին վրայէն դէպ ի վեր կ'ելլէ . ու վերջապէս Ղըիքէն ծծւած կաթի հիւթը կը թափէ ,

ձախ ուսին ան երակին մէջ , որն որ արիւնը ձախ թեւէն կ'առնու ետ կը բերէ : Բս հիւթերը արիւնին հետ խառնուելով Սիրտ կ'երթան , ու աւանկով մարսողութիւնը կը լմննայ :

Բայց կուրծքի ճամբուն հետ , ուրիշ կակուղ լնօթներ ալ կը կապին . այս ինքն Լշի անօթներ , որոնք կազմածքով ու պաշտօնով կաթի անօթներու հետ կը հաւասարին . որով հետեւ ասոնք ալ անթիւ մնանուտ հանգոյցներով շինած են ու պաշտօնին մէկ պայծառ Լիշ ըսած հիւթ մը մարմնոյն ամէն մասերէն ծծելն ու արեան զանգուածին բաժնելն է : Բսնք մարմնոյն ամէն դիէն բարակ բարակ կը սկսին , ու կամաց կամաց միանալով երթալով կը հաստընան , ու Վիսաւոր անօթներու հետ կը կապին , ու ամէնն ալ կ'երեւայ որ կուրծքի ճամբուն հետ , գուցէ մէկ քանին ալ անմիջապէս արիւնը մարմնոյն մէջէն ետ բերող Լրակներու հետ կը կապին :

Լղիքը փորի խողովին մէջ բիւրապատիկ դարձածքով կը կենայ , իսկ ասոր առջեւէն պարարտ Լպիպղոնը վարագուրի մը պէս Ստամոքսին վրայէն ձգւած է ու Լղիքը աղէկ պահելու կ'օգնէ :

2. Լեւն լն-իւ :

Բն գործարանները , որոնց մէջ մարսողութենէ առնուած ու վերը ըսած ճամբով արիւն դարձած հիւթերը՝ մարմնոյն ամէն դիէն Լրակներով ետ դարձած Լրեան զանգուածին հետ կը թթւին ու կը թարմանան , Շնչառութեան գործարաններ են , այս ինքն Թոքերը ու Շնչափողը :

Թոքերը կուրծքի խողովին մէջ Սրտին աջ ու ձախ դին կ'կյնան ու սպընդի նման մարմիններ են , որոնք դրսի դիէն պզտի փամփուշտներով բարակ հիւսածքի մը կը նմանին . ու ասոնց հետ ծառի պէս ճիւղացեալ Շնչափողը ուրիշ անօթներով մէկ տեղ

կը կապուի: Ըս անօթները արիւնը Սըրտէն կը հանեն ու դարձեալ հոն կը բերեն:

Շնչափողը Սրկորին առջեւն է, կաշիէ ու ետեւի դիէն բոլորովին չգոցւած կռճրկէ օղակներով կազմած է. ասոր վերի ճոթը շագագն է, ուր բացւածք մը կայ որ Գլոս կ'ըսուի, իսկ վարի դիէն երկու ճիւղ կը բաժնուի, որոնք երկու թոքերու կ'երթան, ու հոն դարձեալ նոր ճիւղեր կը բաժնուին: Շնչափողին վերի դին, Գլոսին վրայ ծածկոց մը կայ, որն որ կ'արգելու որ կերակրոյ կը լըւած ատենը՝ վար Շնչափողին մէջ բան մը չմըտնէ: Իսկ երբեմն ծամելու ու կըլելու ատեննիս խօսինք կամ ծիծաղինք, ու նաեւ խիստ արտօրնօք խմենք նէ, կը պատահի որ բան մը Շնչափող կը մըտնէ, կամ ծուռ կ'երթայ, որն որ զմեզ հազարու կը գրգռէ որ շատ անգամ մեծ դժուարութեամբ կ'ըլլայ: Ըսոր համար կերակուրը բերանը՝ խօսել կամ ծիծաղելը խիստ վտանգաւոր կըրնայ ըլլալ:

Շունչը, որ մեր քթովը կ'առնունք, Գլոսէն ու Շնչափողէն թոքերը կ'իջնայ, ուր վերը լուծւած փամփուշտները կը լեցընէ: Ըս Շունչը, մեր դիտցածին նայելով, երկու տեսակ օդէ է, այս ինքն թթուածին ու Բորակածին օդերէ: Ըսիկայ՝ ինչպէս հասարակօրէն կը կարծուի, թոքերու մէջ կը զատուի, ու թթուածինը պզտի փամփուշտներու բարակ ճամբաներէն ու անոնց չորս դին առած Ընօթներու ճիւղերէն ներս կը մըտնէ, ու Բրիւնին հետ միանալով, զանի կը թթւեցընէ ու կը կենդանացընէ. իսկ Բորակածինը՝ Շնչառութեան ատեն ներսը դոյացած քիչ մը Ընօթ թթուի օդի հետ միանալով, նորէն դուրս կը շնչուի:

Բորակածինը հարկաւոր խառնուածքը չունենար նէ, թէ մարդս, թէ կենդանիները կը խղդէ: Այր որ շատ մարդիկ տեղ մը գտնուին, ուր որ նոր օդ կարող չըլլայ ներս մըտնել քիչ մը ատեն

շունչ խոնել տալէն ետքը, կամաց կամաց ապրելու համար հարկաւոր թմբուածին օդը կը լմննայ, ու կը մնայ մինակ Բորակածինը, ու ասանկով վերջապէս ան տեղւոյն օդը իրենց դժար կու գայ ու կը մարին:

Երբ որ մարդս հարկաւոր Շունչը առած ատեն արգելի, կ'ուզէ Շնչափողին սըխմուելովն ըլլայ, կ'ուզէ ուրիշ կերպով մը, արիւնը թթւիլ ու կենդանանալ չկրնալուն, անմիջապէս կը սկսի ապականիլ, ու ասկից կ'ըլլայ Խեղդամահը: Ուստի Շնչառութիւնը կենաց պահպանութեան համար պինտ հարկաւորներուն մէկն է:

Շնչի ծամբաները Չայնի գործարաններ ալ են: Ըն կենդանիները, որոնք թոքերնէն շունչ չեն առնուր, հապա Մկանջներնէն, ձայն ալ չունին. ինչպէս ձկերը եւ այլն: Երբ որ մէկ նեղ բացւածքէ մը շուտով մը օդ մտնելու ըլլայ, ձայն կ'ելլէ, ինչպէս որ ուժով քամի մը աղէկ չգոցւած պատուհանէ ներս մտնելու ըլլայ, կը լսենք: Ըս բացւածքը որչափ որ նեղ է, ձայնն ալ այնչափ բարձր կամ սուր կ'ըլլայ, որչափ որ լայն է, այնչափ ալ խորունկանց կամ հասար կու գայ ձայնը: Երբ որ Շնչափողին մէջի օդը շուտով մը Գղոսէն դուրս կը հանենք, մէկ հնչում կամ ձայն մը կ'ելլէ: Ըս Գղոսը մկունքով կրնանք նեղցընել ու լայնցընել ու անանկով ուղածներնուս պէս հաստ կամ բարակ ձայն հանել: Ըս հնչումը թոքաւոր կենդանիներուն բերանը իրենց բնական Չայնը կ'ըլլայ, շատ թռչուններուն բերանը Երգ կը ձեւանայ. իսկ մարդկան բերանը, իրենց շագագին ու Գղոսին աւելի կատարեալ շինւածք ունենալէն, Բերնի խոռոչին ամուր ու կոր ձեւէն, լեզուին ու պրկունքներուն խիստ շուտով շարժելէն կը ստանայ ան յօդառութիւնը, որ Լեզու կամ Բարբառ կ'ըսուի, որով մարդս իր ամէն խորհուրդը ուրիշի կրնայ հաղոր-

դել, ու որն որ այսչափ հարուստ է կերպ կերպ հնչումներով:

3. Արեւ շրջան:

Սիրտը, ներդերն ու Նրակները ան գործարաններն են, որոնցմով (մինչուկ հիմայ ըսած կերպով առնելած Սննդեան նիւթերէն պատրաստուած՝ թթւած ու թարմացած հիւթը, այս ինքն) Արինը մարմնոյն սնանելու մասերուն կու գայ, ու անոր աւելորդը դարձեալ կենդանանալու համար Շնչառութեան գործարանները կ'երթայ:

Սիրտը շատ մկունքով քսակ մըն է, Վուրժքի խողովն մէջ, երկու թոքերու մէջ տեղը, ու ներսի դիէն չորս խորշեր բաժնած է, այս ինքն Աջ ու Ձախ խորշ, ու Աջ ու Ձախ Առջի խորշ: Իրմէ ելած Վլխաւոր անօթներէն կը կախի, ու իր քիչ մը դէպ ի ձախ դին դարձած ճոթովն ալ Առագաստին վրայ կը նստի:

Ներդերը հաստ ու կարմիր գունով խողովակներ են, որոնք Սրտի խորշերէն կ'ելեն ու կերպ կերպ ձեւերով մարմնոյն չորս դին կը բաժնուին: Ասոնք թթւած արինը Սրտէն դուրս կը հանեն:

Նրակները բարակ ու կապուտակ գունով խողովակներ են, որոնք Ներդերուն խիստ բարակ ճիւղեր վերջացած տեղերէն կը սկսին, ու անթիւ անհամար բարակ անօթներ կը բաժնուին. բայց կամաց կամաց իրարու հետ միանալով քանի կ'երթան կը հաստընան ու սրտի Աջ Առջի խորշին հետ կը կապին: Ասոնք աւելորդ արինը մարմնոյն ամէն մասերէն նորէն Սիրտը կը բերեն:

Արեան շրջանը Սրտի զանազան խորշերէն, Ներդերէն, Նրակներէն ու թոքերէն՝ աս կերպով կ'ըլլայ: Աժօղ կամ Վաթի անօթներով Աղիքէն ծծւած սննդական հիւթը, վերը ըսած կերպով,

Վուրժքի ճամբուն անցնելով, Երակներով մարմի-
 նէն ետ դարձած Երեան հետ կը միանայ ու անով
 սըրտի Եջ դիու Եռջի խորշը կ'երթայ, ու անկից
 Երիւնը վար Եջ խորշը կը թափի, իսկ ասկից ալ
 Թոքի ներդէն, որն որ երկու ծիւղ կը բաժնուի,
 երկու Թոքերը կ'երթայ ու մեկնած կերպովնիս կը
 թթւի ու կը կենդանանայ: Եսկից ետքը Թոքի ե-
 րակներէն, որոնց ճոթերը մէկ տեղ կը ժողվին կը
 միանան, սըրտի Չախ դիու Եռջի խորշը ետ կը դառ-
 նայ, ու անկից վար Չախ խորշը կը թափի: Ես-
 կից ալ Սըրտէն ելած ու գէպ ի վար ոլըրած հաստ
 խողովակով մը դուրս կ'ելլէ: Սարմնոյն վերի մա-
 սը՝ Երիւնը աս խողովակէն գէպ ի վեր արձըկած
 ծիւղերովը կ'առնու. իսկ վարի մասը՝ Սըրտի ետեւի
 դիէն գէպ ի վար իջած Գլխաւոր անօթներով ու
 անոնց ծիւղերովը: Եսանկով Երիւնը ամէն Գոր-
 ծարան կը հասնի, ու մարմնոյ սննդեան հարկաւոր
 մասերը մնալով՝ մարմնոյ հետ կը միաւորի, իսկ ա-
 ւելորդ մասը Երակներու մէջ կը ժողվի, անոնց
 մէջէն սըրտի Եջ դիու Եռջի խորշը կը դառնայ, ու
 Եղիքէն առնուած միշտ նոր սննդական հիւթերու
 հետ միանալով, իր նոր շրջանը կը ստանայ: Ե-
 րեան՝ Թոքերուն մէջ ըրած շրջանը փոքր, իսկ մար-
 մնոյն ուրիշ մասերուն մէջ ըրածը Սեծ շրջան կ'ըս-
 տի: Իսկ աս շրջանն ալ Սըրտի խորշերու ու անօթ-
 ներու մկուկէ թելերու միջնորդութեամբը ամէն
 ի ժիր փոփոխակի քաշւելովն ու թուլնալովը կ'ըլ-
 լայ: Որպէս զի Երիւնը միշտ շիտակ ճամբան բըռ-
 նէ, դռնակներ կան, որոնք ամէն ակնթարթ շուտ
 շուտ կը բացւին որ Երիւնը ներս մըտնէ, ու շուտ
 մ'ալ կը դոցւին որ դուրս չելլէ:

Երեան զանգուածը որն որ աս ճամբով միո-
 ղինակ մարմնոյն չորս դին կ'երթայ, մէկ չափա-
 հաս առողջ մարդու մը վըայ, քսան ու երեք Գեր-
 մանիայի լիտր (կամ տասը Տաճկի լիտրի, ۶۶۶۰,

մօտ) կը քաշէ : Այդն իսկ Արիւնն ալ զանազան մասերէ զանգուած է, որ Սանրացուցով մը նայւելու ըլլայ, շատ մը պզտի գնտակներէ շինած զանգուածի մը պէս կ'երևայ :

Անընդեան գործարաններու մէջ են Սիզի գործարաններն ալ, որոնցմով տեսակ մը մարմնոյն օգուտ չունեցող կամ աւելորդ հեղանիւթը դուրս կը վաթի : Աս գործարանները Արիկամներէ, Սէզը բերող խողովակներէ ու Սիզի փամփուշտէ կը բաղկանան :

Արիկամները փորի խողովին մէջն են, Աերգի ու փայծաղի տակը դէպ ի կոնրկի դին : Իրենց պաշտօնը Սէզը (որ մէկ աղային հեղուկ մըն է), Արիւնէն զատելն է :

Սէզը բերող գործարանները երկու խողովակներ են, որ Արիկամներուն մէջէն կ'ելլեն ու հոն ժողված Սէզը կ'առնուն, Սիզի փամփուշտը կը բերեն :

Սիզի փամփուշտը փորի խողովին վարի դին կ'իյնայ, շատ մաշկերով շինւած է, ու ասոր մէջը կը ժողվի Սէզը : Փամփուշտը լեցւելուն պէս, կը սկսի քաշիլ, ու մօրդս կը պարտաւորի միզելու : Ամանապէս ան մկունքէ թեւերն ալ, որ յառաջագոյն փամփուշտին բացւածքը կը գոցէին, կը թուլնան ու անանկով Սէզը հասարակ ճամբէն դուրս կը վաթի :

Բ. ՅԵՌԻ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

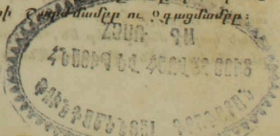
Սարգս, ինչպէս ուրիշ ամէն գործարանաւոր մարմինները, Անընդեամբ ինքը զինքը կըրնայ պահպանել, բայց միշտ չէ : Ինչու որ կանուխ կամ ուշ զօրութիւնը կը սկսի կտրիլ, Գործարանները աւրելիլ, ու վերջապէս կը մեռնի ու կը լուծւի : Սերեմն Սեռը պահւելու համար, նայելու է որ ան Սեռէն միշտ նորեր կամ պզտիկներ առաջ գան :

Յրաժինները, որ կենդանիներուն մէջէն ա-
մէնէն պարզերն են, ինչպէս որ ետքէն պիտ'որ
տեսնենք, միշտ մէկ շողը քաւոր նիւթէ մը կը գոյա-
նան. շատերն ալ, զոր օրինակ Պողոպողները ու-
րոնք ծառերու կոկոններու պէս հիներէ կամ մե-
ծերէն կը բուսնին ու դուրս կը ցըցւին, ետքը ա-
նոնցմէ փրօթելով զատ զատ կենդանիներ կ'ըլլան.
իսկ ալ աւելի շատերը հաւկրթով կ'աճին, ու
վերջապէս շատն ալ կենդանի ձագ կը բերեն ու
իրենց կաթովը կը մեծցընեն, մինչուկ որ կարող
ըլլան հաստատուն կերակուր ուտել:

Սնորդս ալ աս վերջիններուն կարգն է: Բայց
չկայ կենդանի մը, Քսակաւոր կենդանիներէն ու-
րիշ, որ այնպէս տկար ու անճարակ ծնանի, ինչ-
պէս մարդս. ու մէկը այնչափ երկայն ու շատ հո-
գացողութեան կարօտութիւն չունի, ինչպէս մէկ
խանձարուրի մէջ պզտի տղայ մը: Բայց չըլլայ
թէ ասով Աստուծոյ նախախնամութիւնը բամբա-
սես, ինչու որ աս կարգաւորութեամբ խիստ աղէկ
կը յայտնուի իր աստուածային իմաստութիւնը.
որով հետեւ ասով է որ ան ծնողաց ու տղոց մէջ
եղած սէրը կը ծնանի, ու իրարմէ կախում կ'ու-
նենան ու կը պահւին, ու ասով կ'ըլլայ ան միա-
բանական կեանքը, որով մինակ մարդս իր բարձր
աստիճանին համեմատ աղնուական գործքեր կըր-
նայ գործել:

Բ. ՍԵՐԴՈՒՍ ԿԵՆԴԵՆԵԿԵՆ ՍԵՍՐ.

ՍԵՆՉՈՒԿ հոս տեսանք, որ ինչպէս մարդս Տըն-
կական մասովը տընկերու հետ կը հաւասարի.
հիմա տեսնենք ինչպէս Կենդանական մասովն ալ
կենդանիներուն ու անոնցմէ ալ անոնցի կատարեա-
լին կը հաւասարի Բարձրամարդ ու Գագամամբը:

Տընկերը իրենց սնունդը իրենց բուսած տեղերնէն կ'առնուն, ու անոր համար ալ տեղերնէն փոխելու կամ շարժելու հարկաւորութիւն չունին: Բայց մարդս, ինչպէս կենդանին ալ, երկրէ զատ բաներ ըլլալուն, պէտք է որ իրենց Սնունդը փրնտունն ու գտնեն, ու ասոր համար շարժման հարկաւորութիւն ունին:

Սարդուս, ինչպէս կենդանիներուն ալ շարժման Գործարանները Սկունքներն են, իսկ ասոնց ծայրերը Վմախքի վրայ կը հաստատուին:

Սկունքը՝ պարզ խիտ իրարու քով շարւած թելերէ կազմած են, ինչպէս որ եփած եղան միսը կտրելու ըլլանք յայտնի կը տեսնենք: Եսոնք կերպ կերպ ձեւեր ունին, բայց գրեթէ ամէնն ալ երկընկեկ կապերու պէս են, որոնց մէջ տեղը հաստը կեկ ու դէպ ի երկու դիրքը երթալով կը սրանան, որը շատ որը քիչ: Թելերուն ոսկրի հետ կապւած ծայրերը ամուր, կպչուն ու ճերմակ են: Արով հետեւ թելերը կըրնան քաշել ու թուլնալ, Սկունքն ալ անոր համար կը կարճընան ու կ'երկընան, ու ասանկ ամէն կերպ շարժմունքը կը կատարուի: Եւ ատ Սկունքը քաշելու ու թուլընելու մարդուս ձեռքն է, ու Բղեղին ջղերուն միջնորդութեամբ թելերու վրայ ըրած գրգռութեամբը կ'ըլլայ: Բայց կան Սկունք ալ որ իրենց քաշելու ու թուլնալու մարդուս ձեռքը չէ, հապա մասնաւոր օրէնքով կը շարժին, ինչպէս են Սրտի, Ստամոքսի, Բղեաց ու ուրիշ Սննդեան գործարաններու Սկունքը: Եսոր համար Սկունքը երկու կը բաժնուին, Վամաւոր ու Եկամայ շարժմունք ունեցող Սկունք:

Ոսկրները, որոնց վրայ Սկունքը կը հաստատուին, Սրային հողէ ու ուրիշ նիւթերէ բաղադրած կարծր մարմիններ են, ու իրարմէ շատ տարբեր ձեւեր ունին: Եսոնց ամէնուն մէկ տեղ եկա-

ծին Կմախք կ'ըսենք, ուսկից մարմինը իր գլխաւոր ձեւը կ'առնու: Եւ մէկ ոսկրին իրարու հետ կապւիլը երկու կերպով կ'ըլլայ, Ենչարժ կամ Շարժական: Ենչարժ են, ի բաց առեալ վարի Ծնօտը, բոլոր գլխի ոսկրները ու ուրիշ մէկ քանի ոսկրներ: Իսկ ուրիշ ամէնն ալ յօդուած յօդուած ըլլալուն, ինչպէս որ պէտք կ'ըլլայ, կը շարժին: Եւ Եօդուածներս անանկ են որ մէկ ոսկրին ծայրը խորունկկեկ դէպի ներս գացած է, ու մէկալ ոսկրին ծայրն ալ քիչ մը ուռած է, անանկ որ ըստ ամենայնի առջինին մէջ կը յարմարի կը մտնէ: Իսկ աս երկու ծայրերը մէկ հաստ կաշիով մը պատած են, որ զանոնք իրարու հետ կը կապէ: Եւ Եօդուածներուն մէջ ոսկրին ծայրերէն մի օրինակ պարարտ հիւթ մը կը վազէ, ու անով յօդուածները աղէկ կը պահւին ու դիւրաթեք կ'ըլլան:

Գլուխը երկու գլխաւոր ոսկրներէ կազմած է. որոնց մէկն է Գէմքը ու մէկալը Սկաւառակը, ու ասոր խոռոչին մէջն է Բղեղը:

Իսկնը՝ Ողնայարէ ու Կողերէ կը կազմուի: Եւ Ողնայարը կարգաւ մէջէ մէջ անցած օղակներէ շինուած է, ասոր վերի ծայրը Գլուխն է, ու խոզովակ մը ունի, որուն մէջը Բղեղէ իջած Ողնայարի ըսւած ծուծը կը ժողվի: Կողերը Ողնայարի վրայ հաստատուած են, ու Կուրծքի ոսկրի հետ միանալով, Կուրծքի խոռոչը կը կազմեն:

Ենդամները շատ ոսկրներէ կազմուած են ու երկու կը բաժնուին, Վերի ու Վարի: Վերի անդամները Բազուկներու, Չեւերներու ու Սաուրներու ոսկրներէ ու ուրիշ կտոր ոսկրներէ կը կազմուին: Վարի անդամներն ալ Բարձերու, Սրունգներու ոսկրներէ ու ուրիշ շատ կտոր ոսկրներէ կը կազմուին:

Եւ մէկն մարդուս մարմնոյն վրայ երկու հարիւր յիսուն մեծ ու պզտի ոսկրներ կրնանք համարել, որոնց չորրցածը՝ մէկ հասարակ մեծութեամբ

չափահաս մարդու մը վրայ հաշուելով, բոլոր մարմնոյն ծանրութեան երրորդ մասին մէկ մասն է :

Սկրի տեսակ մ'ալ Վիճաներն են, որոնք ծնօտներու մէջ հաստատուած են : Ետոնք կերպ կերպ ձեւեր ունին, ու ամէն մէկ ծնօտին մէջ չորս չորս Վտրոդ, երկերկու Վոդմնական, տասնական ալ Վերջին ծայրի ակոսներ կան, ուստի ամէնը մէկ տեղ երեսուն ու երկու հատ կ'ըլլան : Ետջեւի քրսան հատը, որով հետեւ տղոց դեռ կաթով մեծցած ատեննին կը սկսին բուսնիլ, Վաթի ակոսներ ալ կ'ըսւին, ու հասարակօրէն տղաք, վեցերորդ տարին կը մտնեն նէ ասոնք կը փոխւին ու տեղերնին ուրիշ կու գայ, բայց երբեմն վեցերորդ տարիէն առաջ ալ կը փոխւին. իսկ մէկալ տաս ու երկու մնացածները, մինակ հեղ մը կը բուսնին :

Ինչպէս մարդուս ուրիշ մասերը, այսպէս Սկրներն ու Վիճաներն ալ արեամբ կը պահւին ու կը մեծնան : Սկրներէ շատը, մանաւանդ Ենդամներու վրայ գտնուածները, ներսի դիւերէն սընամէջ են ու մէկ պարարտ ծուծ մը ունին :

Բ. Զ. Գ. Ա. Յ. Ո. Ի. Մ. Ն

Սարգս, ինչպէս կենդանիներն ալ, իրեն յարմար Սննդեան նիւթերը աղէկ որոշելու, ու գլխաւորաբար իր կերպ կերպ գործքերը աղէկ կատարելու համար, ուրիշ կարողութիւններու ալ հարկաւորութիւն ունի : Պիտ'որ զգայ, ճաշակէ, հոտւրտայ, լսէ ու տեսնէ : Երգ աս ամէն բանը մարդ Զգացմամբ կը ստանայ, որուն Գործարանները մարմնոյն չորս դին բաժնւած Զղերն են, որոնք ամէնը մէկ տեղ երեք Կարգ Զղերու կը բաժնւին. այս ինքն Բղերի, Ողնայարի ծուծի ու Վանգիղիոնի կարգ :

Բղերը Գլխոյ խոռոչին մէջն է, ու երեք հատ վրայէ վրայ մաշկերով, դրսէն ալ Սկաւառակով

ամրացած է: Ըսիկայ ծուծի պէս՝ կէս մը գորշ,
կէս մը ճերմրկկեկ գունով զանգուած մըն է,
որուն վրայ Բղիբի ձեւ շատ դարձուածք ու շատ
արեան անօթներ կ'երեւան, ու երկու մաս կը բաժ-
նուի. Սեծ ըղեղ ու Պզտի ըղեղ: Սեծ ըղեղը
Վլխոյ խոռոչին դէպ ի առջին կ'իյնայ, ու մէջ տե-
ղէն խորունկ հատուածով մը երկու կէս կը բաժ-
նուի, որ աջ ու ձախ Բղեղի կէս կ'ըսուի: Պզտի
ըղեղը Վլխոյ խոռոչին ետեւի դին կ'իյնայ, ու մէկ
հաստ մաշկով մը Սեծ ըղեղէն կը զատուի: Բոլոր
Բղեղին խարրսխի դին մէկ ամուր ու կոճրկէ ու-
ռեցք մը կայ, որուն մէջ աս Բղեղներէն կը ժող-
վին, ու ասոնցմէ Ողնայարի ծուծը յառաջ կու գայ:
Բղեղի ճիշդ տեղեկութիւնը Բժիշկներուն կ'իյնայ:
Սէկ չափահաս մարդու մը Բղեղին ծանրութիւնը,
հասարակօրէն երեք Վերմանիայի լիտր կը կշռէ. ու
փղէն ի զատ ամէն կենդանիներուն Բղեղէն մեծ է:

Ողնայարի ծուծը, ինչպէս որ քիչ մը յառաջ
ըսինք, Բղեղի կոճրկէ ուռեցքէն յառաջ կու գայ,
ու Բղեղի խոռոչին մէջէն կլոր բացուածքով մը
Ողնայարը կ'երթայ, ու անոր բովանդակ երկայ-
նութեանը մէջէն անցնելէն ետքը Վաւակի ոսկրին
տեղը բարակ բարակ ճիւղերու կը բաժնուի:

Բղեղէն ու Ողնայարի ծուծէն կ'ելլեն Զգայ-
ութեան ու Կամաւոր շարժման գործարաններու
ջղերը: Ըսոնք ճերմակ գունով, ծուծով ու ա-
մուր մաշկերով թելեր են, որոնք Զգայարանաց
ու Շարժման գործարաններուն վրայ կերպ կերպ
ճիւղերու կը բաժնուին: Ըս թելերը բոլոր զոյգ
զոյգ են, ուստի եւ տաս ու երկու զոյգ Բղեղէն
կ'ելլեն, ու գլխուն վրայի չորս Զգայութեան գործա-
րանները կը պահպանեն, ու քսան ու չորս զոյգ
ալ Ողնայարի ծուծէն կ'ելլեն, ու վերի ու վարի
Ընդամեններուն ու Ինին Կամաւոր շարժող մկունք-
ներու կը բաժնուին:

Վանգիղիոնը կամ Վանգիղիոնեան Վարգը՝
 Զղերու երրորդ կարգն է։ Եւսի վղին վրայի ջղե-
 րուն Հանգոյցէն երկու Զղի թելերով կը սկսի,
 ու ասոնցմով Բղեղին հետ կը կապւի։ Եւ Զղի
 թելերը դարձեալ Որկորին աջ ու ձախ քովերէն
 Վարձքին մէջէն անցնելով դէպ ի վար փորի խո-
 ոռչին մէջ կ'երթան, ու տեղ տեղ Հանգոյցներ
 կազմելով, շատ տեղ, մանաւանդ Ստամոքսին կող-
 մերը անթիւ անհամար Հանգոյցներով ու անոնցմէ
 ելած ճիւղերով կը տարածին։ Եւ Վանգիղիոնովս
 մարդու Տընկական մասը, այս ինքն Սննդեան ու
 Եւման գործարանները կը պահւին, իսկ Բղեղով
 ու Ողնայարի ծուծով՝ Վենդանական մասը, այս
 ինքն Շարժման ու Զգացողութեան գործարաննե-
 րը։ Եւ աստ կենդանիները Ողնայար չունենալ-
 նուն՝ մինակ Վանգիղիոնը իրենց թէ Տընկական
 ու թէ Վենդանական մասին հարկաւոր գործքը կը
 կատարէ. իսկ Ողնայար ունեցող կենդանիները՝
 թէ Վանգիղիոնը ու թէ Բղեղն ու Ողնայարի ծու-
 ծը ունին։

Եւ երկու Զղերու կարգերը, այսինքն Վան-
 գիղիոնը, Բղեղն ու Ողնայարի ծուծը, իրարու հետ
 խիստ զարմանալի հաղորդութիւն ունին, մանաւանդ
 մարդու վրայ։

Թէպէտ եւ նուաստ կենդանիներուն վրայ,
 ինչպէս որ վերը ըսինք, մինակ Վանգիղիոնը ամէն
 բանի տեղ կը լեցընէ. իսկ Ողնայար ունեցող կեն-
 դանիներու վրայ՝ Բղեղն ու Ողնայարի ծուծը մի-
 նակ Տընկական մասին գործքը կը կատարեն, ու
 Վանգիղիոնը մինակ Վենդանական մասինը. բայց
 մարդու վրայ երբեմն Վանգիղիոնին ազդեցութիւ-
 նը այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ որ մարդու Վենդանա-
 կան մասին քնացած ու Տընկական մասին արթուն
 եղած ատենը, ան սքանչելի երեւոյթը առաջ կը
 բերէ, որուն Վնաշրջիկ ըլլալ կ'ըսենք. որ ուրիշ

բան չէ՝ բայց եթէ վիճակ մը՝ որուն մէջ բոլոր ընդերքն ընելու պաշտօնը Ստամբուլին կ'անցնի, ու մարդս կը ճաշակէ, կը հոտւըտայ, կը լսէ, կը տեսնէ, հեռուն, մօտը ու ծածկըւած բանը կը զգայ. միայն թէ իր ինչ վիճակի մէջ ըլլալը չդիտեր չիմանար: Աւտի որով հետեւ աս երեւոյթները մարդուս ստորին մասին կարգը շփոթելովն ու իր աստիճանէն վեր բարձրանալովը կ'ըլլայ, անոր համար ոչ երբեք Տեսիլք մը կամ աղնուական վիճակ մը կարծելու է, մանաւանդ թէ գիտնալու է որ մէկ հիւանդութեան ու ստորին աստիճանի կենդանիներու վիճակ մըն է՝ որուն մէջ բնական աղբեցութիւնը պայծառ իմացման տեղը մարդուս վրայ կ'իշխէ:

Բոլոր քղերու մէկտեղ ըրած առջի ու ընդհանուր աղբեցութիւնը է՝ ան Հասարակ զգայութիւնը, որով մարդս իր ամէն կերպ վիճակը կը զգայ կ'իմանայ: Բայց աս Բնդհանուր զգայութեանէս ի զատ, ուրիշ մասնաւորներ ալ կան, ու անոնց ամէն մէկուն յարմար զատ զատ Վործարաններ ալ: Յղերու աղբեցութեան աս մասնաւոր գործքերուն Զգայութիւն կ'ըսենք, ու ասոնց գործարանները Զգայունք կամ Զգայարանք կ'անուանենք:

Սարդուս Զգայարանքը հինգ հատ են:

1. ՇՕՐԵՓՆԻՒՔ: Ըս Զգայարանաց գործարանը՝ մարմնոյն չորս դին պատած մորթն է, որուն մէջ բիւր քղերու ճիւղեր կան: Բայց Շօշափելեաց ալ աւելի նուրբ զգացողութիւնը մատուրներուն ծայրերն են, որոնց մէջ խել մը փսփուկ քղերու ճիւղեր կան, ու աս ճիւղերու ծայրերն ալ մատուրներու վրայի բարակ մորթին տակը պզտի աղեղնաձեւ քովէ քով շարւած բըշտեր կան:

2. ՆՎԵՐՆԻՒՔ: Ըս Զգայարանաց գործարանը Նզուն է: Ըսիկայ Բերնի խոռոչի մէջը՝

մէկ մտուտ մարմին մըն է, որուն վրայի գին շատ պզտի բըշտեր կան, ու ասոնք ալ բարակ թղի թեր ունին: Ճաշակելու կամ ուտելու բաներնիս կամ հեղուկ, եւ կամ անանկ բան մը պիտի ըլլայ որ կարող ըլլայ լեզուի վրայի թացութեամբ քիչ մը թրջել ու լուծել: Աս ասանկ որ չըլլար, կամ թէ ըսենք որ լեզուն խիստ չոր ըլլայ նէ, ինչպէս երբեմն հիւրնդութեան ատեն կը պատահի, կամ ամենեւին համ չենք առնուր, կամ առածնիս ալ ոչինչ բան մը կ'ըլլայ:

3. Հոտութեամբ: Հոտը տալու գործարանը Գիթն է: Ասիկայ դէպի դուրս ելած է, ու ներսի գիթն շատ բարակ թղերով շողքաւոր մորթ մը ունի, Հոտը տալու բաներնիս անսնկ բաներ պիտի ըլլան որ իրենցմէ միօրինակ փոքր մասեր օդին մէջ ծաւալեն, որպէս զի անոնց մեր հոտոտելեաց հասնելովը ու հոտոտելեաց գործարանին միջնորդութեամբ Բղեղին հաղորդելովը հոտ մը առնունք: Այսպէս կ'առնունք ծաղիկներուն հոտն ալ, որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ծաղիկներու փոքր մասերուն՝ ձգական հեղուկի պէս օդին մէջ տարածելը:

4. Լսելու: Լսելու գործարանները Լկանջներն են: Ասոնք գլխուն երկու քովերն են, իսկ իրենց կազմութիւնը այսպէս է: Լկանջին դրսի գին կռճրկէ ու մաշկէ կազմած է, ու իր գործքն ան է որ դրսէն եկած Հնչումը առնու մէկ կըր ու քիչ մը կոր ճամբէ ականջաց ցնցուղը տանի: Ասոր մէջի գին է Թմբկի խոռոչը, որուն մէջ երեք պզտի ռակրներ կան, որ Ուռն, Սալ ու Ասպատան կ'ըսեն, աս գործիքներուն նմանութիւն մը ու նենալնուն համար: Ուռը ցնցղոյ վրայ կը հաստատի. Սալը Թմբկի խոռոչին հետ կը կապուի. իսկ Ասպատանը աս երկուքին մէջ տեղն է: Ասոնց պաշտօնը՝ արդէն ցնցղոյ մէջ սկսած ձայնը Թմբկի

խոռոչին մէջ աւելի ամուր ընելն է: Աս խոռոչէն մինչուկ Ռերնի խոռոչը մէկ խողովակ մը կայ, իսկ ասոր ճոթն է խղունջը: Ասիկայ շատ կերպ դարձած ոսկրէ ճամբայ մըն է, մէկ մաշկով մը գոցւած, որուն մէջ Ռղեղէ երկրնցած ըսելու ջղերը կը տարածին, ու ասոնցմով Չայնը Ռղեղ կը հասնի ու լսել կ'ըլլայ:

5. ՏԵՍԵՆԵՆԻՐ: Տեսնելու գործարանը Աչքըն է: Ռուն տեսնելու գործարանը Աչաց գնդակն է, որն որ տեսութեան ջղերով Ռղեղին հետ կը կապուի, ու իր մասնաւոր Սկունքովը ամէն դի կըրնայ շարժիլ: Ասիկայ նախ երեք մաշկերէ կազմած է, որոնցմէ դըրսինը քիչ մը կռճրկով է. երկրորդը՝ շատ անօթներով, իսկ ներսինը կամ երրորդը բուն Տեսութեան ջղին տարածած մասն է: Աս մաշկերուն առջեւի դին է նաեւ թափանցիկ Նղջերեան: Անկից վերջը կու գայ Ծիածան ըսւած թաղանթը, որն որ կերպ կերպ գոյներով կ'ըլլայ, ու մէջ տեղը կ'որ ծակ մը ունի, որուն Ռիւ կ'ըսենք: Ասոր ետեւի դին կ'իյնայ բարակ մաշկերով հաստաւած Սառնակերպը, ուր տեղ լուսոյ շառաւիղները կը բեկանին, ինչպէս մէկ Նիզիչ ապակւոյ մը մէջ: Աչքներուն ներսի դին կը ժողվին՝ Սառնակերպին մէջէն անցած բեկեալ լուսոյ շառաւիղները, որ ետքէն Տեսութեան ջղերուն կ'անցնին, որոնք շառաւիղները կ'ընդունին, ու ասանկ սքանչելի կերպով Տեսութիւնը կը կատարուի:

Ասոնք են մարդու հինգ Զգայարանքը: Բայց աս ալ սքանչելի է, որ ինչպէս մէկ աւելի ազնիւ Զգայարանք մը կամ պակասաւոր կազմութեամբ կամ հիւընդութեամբ կ'որսըւելու ըլլայ նէ, շատ անգամ ստորին Զգայարանքի մը զօրութիւնը այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ որ պակսած ազնիւ Զգայարանքին՝ գէթ քիչ մը տեղը կը լեցընէ: Աս ըսած-

ներուս ստուգութիւնը կուրերու վրայ յայտնի կը տեսնենք. ինչու որ անոնց Շօշափելիքը անանկ կատարեալ ու վերջին աստիճանի զգայուն է, որ աչք ունեցողի մը իր աչւըներովը որոշածը՝ կուրերը մինակ իրենց մատւըներնուն ճոթով շօշափելով ճիշդ կ'որոշեն:

Եւհաւասիկ ասոնք են բովանդակ մարդուս գործարանական կազմութիւնը շինող Վործարանները: Սինակ մէկ բան մ'ալ կը մնայ աւելցընելու, այս ինքն թէ Սարգուս Եկամայ շարժման, զոր օրինակ Սարսողութեան, Երեան շինւելուն ու Շրջանին գործարանները, մինչուկ որ մեռնինք մի օրինակ մեր ներսի դին կը գործեն: Բայց Վամաւոր շարժման գործարանները ասանկ չեն: Եսոնք ատեն ատեն հանգչելու հարկաւորութիւն ունին. ու աս հարկաւորութիւնը Վուն ըսած վիճակներնուս մէջ կը լեցւի:

Սէկ չափաւոր քուն մը ջղերուն նոր զօրութիւն ու զգացողութիւն կու տայ, Վործարանները կը կենդանացընէ. ու ասանկով մեր մարմինն ու միտքը կը զօրացընէ. իսկ ասոր հակառակ մէկ երկայն քուն մը հիւթերը կը թանձրացընէ, մարդս թոյլ ու տխմար կ'ընէ, ու այնպիսի գործքերու, որ մարմնոյ ու հոգւոյ զօրութիւն կ'ուզեն, արգելք կ'ըլլայ:

Ք

ՄԵՐԴՈՒՍ ՀԵՍԵԿԸ

ՄԵՐԴՈՒՍ կեանքը չորս հասակի կամ ժամանակի կրօնանք բաժնել. Տղայութիւն, Պատանեկութիւն, Լրիտասարդութիւն ու Ծերութիւն: Ստոյգ է որ աս հասակները խիստ անզգալի կերպով մը

կը փոխւին ու իրար կը յաջորդեն . բայց ամէնն ալ իր զատ տարբերութիւնը ունի :

ԱՆՏՂԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Տղայութիւնը մարդուս կեանքին առջի հասակն է : Ա՛յեկ նոր ծնած տղայ մը իր կենաց մեծ մասը քնով կ'անցընէ . անանկ որ մինակ քաղցէն կամ անհաճոյ դիպւածէ մը քունէն կ'արթըննայ : Իր հոգւոյն բովանդակ գործքը՝ մինակ մարմնաւոր կենաց համար է . բայց ան ալ հաղիւ կըրնայ իր հարկաւորութիւնները ճանչնալ . իր ուղածը, որ միայն օգու կաթ է, մինակ անորոշ նշաններով կըրնայ յայտնել :

Բայց աս ապուշ վիճակս շատ երկար չտեսներ, անմիջապէս առջի շարաթը Գալայարանքը իրենց գործքերը կը սկսին գործել . նախ առաջին տեսութիւնն ու զգացողութիւնը կ'արթըննան, ետքէն լսելն ու ճաշակելը, ու վերջապէս հոտւտալը կը սկսի : Տղան իր մօրը ծոցը, տաքուկ ու փափուկ տեղ՝ իրեն աղէկը կ'իմանայ . ու իր հաճութիւնը արտաքուստ ալ կը ցուցընէ : Արկրորդ ամիսը կը սկսի ամէն բանի վրայ աւելի մտադրութիւն մը ցուցընել, ու ուղածը նշաններով յայտնել : Իսկ երրորդ ու չորրորդ ամիսը հնչման կամ ձայնի ալ միտ դնելու կը սկսի : Ասանկ կամաց կամաց յառաջանալով՝ ըմբռնած պատկերները երթալով մըտքին մէջ կը հաստատուին, ու զանոնք նորէն տեսած ատենը յիշողութիւնը կը ծագի : Յետոյ նշաններու ու բառերու նշանակութիւնը կը սովորի . ու կամաց կամաց ինքն ալ կը սկսի նախ շարժմունքով ու ետքէն բառերով ուղածը ուրիշի հասկըցընել :

Որով հետեւ աս հասակիս մէջ մարդս ինք իրմէ, թէ իրեն պահպանութեանը ու թէ իրեն զարգանալուն համար բան մը չկըրնար ընել, ա-

նոր համար թէ որ Լստուծոյ նախախնամութիւնը մարդս մօր սիրոյ գիրկը ու իր խնամոց չյանձնէր, չէինք կրնար ապրել:

Երկրորդ տարին կը ստանայ մարդս ան երեք գլխաւոր շարժմունքն որ բուն տղայութեան հասակը կը կատարելագործէ այս ինքն՝ Օգամելը, Քալելն ու Խօսելը: Օգամելով ու քալելով մարդս դրսէն ազատութիւն մը կը ստանայ, ուտելով ինչ բանի որ կը բաղձայ, ու պտրտելով ուր որ կ'ուզէ. իսկ խօսելովը ներքին ազատութիւն մը կ'ունենայ, մտքին մէջինը ուրիշի յայտնելով: Քալելի կ'երթայ խօսիլը կը կատարելագործի, զգացողութիւնը կը սրանայ, զօրութիւնը միշտ կ'աւելնայ, ու թէ ներսի թէ դրսի գործարանքը կը ժրանան:

Հասարակօրէն վեցերորդէն մինչուկ եօթներորդ տարին ակռաները կը փոխին. ու տղայութեան ժամանակը կը լմըննայ: Լս հասակիս մէջ, մանաւանդ առջի երեք տարին, կեանքը մեծ վտանգի մէջ է. անանկ որ՝ կրնայ ըսել թէ հաղար նորածին տղոցմէ երեք տարւան միջոցին մէջ երկու հարիւր յիսունը կը մեռնի:

Բ. Պ Ա Տ Ա Ն Ե Կ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Պատանեկութեան ժամանակը երկրորդ ակռայ հանելն կը սկսի մինչուկ մարմնոյն աճմանէ դադրիլը կ'երթայ: Լս ժամանակիս մէջ, որ մանչերունը մինչուկ քսան ու երեք տարիի չափ, իսկ աղջիկներունը մինչուկ քսան տարի կը տեւէ, կեանքը աւելի կը հաստատուի, ու մարմինը թէ զօրութեան թէ ձեւուն դիէն իր կատարելութեանը կը հասնի:

Լս հասակիս մէջ կը սկսի Սանկութիւն ըսած վիճակն ալ, որուն մէջ տղուն միտքը բացելով կրնայ իր կողմանը համեմատ վիճակը ընտրելու ինք զինքը որոշել: Սանչերու Սանկութիւնը դէպ

ի տասն ու հինգերորդ տարին կը սկսի. իսկ աղջիկներունը դէպ տաս ու երկուերորդ տարին :

Պատանեկութեան մէջ մարմինը ուրիշ ամէն հասակներէն աւելի ամուր ըլլալուն, մեռնելն ալ աս հասակիս մէջ պինտ նուազն է :

Գ. Ե Ր Ի Տ Ա Ս Ա Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Երիտասարդութիւնը մարմնոյն աճմանէ դադարելէն կը սկսի, երեսներորդ տարիէն աւելի կը քշէ: Ըս հասակիս մէջ մարդուս խորհուրդները ալ աւելի հաստատուն ու անփոփոխ կը մնան. բռնած ճամբան, չար ըլլայ, բարի ըլլայ, դիւրաւ թող չտրուիր. ու ասոնցմով պատանեկութեան յողդողդ ու անճարակ վիճակէն կը տարբերի :

Երիտասարդութեան հասակը մարդուս կենացը պինտ կատարեալն ու հեշտականն է: Ըս ատեններս է որ թէ մարմնոյ թէ հոգւոյ կարողութիւնները իրենց վերջի աստիճանի կատարելութեանը կը հասնին :

Գ. Ծ Ե Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ներութիւնը մարդուս կենացը վերջի հասակն է: Ըս ատեններս մարմնոյ զօրութիւնը, քանի կ'երթայ, կ'ընայ, կը հալի ու կը հիւծի, մորթը կը քաշւի ու կը կրնճուի. մազերը կը ճերմրկնան ու կէս մ'ալ կը թափին, Երեան շրջանը երթալով կամաց կամաց կ'ըլլայ, երիտասարդութեան կենդանութիւնը կը պակսի, ու Զգայարանքը կը բթանան ու կը տկարանան :

Ըսանկ մարմնոյն երթալով տկարանալէն հոգին ալ միօրինակ հանդրստեան մէջ կ'ուզէ ըլլալ. աղմկէ կը փախչի, ինք իրեն կը քաշի, ու անցած գացած բաները յիշելով, կը ստանայ մէկ սքանչելի հմտութիւն մը որ մինակ աս հասակին յատուկ է :

Վանի որ մարդս կը ծերանայ հոգին երկ-
րաւորներէն աւելի զատուելով աւելի աղատ կ'ըլլայ,
մինչուկ որ ամէն կապէ բոլորովին արձըկի:

Սարգոս բնական մահն աս է. կենաց մէկ
խաղաղ հանգարտ ու առանց ցաւի դադրիլը, որն
որ հասարակօրէն ութսուն ու իննսուն տարւան մի-
ջոցի մէջ կը պատահի, բայց ալ աւելի կանուխ
կամ ուշն ալ պակաս չէ: Հարիւր տարւան ծեր
խիստ քիչ կը գտնուի, բայց հիւսիսային կողմերը
կան մարդիկ որ մինչուկ հարիւր երեսուն տարի,
ու աւելի ալ կ'ապրին:

ՄԵՐ ԿԵՆ ՅԵՂԵՐ

Արդ հետեւ մարդս երկրիս վրայ գտնուած ա-
րարածներուն ամէնէն կատարեալն է, անոր համար
մինակ մէկ հատիկ ցեղ մը պէտք է որ ունե-
նայ: Բայց երկինք արդէն սկզբանէ ի վեր աս մի
եւ նոյն մարդկան ցեղին վրայ մասնաւոր ազդեցու-
թիւններ ըրած է, որոնցմով մարդկան մէջ մէկ
մասնաւոր տարրերութիւն մը կը ծագի, որ Յեղ
կ'ըսի:

Ըս բնածին տարբերութեանս համեմատ բո-
լոր մարդիկ հինգ գլխաւոր Յեղի կը բաժնուին,
որոնք գունով, երեսով ու մազերով իրարմէ խիստ
կը տարբերին, այս ինքն Վաւկասեան, Սոնգո-
ղեան, Սոփիիւրեան կամ Սաղակկեան, Էմերի-
կեան ու Լթէովպեան ցեղ:

1. Սոնգոլեան ցեղ:

Ըսոնց մարմնոյն գոյնը ճերմակ է, երեսնին
կարմիր, ճակատնին բարձր ու սիրուն կերպով մը
կոր, քթերնին չափաւոր մեծ ու պատշաճ ձեւով,

մորութիւն թանձր ու մազերնին կակուղ ու գանգուր: Եւ ցեղս, որ գլխաւորաբար Վովկասու գիւրէն տարածած կը կարծուի, հարաւային ու արեւմտեան Եսիա, հիւսիսային Եփրիկէ ու Լւրուպա կը բնակի: Եւ ցեղէն առաջ եկան այնչափ ծաղկեալ ազգեր, որոնք իրենց ազնուական կրթութիւններովը՝ ուրիշներուն վրայ ընդհանուր իշխանութիւն մը ստացան:

Իսկ Վուկասները հաւկթաձեւ երես, մեծ, կապուտակ, թուխ կամ սեւ աչւրներ ու վայելուչ մարմին ունին: Եւ ցեղիս կը վերաբերին Լւրուպացիները, Պարսիկները, Հայերը ու ասոնց մօտ ժողովուրդները: Եւսոնց մէջ գիտութիւնն ու արուեստը շատ ծաղկած է: Արօնը քրիստոնէական ու մահմետական է:

Նոյնիքները իրենց մարմնոյն կազմութեանը գիւն բուն կաւկասեաններուն նման են, բայց անգամնին խիստ երկայն է, ու իրենց գոյնը քիչ մը պղնձի գոյնին կը զարնէ: Ինութիւննին աւելի կրակոտ է: Եղունին Սանսկրիդ, այս ինքն Սենական լեզուն է: Արօնին բրամեան ազանդ ու մահմետական:

Եւսոնքները լայն ու երկայն գէմք մեծ ու սեւ աչւրներ ունին: Եւ ցեղիս կը վերաբերին Վովկարիտանացիք որ հիւսիսային Եփրիկէ կը բնակին: Իրենց քաղաքային կրթութիւնները խիստ ետմնացած են: Եղունին արաբերէն, ասորերէնն ու հրեարէնն է: Արօնին մահմետական ու հրեական:

2. Սոգոյէն ցեղ:

Սոգոյեան կ'ըսին Ռէնք ու Յապոնք: Եւսոնց գոյնը դեղնկեկ, երեսը շիտակ, աչւրնին պղափ ու խորունկ ներս մտած, քթերնին բութ ու լայն, մազերնին սեւ է: Եւ ցեղս ուրիշ ամէնէն աւելի

չատն է, ու միջին ու արեւելեան Բսիսյէն, մինչուկ դէպ ի Հիւսիսային Բմերիկէ ցըրւած է:

Բնն Սննդն խիստ լայն երես, ու պղտի, խորունկ, կապուտակ, ու քովէ քով աչւներ ունին: Ըս ցեղիս կ'երթան թորգոմացիք, Զիպք, Բղեւտիացիք, Սկիւթացիք, Վաղմուքք ու Սանսուրք, որոնք ամէնն ալ կրակոտ մարդիկ են, ու մեծ մասը թափառական կեանք կ'անցընեն, ու որսորդութեամբ ու յափշտակութեամբ կ'ապրին:

Ճէն կըր ու լայն երես, պղտի ու ծուռ աչւններ, կըր ու քիչ մը տափարակ քիթ, շիտակ ու փայլուն մազեր ունին: Եզունին խիստ արուեստաւոր է. կրօննին Վոնփուկիոսինն է: Բնութեամբ խիստ վախկոտ են: Ըղէկ երկիր գործել գիտեն. իսկ քաղաքային կրթութիւններու մէջ, առաջ որչափ որ ծաղկած էին նէ, մինչուկ Հիմա նոյնպէս անփոփոխ մնացած են:

Պաշտօնն կարճ հասակ ունին, անանկ որ չորս ու կէս ոտքէն աւելի խիստ քիչ կը գտնուին: Վլուխնին մեծ ու կըր է. երեսնին լայն ու կարճ. աչւննին թխադոյն. քթերնին տափարակ, ու բերաննին մեծ: Ըս ցեղիս կը վերաբերին Սամոյետացիք ու Եսկիմոսք: Ըսոնք Եւրոպայի ու Բսիսի բեւեռներուն դին կը բնակին, ու միանգամայն Բմերիկէին Հիւսիսային կողմերը: Ըմէնքն ալ խաղաղասէր ու ժիր մարդիկ են: Իրենց կերակուրը Բրազընթաց Եղջերուներու կաթն ու միսը, փոկ, ու ձուկ է: Ըմառը խումբ խումբ վրաններու տակ, իսկ երկայն ձմեռը երկրի տակ կ'ապրին: Վրօննին անորոշ բան մըն է:

3. Սննդն ցեղ:

Ըսոնց գոյնը թուխ է. ճակատնին դուրս ելած, պրկունքնին դուրս ընկած, մազերնին սև: Ըսոնք Սաղակկայի կողմերը, ու Հարաւային եր-

կիրը կը բնակին: Շատ անգութ սիրտ ունին, մինչուկ հիմա ալ մեջերնին մարդ ուտող կայ:

Բնակիչները Ռենաց հետ քիչ մը նմանութիւն ունին. փայելուչ հասակաւ, կարմրակեկ գունով, ու պզտի ոտւրներով են: Ըսոնք Յաւա, Սումատրա ու մօտիկ կղզիներ կը բնակին: Լըրիկ մարդիկը վայրենի, քաղան, նենգաւոր, գող ու խակալ են կ'ըսեն:

Սոնգայիները բուն Սաղակկացիներէն աւելի մեծկակ ու դեղընկեկ են: Ըսոնք Սաղղրաւեան, Տանգուտոնի, Սանդվիքեան ու խաղաղական ծովուն կղզիները կը բնակին. բարեբարոյ ու համեստ մարդիկ են: Երբ Սեղանդիայի բնակիչքը սիրուն կերպարանօք մարդիկ են: Ըսաջ ամէնն ալ մարդակեր էին, ու մինչուկ հիմայ ալ կը գտնուին: Շատը կրօն չունին. բայց Տահիտեան կղզին բոլոր քրիստոնեայ եղաւ:

Սոնգայի Երբ Գուինէայի ու Սաղղաւատոնի ու ուրիշ կղզիները կը բնակին. միջակ մեծութեամբ ու թուխ գունով են, ու մազերնին դանգուր է: Ըսոնք խիստ գաղանաբարոյ մարդիկ են:

Երբ Զոնգայի խիստ խոշոր քթի ծակեր ունին, պրկուքնին հաստ ու անճոռնի, թեւերնին ու սրունքնին խիստ բարակ: Ըսոնք Երբ Զոնգայիա ու Երբ Գուինէա կ'ապրին առանց բնակարանի:

Երբ Զոնգայի առջիններու նման սեւ են. գանգուր մազերով, մեծ բերնով, երկայն ու բարակ ձեւերներով ու ոտւրներով: Ըսոնք Բանդիմէնիայի, Փիզիպպեան, Սաղակկայ, Բուրնէոնի, Սեղեբեան եւ ուրիշ կղզիները կը բնակին: Բնութեամբ խիստ անգութ են:

4. Երբ Զոնգայի

Ըսոնք գոյնը գոց կարմիր է, երեսնին դուրս ելած, ճակատնին ցած, մօրուքնին կարճ, մազեր-

նին սեւ ու խիտ : Ըս ցեղս առաջ բոլոր Բմերիկէ կը բնակէր, բայց հիմա ուրիշ բնակիչներ ալ հոն լեցւելուն, բոլորովին ներսի չմշակած դիւերը քաշւեցան : Պերուրիա, Վեքսիգոն բնակողները, առաջուց շատ կրթւած էին, ու արուեստէ ալ կը հասկընային. իսկ մէկալները միշտ բիրտ ու կտտաղի մարդիկ կը համարւին, ու շատը մինչուկ հիմա մարդ ալ կ'ուտեն :

Եւստիւսին աւերիւնցիք սիրուն մարդիկ են, մեծ ու սեւ աչքներով, ու խիտ մազերով : Ըսոնք Վարենտեան գետէն, մինչուկ Վեքսիգոնին արուելեան ծովնորը, մինչուկ Վուխանա ու Կանադա, մինչուկ Հասարակած ցրւած են, ու թափառական կեանք մը կ'անցընեն : Ըս կողմերս անցող եւրոպացիներէն հալածւելով, ու մէջներին ալ իրարու հետ անհաշտ թշնամութեամբ, ու գլխաւորաբար խիստ չափէ դուրս խմելէն՝ ասոնց թիւը խիստ քիչցաւ, ու շատ աղգեր ալ բոլորովին ջնջւեցան :

Բաւն աւերիւնցիք խոշոր գլուխ ունին, աչքնին պղտի, պրկունքնին հաստ, քթերնին տափարակ, ու բերաննին մեծ : Ըսոնք վերին Ալիսիկոն ու Էմագոն գետի կողմերը կը բնակին, բայց մինչուկ Իրասիզիա ու Պարագուայէ ալ ցրւած են : Ըսոնց կը վերաբերին Բոտակունդներն ալ, որոնք պրկունքներուն տակէն, ու ականջներնէն կտոր կտոր զարգեր կը կտխեն, ու անանկով իրենց երեսը ահրելի կ'ընեն :

Պարագուայիները վեց՝ ու վեց ու կէս ոտք բարձր հասակ ունին, ու անոր համար առաջ անտեղանքը պտըտող մարդիկներէն շտապ ըսեցան : Վլուխնին մեծ է, ու երեսնին տափարակ : Մինակ մորթով մը կը ծածկուին, որսորդութեամբ ու գլխաւորաբար փոկերով կ'ապրին, ու երկար ատեն անօթութեան կը համբերեն : Ըսոնց բարքն ու սովորութիւնը գետ սցնչափ յայտնի չեն :

5. Երկու շաբաթ.

Ասոնց գոյնը սեւ է. գլխուն Սկաւտակը երկու դիէն ներս մտած, ճակատնին շիտակ, քթերնին պզտի ու բութ, բերաննին դուրս ընկած, պրկունքնին հաստ, մազերնին սեւ, ու գանգուր, բովանդակ դէմքերնին կապիկներու կը նմանին: Ասոնք միջին ու հարաւային Ափրիկէ կը բնակին ու մինչուկ հիմա բարբարոս մնացած են, ու մէջերնին դեռ մարդակերներ կան:

Սեւերը՝ առջևի դիէն նեղ, գէպի վերի դին շիտակ, ու ետևի կողմը կլոր դլուխ մը ունին. ճերմակ ակռաներով, քթերնին հաստ, տափաբակ ու ներս մտած: Ասոնք Ափրիկէի մեծ մասը կը բնակին, ու գերի պէս կը ծախին:—Մարդկային ազգը նախատող վաճառականութիւն. բայց քիչ ատենէն, ինչպէս որ կը յուսանք, կը դադրի կը վերջանայ:

Սեւերը՝ հարաւային Ափրիկէ կը բնակին. քթերնուն վրայ կոր է, ու մազերնին քիչ մը բլրդի պէս է: Ասոնք խիստ կրակոտ մարդիկ են, ու որսորդութեամբ կ'ապրին:

Սեւերը՝ մարմնոյ դիէն Այծամարդներու շատ նմանութիւն ունին: Ասոնք քառասուն տարւոնէ աւելի չեն ապրիր. ապուշ ու ծոյլ, բայց բարեսիրտ մարդիկ են: Իրենց խօսակցութեան կերպը՝ խիստ անշնորհք ու ծիծաղական բան մըն է: Ղոյներնին գեղնի կը դարնէ:

Ասոնք են մարդու հինգ ցեղերն, ու իրենց գլխաւոր ծիւղերը, որոնք դարձեալ լեզուով եւ ուրիշ տարբերութիւններով նոր ցեղերու կը բաժնուին:

Հասարակօրէն կը կարծուի, որ մարդիկ ամէնը մէկէն որչափ որ բոլոր աշխրդքիս վրայ կը բնակին նէ, հազար միլիոն են. եւ թէ ամէն երեսուն ու երեք տարին մէյ մը ազգ մը կը մեռնի, ու գրե-

Թէ Հինգերորդ մաս մը մեռածներէն աւելի կը ծնանի: Ասանկով ամէն մէկ բոպէ վաթսուն ու երեք հոգի կը մեռնի ու եօթանասուն հոգի կը ծնանի:

ԿԱՐԳԻ ԳՈՒՐՈ ՄԱՐԴԻԿ

ՄԻՆՈՒՄ Հիմա մարդու մարմնոյն կազմութեանը ու իր զանազան ցեղերուն վրայ խօսածնիս բոլոր ըստ կարգի ու բնական կերպով եղածներուն վրայ էին. բայց կը գտնուէին մարդիկ ալ, որոնք կամ բնակութեանը դիէն, ինչպէս Վայրենիները, կամ հասարակ չտիտն դիէն, ինչպէս Վաճաճները, Վերերը ու Հսկաները, կամ բոլոր մարմնոյն արտաքին կազմութեանը դիէն, ինչպէս Հրէշները, բնական հասարակ կարգէն դուրս ելած են: Սեղի ասոնց երեւելիներուն վրայ ալ քիչ մը տեղեկութիւն տալ աւելորդ չերեւնալով, ասանկ կարգէ դուրս մարդիկը, համառօտութեան համար, Հինգ կարգի կը բաժնենք:

1. ՎԵՐԵՆԻՆԵՐ: Վաղիա, կամպանիա գաւառը, Սոնգի գեղին մէջ 1831 ին տասը տարեկան վայրենի աղջիկ մը երեւցաւ, որուն մարմինը լերկ, ձեռւորները ու երեսը սեւ էին, ձեռքն ալ ըիր մը ունէր: Վեղացիները երբոր տեսան ասի, սատանայ կարծելով փախչող փախչողի եղան. բայց ասոնցմէ մէկը մեծ շուն մը ունէր, ու կարծած սատանան փախցընելու համար, քակեց անոր վրայ թողուց: Իսկ աղջիկը առանց վախնալու կեցաւ, ու շունը քովը մօտենալուն պէս, ձեռքի բրովը անոր գլխուն անանկ մը զարկաւ որ անմիջապէս ընկաւ սատկեցաւ, ու ինքը անկից շուտ մը փախաւ, ծառի մը վրայ ելաւ: Վեղին մեծը հրաման տը-

ևս զեղացիներուն որ բըռնեն ու բերգը տանին ,
 հոն իրեն ճագար մը տուին , որ շուտ մը անոր մորթը
 հանեց ու հում հում կերաւ : Ատքը ասի մկրտե-
 ցին ու վանք դրին , որ հոն լաւ խօսել սովորեցաւ ,
 ու հոգեւոր բաներուն մէջ ալ խիստ աղէկ կրթուե-
 ցաւ : Արկայն ատեն ասանկ անցնելէն ետեւ իմաց-
 ւեցաւ որ աս աղջիկը իրեն չափ ուրիշ վայրենի
 աղջիկ ընկեր մ'ալ ունի եղեր , ու դաշտի մը վրայ-
 էն գտած համրիչի մը պատճառաւ , իրարու
 հետ կռուելով , ասի ձեռքի բրովը անոր գլխուն
 զարկեր վիրաւորէր է , բայց ետքը ցաւելով իր
 ընկերին վրայ , քանի մը գորտ բռներ , անոնց
 մորթը հանելով , վէրքին վրայ դրեր է ու ասան-
 կով զանի ըռնացընելէն ետքը , իրարմէ բաժնուեր
 ու մէյ մ'ալ իրար չեն տեսեր :

Վիթաւեան անտառներուն մէջ որսորդները
 արջերու խըմբի մը մէջ 1661 ին երկու վայրենի
 տղաք գտան , որոնք ինը տարւան կ'երեւային կոր :
 Մէն ճիգը ի գործ դրին ու բոլոր արջերը վրձն-
 տելով հազիւ կրօցան մէկը բռնել , ան ալ շատ
 դժուարութեամբ ու աշխատութեամբ , ինչու որ
 խածնելով ու ճանկըռտելով կ'ուզէր անոնց ձեռ-
 քէն ազատիլ : Մի մկրտեցին ու անունը Յովսէփ
 Նրջեան դրին . բայց զինքը կրթելու համար ինչ
 որ ըրին նէ պարապ եղաւ , միշտ վայրենի մնաց , ոչ
 խօսիլ սովորեցաւ , եւ ոչ ալ զգեստ կ'ուզէր հագ-
 նել :

Նեսեան անտառներուն մէջ ալ 1544 ին
 վայրենի մարդ մը գտան , որուն կերպարանքը ըստ
 ամենայնի գայլի մը կը նմանէր :

2. ՎԵՏԵՆՆԵՐ : Պարիս քաղաքը 1760 ին
 Պողոնիացի ազգաւ քսան ու երկու տարեկան մէ-
 կը բերին , որուն մարմնոյն երկայնութիւնը երկու
 ոտք ու չորս մատ էր : Մի իրմէ մեծ եղբայր մը
 ունէր , որ երկու ոտք , տասը մատ էր , իսկ իր պղզ-

տի վեց տարւան քղյրն ալ քսան ու մէկ մատ երկայնութիւն ունէր, որն որ գրեթէ նոր ծնած տղու մը հետ կը հաւասարի:

Կարողութիւններուն տեղը 1841 ին յիսուն ու չորս տարւան Գերմանացի մը տեսանք, որն որ բոլոր մարմնովը տղու մը կը նմանէր, անանկ որ հեռուէն մէկը տեսնէր, չէր կրնար հաւատալ որ ծեր է: Լմբոջ մարմնոյն երկայնութիւնը երկու ոտք ու տասը մատի մօտ էր:

Բայց ասոնցմէ ալ աւելի զարմանալին Լմբտերգամ 1751 ին բերած գաճաճն է: Լսի փրիսղանդիացի Վիէբէս Ղողկէս անուամբ քսան ու վեց տարւան Գեղացի մըն էր, ու իր մարմնոյն երկայնութիւնը քսան ու մէկ մատի մօտ էր:

Պողոնիացոց թագաւորը Բէբէ անունով երեսուն տարեկան գաճաճ մը ունէր: Լսոր մարմնոյն երկայնութիւնը երեք ոտքէն պակաս էր. քիթը չափէ դուրս երկայն ու անճոռնի կերպով, ու կոնակը անշնորհք սապատ ունէր: Բայց բարութքը ալ աւելի ամէնուն ատելի էր, որչափ որ թագաւորը ղինքը կրթելու աշխատեցաւ նէ, ամէն բան փռւճ եղաւ. ինչու որ ինքը իր մարմնոյն անճոռնի ձեւուն ու վարմանցը կոպտութեանը վրայ աւելցուց նաեւ անանկ վերջին ստտիճանի վատ մոլութիւններ որ ամէն կերպ չարութեան բոյն կրնար բուել:

3. ԳԱՐԵՐ: Լնգղիա 1775 ին յիսուն ու եօթը տարւան մէկը մեռաւ, որուն մարմինը հինգ ու կէս կենդինարէն աւելի ծանր կը քաշէր. կոնակը այս ինքն մէկ ուսէն մէկալ ուսը չորս ոտք ու երեք մատ լայն էր, ու այնպէս ալ գէր էր մարմնով որ անգամ մը մէկու մը հետ տաքութեամբ վիճելու ատեն, գիմացինը բարկանալով, ձեռքը ըստ պատահան ունեցած երկնկեկ զմէլինը ասոր փորը խօթեց, բայց ամենեւին չվնասեցաւ, ինչու որ ըզ-

մելինը՝ մարմնոյն խիստ գէրութենէն, ներսի գործարաններուն չհասաւ ու չվնասեց:

Գարձեալ Բնագրիա 1750 ին ալ քսան ու ինը տարւան վաճառական մը մեռաւ, որուն մարմինը հինգ ու կէս կենդինար ծանր կը քաշէր. անանկ ալ գէր ու լայն էր որ, իր մինակ շապկին կամ ուրիշ մէկ զգեստին մէջ եօթը մեծ ու չափահաս մարդիկ կը մըտնէին:

4. ՀԱՅՐԱՆԵՐ: Հաննովէր 1676 ին քառասուն ու չորս տարւան մէկը մեռաւ, որուն մարմնոյն երկայնութիւնը տասը ոտք ու հինգ մատ էր:

Լստորիայի Սեծ Դուքսը փերզինանդոսն ալ ցոյցի համար քովը մէկը կը պահէր, որն որ տաս ու երկուք ու կէս ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունէր:

5. ՀՐԷՆԵՐ: Լորբեմն երբեմն գտնուեցան ու միշտ կը գտնուին ալ շատ մարդիկ, որոնք պակաս կամ աւելի անդամներով, ու կամ բոլորովին մարդու կերպարանքէ ու ձեւէ, տարբեր այլանդակ ձեւերով կը ծնանին, որոնց Հրէշ կ'ըսենք: Լսոնցմէ շատերը ծնածնուն պէս շուտ մը կը մեռնին, բայց ոմանք ալ երկայն առեն ապրած են, ու կ'ապրին ալ: Սարգոսս աս վիճակը աւելի խրղճալու քան թէ պատմըւելու արժանի ըլլալուն, ասանկներուն վրայ խօսիլը բոլորովին զանց կ'առնունք:

ᲘᲠᲟᲧᲟᲛ ᲘᲠᲟᲧᲟᲛ

ᲕᲠᲟᲧᲟᲛ ᲕᲠᲟᲧᲟᲛ ᲕᲠᲟᲧᲟᲛ

U. S. N. 100

U. S. N. 100

Ա Է Ա Դ Ա Ա Ք Ա Է Ք

 ԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ բնական գործարանաւոր մար-
միններ են, որոնք կը սնանին, կ'աճին ու
ներքին բնական շարժմունք ու զգացմունք ունին:

Կենդանիներու մարմինը ըստ մեծի մասին
երեք կը բաժնուի, Գլուխ, Բուն ու Լնդամներ.
Եւ աս մարմինը մորթով մը ծածկուած է, որ ու
մանցը առանց մազի կամ լերկ, իսկ ոմանցն ալ մա-
զերով, փետուրներով, թւիներով ու խեցւով է:

Սնունդը՝ կերակուր ուտելով ու աս կերա-
կուրներու արիւն դառնալովը կ'ըլլայ այնպէս,
ինչպէս որ մարդուս վրայ խօսած ատեննիս մեկնե-
ցինք:

Կենդանիներուն աճումը ըստ մեծի մասին հաւ-
կըթով կ'ըլլայ, որուն մէջը ձագերը կը կազմուին,
ու ետքը դուրս կ'ելլեն: Բայց շատ կենդանիներ
ալ կենդանի ձագեր կը ծնանին ու իրենց կաթովը
կը սնուցանեն: Գարձնալ քանի մը տեսակ ստու-
րին ու պղտի կենդանիներ ալ մաս մաս կտրուելով
ու բաժնուելով ու ան մասերէն զատ զատ ամբողջ
կենդանիներ գոյանալով կ'աճին: Ինչպէս վերջը
ասոնց վրա զատ զատ պիտի խօսինք:

Շարժմունքը Սկունքով կ'ըլլայ: Ըս մկունքը
խիտ քովէ քով շարւած մնեղէն թեւեր են, որոնք
ջղերէ գրգուռելով, կ'երկննան ու կը քաշին եւ ա-
նով ան մասերը, որոնց հետ որ կապակցութիւն ու
հաղորդութիւն ունին, կը շարժեն: Աւելի կատա-
րեալ կազմութիւն ունեցող կենդանիներուն մկուն-

քը բուն ներքին կմախին վրա հաստատւած են, որն որ բովանդակ մարմնոյն գլխաւոր նեցուկն է :

Չգացմունքն ալ ջղերով կ'ըլայ : Ըս ջղերը մէկ կամ շատ ճերմակ թելեր են, որոնք գլխաւոր արմատէ մը այս ինքն ջղեղէն ու Ողնայար ոսկրին ծուծէն յառաջ կու գան, ու աս ջղերուն ծայրերը մարմնոյն ամէն մասերուն մէջ կը տարածւին : Ըս ջղերուն մասնաւոր գործադրութիւնը Չգացմունք կ'ըսուի :

Բայց ամէն կենդանիներու գործարանաւոր կազմութեան աստիճանը նոյն չէ, հապա ասոնց մէջը, շատ տեսակ կարգեր կան, որոնք կենդանիներու տեսակ տեսակ Վասերը քննած ատեննիս, աղէկ կըրնանք իմանալ : Վլխաւորաբար, որչափ որ մէկ կենդանի մը աւելի կատարեալ կազմութիւն ունի, անոր վրա կենդանութեան էութիւնը այնչափ աւելի կ'երեւայ : Արով հետեւ ստորին կենդանիները, իրենց կենաց գործողութեանցը կողմանէ Տընկերէ շատ քիչ կը տարբերին, ուստի աւելի ազնիւ կենդանիներու վրայ խիստ շարժող ու գործունեայ կեանք մը ու ամէն բանի մէջ զարմանալի հոգւոյ զօրութիւն մը կ'երեւայ, որով ալ կատարեալ կազմութիւն ունեցող կենդանիները մարդուս աւելի կը մօտենան, բայց ամենեւին մարդուս չեն կըրնար հաւասարիլ ինչու որ ասոնց ամէն գործքը բնութեան զարմանալի ազդեցութենէ յառաջ կու գան, անոր հակառակ մարդը խելօք ու մտօք կը գործէ :

Կենդանիները, ինչպէս որ իրենց ներքին ու արտաքին կազմուածքովը մէկը մէկալէ տարբեր են, անանկ ալ իրենց բնակութեամբը, կերակրովը ու ապրելու կերպովը իրարմէ շատ կը տարբերին, ինչպէս որ կենդանիներու ամէն մէկ Վասերուն վրայ զատ զատ խօսած ատեննիս պիտի տեսնենք : Այրեցեալ գօտիին մէջ, կենդանիները շատ բազ-

մացած են . բայց Վաղցրախառն գօտիին մէջ այն-
չափ շատ չեն . իսկ Յուրտ գօտիին մէջ խիստ քիչ
են :

Շատ տեսակ կենդանիներ լերանց Շարերուն
մէջ քարացած կը գտնուին կ'երեւայ որ երկիրս
կազմուելու ատեն շատ փոփոխուելով , ասոնք մէջը
մնացած են , ու հիմայ այնչափ երկայն ատենէ
մնացած զարմանալու արժանի մնացորդներու պէս
հոն թաղած կը գտնուին : Ինդհանրապէս ամէն
կենդանիները երկու հատուած կը բաժնուին . Բ .
Ոսկրով կենդանիներ . Բ . Բռանց ոսկրի կենդա-
նիներ :

Հ Ե Տ Ո Ւ Ե Ն Ե

ՈՍԿՐՈՎ, ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Աս հատուածին վերաբերող ամէն կենդանիներու
մարմինները մէկ ներքին կմախի մը վրայ հաս-
տատուած են : Բ .ս կմախը շատ կտոր որկրներէ բաղ-
կացած է , որոնք ըստ մեծի մասին շարժական ու
իրարու հետ կապւած . ու դրսէն մկունքով ու
մորթով ծածկուած են : Բ .ս կենդանիները թէպէտ
եւ իրենց մարմնոյն դրսի ձեւովը իրարմէ տարբեր
են , բայց ընդհանրապէս ամէն ալ մարդու մարմնոյն
ձեւուն կը նմանին , ուստի ասոնց մարմինն ալ ե-
րեք մաս կը բաժնուի , Գլուխ , Բուն , Ինդամներ :

Ոսկրով կենդանիները չորս Դաս կը բաժնու-
ին , Կաթնատու կենդանիներ , Թռչուններ , Լը-
կակենցաղներ ու Չկեր :

ԱԼԹՆԱՏՈՒ կենդանիները Սիրտ մը, ու երկու
 Լջ կողմանէ, երկու ալ Չախ կողմանէ Սրբաթի խոր-
 շեր ու տաք արիւն ունին . իրենց թոքէն շունչ
 կ'առնուն, կենդանի ձագեր կը բերեն . ու անոնք
 երկայն ատեն իրենց ծրծերուն կաթովը կը մեծցը-
 նեն : Ըս ծրծերը ոմանց կուրծքէն կախած են,
 ինչպէս կապիկներունն ու չղջիկներունը : Ոմանց
 ալ փորին վրայ երկու կարգ վերէն ի վար շարած
 կախած են, ինչպէս շներունը, խոզերունը եւ ու-
 րիշ շատ տեսակ կենդանիներուն : Իսկ ոմանց ետեւի
 ոտւրներուն մէջ տեղն են, ինչպէս ձիերունն ու
 որոճող կենդանիներուն : Ըսոնք ամէն կենդանի-
 ներու գլուխ կրնան ըսիլ, ինչու որ ամէնէն ա-
 ւելի կատարեալ կազմութիւն ունեցող կենդանի-
 ները իրենք են . ուրիշներէն ալ աւելի իրենք մեծ
 աջողակութիւն ու շատ սուր զգացում ու կերպ կերպ
 շարժմանց ալ աղէկ յարմարութիւն ունին :

Ըս կենդանիներուն գլուխը միշտ երկայն
 կամ կարճ վզի մը վրայ հաստատուած է, ու ասոնց
 վերի կզակն ալ գլխու Սկաւառակի օսկրին հետ
 մէկտեղ հաստատուած է, մինակ վարի կզակը կըր-
 նայ շարժիլ : Ըս կզակները ըստ մեծի մասին ակռա-
 ներով են, որոնք Վարող ակռաներ Վողմնական
 ակռաներ ու Վերջին ծայրի ակռաներ կը բաժնը-
 ւին :

Ըս կենդանիներուն Ընդամենները, Վետերը
 մէկ գի հանելով, ընդհանրապէս չորս են, երկու
 առջեւի կողմիները, ու երկու ետեւի կողմիները,
 որոնք կենդանիներուն կերպ կերպ ապրելու ե-
 ղանակին համեմատ, զանազան տեսակ ալ կազմը-

ւած են , ոմանցը լողալու , ոմանցը վազելու ու ոմանցն ալ թռչելու համար :

Կաթնատու կենդանիներուն մէջ , առանց մազի , կամ բոլորովին լերկ մարմին ունեցող շատ քիչ կը գտնուին , մեծ մասը մազով , ոմանք ալ խեցւով ու թեփերով են : Շատերուն մազերը կ'աճին , ու թռչուններու փետուրներու պէս ամէնն ալ մորթին վրայ զատ զատ հաստատուած են . ու անկից իրենց աճմանը նիւթը կ'առնուն : Բայց շատերուն ալ մազերը գարնան ու աշնան ատեն կը թափին ու նորէն տեղը կու դան :

Կաթնատու կենդանիներուն բնակութիւնը ու կերակուրը իրարմէ շատ տարբեր է : Սեռ մասը գետնի վրայ , ոմանք երկրի մէջ , ոմանք ջրի մէջ կ'ապրին , ոմանք ալ օդի մէջ կըրնան թռչիլ , բայց ասոնք շատ քիչ են : Ոմանք մինակ միս ուտելով , ոմանք մինակ տրնկերով , ոմանք ալ թէ միս ու թէ տունկ ուտելով կ'ապրին :

Կաթնատու կենդանիները ուրիշ ամէն կենդանիներէն աւելի մարդուս օգտակար են , ինչու որ աշխատալի ու ծանր գործքերուն մէջ մարդուս կը ծառայեն , ու իրենց օգնութեամբը դժուարին գործքերը կը դիւրինցընեն : Իրենց մտովն ու կաթովը մարդը կը կերակրեն , իրենց մորթովն ու բրդովը զինքը կը հագեցընեն , ու ամէն տեսակ հարկաւոր ծառայութիւնը կ'ընեն : Թէպէտ եւ աս կենդանիներէն ոմանք մարդուս օգտակար չըլլալէն ի զատ վնասակար ալ են , բայց մարդս իրեն խելքովը անանկ ճամբաներ գտած է որ ինքը զինքը անոնց կատղութենէն ու վնասակարութենէն կը պաշտպանէ , ու իրեն օգտակար կ'ընէ :

Կաթնատու կենդանիներէն մինչուկ հիմայ հազար տարբեր Տեսակի չափ գտնուած ու ճանչցուած է , որոնք տասն ու մէկ Վարդ կը բաժնուին :

ԱԼՊԻԿՆԵՐԸ ուրիշ ամէն կենդանիներէն աւելի կատարեալ կազմութիւն ունին, ու իրենց մարմնոյն թէ գրտի ձեւովը ու թէ ներտի կազմաձքովը մարդու շատ կը նմանին: Լսոնց երեսը ըստ մեծի մասին, մազ չունի, իսկ մարմիննին մազերով ծածկած է, ականջնին մարդու ականջներու նման են, աչքնին դէպ ի դուրս տնկըւած է, վզերնին կարճ, ու մատուրնին ըստ մեծի մասին տափարակ ու շիտակ ըղունկներով: Կապիկներուն շատերը պոչ չունին, ոմանք ալ նաեւ մարդու պէս կըրնան շիտակ կեցած քալել: Վրեթէ ամէն կապիկները Վրեցեալ գօտիին տակը կ'ապրին ու հոն ծառերուն վրայ բնակելով պտուղներով կը կերակրին: Լսոնք բնութեամբ ճարպիկ ու խորամանկ, ու ուրիշներուն ըրած գործքերուն հետեւող ու նմանող են:

Կապիկները շատ Սեռեր ու Տեսակներ կը բաժնուին, բայց ասոնց մէջէն գլխաւորները ասոնք են:

1. ԼԵԱՄԵՐԵՐ: Լսի ամէն կենդանիներէն աւելի մարդու շատ նմանութիւն ունի: Հինգ ոտքի չափ բարձր է, պոչ չունի, մարմինը՝ բաց ի երեսէն ու ձեռքներէն, երկայն գոց կարմիր մազերով ծածկըւած է: Կըրնայ ըստ բաւականին շիտակ կեցած քալել, բայց շատ անգամ ձեռքը գաւազան մ'ալ կ'առնու: Թեւերը այնպէս երկայն են որ շիտակ կեցած ատենը գետինը կը հասնի: Լսի Բոռնէոն կղզւոյն ու Կոնկոնկինա եւ Վաղակայի մէջ կ'ապրի, ու հոն պզտիկ խմբեր եղած, բարձր լեռներու վրայ կը բնակի: Օհնքը բռնելը՝ շատ դժուարին է ինչու որ շատ ուժով ըլլալուն՝ իրեն թշնամւոյն դէմ կը կռուի, ու քարերով ու

գաւաղաններով ինքը զինքը կը պաշտպանէ: Սարգիկներէ կը բռնուի, գերի կ'իյնայ նէ, շատ հեղ կ'ըլայ, ու անոնց չափէ դուրս սէր կը ցուցնէ: Եր կերակուրը պտուղ, հաց, միս ու հաւկիթ է, ու միշտ ձեռքովը կ'առնու, բերանը կը տանի, կ'ուտէ, իսկ ջուրը ու ուրիշ տեսակ հեղանիւթները ամէն կենդանիներուն պէս գլուխը վար ծռելով կը ծծէ կը խմէ: Սարգիկներու հետ սեղան նստելու ատեն մարդու պէս աթոռի վրայ նստիլ, ու պատառաքաղով ու դգալով կերակուր ուտել կը սովորի, նաեւ գաւաթով ալ իր ըմպելիքը խմելու դիւրաւ կը վարժի: Սեւ ջուր, թէյ ու ուրիշ տեսակ ոգի ունեցող խմելիքը մանաւանդ կարմիր գինին իրեն շատ սիրելի է: Բայց աս կապիկը մինակ ուտելու ու խմելու բաներուն մէջ չկրթուիր, հապա նաեւ ուրիշ մարդու գործքեր ալ ընելու կը վարժի ու շատ աջողակ է: Պատկեր 1:

2. ՏՐՈՎԱԴԱՐԱՆՈՅ ԿԵՂԵՎ: Ըսի պոչ չունի, ու հինգ ոտքի չափ բարձր է. մարմինը երկայն, հաստը, սեւ կամ թուխ մաղերով ծածկւած: Եւ տակ կեցած շատ աղէկ կը քայլէ, միանգամայն նաեւ շալակը ծանր բեռեր ալ կը տանի: Ըսոր հայրենիքը Վոնկոնն ու Վուինէան է, հոն խումբ խումբ կ'ապրի, ու իրեն թշնամիներուն դէմ քարերով ու գաւաղաններով կը կռուի: Արբ որ մարդիկներէն կը բռնուի գերի կ'իյնայ, մարդու պէս քայլել, նստել, ուտել ու խմել կը սովորի: Բուփոնիոս երեւելի բնախօսը աս կապկէն մէկ հատ ունէր, իրեն հրամայած ատենը, ծառայի մը պէս, սեւ ջրոյ գաւաթ կը բերէր, շաքար կը դնէր մէջը, թէյ կը լեցընէր ու քիչ մը պաղեցընելէն ետեւ կ'առնուր կը խմէր: Ըս կենդանիս չափէ դուրս հեղ էր. ամենեւին մէկու մը փնաս բան մը չըրաւ: Սարգիկները զինքը տեսնելու համար կու գային նէ, դիմացին կ'ելէր ու թեւ թեւի անցընելով անոնց

Հետ մէկտեղ ժուռ դալու կ'երթար: Իրեն զգեստները որոնց շուտով վարժած էր, զխաւորաբար ինքը առանձին կը հագնէր. բայց որոնք որ ինքը չէր կրնար հագնել նէ ձեռքը բռնած իր բարեկամներուն կը տանէր որ իրեն օգնեն ու հագւըցնեն:

3. Հասարակ սեպ: Երկուք ու կէսէն մինչուկ երեք ռաբ բարձրութիւն ու վիպն ալ քսակ մը ունի, պոռալու որ ըլլայ նէ ասի կ'ուռի: Սորթին գոյնը մութ դեղին, մինակ երեսը մարմնոյ գոյն է: Ըսի հիւսիսային Եփրիկէի դիերը բազմութեամբ անտառներու մէջ կ'ապրի, ու շատ աջողակութեամբ ծառերու վրայ կ'ելլէ: Իրեն կերակուրը պտուղներ ու տընկերն են. բայց նաեւ մրջիւններ ու ուրիշ միջատներ խիստ կը սիրէ. դետնէն քարեր կը վերցընէ մէկ դի կը գլտորէ, եւ անոնց տակը եղած միջատները կը բռնէ կ'ուռէ. իսկ թէ որ քարերը խիստ խոշոր ըլլան, ու մինակ չկրնար վերցընել նէ, իր ընկերներն ալ օգնութեան կը կանչէ: Սըրջիւններու բոյն ալ գտնէ նէ, ձեռքը ծակը կը փորէ ու հողը կը խառնէ, մրջիւնները իր ձեռքին վրայ լեցւելով, լեզուով ձեռքին վրայէն կը մաքրէ կ'ուռէ: Ըս կապիկը պղտի ձագ բռնուի նէ, մարդուս խիստ դիւրաւ կ'ընտանենայ, ու շատ զուարճալի ու ծիծաղելու բաներ կ'ընէ, նաեւ կերպ կերպ խաղեր կը սովորի. շատ տեղեր, մանաւանդ Երեւելք աղքատ մարդիկներ ասիկայ կը կրթեն, ու ետքը աս դիսան դին խաղցընելով քանի մը ստակ կը վաստըկին: Իգը իր ձագը խիստ կը սիրէ, ու վեց ամիս կաթով սնուցանելէն ի զատ, երկու տարիի չափ ալ քովէն չզատէր, կը կերակրէ զինքը ու կը հոգայ:

4. Սորոս-Բորո սեպ: Ըսի կատուի մը չափ մեծ կ'ըլլայ, սեւ գունով է. երկայն, ճերմակ կամ սեւ մորուք մը ունի, գլուխն ալ գորշ մազերով ծածկըած է. ետեւի ոտքները առջեւիններէն խիստ երկայն են, անոր համար ալ շատ աղէկ

կը ցատկէ : ԲՍ կապիկը Կէյղան կղզւոյն մէջ կ'ապրի , որուն բնակիչները կ'ընտանեցընեն զինքը ու զբօսանքի համար տներնուն մէջ կը պահեն : ԲՍի իր ճանչնորներէն մէկը կը տեսնէ նէ , շուտ մը ուրախութեամբ վրան կը ցատկէ , ու սիրելով զանի , մասնաւոր ձայնով մը իր ուրախութիւնը կը յայտնէ : Իր առջեւը մէկը պզտի տղայ մը պահնէ ու սիրելու ըլլայ նէ , ինքն ալ կ'ուզէ նոյնը ընել . բայց ասոր ներհակը մէկը առջեւը պզտի տղայ մը ծեծելու ըլլայ , խիստ կը կատաղի , ակռաները մէկ մէկու զարնելով , կատղութիւնը դրսէն ալ կը ցուցնէ , ու կապւած չըլլար նէ , ծեծողին վրան կը յարձակի կը խածնէ :

5. ԲՈՒԻԾԵՆԵՊԻԿՆԵՐ : ԲՍոնք հասարակօրէն միջակ կառուի մը չափ մեծութիւն ունին , խումբ խումբ Բփրիկէի մէջ կ'ապրին , պարտէզներու ու արտերու շատ փնասներ կու տան : Իրենց պոչը երկայն , քիթը բերանն ալ՝ քիչ մը դէպ ի դուրս երկընցած է : ԲՍ կապիկները մարդուս խիստ դիւրաւ կ'ընտանենան , ու իրենց կերպ կերպ ծիծաղական գործքերով շատ զուարճալի են : Իշերը իրենց ձագերը չափէ դուրս կը սիրեն , շարունակ կը պահենն զանոնք ու իրենց լեզուով կը լզեն կը մաքրեն . կաթէն կտրելէն ետեւ ալ , կերակուր ծամելով բերաննին կու տան , կը կերակրեն , ու մեծ սիրով միշտ կը նային ու կը հոգան զանոնք : ԲՍոնցմէ շատ Տեսակներ կան :

6. ԸՆԳՂՈՒՆ ԿԵՊԻԿՆԵՐ : ԲՍոնց քիթը բերանը շատ երկայն ու ճոթը կտրուածի պէս ըլլալով , դէմքերնին դրեթէ շան դէմքին կը նմանի : ԲՍմէնն ալ պոչաւոր են : ԲՍոնցմէ շատ Տեսակներ կան , որոնց շատը Բփրիկէ կ'ապրին , ու խիստ վայրենի ու փնասակար են :

Հասարակ Ընագլուխ կապիկ՝ ԲՍ կենդանւոյս գլուխը շան գլխուն նման , ու պոչն ալ եր-

կայն է: Սորթին գոյնը գոց կանանչ է, բայց դէմքը ու ոտերնները սև: Լսի Լիբիկէի մէջ կ'ապրի, գայլի մը չափ մեծ է, շատ կամաց քալուածք ունի, ու շիտակ երկու ոտքի վրայ կենալու համար ալ, գաւազանի մը կարօտութիւն ունի: Երբեմն ալ ասի անանկ կը կատղի, մինչուկ կատաղութենէ կը սատկի: Պատկեր 2:

7. ԱՌՆ.209. ԿԵՊԻԿՆԵՐ: Լսոնք իրենց զարհուրելի ու ահարկու ձայնէն, որն որ եղով չօժւած կառքի մը անիւներուն կռնչելուն նման է, աս աւնուամբ կը կոչւին: Լմենն ալ պոչաւոր են. աս Սեռին տակը շատ Տեսակներ կան, որոնք խումբ խումբ միատեղ կ'ապրին, ըստ մեծի մասին ծառերուն վրայ կը բնակին:

Կարմիր կռնչող Կապիկ: Լղուէսի մը չափ մեծութիւն ունի: Սորթին գոյնը շէկ, բայց գլուխը ու պոչը մութ գունով է: Լսի խումբ խումբ բարձր ծառերու վրայ կը բնակի, ու մինակ ջուր խմելու համար վար կ'իջնայ: Երունները միշտ ծառերուն բարձր ճութերուն վրայ կը բնակին: Լս կապիկներուն պոչը երկայն է, ծառերուն վրայ աս դիս ան դին երթալու կամ վար վեր իջնալու ու ելլելու ատեն ձեռքի մը տեղ կը ծառայէ: Կերակուրնին տերեւներ, պտուղներ ու միջատներ են: Խակ իրենց երգը որ զարհուրելի բան մըն է, հասարակօրէն տաք օրեր առտըւանց, ու իրիկան դէմ կ'երգեն: Կախ ծեր արունները կը սկսին, բայց ասոնց շուտով կ'ընկերանան էգերն ու ձագերը իրենց տկար ձայներովը: Լս զարհուրելի երգը, ատեն ատեն մէջ տեղերը պզտի միջոցներ թող տալով, ժամ մը միօրինակ կը տեւէ, ու շատ հեռու տեղերէն կը լսուի: Լսոնց միտը շնորհները կ'ուտեն, ու ասկից աղէկ ու զօրաւոր արգանակ կը հանեն: Պատկեր 3:

Ձգչիւնեւրը ուրիշ կենդանիներէն իրենց մեծ , բարակ ու լերկ մաշկովը կը տարբերին: Ըս մաշկը առջեւի անդամներուն երկայն մատուններուն մէջը , նմանապէս առջեւի ու ետեւի անդամներուն մէջ տեղը տարածւած է, ու ասով կըրնան օդին վրայ թռչիլ: Ըսոնց մարմինը մազերով ծածկած է: Իսկ իրենց կերակուրը միջատներ ու պտուղներ են:

1 . ԹԻՌՉՈՂ. ՀՈՒՆ: Սարմնոյ մեծութիւնը տասը մատի չափ է, իսկ թեւերը տարածւելու ըլլան նէ, մէկ թեւին ճոթէն մինչուկ մէկալ թեւին ճոթը չորս ոտք է: Սորթը մութ գունով է: Ըսի արեւելեան շնդկաստանի կղզիներուն մէջ կը բնակի, ու բազմութեամբ ծառերուն վրայ պտուղներով կ'ապրի: Ըսոր միսը կ'ուտի: Պատկեր 4:

2 . ՁԳՉԻՆԵՐ: Ըսոնք ամենուն ծանօթ կենդանիներ են, որոնք երկրիս չորս դին տարածւած են , ու շատ Տեսակներ ունին: Ըսոնց մարմինը մըկի մարմնոյն ձեւուն նման ու բարակ մազերով ծածկւած է: Սինակ գիշերը կը թռչին, իսկ ցորեկը մութ ու խաւար տեղեր ետեւի ոտուններնուն վրայ կախւած կը պահւըտին: Իրենց կերակուրը զխաւորաբար միջատներ են: Ըսոնք բոլոր ձմեռ կը քընանան միօրինակ, ու գարնան կ'արթըննան:

Հասարակ Ձղջիկ: Թեւերը մէկ ճոթէն մէկալ ճոթը տասն ու ութ մատ է: Սորթին կոնքիի դին շէկ գունով . իսկ փորի դին բաց գորշ է, բայց ձագերը գոց մոխրագոյն են: Ըս կենդանիս աշխրդիս չորս դին տարածւած է, ու ամէն տեղ շատ կը գտնուի, ցորեկը հին շէնքերու մէջ, պատերու ծակերու ու ծառերու խոռոչներու մէջ կը բնակի:

ու մինակ գիշերը դուրս կ'ելէ : Ասկից , ինչպէս ուրիշ ամէն չղջիկներէն ալ , հասարակ ժողովուրդը խիստ կը վախնայ . բայց ասի բոլորովին անվնաս կենդանի մը է :

3. **ԱՅԻՐԵՆԻՔ** 29.9.14 : Ասի իրեն լուսնաձեւ ունեցած քրթէն ասանկ կը կոչուի : Թեւերը տասն ու երկուքէն մինչուկ տասն ու չորս մատ է : Սարմնոյն մեծութիւնը հասարակ մըկի մը չափ է , ու գոյնը գորշ : Ասի ցորեկը մինակուկ քարահատունք ու մէջ կը բնակի :

Կ Լ Ր Գ Գ

ՅԼՓՇՏԵԱԿՈՂ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Աս կարգին տակը գացող կաթնատու կենդանիները թէ Սեռերով ու թէ Տեսակներով շատ հարուստ են , ու ասոնք ամէնն ալ ուրիշ կենդանիներուն վրայ յարձակելով կը յափշտակեն ու անոնց մտովը կը կերակրին : Ասոնց մարմինը խիտ մազերով ծածկւած է . առջևի ու ետևի ոտերնին մեծ ճիւղներով է : Ասոնք երեք տեսակ ակռաներն ալ ունին , այս ինքն կտրող , կողմնական , ու վերջին ծայրի ակռաները . բայց կողմնական ակռանին շատ մեծ ու ճանկի ձեւ են : Կիճերնին փորերնուն վրայ է . ասոնք միշտ ամէն անգամուն շատ ձագեր կը ցկնեն . բայց ձագերնին ծնած ատեննին կոյր ու առանց մազի են :

Չարհուրելի ու զօրաւոր յափշտակող կենդանիները երկրիս պինտ տաք դիերը , գլխաւորաբար Ափրիկէի մէջ կը բնակին , ասոնց մէջէն ոմանք մարդուս ալ վնասակար են : Ասոնցմէ շատերը վայրենի ու ընտանութիւն չսիրող են , բայց կան ալ որ կ'ընտանենան ու մեզի շատ հարկաւոր ծառայութիւններ կ'ընեն , ինչպէս շունը եւ այլն : Ասոնց

միսը ընդհանրապէս գէշ է ու չուտիր, բայց իրենց մօրթը շատ սքանչելի ու սուղ մուշտակ կ'ըլլայ:

Յափշտակող կենդանիներուն կերակուրը միօրինակ է. ոմանք մէկ տեսակ բան կ'ուտեն, ու մանք ուրիշ տեսակ. ասոնք իրենց տարբեր կերակուրներուն նայելով երկու Յեղ կը բաժնւնին Սասկեր ու Աճիակեր:

Յ Ե Պ. Ը

ՄՍԵԿԵՐ ԵՆՓՇՏԵԿՈՂ, ԿԵՆԴԵՆԻՆԵՐ

Ըս ցեղին տակը դացող կենդանիները շատ մեծ են, ակռաներնուն կազմածքը ամուր ու զօրաւոր է, ու գլխաւորաբար մինակ թարմ (Բուլէ) միս կ'ուտեն, իսկ դի քիչ կ'ուտեն: Ըսոնց ոտւղները ըստ մեծի մասին հինգ հինգ մատերով ու ամուր ու ծռած ձիւրաններով են: Ըսոնք Պատառող կամ Դիշատող կենդանիներ կ'ըսւին: Բայց տս կենդանիները դիւրաւ իմանալու ու իրարմէ զատելու համար, առ ցեղն ալ չորս Սաս կը բաժնենք. Բ. Շան տեսակներ, Բ. Կատուի տեսակներ, Գ. Ըքիսի տեսակներ, Դ. Ըրջի տեսակներ:

Ը

Շն Դէս: Սն: Էն: Էն:

Ըսոնց դիւրին երկնկեկ է, ու քթերնին բերաննին դուրս երկընցած, ակռաներնուն կազմածքը ամուր է, մատուղներուն ձիւրանները հաստը, բութ ու անշարժ, իսկ պոչերնին երկայն է: Ըս կենդանիներս խիստ շուտ վազող կենդանիներ են, հոտառութիւննին շատ սուր, կերակուրնին ալ կամ թարմ կամ հոտած միս է. բայց մարդիկներու ընտանեանն նէ ամէն տեսակ ընդեղէններ ալ կ'ուտեն:

Լսոնք ամէնն ալ Կատողութեան Հիւանդութեան
ենթակայ են :

1. Եւր : Լսոնք առջեւի ոտւնին հինգ հինգ
ու ետեւի ոտւնին չորս չորս մատեր ունին անշարժ
ճիւղաններով : Լկոսներնուն կազմածքը շատ ա-
մուր է : Կողմնական ակոսներն մեծ ու սրածայր
են : Լսոնք ամէնն ալ արտաքոյ կարգի սուր ու
զարմանալի հոտառութիւն մը ունին :

Եւր : Ղաւարը կոր, ու պոչը դէպ ի վեր
կոնըկի դին ծռած ու դարձած է : Լս կենդանիս
ուրիշ ամէն կենդանիներէն աւելի մարդուս վրայ
մասնաւոր սէր մը կը ցուցնէ, ու մինակ ինքն է, որ
աշխրեքիս ամէն դին իր տիրոջը ետեւէն կ'երթայ,
ու ամէն տեղ անոր ուզածին զինքը կը յարմարցը-
նէ, ու մինչուկ որ մեռնի նէ, հնազանդ ու հաւատա-
րիմ կը մնայ : Ինքը կը պաշտպանէ մեր ստացուած-
ները, ու իրեն երագութեամբը, զօրութեամ-
բը ու զարմանալի հոտառութեամբը մեզի զօրաւոր
պաշտպան ու օգնական մըն է ուրիշ կենդանիներ-
ուն դէմ : Իրեն հաւատարմութիւնը իրեն խելա-
ցութիւնը ու ճարակութիւնը, ու իրեն զարմանալի
հոտառութիւնը որով մղոններով հեռու տեղ եղած
իր տիրոջը բնակութիւնը կը գտնէ . ասոնք ամե-
նուն ծանօթ բաներ են, քիչ մարդիկ կը գտնուին
որ ամենեւին ասոնց վրայ զարմանալի օրինակներ
լըսած չըլլան :

Եւր ուրիշ ամէն կենդանիներէն աւելի
Կատողութեան Հիւանդութեամբը կը հիւնդնայ .
աս վտանգաւոր ու վախնալու հիւանդութեան բուն
նշանները ընդհանրապէս ասոնք են : Ախտ առա-
ջին շունը իրեն առջի ունեցած զուարթութիւնը
կը կորսընցընէ, ամենեւին ոչ ուտելու, ու ոչ
խմելու ախորժակ մը կը ցուցնէ : Հաջելը բոլո-
րովին կը դադրի, կը կծկի կը պառկի : Ախտ օտար
մարդիկներուն վրայ կը յարձակի կը խածնէ,

բայց ետքը բուն իր տէրն ալ կ'ուզէ խածնել: Ար սկսի աս դիտ ան դին վաղել ուր որ գլուխը կը տանի նէ, ու բրածը չգիտեր. ականջները կը կախէ ու պոչն ալ ետեւի երկու ոտքին մէջը կը քաշէ: Բռնները կը սկսին խորունկնալ ու ներս երթալ, բերնէն գուրս կ'աչուն շողիքներ կը վաղեն: Արչափ որ երկայն կը տեւէ աս կատղութիւնը այնչափ աւելի վտանգաւոր կ'ըլլայ խածուածքը: Երբոր աս հիւանդութիւնը վերջի աստիճանը կը հասնի, քանի մը ժամուն մէջը շունը կը սատկի:

Գայլ: Չորս ոտքի չափ երկայն, մորթին գոյնն ալ դեղին է, մագոտ պոչը միշտ շիտակ գուրս տնկած կը տանի: Գիշերները ըստ մեծի մասին կը կծկտայ կամ կ'ոռնայ: Եսի Եսիայի ու Եւրոպայի մէջ կը գտնուի, բայց Եւրոպայի մէջ երթալով կը քիչնայ կոր, ինչու որ իրեն վնասակարութեանը համար, զինքը բոլորովին ջնջելու ու վերցընելու, ամէն միջոցներ կը բանեցընեն կոր: Ա զին մկունքը այնպէս զօրաւոր է որ պինտ մեծ ոչխարն ալ բերնովը վզէն խածնելով դիւրութեամբ կ'առնու կը տանի: Չիրը ու ասոր նման կենդանիները կից նետելով աս կենդանւոյս դէմ զիրենք կը պաշտպանեն, նոյնպէս արջառներն ալ իրենց եղջիւրներովը. բայց շատ անգամ պարապ է իրենց պաշտպանութիւնը, ինչու որ գայլերը բազմութեամբ մէկտեղ վրանին կը յարձակին: Երբոր գայլերը կերակուր չեն գտներ, ու անօթութիւնը շատ կը ստիպէ նէ, իրարու վրայ կը յարձակին ու մէկ զմէկ կ'ուտեն: Ես կենդանւոյս միտը շուտիւր. բայց մորթը մուշտակ կ'ըլլայ: Արնայ տասն ու հինգ մինչուկ տասն ու ութ տարիի չափ ապրիլ:

Ասկեգոյն Գայլ: Եսի գայլի նման է, բայց անկից շատ պզտիկ ու պոչն ալ շատ կարճ է: Խազմութեամբ մէկտեղ Երեւելք կ'ապրի, իրեն բնակութեան համար գետնի մէջ խոռոչներ կը փորէ, ու

խիստ շատակեր է, ինչ որ կրնայ ձեռք ձգել՝ կը յափշտակէ, բայց նաեւ դի ալ կ'ուտէ, անոր համար շատ անգամ մարդիկներուն գերեզմանները փորելով, անոնց մարմինները գուրս կը հանէ: Պատկեր 5:

Սամիսոնին բռնած ու պոչերնին վառած ջահեր կապելով փղշտացւոց արտերուն մէջը թող տըւած աղուէսները ոսկեգոյն գայլ էին:

ԼՂուէս: Լսոր քիթը բերանը սրածայր է, պոչը երկայն ու մազոտ, մորթին գոյնը մութ կարմիր, բայց պոչին ճոթը ճերմակ է: Լս կենդանիս Լսիայի, Լւրոզայի ու հիւսիսային Լմերիկէի մէջ կը բնակի, իրեն բնակութեան համար տսի ալ գետնի մէջ խողոջներ կը փորէ, ու չորս դին վատ հոտ մը կը ձգէ: Իրեն մարմնոյն զօրութիւնը՝ իբրեւ պատռող կենդանի մը նայելու ըլլանք՝ շատ մեծ է, բայց իրեն խորամանկութիւնը ամէն ազդի մէջ առակ եղած է: Լսի բաղեր, հաւեր, սագեր, նոյնպէս մկեր, նապաստակներ, կատուներ կը յափըշտակէ կը պատռէ, բայց նաեւ կերաս ու խաղող շատ սիրով կ'ուտէ: Լսի ալ ուրիշ շան տեսակ կենդանիներուն պէս կատաղութեան հիւանդութեամբ կը հիւընդնայ: ԼՂուէսին մորթը շատ սքանչելի մուշտակ կ'ըլլայ, ասոր համար ամէն կերպով զինքը բռնելու ետեւէն կ'ըլլան: Լսի ալ տասն ու չորս մինչուկ տասն ու եօթը տարիի չափ կըրնայ ապրիլ:

2. ԲՈՐԵՆԻՆԵՐ ԿԵՍ ԲՈՐԵՆԵՆԵՐ: Լսոնք ոտւընին չորս չորս մատեր ունին, իսկ գլուխնին խոշոր է, ակռաներնուն կազմածքը շատ ամուր, ու կռնըկնին կոր է: Լսոնք վզերնին ու կռնըկնին վերէն վար բաշ մը ունին, որն որ կատղած ատեննին շիտակ վեր կը տնկուի: Լսոնց երկու Տեսակը ճանչցուած է:

Պիսակ Բորենի: Սարմնոյն մեծութիւնը մեծկակ շան մը չափ, ու գոյնը գորշ է սեւ բծե-

րով . աչւըները վայրենի ու գազանային նայւածք մը ունին : Ըսի Լիբրիկէի մէջ ու Բսիայի տաք գաւառներուն մէջ կը բնակի . զիշերները բազմութեամբ մէկտեղ քաղաքներու ու գեղերու մէջ կը մըտնէ զանազան տեսակ կենդանւոյ դիեր ու մարդու մարմիններ գտնելու ու ուտելու համար :

Հերտաւոր Լորենի : Ըսի գորշագոյն գեղին գունով ու սեւ շերտերով է : Կը բնակի հիւսիսային Լիբրիկէի մէջ , ու իրեն ապրելու կերպովը առջի Տեսակին շատ նման է : Պատկեր 6 :

Բ

Արտաքին Գծանքներ :

Ըսոնց գլուխը կլոր ու խոշոր է , քթերնին բերաննին կարճ , մարմիննին գիւրաշարժ , շերտնին երկայն ու խիտ մազերով , ոտընին բարձրկեկ , մատըններնուն ճիւղանները սրածայր ու ըստ մեծի մասին շարժական , այս ինքն ուղած ատեննին ներս կը քաշեն : Ըս մասին տակը շատ Տեսակ կենդանիներ կան , որոնք իրենց մարմնոյն ձեւերովը իրարու շատ կը նմանին , բայց իրենց մեծութեամբը ու գուներովը իրարմէ շատ կը տարբերին :

1 . ԿԵՏՈՒՆԵՐ : Ըսոնց գլուխը կարճ , ու քթերնին բերաննին կլոր է , լեզուին փուշ փուշ , առջևի ոտընին հինգ ու ետեւի ոտընին չորս մատեր ունին շարժական ու սրածայր ճիւղաններով : Ըսոնք շատ արիւնըռուշտ կենդանիներ են , իրենց որսը ցատկելով կը բռնեն : Ըս կենդանիներէն շատը խիստ մեծ ու զօրաւոր են , ու մարդուս ալ վնասակար :

Այլ վայրենի կատու : Երեք ոտքի չափ երկայնութիւն ունի , մորթին գոյնը բաց թուի է , բայց գլխուն վրայ ու մարմնոյն երկու կողմերը սեւ շերտեր կան : Պոչը խիտ մազոտ է , շրթուներն

ու գարշապարները սեւ են: Ասի Լւերոպայի լեռնային խիտ անտառներուն մէջ կը բնակի, բայց այնչափ շատ բազմացած չէ, ինչու որ ամէն կողմս իրրեւ վնասակար կենդանի մը կը հալածեն զինքը ու կը սպաննեն: Իրեն կերակուրը մկեր ու ամէն տեսակ թռչուններ են, բայց նապաստակներու ու եղնորթներու վրայ ալ կը յարձակի ու կը յափըշտակէ: Աս կենդանիս չափէ դուրս վախկոտ է, թեթեւ վտանգ մ'ալ տեսնելու ըլլայ, շուտ մը ծառերուն վրայ կը փախչի, ու հաստը ճիւղի մը վրայ այնպէս կը պառկի ու կը տարածւի, որ հազիւ ու դժուարաւ կը տեսնուի:

Բնտանի կատու: Առջի Տեսակէն առաջ կու գայ: Ամէն մարդ աղէկ գիտէ ու կը ճանչնայ աս խաբերայ ու խորամանկ կենդանիս. ան որ քիչ մը առաջ ընտանի կ'երեւար ու կը շողոքորթէր, մէյ մ'ալ յանկարծ կը փոխւի ու սուր ճանկերովը կը վնասէ: Ասի իր բնակած տեղերուն աւելի ընտանութիւն ու սէր կը ցուցնէ, քան թէ մէջի բնակող մարդիկներուն: Տասն ու մէկերորդ ու տաս ու երկուերորդ դարուն մէջ աս կենդանիս Լւերոպա դժուարաւ կը գտնուէր, աղէկ ընտանի կատու մը ան ատենները շատ ստակ կ'արժէր: Աս կենդանիս չափէ դուրս մաքրասէր է, իր սիրելի կերակուրը մկերն են, ու ասոնց ետեւէն ըլլալովն ու զանոնք պակսեցընելովը մեղի շատ մեծ օգուտ ունի: Շատ մարդիկներ կան, որոնք բնութեամբ մասնաւորատեղութիւն մը ունին կատուին գէմ, կան նաեւ շատ տկար կազմածքով մարդիկներ ալ, որ իրենց գտնուած խցին մէջ կատու մը մտնելուն պէս կը մարին: Կատուները չափէ դուրս փութաշարժ ու զարմանալի կազմածք մը ունին, տանիքներուն վրայէն ու ուրիշ բարձր տեղերէն վար կ'իջնան, ու քիչ մը կամ ոչինչ կը վնասին. բայց միշտ կը նային որ ինկած ատեննին ոտըններնուն

վրայ իյնան: Աստուծոն հիւանդութիւններուն մէջէն ամէնէն աւելի փնասակար ու վտանգաւոր հիւանդութիւնը կատղութեան հիւանդութիւնն է, աս ախտէն բռնուելու ըլլան, շատ վախնալու բան է, քովերնին ով որ երթալու ըլլայ, ու ինչ որ գտնելու ըլլան կը խածնեն, ասոնց աս կատղութեան ախտը ըստ ամենայնի շներուն հիւանդութեանը կը նմանի, անոնց պէս աս ալ պըլկոտ է: Աստու մը տան մէջ շատ քիչ կը կենայ, միշտ դուրսը դաշտերու վրայ ու անտառներու մէջ կը պըտըտի, զինքը աւելի տան մէջ կեցընելու համար, պէտք է ականջները կտրել, ինչու որ ականջները բաց ըլլալով, անձրեւի ու ցօղի ատեններ չկըրնար տանիլ, հարկաւ ներս տան մէջ կը փախչի:

Ընտանի կատուի տեսակին կը վերաբերի Գաղատիայի մասնաւոր Տեսակ կատուն: Ըն կենդանիս հասարակ ընտանի կատուէն մեծ ու երկայն մազերով է. մանաւանդ վզին վրայի մազերը շատ երկայն ու բարակ են:

Վաւթար: Արեք ու կէս ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, մորթին գոյնը՝ կոնրկի դին գորշ կարմրագոյն է, փորին կողմը դեղին, ու թուխ բծերով. ականջներուն ճոթերը մէյմէկ փունջ սեւ մազեր կան: Ըն ատենները աս կենդանիս բոլոր Լւրոպա տարածւած էր, բայց հիմայ մինակ հարաւային Բալանեան լեռներուն վրայ կը գտնուի, ու ոչխրներու ու ուրիշ կենդանիներու հօտերու շատ փնասակար յափշտակող կենդանի մըն է: Ընտ անգամ հանդիպած է որ մէկ գիշերւան մէջ քսան մինչուկ երեսուն ոչխար սպաննած է: Ընի կատուի պէս կը դարանի կը սըմքի, մէյ մ'ալ յանկարծ կը ցատկէ կենդանւոյն վրայ ու շնչերակը խածնելով արիւնը կը ծծէ, ու կամ գլխաւորաբար մեծ կենդանիները վզէն ճիրաններովը կը բռնէ: Ոչխրներուն մինակ փորոտիքը ու քիչ մ'ալ գըլ-

խէն, վզէն, ու ուսէն կ'ուտէ. իսկ մնացածները
թող կու տայ: Աստուի տեսակ կենդանիներուն
մէջէն մինակ աս կենդանւոյս միսը շատ համով է,
իսկ մորթը շատ սքանչելի մուշտակ կ'ըլայ: Պատ-
կեր 7: ✕

Ինձ: Ըսի մեծ շնի մը չափ է, մորթը մութ
դեղին է ու խիտ քովէ քով կ'ընդարձակ սեւ բծե-
րով: Ար բնակի հարաւային Վիրիկէի մէջ. կա-
պիկներու, ձիերու ու ուրիշ կենդանիներու ետե-
ւէն կ'ըլայ, նոյն իսկ մարդուս ալ շատ փնասակար
է: Օտոներու վրայ ու կամ ուրիշ տեղեր կը գա-
րանի, ու իր որսին վրայ ցատկելով կը բռնէ: Ըն-
գամ մը շրուանդան բարի յուսոյ ըսեա՞ծ տեղը եր-
կու մեծ ինձ ու երեք ալ ձագեր մէկ գիշերուան մէջ,
հարիւր ոչխար սպաննեցին: Պատկեր 8: ✕

Յովազ: Ինձի շատ նմանութիւն ունի, մար-
մնոյն մեծութիւնն ալ գրեթէ անոր չափ է. մորթին
գոյնը կոնըկի կողմն շիկակարմիր է, փորին դին
ճերմակ, ու երկու կողմերը վեց ու եօթը կարգ
վարդի ձեւ բծեր կան: Ընդհանրապէս, Վիրիկէի,
Բիսիայի տաք գաւառներուն, ու արեւելեան շնդկաստանի կղզի-
ներու մէջ կը բնակի, ու իր տարելու կերպովը ու
կերակուրովը ինձի շատ կը նմանի: Ըս կենդանիս
պղտի ձագ բռնըւելու ըլայ կ'ընտանենայ, ու իր
ահեղ ու վայելուչ շարժումա՞քովը մարդուս մեծ
զուարճութիւն ու զբօսանք կը պատճառէ: Բայց
սյսպիսի բնութեամբ զօրաւոր ու պատառող գա-
ղանի մը հետ ընտանութիւն ընելը միշտ վտանգա-
ւոր է:

Ըմերիկէի ինձ: Ա եց մինչուկ եօթը ոտք եր-
կայնութիւն ունի մորթին գոյնը կոնըկի կողմն շի-
կակարմիր է, իսկ փորին դին ճերմակ ու խոտոր-
նակ սեւ շերտերով, ու երկու կողմերը չորս կարգ
աչքի ձեւ բծեր կան: Ըսոր հայրենիքը հարաւային
Ըմերիկէն է. հոն գետերու քով եղած անտառնե-

բուն մէջ, նոյնպէս ճախնային տեղեր բարձր բուսած խոտերու ու եղեգներու մէջ կը բնակի: Իր գլխաւոր որսը վայրենի ձիեր, եղջերուներ, ու հորթեր է, բայց ճախնային թռչուններ ալ կը բռնէ, նոյնպէս ձկեր ալ ջրին մէջէն աջողակութեամբ կը բռնէ դուրս կը հանէ: Ազերու ու ցլերու ան տուն կը մնասէ, երբ որ շատ անօթի կ'ըլլայ: Այրենի ու անմարդաբնակ տեղերը աս կենդանիս մարդիկներէն շատ կը վախնայ ու անոնց չմնասէր, բայց շէն տեղեր կամաց կամաց վախը մէկ դի թող տալով կը վարժի ու կ'ընտանենայ ու անոնց ալ կը սկսի մնասել, ու մէյ մը որ մարդու միսը կ'ուտէ ու համը կ'առնու նէ, ուրիշ ամէն կենդանիներուն մներէն վեր կը դասէ: Ասի չափէ դուրս ոյժ ունի, իր ձեռքէն փախչիլը շատ դժուարին է, ինչու որ ջրի մէջ աղէկ կը լողայ, ու ծառերու վրայ ալ շատ աջողակութեամբ կ'ելլէ: Բայց թէպէտ եւ այսպէս ահարկու գաղան է, ի վերայ այսր ամենայնի զինքը շատ կերպով կը հալածեն ու կը սպաննեն: Ամենէն աւելի յանդուգն ու վտանգաւոր եղանակը որով զինքը կը սպաննեն, այսպէս է. որսորդ մը երկու շուն ու մէկ երկայն երկսայրի սուր մը մէկտեղ կ'առնու կ'երթայ կենդանւոյն դէմ ու կը գրգռէ, գաղանը կատղելով վրան նետւելու ատեն, շուտ մը սուրը կողը կը խոթէ ու կը պառկըցընէ հոն: Այսպիսի կերպով հնդկաստանցի մը Պայատա քաղքէն, հարիւր հատէն աւելի սատկըցուց. բայց վերջապէս ինքն ալ ասոնցմէ մէկուն կերակուր եղաւ: Պատկեր 9:

Ազր: Աթը մինչուկ ինը ոտք երկայնութիւն ունի, ու երկու մինչուկ երեք ոտք ալ բարձրութիւն. մորթին գոյնը կոնըկի կողմս շիկակարմիր է, իսկ փորին դին ճերմակ, կոնակը, վիզը, ու ազդրներուն վրայ սեւ խոտորնակ շերտեր կան: Ասի արեւելեան շնդկաստանի մէջ կ'ապրի, ու

յափշտակող կենդանիներուն մէջէն ամենէն աւելի արիւնըութիւն, ահարկու ու զօրաւորն է: Թէ որ զօրաւոր թաթովը կենդանւոյ կամ մարդու մը մէջ մը զարնելու ըլլայ, զարկած տեղը հինգ մատ խորունկ ներս կ'երթայ ու կը մեռցընէ: Փղերու, ու ձիերու վրայ կը յարձակի ու անոնց վրայէն մարդիկները վար կ'առնու կը յափշտակէ: Վետերու մէջ կը նետուի ու նաւակներուն մէջէն իր որսը կը յափշտակէ, նոյնպէս գոմէշներուն վրայ ալ կը յարձակի ու կը բռնէ, ու վազելով կը քաշէ կ'առնու կը տանի: Այսպէս աղէկ ուտելէն ու կշտանալէն ետեւ իր առջի ահարկութիւնը կը կորսնցունէ, շատ վախկոտ կ'ըլլայ ու մարդիկներէն կը փախչի, առանձին ու անմարդաբնակ տեղ մը կը փրնտըռէ, որպէս զի հոն հանդարտ կարօղ ըլլայ իր կերածը մարսել: Աս կենդանիս հասարակօրէն փղերով կ'որսան այսպէս. վարժեցուցած փղի մը կըռնակը պզտի տնակ մը կը դնեն, ու ասոր մէջը հինգ կամ վեց որսորդներ կը մըտնեն, իրենց աղէկ կըրթած որսի շները փղին առջեւէն թող տալով, կը քալեն առաջ կ'երթան: Հէտերը միշտ առջեւ երթալով վագրը կը փնտըռեն, փիղն ալ անոնց ետեւէն կ'երթայ, ու իր սուր հոտառութեամբը հեռուէն գազանին հոտը առնելով, կնճիթը վեր կը վերցընէ, պատրաստութիւն կը տեսնէ գազանին դէմ, ասով որսորդներն ալ կ'իմանան ու իրենք ալ պատրաստութիւն կը տեսնեն: Արբ որ վագրին կը մօտենան, գազանը աս յաղթանդամ կենդանին տեսնելուն պէս, բերանը կը բանայ, ձիւրանները կը ցուցընէ, ու կը սկսի սաստիկ մօնչել, բայց փիղը առանց վախնալու աւելի իրեն կը մօտենայ ու շիտակ դիմացը կը կենայ: Աս ատեն կը սկսին որսորդները հրացաններով վագրը զարնել, թէ որ շուտով գետինը պառկըցընել չեն կըրնար նէ, փիղը կնճրթովը գա-

զանք կը բռնէ ու վեր վերցընելով գետինը կը
զարնէ, ու ոտըններովը կոխկըռտելով անմիջապէս
կը սատկըցընէ: Ըս որսորդութիւնը վտանգաւոր
է. Բենգալացի մէջ բնակող անգղիացի խաթուն-
ներն ալ մէկտեղ կ'երթան: Ընգամ մը այսպիսի
որսորդութեան ատեն Ընգղիացիին մէկը ըստ պա-
տահման փղին վրայէն շիտակ վագրին կռնակը ին-
կաւ, տսկից այնպէս մը վախցաւ գազանը՝ որ ան-
միջապէս փախաւ: Աագրը պղտիկ ձագ բռնելու
ու պահելու ըլլայ, մարդուս կ'ընտանենայ,
մանաւանդ իր տէրը ու պահապանը կը ճանչնայ ու
կը սիրէ: Պատկեր 10:

Ընդհ: Ըսոր մարմնոյն մեծութիւնը վագրի
չափ է. մորթին գոյնը մութ դեղին: Ըրուն գըլ-
խուն ու վզին վրայ մեծ բաշ մը ունի երկայն ու
քիչ մը մութ գունով մազերով: Ագը արուէն պըղ-
տիկ է ու առանց բաշի, բայց երկութիւն պոչն ալ
երկայն է ու ճոթը մազոտ: Ընդհին հայրենիքը
գլխաւորաբար Եփրիկէ է: Ըսի իրեն փառաւոր ու
ահեղ կերպարանքին համար Կենդանիներու (Թա-
նոր կը կոչուի: Կատուի տեսակ գազաններուն մէ-
ջէն ամենէն քիչ պատառող ու արիւնրուշտն
է, եթէ չգրգուելու ըլլայ այնչափ կենդանիներ
կը սպաննէ, որչափ որ իրեն կշտանալու համար
հարկաւոր է. բայց միշտ թարմ միս կ'ուտէ:
Սարգիկներու վրայ ան ատենը կը յարձակի,
երբ որ անօթութիւնը զինքը շատ կը ստիպէ, բայց
մէյ մը մարդու մտի համը առնելու ըլլայ, Ըմերի-
կէի ընծին պէս ուրիշ ամէն կենդանիներուն մէջ
վեր կը դասէ: Հորեկները անտառներուն մէջ կը
պահւրտի. մինակ գիշերները դուրս կ'ելլէ իր որ-
սին համար, ու իր սոսկալի ու սարսափելի ձայնը
անապատին մէջ հնուտ տեղերէն կը լսուի: Ըսի իր
որսը կատուններուն պէս ցատկելով կը բռնէ:
Չագ բռնելու ըլլայ նէ, շատ գիւրաւ կ'ընտա-

նենայ մանաւանդ իրեն տիրոջը՝ որ համարձակ դա-
ղանին քովը կը մըտնէ կ'ելլէ, ձեռքը բերնին մէջ
կը խօթէ առանց պզտիկ վնաս մը կրելու: Առիւծը
քսան մինչուկ երեսուն տարի կըրնայ ապրիլ: Ա-
ռիւծին երախտագիտութեան ու մեծասրտութեան
վրայ շատ օրինակներ կը պատմուին, բայց մենք ա-
սոնց մէջէն երեք հատ մինակ երեւելիները ընտրե-
լով պատմենք: Պատկեր 11:

Խաչկրաց պատմութեան մէջ կը պատմուի,
որ քաջ գաղիացի աղնուական մը, պատերազմի
պատճառաւ Պաղեստին գացած էր: ()ր մը առան-
ձին անտառի մը մէջէն անցնելու ատեն, խեղճ ո-
ղորմելի ձայն մը լսեց. կարծելով աս վեհ աղ-
նուականը որ մարդ մը կենաց վտանգի մէջ ինկեր
է, ու ուղելով ասոր օշնութեան հասնիլ, սիրտ
ըրաւ անմիջապէս ձայնին ետեւէն գնաց: Բայց
երբ որ տեսաւ մարդու տեղ մեծ առիւծ մը, որուն
վրայ յաղթանդամ՝ օձ մը պըլլըած անիկայ կը
խղդէր, վախէն պաղեցաւ մնաց. բայց վերջը ուղե-
լով իր քաջութեամբը խեղճ կենդանին ազատել,
սուրը քաշեց, զարկաւ երկու կտրեց օձը ու ասան-
կով ազատեց առիւծը: Ան ատենէն ի վեր ընկե-
րացաւ երախտագէտ կենդանին իր բարերարին, ու
ընտանի շան մը պէս հետը ամէն տեղ գնաց, իր
կատողութիւնն ու գազանութիւնը միայն ան ատենը
ցուցուց, երբ որ իր բարերարին վնաս մը պիտ'որ
ըլլար: Այնպէս պատերազմի մէջ ալ իրեն իրբեւ
օգնական մը քովը կեցաւ, օգնութիւն ըրաւ:

Արբ որ յաջողութեամբ պատերազմը լմըն-
ցաւ, ու քաջ աղնուականը կենդանիովը մէկտեղ
կ'ուզէր նաւ մըտնել հայրենիքը դառնալ, ամէն
ճամբորդներն ալ ընդդիմացան, ու չուղեցին կեն-
դանին նաւերնուն մէջ առնուլ, ուստի պարտա-
ւորեցաւ առիւծը ծովեզըը մնալ: Բայց հաւատա-
րիմ կենդանին տիրոջը իրմէն բաժնւիլը տեսնե-

լով, սկսաւ սաստիկ մոնչել, պոռալ, ու ասով չշատանալով ինքը զինքը ծովը նետեց, սկսաւ լողալով նաւուն ետեւէն գալ. բայց վերջը զօրութիւնը կտրելով տկարանալով ալիքներուն մէջ խղզուեցաւ:

Փղորենտիայի Սեծ Դուքսը պարտէզ մը ունէր, որուն մէջը առիւծներ, ուրիշ զանազան տեսակ կենդանիներ կը պահէր: ()ր մը առիւծին մէկը, ինչպէս չգիտցր իր փախաւ քաղաքը եկաւ. ժողովուրդը սոսկալով փախչող փախչողի եղան. աս փախչողներուն մէջէն կնիկ մը գիրկը զաւակ փախչելու ատեն, նեղը մըտնելով գրկէն զաւակը վար ձգեց: Ընկածը տղան բռնեց. ամէն տեսնողները, շիմայ խեղճ տղան պատառ պատառ ընէ ու կըլլէ պիտի, կ'ըսէին կոր: Սպորը սըրտին գութէն ետ դարձաւ, առիւծին ոտըները ինկաւ, սկսաւ պոռալ, լալ ու զաւակը ուզել: Սեծասիրտ առիւծը մօրը լալէն ու ցաւէն շարժելով, քիչ մը վերջը տղան գետինը դրաւ, առանց փնաս մը ընելու հեռացաւ անկից:

Ըտեն մը Դոնգինոն քաղաքը աղւոր ու մեծ առիւծ մը բերած էին ժողովրդեան ցուցընելու համար. բայց ով որ կ'ուզէր աս առիւծը տեսնել, ստակ պիտի վճարէր. իսկ թէ որ մէկը ստակ չունէր նէ, պէտք էր որ կատու մը կամ շուն մը ու կամ ուրիշ կենդանի մը առիւծին պարգեւ բերէր: Չար մարդ մը, որ ոչ ստակ, ոչ կատու, ոչ շուն մը ունէր, եւ աս աղւոր առիւծը տեսնել ալ շատ կը բաղձար, երթալու ատեն ճամբուն վրայ աղւոր պղտիկ ու սիրուն շուն մը տեսաւ, բռնեց տարաւ առիւծին առջիւր նետեց, ու ասանկ անիրաւ կերպով առիւծը տեսնալու բաղձանքը կատարեց:

Իսկ խեղճ պղտի կենդանին սկսաւ վախնալ դողդղալ ահարկու գազանին առջիւր, ու խել մը ատեն սըրտին վախէն աս դիւ ան դին վաղելէն ետքը, առիւծին առջին պառկեցաւ, լեզուն դուրս

Հանած, ոտւրները վեր վերցընելով սկսաւ աղա-
 շել առիւծին որ իրեն բան մը չընէ։ Ա՛յ հանձն
 առիւծը խղճաց խեղճին վրայ, շուտ մը իր քովը
 առաւ, ու առանց ամենեւին վնաս մը ընելու սկսաւ
 հետը խաղալ, ու քանի մը ժամ անցնելէն ետեւ
 այնպէս բարեկամացաւ ու ընտանեցաւ խեղճին հետ
 որ առանց իրեն՝ ամենեւին բերանը բան դնել չէր
 ուզեր։ Իսկ պղտի կենդանին առիւծին վրայ կ'ել-
 էր, կը խաղար կը վազվռտէր ու անոր վրայ կը
 քնանար ու մինչուի որ մեռաւ նէ քովէն չգատու-
 ցաւ։ Ա՛րբ որ կերակուր ուտելու կ'ըլլային, պղտիկ
 շունը ուրիշ շներուն պէս կ'ուզէր որ բոլոր կերա-
 կուրը ինքը առնու, ոտւրները կերակուրին վրայ
 կը դնէր, թող չէր խտար իր բարերարին, կը հա-
 ջէր ու երեսը կը ցատկէր։ Վայց մեծասիրտ կեն-
 դանին, որ ասանկ բաները բանի տեղ չէր դնէր,
 ամէն անգամուն շուտով ետ կը դառնար ու կը
 հնազանդէր իր պղտի սիրելոյն։ Ա՛րբ որ առիւծը
 քնանալ կ'ուզէր, պղտիկ չարածըճիկը չէր թո-
 ղուր, վրան կ'ելէր, կը ցատկէր կը ցատկըռտէր,
 կը վազէր, կը հաջէր, ոտւրներովը գլուխը կը քե-
 րէր, ականջները կը քաշէր ու քիչ մ'ալ կը խած-
 նէր. բայց առիւծը հանդարտ կեցած ամէն ըրածին
 կը հանէր։

Ա՛րբ որ աս պղտիկ շունը սատկեցաւ, ո՛հ ա-
 ռիւծին ըրածը, ինչպէս կը մոնչէր, կը պոռար կը
 կատղէր, ոտքովը սատկած կենդանին աս դիւ ան դին
 կը դարձընէր, կ'ուզէր զօրով արթընցընել ու կենդա-
 նացընել։ Վայց երբ որ տեսաւ որ ամէն բան պարապ
 է, ալ աւելի սկսաւ սաստիկ մոնչել ու պոռալ, ոչ
 կերակուր կերաւ ու ոչ ջուր խմեց, ոտւրներովը իր
 սիրելոյն մարմինը կը բռնէր կուրծքին վրայ կը
 դնէր։ Հինգ օր այսպէս անցընելով, հինգերորդ
 օրը գլուխը իր պղտի սիրելի բարեկամին մարմնոյն
 վրայ դրած, ինքն ալ սրբօրէն ցաւէն սատկեցաւ։

2. ՀԱՅԷԼԵՆՆԵՐ : Ըստնց մարմինը երկայն բարակ է . քթերնին ու բերաննին սրածայր , ոտւրնին կարծ, մատւրնին կէս մը մաշկով իրարու հետ միացած են : Ըստնք հասարակօրէն լճերու ու ջրերու քով կ'ապրին , ու տկար կենդանիներու վրայ կը յարձակին կը յախշտակեն :

Հետահան : Հասարակ կատուէն քիչ մը մեծ է . մորթին գոյնը գորշ կարմիր է , պոչը երկայն ու սեւ մազերով փունջ մը ունի : Ըսոր հայրենիքը Ագիպտոս է , ու իրեն սիրելի կերակուրը կոկորդիլոսին հաւկիթներն են , բայց նաեւ մկեր երկակենցաղներ ու ուրիշ տեսակ պզտիկ կենդանիներ ալ կ'ուտէ : Ըսոր համար կը զրուցեն որ կոկորդիլոսին մարմինը կը մըտնէ ու կը սպաննէ . բայց առասպել է : Պատկեր 12 :

3. ԲԵՇԿ ԲԵՇԿՆԵՐ : Ըստնք հետահաններուն շատ նման են : Ըսիայի , մանաւանդ Հնդկաստանի ու Վիբրիկէի մէջ կ'ապրին . թռչուններու բոյները կ'աւրեն կ'աւրըշտակեն , ու թռչուններ կ'որսան : Սատւրներնուն ճիրանները կէս մը կըրնան ներս քաշել : Ատեւի ոտւրներնուն մէջ տեղը աստնք բուշտ մը ունին , որուն մէջը անուշ հոտով եղոտ հիւթ մը կայ որ Սուշկ կ'ըսէ . ու ասի զանազան տեսակ հոտաւէտ օծանելիք շինելու կը գործածեն :

Վիբրիկէի Բէշկ մշկոյ : Արեք ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունի , մորթին գոյնը գորշ է , ու սեւ խոտորնակ շերտերով , պոչին վրայ սեւ գծէ օղակներ կան , ու կոնըկին մէջ տեղը վերէն վար բաշի մը պէս մազեր ունի : Ըսոր հայրենիքը Հարաւային Վիբրիկէ է : Պատկեր 13 :

Գ

ԱՒԷԻ ԴԵՄԷ ՍԻՒԷՐՆԵՐ :

Ըստնց մարմինը բարակ ու երկայն է , քթերնին բերաննին ըստ մեծի մասին սրածայր , պո-

չերնին երկայն ու մազոտ, ոտւնին կարծ: Վա-
լելու ատեննին մինակ մատւրներնուն վրա կը կո-
խեն, գարշապարնին գետին չգաչիր:

1. Լ՝ԲԻՄԵՆԵՐ: Լ՝սոնք երկայն բարակ մարմնով
են. քթերնին բերաննին սրածայր, ոտւնե-
րնին կարծ, ու ամէն մէկ ոտւնին հինգ հինգ մա-
տեր ունին, իսկ պոչերնին երկայն ու մազոտ:

Հասարակ Լ՝քիս: Պզտիկ զիւրաշարժ ու բա-
րակ մարմնով սիրուն կենդանի մըն է. մարմնոյն
մեծութիւնը եօթը մատի չափ է, իսկ մորթին գոյ-
նը շառագոյն է. բայց փորը բաց գունով ու վիզը
ճերմակ: Լ՝սի դաշտերու մէջ կանաչ տեղեր, գետ-
նի տակ ծակերու մէջ կը բնակի, մկերու ու խլուրգ-
ներու ետեւէն կ'ըլլայ, ու անոնցմէ շատ կը սպան-
նէ, ասոր համար մեղի շատ օգտակար կենդանի է:

Սպիտակ Լ՝քիս: Լ՝ոջի տեսակէն քիչ մը մեծ
է, մորթին գոյնը ամառը շառագոյն, ձմեռը ճեր-
մակ, բայց պոչին ճոթը միշտ միօրինակ սև է,
չփոխիր: Իրեն գոյնը աշնան վերջերը փոխիլը
ու ճերմկնալը գիւղականներուն ձիւներուն մօտե-
նալը կը գուշակէ կ'իմացընէ: Լ՝սի առջի տեսակին
գտնուած տեղը կ'ապրի ու անոր պէս արին խմող
է: Լ՝սոր ձմեռան մորթը շատ սքանչելի մուշտակ
կ'ըլլայ: Պատկեր 14:

Վայրենի Լ՝քիս: Սորթին գոյնը հասարակ-
օրէն դեղին է, աչքները կարմիր վարդի գոյն:
Լ՝ս կենդանիս Լ՝փրիկէէն առաջ եկած է. բայց հի-
մայ Լ՝բոպայի մէջ ալ տարածւած է, ու տներուն
մէջ կը պահեն: Հին ատենները Հռոմայեցիները
ասի մասնաւորապէս Լ՝փրիկէէն բերել տըւին Սպա-
նիայի համար, որպէս զի ասով՝ ան կողմերս սաս-
տիկ շատցող ու շատ փնասներ տըւող ճագարները
քիչցընեն. ինչու որ աս կենդանիս ճագարներուն
պինտ մեծ թշնամին է. ուր որ զիրենք գտնէ, կը
բռնէ ու արիւննին կը ծծէ, անոր համար իրմէ շատ

կը վախեն: Որսորդները՝ ճագարներու որսորդու-
թեան մէջ աս կենդանիս կը գործածեն, ու ասոր
ձեռքը կը բռնեն աս կերպով: Հասարակօրէն եր-
կու վայրենի աքիս, ու ուռկաններ կ'առնուն կ'եր-
թան անտառներու մէջ, ուր որ ճագարները մէկտեղ
կը բնակին, ան կողմը կը պաշարեն, ու կերպ կերպ
ձայներով ճագարները վախցընելով իրենց ծակե-
րուն մէջը կը փախցընեն. յետոյ ան կողմն մեծ
ուռկանով կը շրջապատեն կը գոցեն, ու ճագար-
ներուն բնական խռոշներուն պղտիկ ծակերը գո-
ցելով, ու մեծ ծակերու առջեւն ալ պղտիկ ուռ-
կաններ լարելով, վայրենի աքիսները մեծ ծակե-
րէն ներս թող կու տան: Ճագարները իրենց
թշնամոյն հոտը առածնուն պէս շուտ մը դուրս
կը վազեն կու գան ու ծակերուն առջեւը լարած
ուռկաններուն մէջ կը բռնուին: Եւ որսորդու-
թիւնը հոկտեմբերէն մինչու փետրուար կը տեւէ:
Վայրենի աքիսը հասարակօրէն տներուն մէջ ճեր-
մակ հացով ու կաթով կը սնուցանեն: Պատկեր 15:

Վանտահոտ Եւքիս: Սէկ ու կէս ոտք եր-
կայնութիւն ունի. մորթին գոյնը թուի է, բայց
երկու կողմերս դեղին, քթին, բերնին, ու ականջ-
ներուն վրայ ճերմակ բծեր կան: Վստոյ տեղին
բուշտ մը ունի ու անոր մէջէն սաստիկ գարշելի
հոտ մը դուրս կը ձգէ կը տարածէ: Եւսի գիշերայ-
ին կենդանի մըն է, որ գաղտուկ տներու մէջ կը
մըտնէ ու շատ հաւեր, աղանիւններ, ճագարներ կը
սպաննէ արիւննին կը ծծէ: Եւս կենդանիս հաս-
արակօրէն թակարգով կը բռնեն: Իրեն մորթը եր-
կայն ատեն գէշ հոտելուն համար քիչ կ'արժէ:
Չադ բռնուելու ըլլայ՝ կ'ընտանենայ:

Կուղ: Եւսի միջակ կաւուրի մը չափ մեծու-
թիւն ունի, ու ժանտահոտ աքիսին պէս ալ գար-
շելի հոտ մը կը տարածէ: Սորթին գոյնը շառա-
գոյն է, բայց վիզը ճերմակ: Վաղաքներու ու գե-

ղերու մէջ կը բնակի, ու մինակ գիշերները կ'երթայ իր որսը որսալու համար. հաւնոցներու մէջ մեծ փնասներ կը գործէ, որչափ որ կըրնայ կը մեռցընէ. շատ կը հանդիպի որ տաս ու երկու մինչուկ քսան հատ կը մեռցընէ, ու շատ անգամ մինակ արիւննին կը ծծէ: Հաւկիթները միայն ակոյոյովը կը ծակէ, ու ան պղտիկ ծակէն մէջինը կը ծծէ կ'ուտէ:

Լճնիւ կուղ: Լճի առջինէն քիչ մը մեծ է, ու վիզը դեղնկեկ: Լճնոտաներու մէջ ծառերու խոռոչներու մէջը կ'ապրի, ու թռչուններուն ու իրենց հաւկիթներուն ետեւէն կ'ըլլայ: Սորթը շատ սքանչելի մուշտակ կ'ըլլայ. անոր համար ալ շատ սուղ կը ծախուի:

Սամոյր: Լսոր մորթին գոյնը թուխ է, գլուխը ու վիզը մոխրագոյն ու ճերմակ բծերով: Սիրերիայի մէջ կը բնակի, իրեն սուղ ու սքանչելի մորթին համար որսորդները շատ ետեւէն կ'իյնան: Լսոր որսորդութիւնը ձմերւան սաստիկ ձիւնոտ եղած ատենը կ'ըլլայ, թէպէտ եւ շատ դժուարին ու վտանգաւոր է, բայց մորթն ալ աղէկ վաստակ կը բերէ: Սիրերիային արեւելեան կողմերը գլունոցները սամոյրին որսորդները եղան, ասոնց ձեռքը յայտնուեցաւ ան կողմերը:

2. ԺԱՆՏԵԼՈՑ ԵՆՍՈՒՆՆԵՐ: Լսոնք երկայն գետինը փորելու յարմար ճիրաններ ունին, որոնցմով երկրին մէջ խոռոչներ կը փորեն: Իրենց կերակուրը պղտիկ կաթնատու կենդանիներ, թռչուններ, հաւկիթ ու մեղը է. իրենցմէ գարշելի ու վատ հոտ մը դուրս կը հանեն:

Հասարակ ժանտահոտ անասուն: Կատուի մը չափ մեծ է, երկայն ու մութ մազերով, կոնըկին վրայ ճերմակ երկայն շերտեր ունի: Պոչը փընջի պէս մազոտ է: Կստոյ տեղին մեծ բուշտ մը ունի, որուն մէջը գարշահոտ հեղուկ մը կը ժողվի,

կենդանին աս հեղուկը իր ետեւէն պնդող թշնամիներուն վրայ կը սըրսկէ: Հիւսիսային Ամերիկէ կ'ապրի, ու ան տեղի բնակիչներուն երբեմն տունը մըտնալով իրենց վնասներ կու տայ: Պատկեր 16:

3. Ջրերն սեւորներ: Երեք գլուխը քիչ մը հաստը ու խոշոր է, քթերնին սրածայր չէ, կտրուածի պէս է. մարմիննին կարճ մաշկերով, մատուրներնին մաշկով մէկգմէկու հետ միացած են:

Հասարակ ջրային սամոյր: Արեք ոտքի չափ երկայնութիւն ունի. մորթին գոյնը կոնըկի կողմս գոց մոխրագոյն է, իսկ շրթունքները, երեսը ու փորին կողմս ճերմակ: Ասի գետերու մէջ կ'ապրի ու շատ աղէկ կը լողայ. իր կերակուրը ձրկեր է, բայց շատ անօթի եղած ատենը՝ երկակենցաղներ ալ կ'ուտէ: Աս կենդանիս բռնելը դժուարին է, զգայարանքները շատ սուր ու միանգամայն երազընթաց ըլլալուն համար:

Օւովային Սամոյր: Ասի վեց ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, ու ծովի մէջ կ'ապրի. մորթը սեւ գունով է, ու թաւ կերպասի պէս փայլունութիւն ունի, ու խիստ սուղ մուշտակ կ'ըլլայ: Պատկեր 17:

Դ.

Երջի Կենդանի Սննդի մասին:

Աս մասին կենդանիները մէկալ երեք մասին տակը գացող կենդանիներէն անով կը զատուին, որ ասոնք քալելու ատեննին մինակ մատուրներնուն վրայ չեն կոխեր, հապա իրենց բոլոր գարշապարովը գետինը կը կոխեն կը շօշափեն, ու ասոր համար ալ Գարշապարներնուն վրայ քալող կենդանիներ կը կոչուին: Ասոնց կերակուրը թարմ միս, ծառերու պտուղներ ու նաեւ ուրիշ տընկեր են: Հիւսիսային կողմերը ասոնք ձմերուան ատեն գետնի տակ կը քնանան:

1. ԲՐԵՆԵՐ: Բժոնք մեծ կենդանիներ են ան-
ճոռնի ու անձեւ մարմնով, կարճ պոչերով, հաս-
տը ու զօրաւոր անդամներով: Ատեւի ոտքներ-
նուն վրայ կեցած շատ աղէկ կրնան քալել: Բ-
կաններնուն կաղմածքը տրնկեր ալ ուտելու շատ
յարմար է. հասարակօրէն աս կենդանիներս տրն-
կեր ուտելով կ'ապրին, ու մինակ կարօտութեան
ատեն կենդանիներու վրայ կը յարձակին ու կը
յափշտակեն: Բժոնց մարմինը խիտ մազերով ծած-
կւած է: Արկրին մէջ խոռոչներ կը փորեն ու
անոնց մէջը իրենց համար բնակարաններ կը շի-
նեն. ցուրտ դաւառներու մէջ բոլոր ձմեռ առանց
բան մը ուտելու քնանալով կ'անցընեն:

Հասարակ Բքջ: Չորս մինչուկ հինգ ոտքի
չափ երկայնութիւն ունի. մարմինը երկայն, վար
կախւած ու մութ գունով մազերով ծածկւած է,
բայց ծերութեան ատեն աս մազերը մոխրագոյնի
կը դառնան: Բսի բոլոր Լ: րոպայի բարձր լեռնե-
րուն վրայ ու մեծ անտառներուն մէջ, նաեւ Բ-
սիայի մեծ մասին մէջ կը բնակի. առանձին կ'ա-
պրի, ու բոլոր օրը կը հանգչի կը նստի, մինակ
գիշերները կ'երթայ իր կերակուրը փնտռելու, որն
որ հասարակօրէն պտուղներ ու արմատներ են բայց
նաեւ կենդանիներ ալ: Բս կենդանին շատ զօրա-
ւոր է, ոչխարներու, այծերու, նաեւ արջառներու
ու ձիերու վրայ կը յարձակի, ու կռնակներնուն
վրայ կը ցատկէ կ'ելէ, առջեւի զօրաւոր թաթը
անոնց վրին կը դարնէ, ու ճիրաններովը ու ակռա-
ներովը խեղճ կենդանիները կը փարատէ: Սար-
դիկներուն վրայ ան ատենը կը յարձակի՝ երբ որ
գրգռուելու ըլլայ, կամ երբ որ անօթութիւնը զին-
քը սաստիկ կը տանջէ: Բայց իրեն սիրական կե-
րակուրը մեղրն է. ասի ձեռք ձգելու համար վար-
պետութեամբ մը մազլելով բարձր ծառերուն վրայ
կ'ելէ, որոնց վրայ վայրենի մեղուները փեթակ կը

դնեն, ու աւելի սիրով յանձն կ'առնու ու թող
կու տայ որ մեղուները քիթը, բերանը, լեզուն
ծակծրկեն, քան թէ ինքը իր կերակուրէն զրկուի:
Սրջիւններ ալ շատ կը սիրէ, ասոր համար ամէն
կողմս, ուր որ մրջիւններուն բոյն կը տեսնէ, հո-
ղը տակն ու վրայ կ'ընէ, լեզուն մէջը կը խոթէ.
երբ որ մրջիւնները լեզուին վրայ կը լեցւին, ան
ատեն լեզուն ներս կը քաշէ, ու կը կըլէ: Ղէպ
ի ձմեռւան ատեն շատ գէր կ'ըլլայ. կը մըտնէ այ-
րի մը կամ ծառի խոռոչի մը մէջ, կամ ինքը իրեն
գետնի տակ խոռոչ մը կը փորէ, ու մէջը տերեւ-
ներով ու մամուռներով կակուղ անկողին մը կը
պատրաստէ, ու անոր վրայ կը պառկի, բոլոր ձմեռ
կը քնանայ: Ըսի խիստ փնտրակար յափշտա-
կող կենդանի մը ըլլալուն, ամէն կողմս կը հա-
լածուի: Սիսը շատ համով է, ու թաթերը շատ
տեղ ախորժահամ կերակրոյ մը պէս կ'ուտեն,
իսկ մարթը մուշտակի համար կը գործածեն: Ըս
կենդանին ձագ բռնըւելու ըլլայ շատ դիւրաւ կ'ըն-
տանենայ. ու կաքաւել ալ կը սովորի: Արնայ դիւ-
րութեամբ ետեւի ոտւրներուն վրայ կենալ, ու
չընտանեցած ալ գրեթէ միշտ ետեւի ոտւրնե-
րուն վրայ կեցած՝ թշնամիներուն դէմ զինքը կը
պաշտպանէ:

Ճերմակ Երջ: Ըսի առջի տեսակէն իրեն
երկայն ու նեղ գլխովն ու բարակ ու ճերմակ մա-
զերովը կը զատուի: Հինգ մինչուկ ութը ոտքի չափ
երկայնութիւն, չորս ոտքէն ալ աւելի բարձրու-
թիւն ունի: Սառուցեալ ծովին եզերքը կը բնակի,
սառոյցներուն մէջը իրեն խոռոչներ կը փորէ,
ձկերու, բայց մասնաւորապէս փոկերու ետեւէ
կ'ըլլայ, կը հալածէ, ու շատ հեղ սասանկ հալա-
ծելով՝ իրեն բնակած տեղէն հարիւրաւոր ժամեր
հեռանալով՝ կը քալէ կ'երթայ սառոյցներուն
վրայ: Ըսպէս կ'երեւայ ու կը կարծուի որ աս

արջը ձմեռը քնանալով չանցըներ : Եւ չափ սիրով ու հոգով կը նայի : Ի՞նչ որ չգրգռուի, մարդուն ամենեւին վնաս մը չտար . բայց ասոր հակառակ երբ որ մարդ վրան կը յարձակի զինքը բռնելու համար, շատ կատղութեամբ կը կռուի ու զինքը կը պաշտպանէ, ու մարդը՝ որչափ որ մեծ ու զօրաւոր ըլլայ, դիւրութեամբ բերնովը կը խածնէ կ'առնէ ուրիշ տեղ կը տանի : Եւսոր միսը Գրոէնդանդիայի բնակիչները կ'ուտեն, իսկ մորթը իրենց մուշտակ կը շինեն : Պատկեր 18 :

2. ԼՈՒԵՅՈՂ. ԵՐՋԱՐ : Եւսոնք գիշերային կենդանիներ են, ու արջերու շատ կը նմանին, բայց դիւրաշարժ մարմնով են : Իրենց մարմնոյն մեծութիւնը հազիւ գորշուկի մը չափ է, պոչերնին չափաւոր երկայն ու խիտ մաղերով :

Հիւսիսային Վմերիկէի Վուացող արջ : Սորթին գոյնը գոց մոխրագոյն է, բայց փորին վրայ եւելօք բաց է, աւելներուն վրայ ճերմակ շերտեր ձրգւած են : Եւսի Հիւսիսային Վմերիկէի մէջ կը բնակի . իր կերակուրը միս, հաւկիթ ու պտուղներ է, բայց զարմանալի բնութիւն մը ունի աս կենդանին, ինչ որ կ'ուզէ ուտել, նախ ջրին մէջ կը լըւայ, անոր համար ալ Վուացող կ'անուանի : Եւսի դիւրաւ կ'ընտանենայ մարդիկներուն : Պատկեր 19 :

3. ԳՈՐԸՈՒԿՆԵՐ : Եւսոնց մարմինը լեցուն է, ու կարծր մաղերով ծածկւած . առջեւի ոտներնին գետինը փորելու յարմար ամուր ու զօրաւոր ճիրաններ ունին :

Հասարակ Գորշուկ : Չափէ դուրս ծոյլ ու գիշերային կենդանի մըն է, կարճ ոտներ ունի, ու կամաց կամաց կը քայլէ : Պոչին տակը բուշտ ունի, որուն մէջէն եղոտ ու գարշահոտ հեղանիւթ մը դուրս կը հանէ : Եւսի երկու ոտքի չափ երկայ-

նութիւնն ունի. մորթին գոյնը կոնքկի կողմս գոց
մոխրագոյն է, փորին կողմս սեւ, գլուխը կարմիր,
աչւըներուն վրայ սեւ շերտեր ձրգւած են: Աւրո-
պայի, Ասիայի ու Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ կը
գտնուի. բոլոր օրը իրեն փորած խոռոչին մէջ կը
քնանայ. իրիկունը ուշ ատեն դուրս կ'ելլէ իր կե-
րակուրը փնտռելու, որն որ մըկեր, գորտեր, օ-
ձեր, ճճիներ ու որդեր է, բայց նաեւ զանազան
տեսակ պտուղներ ալ կ'ուտէ: Աշնան ատեններ-
ը շատ եղատ կ'ըլլայ, ու ցուրտը սկսելուն պէս
ձմերւան քուն կը մըտնէ: Իրեն մորթին ու եղին
համար՝ որսորդները շատ ետեւէն կ'ըլլան զինքը
բռնելու, իր բնակած խոռոչին առջեւը կը դարա-
նին, կամ նոյն խոռոչը կը փորեն ու զինքը դուրս
կը հանեն: Փետրուար ամսոյն մէջ էգը երեք մին-
չուկ հինգ ձագ կը բերէ. որոնք մինչուկ աշուն
մօրերնուն քովը կը մնան: Թէ որ ասի ձագ բռնը-
ւելու ըլլայ, դիւրաւ կ'ընտանենայ, բայց մար-
դուս զուարճութիւն կամ զբօսանք մը չպատ-
ճառեր, ինչու որ միշտ կը քնանայ, ու այնչափ
ապուշ կենդանի է ալ որ իր պահապանը հա-
զիւ ծանշնալ կը սովորի: Պատկեր 20:

4. **ՀԱՍԻՍԱՅԻՆ:** Ասոնք իրենց մարմնոյն կազ-
մածքովը գորշուկին շատ կը նմանին: Պոչերնին
միջակ երկայնութեամբ ու շատ մաղտ է:

Հիւսիսային Հատակեր: Արկու մինչուկ եր-
կուք ու կէս ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, մոր-
թը թուխ շագանակի գոյն է: Հիւսիսային ցուրտ
գաւառներուն մէջ կը բնակի. դաժան ու անգութ
կենդանի մըն է. ծառերու ու ժայռերու վրայ կը
դարանի, ու արագընթաց եղջերուները իրեն առջե-
ւէն անցնելու ատեններին, շուտ մը վզերնուն վրայ
կը նետուի, ու այնչափ կը սըխմէ որ խեղճ կենդա-
նիները տկարանալով՝ շունչերնին կը հատնի, գե-
տինը կ'իյնան: Պատկեր 21:

Ըստնք առջի ցեղին կենդանիներէն շատ պրզտիկ են, իրենց քիթը երկայն ու դուրս անկրւած է: Շատերը գետնի տակ ծակեր կը փորեն կը բանան, ու անոնց մէջը կը բնակին, ու մինակ ճճիներ ու որդեր ուտելով կ'ապրին:

1. ՈՋՆԻ: Նոյնօթ կենդանի մըն է, գրեթէ մէկ ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, կոնըկի կողմն կարճ ու սրածայր փշերով կամ խոշերով ծածկրւած է. իսկ փորին կողմն մազոտ է. բռնըւելու վտանգի մէջ իյնալու ըլլայ, շուտ մը կը կրծկի գնդակի պէս կըս կլոր կ'ըլլայ: Ըսի անտառներուն մէջ կ'ապրի, իր կերակուրը ճճիներ են, բայց մկեր ու պտուղներ ալ կ'ուտէ: Չմեռը բոլորովին քնանալով կ'անցընէ: Իրեն միսը կ'ուտի, իսկ փշոտ մորթը հին ատենները վուշ եւ ուրիշ ասոր նման կտաւեղենի նիւթեր սանտրելու կը գործածէին:

2. ԽՈՒՌԻ: Սէկ թիղ երկայնութիւն ունի, իր մորթը բարակ ու փայլուն մազերով, ու թուխ կապուտակ գունով է: Գետնի տակ առջեւի լայն ոտքներովը ծակեր կը փորէ կը բանայ, ու անոնց մէջը կը բնակի. իր կերակուրը ճճիներ ու անձրեւի բոտոտներ են: Ըսոր ականջը չափէ դուրս սուր է. իսկ ասոր հակառակ աչքները այնպէս պղտիկ են, որ շատ քիչ կը տեսնէ, բայց բոլորովին կոյր չէ, ինչպէս հասարակօրէն կը կարծուի: Խլուրդին գլխաւոր թշնամիները նախ մարդիկներ են, որոնք ամէն կերպով կ'աշխատին իրեն տրւած մնասներուն համար, արմատը ջնջել վերցընել. երկրորդը արագիւն է, որ կը դարանի, ու խլուրդը գետինը փորելու տտեն մէկանց վրան կը յարձակի, կտուցը փորւած հողին մէջ խոթելով կը բռնէ, ու ողջ ողջ

կը կըլէ, իսկ երրորդը աքիան է, որն որ խլուր-
դին բուն բնակարանը կը մըտնէ ու հոն կը բըռնէ
զինքը: Շ'երմակ գունով խլուրդներ ալ կը գտնը-
ին, բայց ասոնք շատ քիչ են:

3. ՆՐԲԱՆԻՆՆԵՐ: Լսոնք պզտիկ կենդա-
նիներ են, քթերնին սրածայր, աչքներնին պըղ-
տիկ, պոչերնին երկայն ու քիչ մազերով: Ս'ար-
միներնուն երկու կողմս մազերնուն տակը մէյմէկ
պզտիկ բըշտեր ունին, որոնց մէջը որոշ ժամա-
նակներ մշկոյ նման հոտոզ հիւթ մը կը ժողվին,
ասոր համար է որ շները ու կատուները՝ զասոնք
կը սպաննեն բայց չեն ուտեր: Լսոնք գետնի տակ
ծակերու մէջ կ'ապրին, կերակուրնին ճճիներ ու
որդեր են:

Հասարակ Նրբաքիթ մուկ: Նրկուք ու կէս
մատ երկայնութիւն ունի, մորթին գոյնը կանրկի
կողմս մութ գորշ է, իսկ փորին կողմս մոխրագոյն:
Լ'մառը դաշտերու, անտառներու ու պարտէզնե-
րու մէջ կ'ապրի, բայց ձմեռը տներու մէջ ալ կը
գտնուի: Լս մուկը ձիերը խածնելով, իրենց տե-
սակ մը հիւրնդութիւն կը պատճառէ կ'ըսեն. բայց
ասի խօսք է:

Սիրերիայի Նրբաքիթ մուկ: Աթմնատու
կենդանիներուն մէջէն ամենէն պզտիկն է, երեք
քառորդ մատի չափ երկայնութիւն ունի: Առ-
սաստանի ու Սիրերիայի մէջ կը գտնուի: Բայց
ի՛նչ տարբերութիւն ու ի՛նչ զանազանութիւն աս
փոքրիկ կաթնատու կենդանոյն ու յաղթանդամ
փղին մէջ. առջինը հազիւ վաթսուն ցորեն կը կշռէ.
իսկ մէկայը տասն ու վեց ոտքի չափ բարձրութիւն
ու եօթանասուն կենդինարէն աւելի ծանրութիւն
ունի:

Ք Ս Լ Կ Լ Ի Ո Ր Կ Ե Ն Դ Լ Ն Ի Ն Ե Ր

ՊԵՐԵԹԻ աս կարգին վերաբերող ամէն էգ կենդանիներուն ծծերը ետեւի ոտւերնորնուն մէջ տեղն են , ու մեծ կաշիէ քսակով մը ծածկուած են , քսակին բերանը դէպ ի առջեւի կողմս է . ասոր մէջը նոր ծնած ձագերը որոնք դեռ կատարեալ կազմութիւն չունին , ծնած վայրկեաննին անմիջապէս կը մըտնեն , ու հոն կը մնան կաթով կը սնանին , մինչուի որ քիչ մը մեծնան : Բայց նաեւ մեծնալէն ետքն ալ ամէն անգամուն երբ որ վտանգ մը կ'ըլլայ , շուտ մը կը փախչին ասոր մէջը կը մըտնեն :

Լս հասարակ յատկութենէս ի զատ Քսակաւոր կենդանիները ուրիշ կողմանէ իրարու քիչ նման են , մանաւանդ թէ իրենց մարմնոյն ձեւովն ու իրենց կերակրովը իրարմէ շատ կը տարբերին : Ոմանք բուն մսակեր յափշտակող կենդանիներ են , ոմանք ալ ճճիներ կ'ուտեն , իսկ ոմանք տընկեր ուտելով կ'ապրին : Լմէնն ալ մինակ Լմերիկէի տաք գաւառներու մէջ , Նոր Հողանդիայի մէջ , ու արեւելեան Հնդկաստանի քանի մը կղզիներու մէջ կ'ապրին : Լս կարգս շատ Սեռեր ու Տեսակներ չունի :

1. ԿԵՆԳՈՒՐՈՍՆԵՐ : Լսոնք զարմանալի կազմածքով ու ձեւով կենդանիներ են , ետեւի ոտւերնորնին շատ երկայն է , իսկ առջեւիներն ալ այնպէս կարճ , որ շատ դժուարաւ չորս ոտքով կրնան քալել , բայց հեռու աղէկ կը ցատկեն : Լսոնք շատ Տեսակներ կը բաժնըլին որոնք Նոր Հողանդիայի մէջ կ'ապրին , խոտերով կը կերակրին , ու ան երկրին պինտ մեծ կենդանիներն են :

Մեծ կանգութոս : Լսի մինչուկ հինգ ոտքի չափ բարձր է, ու պոչը երկայն, մորթին գոյնը կոնըկի կողմն գորշ է, իսկ փորի դին ճերմակ : Լսի Նոր Հողանդիայի պինտ մեծ կաթնատու կենդանին է. անցած դարուն վերջերը նոր գտնելուցաւ, ու հիմայ Եւրոպայի մէջ ալ կ'աճի կը բազմանայ : Իր երկայն ետեւի ոտւններովը կըրնայ տաս ու երկու մինչուկ տասն ու հինգ ոտքի չափ հեռու ցատկել, բայց հասարակօրէն միշտ նստած կը տեսնուի, ու պոչը իրեն նեցուկի տեղ կը ծառայէ : Երբ մինակ մէկ ձագ կը բերէ, որ ծնած տեսնը մէկ մատ երկայնութիւն ունի, ու ետքը մօրը քսակին մէջը կը մեծնայ : Բայց հասարակօրէն ասի այնչափ մեծնալու ալ ըլլայ, որ կարող ըլլայ իր կերակուրը, որն որ խոտ ու տերեւ է, ու տել, միշտ կը բազմայ մօրը քսակին մէջ մըտնել : Բնադնին մէկը կը պատմէ, թէ ես արջոքս Ղոնդինոն պարտեղի մը մէջ, ուր որ ողջ կենդանիներ կը պահէին, շատ անգամ տեսայ մեծ ու չափահաս ձագ մը, որ իր մօրը քսակէն գլուխը դուրս հանած մայրը խոտ կերած ատենը ձագն ալ մէկտեղ կ'ուտէր : Լս կենդանւոյս մսին համար կ'ըսեն թէ շատ համով է, իսկ մորթը Նոր Հողանդիայի բնակիչները զգեստ կը շինեն : Պատկեր 22: †

2. ՎՍԵԿԵՒՈՐ ՄԵԾ ՄԻՆԻ : Լսոնց քիթը բերանը սրածայր է, ետեւի ոտւններնուն բթամատը լայն ու դուրս ծռած պառկած է, պոչերնին երկայն ու առանց մազի, ու մարմիննին խիտ մազերով ծածկւած է : Կը բնակին Լմերիկէի մէջ, տգեղ, ու կզերուն պէս ալ գիշերային, առանձին ապրող ու յափշտակող կենդանիներ են : Լսոնցմէ շատերը գարշելի կը հոսին :

Վ իրդինիայի Քսակաւոր մեծ մուկ : Կատուի մը չափ մեծութիւն ունի, մորթին գոյնը գորշ է : Կը բնակի բոլոր Լմերիկէի մէջ ու գիշերները գաղ-

տուկ աներուն մէջ կը մըտնէ, հաւեր կը յափշտակէ, ու անոնց հաւկիթները կը ծծէ կ'ուտէ: Այդը շատ անգամ մինչուկ տասն ու վեց ձագ կը բերէ, ու աս ձագերը ծնած ատեննին հազիւ ցորենի հատի մը չափ ծանրութիւն ունին. բայց յետոյ մօրերնուն քսակին մէջ կ'աճին, ու անոր մէջը այնչափ կը կենան, մինչուկ որ բաւական ու չափաւոր մեծնան: Աս կենդանին գարշահոտ ջրվաթովը իր թշնամիները կը հալածէ կը փախցընէ, ու անոնց ձեռքէն զինքը կը պաշտպանէ: Պատկեր 23: ✕

Անէական մուկ: Այն մկի մը չափ մեծութիւն ունի, ու գրեթէ մարմնոյն ձեւն ալ անոր կը նմանի. մորթին գոյնը՝ կոնրկին դին գոց դեղին, փորին կողմն ճերմակ է: Ասի Գուխանա կ'ապրի, էգը մէկ անգամուն հինգ վեց ձագ կը ցկնէ ու խիստ կը սիրէ ու կը հոգայ զանոնք. երբ որ վտանգ մը կը տեսնէ, շուտ մը ձայն կ'ուտայ ձագերուն, որոնք անմիջապէս իր քովը կը ժողվին, ու մօրերնուն կոնակը ելլելով իրենց պզտի պոչերը անոր հաստ ու մեծ պոչին վրայ կը պըլլեն, որպէս զի մայրերնին վազելով փախչելու ատեն, վրայէն վար չիյնան: Պատկեր 24: ✕

Կ Ը Ր Գ Ե

ԿՐԾՈՂ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Աս կենդանիներս կզակնին երկ երկու մեծ սուր Վրտորոշ ակռաներ ունին, իրենց կերակուրը կըծելով կ'ուտեն, ու անոնցմով կարծր մարմիններ ալ, ինչպէս փայտեր ու ծառի կեղեւներ, կը կըծեն կ'ուտեն: Ատելի ոտըներնին առջեւիններէն երկայն են ու ամէն ոտըներնին ըստ մեծի մասին հինգ մատեր ունին: Արծող կենդանիներէն ոմանք ծառերուն վրայ կ'ապրին, ոմանք երկրի վրայ, ոմանք ալ գետ-

նի տակ կամ շէնքերու մութ խորշերու կամ ծակունքերու մէջ: Իրենց կերակուրը զանազան տեսակ տրնկեր է: Բոննցմէ շատերը պզտիկ կենդանիներ են:

1. ՍԻՐԻՆԻՆ: Ղլու խնին լայն է, աչքնին դուրս տնկրւած ու շատ սիրուն. պոչերնին երկայն ու խիստ մազոտ: Բոնք խաղացող ուրախ ու սիրուն կենդանիներ են, ծառերուն վրայ կ'ապրին, ու անոնց պտուղներովը կը կերակրին: Բոնցմէ շատ Տեսակներ կան:

Հասարակ Սկիւր: Բոն տկանջները վեր տնկրւած են, ու ճոթերը մէյմէկ պզտիկ փունջ մազեր կան: Լարոպայի անտառներուն մէջ կ'ապրի, շատ աջողակութեամբ մագլելով ծառերուն վրայ կ'ելէ, ու դիւրութեամբ մէկ ճիւղէն մէկալ ճիւղ կը ցատկէ: Պզտիկ ձագ բռնըւելու ըլլայ, շատ դիւրաւ կ'ընտանենայ: Լարոպայի կողմերը զուարճութեան ու զբօսանքի համար ասկից տներուն մէջ շատ կը պահեն:

Իռնոլ Սկիւր: Բոն առջելի ոտըներէն մինչուկ ետելի ոտըները լայնկեկ մորթ մը ունի, որն որ թող չտար զինքը որ վար իյնայ, ու անով մէկ հեռու ծառէն մէկալ հեռու ծառ աղէկ կը ցատկէ: Բոն տեսակը առջինէն քիչ մը պզտիկ է, ու հիւսիսային Լարոպայի կողմերը, բայց գլխաւորաբար Սիբերիայի ու հիւսիսային Ռուսաստանի մէջ կը բնակի: Պատկեր 25: ✕

2. ԲՈՆՆԵՆ: Հասարակօրէն մեծ մկի մը չափ է, մորթին գոյնը կոնրկի կողմն գորշ է, իսկ փորին դին ճերմակ, պոչը երկայն ու խիստ մազոտ ու ճոթը փրնջի պէս: Լարոպայի տաք կողմերը լեռնային գաւառներուն մէջ կը բնակի, շատ աջողակութեամբ ծառերուն վրայ կ'ելէ, ու ծառերու խողովներուն մէջ բոյն կը շինէ, ու անոր մէջը բոլոր ձմեռ կը քնանայ: Պատկեր 26: ✕

3. ԼՆԴՆԵՆ ՄՈՒԿ : Լսիկայ ճագարի մը չափ մեծութիւն ունի, գլուխը մեծ է, ճակատը լայն, ոտւղները կարճ, ու պոչը կարճ ու մազոտ, մորթին գոյնը կոնըկի կողմն թուխ կարմիր է, իսկ փորին գին դեղին գորշ : Լսի խումբը խումբը ԼՂ-պեան բարձր լեռները գետնի տակ խորունկ ծակերու մէջ կ'ապրի, աս ծակերը ինքը կը փորէ, ու չոր խոտերով կը լեցընէ կը գոցէ, որպէս զի ձմեռը անոնց մէջը քնանայ : Լոկտեմբերին ԼՂպեան մկերը կը սկսին աս ծակերուն մէջը քնանալ, ու գրեթէ մեռածի պէս կ'ըլլան, կը պաղին ու փայտ կը կտրին, թէ որ մէկը զատոնք խորունկ վերաւորելու ալ ըլլայ, քիչ մը կամ ոչինչ կը զգան : Իսկ գարնան ապրիլին վերջերը նորէն կ'արթննան, ու բոլոր ամառը գրեթէ միշտ զոյգ զոյգ իրենց ճագերովը մեկտեղ կ'ապրին : Լստւանց դէմ կանուխ աս կենդանիներէն մեծերը իրենց ծակերէն դուրս կ'ելլեն կերակրոյ համար : Ըայց շատ վախկոտ են, քիչ մը ձայն լսելուն պէս շուտ մը իրենց ծակերու մէջը կը փախչին : Կերակուր ուտելու ատեննին շատ անգամ գլուխնին վեր կը վերցընեն աս դիս ան դին կը նային կը քննեն, եթէ որ մէկը մէջերնէն վտանգ մը տեսնելու ըլլայ, այնպէս կը պոռայ ու սուր կը սուլէ, ու այնպէս ալ շուտով ամէնը մեկտեղ կը փախչին որ որսորդները չեն կրնար հասնիլ ու զարնել : Լսոնց միսը աշնան շատ եղատ է, ու գրեթէ խոզի մսի պէս համով է : ԼՂ-դուետիա ԼՂպեան հովիտներու բնակիչները կ'ապրիտեն ու այնպէս կ'ուտեն : Լս կենդանիներս դիւրաւ կ'ընծանենան, նաեւ թըմբկով ու սրնգով կաքաւել ալ կը սովորին : Պատկեր 27 :

4. ՍՆԵՐ : Լսոնք հասարակ ու ծանօթ կենդանիներ են . իրենց շատակերութեամբը, որ ամէն գտածնին կը կրծեն կ'ուտեն ու կ'ապականեն, մարդիկներուն շատ մեծ վնասներ կու տան : Ըայց բնու-

Թեան արարչապետը ասոնց տըւած փնասները, ու իրենց չափէ դուրս բազմանալը արգելելու համար, իրենց Թշնամի ու հալածիչ դրաւ կատուները, շները, աղուէսները, աքիսները, ու ուրիշ շատ յափշտակող Թռչուններ ալ: Ասոնք շատ Տեսակներ կը բաժնուին, որոնցմէ երեւելիները ասոնք են:

Յ. Բային Ա՛նժ մոռկ: Հինգ մատ երկայնութիւն ունի. մորթին գոյնը Թուխ է: Յ. քերու քով կը բնակի, ջրին մէջ կը լողայ, ու ճախնային տեղեր գետինը կը փորէ արմատներ գտնելու համար:

Բնտանի Ա՛նժ մոռկ: Արկրիս ամէն կողմը տարածւած է, ու ամէն մարդ աղէկ գիտէ ու կը ճանչնայ աս փնասակար կենդանիս: Տաք գաւառները կ'ըսեն բուն իրեն գլխաւոր բնակութեան տեղերն են, ու ան կողմերը այնչափ կը շատնայ կը բազմանայ, որ ան գաւառներուն պատիժ մը կըրնայ ըսել: Բնտանի մեծ մկերը հաւի ու ուրիշ ասոր նման կենդանիներու ձագերուն ու ձագարներու վրայ կը յարձակին ու կը սպաննեն. շատ անգամ ալ եղոտ խողերուն կռնակը կ'ելլեն կը կրծեն, ու ձիերու ոտներուն ըղունկներն ալ կ'ուտեն: Ասոնք չափէ դուրս կատաղի են, երբ որ վտանգի մէջ իյնալու ըլլան, ալ աւելի կը կատաղին, ու շատ անգամ ալ կատուներու հետ դիմացէ դիմաց կը կռուին: Արբեմն երբեմն աս դիս ան դին շատ մեծ մկեր գտնուեցան, որոնք իրենց պոչերովը իրարու հետ այնպէս կպած ու մեծցած էին, որ հազիւ ու դժուարաւ կը բաժնուէին. ասոնք ինչ պատճառաւ թագաւորք մեծ մկերու կոչեցան չգիտցուիր: Բնազնիները շատ աշխատեցան ասոնց իրարու հետ կըպչելուն պատճառը իմանալ, բայց բուն իրը այսպէս կ'երեւայ: Ա՛նժ մկերու ձագերը շատ կպչուն պոչեր ունին ու մի եւնոյն բնին մէջ իրարու վրայ ու քովէ քով պառկելով, շատ անգամ կը հանգիափ որ պոչերնին իրա-

րու հետ կը կրպչին ու այնպէս մնալով, յետոյ դժուարաւ կը բաժնւնին: Ա՛գը տարւոյն մէջ շատ անգամ կը ցկնէ, ու ձագերուն վրայ մեծ սէր ունի:

Թափառական Սեծ մուկ: Հասարակ մեծ մկէն քիչ մը աւելի մեծ է: Իր բուն հայրենիքը Պարսկաստան ու արեւելեան Հնդկաստան է, բայց տասն ու ութերորդ դարուն մէջը ան կողմերէն Նւրոպա ալ տարածւեցաւ: Ա՛սի ուր որ երթայ, ան տեղերէն հասարակ մեծ մկերը կը հալածէ ու կը ցրուէ, բայց ասով մեծ օգուտ մը չըներ, ինչու որ ինքն ալ անոնց պէս շատակեր է:

Տան մուկ: Սորթին գոյնը գորշ է, մինակ փորին կողմս ճերմակ: Ա՛ս մուկը ամէն տներուն մէջ հասարակ է, չսոիէ դուրս կ'աճի կը բազմանայ, ու շատ վնասներ կու տայ: Բայց միշտ վախի մէջ կ'ապրի, միօրինակ ականջները աս դիս ան դին կը շարժէ, կը նայի, ու ձայն մը լսելու, կամ վտանգ մը տեսնելու ըլլայ, շուտ մը կը փախչի:

Վաշտի մուկ: Ա՛սոր մորթին գոյնը գորշ կարմրագոյն է: Ա՛գարակներու մէջ գետինը ծակեր կը փորէ, ու անոնց մէջը կը բնակի, նաեւ ան ծակերուն մէջ ձմեռւան համար ալ ցորեն կը ժողվէ կը պահէ: Ա՛րբեմն ասի խիստ կ'աճի կը բազմանայ, ու մեծ վնասներ կը գործէ:

Վերիգեան մուկ: Հինգ կամ վեց մատ երկայնութիւն ունի դեղին ու սեւ գունով: Վերիգոնի ու Վապոնիայի լեռներուն վրայ կը բնակի, ու իրեն զարմանալի ճամբորդութեան պատճառաւ, որ երբեմն աշնան ատենները կ'ընէ, շատ երեւելի է: Ա՛րբոր ճամբորդութեան ժամանակը կու գայ, Վերիգեան մկերը հազարներով մէկտեղ կը ժողվին, մեծ գնդեր կ'ըլլան. յետոյ ասոնք երկու կամ երեք թիղ լայնութեամբ շիտակ ու երկայն կարգեր կը բաժնւնին. ամէն մէկ կարգին մէջ քանի մը կանգուն միջոց թող տալով, ու

այսպէս լեռներէն վար կ'իջնան, ու ճամբան առ-
ջեւնին հանդիպած ամէն տեսակ խոտերը կ'ուտեն.
միօրինակ կարգաւ շիտակ կը քալեն, ամենեւին չեն
շեղիր. մինակ երբ որ առջեւնին ժայռ մը գայ, ան
ատենը քովէն կը շեղին կ'երթան. իսկ ուրիշինչ
որ առջեւնին հանդիպելու ըլլայ, թէ գետ ըլլայ,
թէ լիճ ըլլայ, ամենեւին չեն նայիր շիտակ կը կըտ-
րեն կ'անցնին: Ասոնք վախկոտ կենդանիներ են,
բայց վտանգի մէջ դէմ կը դնեն ու որչափ որ կըր-
նան իրենք զիրենք կը պաշտպանեն, նոյնպէս կար-
գերնին ամենեւին չեն շփոթեր ու իրարմէ չեն բաժ-
նըւիր, թէպէտեւ իրենցմէ շատերը կը սատկին,
բայց անոնց տեղը ամենեւին պարապ չեն թողուր,
շուտ մը ետեւինները առաջ գալով անոնց տեղը
կը լեցընեն: Աս ճամբորդութեան պատճառաւ ա-
սոնցմէ շատերը զանազան տեսակ յափշտակող կեն-
դանիներու ու թռչուններու կերակուր կ'ըլլան,
շատերն ալ կը սատկին. իսկ մնացածները գարնան
նորէն ետ կը դառնան ու բոլոր աս դիս աս դին կը
ցրուին: Պատկեր 28: ✕

5. ՎԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄՈՒԿ: Ասիկայ երբեմն պզտիկ
կատուի մը չափ մեծ կ'ըլլայ, մորթին գոյնը կոնը-
կի կողմս գոց կարմիր է, իսկ փորին վրայ ու երկու
կողմերը սեւ, ճերմակ բծերով: Հիւսիսային Գեր-
մանիայի աւազուտ ու կաւոտ կողմերը կը բնակի.
շատ կը բազմանայ ու մեծ վնասներ կու տայ: Աը-
զակներուն երկու կողմերս ներսի դիէն մեծ քսակ-
ներ ունի, որոնց մէջը ցորեններ կը ժողվէ կը պա-
հէ, ու գետնի տակը իր բնակարանը կը տանի:
Արկու Գերմանիայի մկեր ճամբան իրարու հանդի-
պելու ըլլան, կզակներնուն քովը ունեցած քսակ-
ներնուն մէջի եղածները կը պարպեն, ու կը սկը-
սին իրարու հետ այնպէս կռուիլ՝ որ հասարակօրէն
մէկը կռուին մէջ կը սատկի, ու մէկալ յաղթողին
կերակուր կ'ըլլայ. նոյնպէս թէ որ շատերը մէկ-

տեղ երկրթէ սնտուկի մը մէջ դուելու ըլլան, այնպէս կատողութեամբ մէկգմէկ կը փարատեն, որ մինակ մէկ հատ կը մնայ: Ըս կենդանիս թէպէտ եւ պզտիկ, բայց խիստ կատաղի է, ամենեւին չփախնար. երբ որ մարդ մը կամ կենդանի մը վրան յարձակելու ըլլայ ամենեւին չփախչիր, մինչուկ իրեն վերջի շունչը կը կռուի: Իգը տարին երկու անգամ՝ չորս մինչուկ տասն ու վեց ձագ կը ցկնէ, ու երեք շաբաթ զանոնք հոգալէն ետքը բոլորովին կը թողու:

6. ԿՈՒՂՈ ՅԵՄ ԿԵՍԴՐԻՈՍ: Ըս կենդանիս այնչափ մարմնոյն կազմածքովը զարմանալի չէ, որչափ իրեն ապրելուն կերպովն ու վարպետական գործքերովը: Սարմնոյն երկայնութիւնը երկուք ու կէս մինչուկ երեք ոտք է. գլուխը լայն, աչքները պրզտիկ, ու խորունկ ներս գացած, ականջները կարճ ու կլոր, ականները սուր ու ամուր են. կոնակը կոր է, ու ետեւի ոտքներուն մատերը մաշկով իրարու հետ միացած են, պոչը տափարակ ու թեփերով ծածկըած: Սրթին գոյնը գոց կարմիր է. բայց նաեւ սեւ ու դեղին գունով ալ կը գտնուի, ճերմակ գունով շատ քիչ է: Ըսոր տեսութիւնը, հոտառութիւնը, նոյնպէս լսողութիւնն ալ խիստ սուր է: Յրի մէջ շատ լաւ կը լողայ, ու պոչը ղեկի տեղ կը գործածէ: Կուղերը միատեղ ընկերութեամբ գլխաւորաբար հիւսիսային Վմերիկէի գետերուն մէջ կ'ապրին, իսկ Լուրոպա շատ քիչ կը գտնուին: Ըսոնք ջրին մէջը իրարու օգնելով զարմանալի ու վարպետական բնակարաններ կը շինեն աս կերպով: Ախ առաջին անանկ տեղ մը կը փնտռեն որ ուռի ծառերով կամ ուրիշ թփերով, որոնք գետին քովերը կը բուսնին, շուք ըլլայ, ու ան տեղւոյն մօտերը տերեւոտ ծառերով անտառներ գտնուին: Թէ որ ուղածնուն պէս ասանկ տեղ մը գտնեն, լուսընկայ եղած գիշերները ընկերու-

Թեամբ անտառները կ'երթան փայտ կտրելու ու պատրաստելու համար: Ամէնն ալ մէյմէկ պղտիկ ծառ կը փնտրուն կը գտնեն, ու որ կողմը կ'ուզեն որ աս ծառը կտորի իյնայ, արմատին ան կողմը իրենց սուր ակռաներովը խորունկ կը կրծեն կը կտրեն: Արբ որ ասի կը ըմնցընեն, կտրուածին դիմացի կողմը կ'երթան, ու ան կողմն ալ աս դիւ կողմի կրծած տեղերնէն քիչ մը վեր կը սկսին կրծելով կտրել. իսկ երբ որ կ'իմանան որ ծառը պիտի իյնայ, ալ աւելի կ'աշխատին ու ատեն ատեն կը նային ալ որ ծառը որ կողմը կը պառկի կոր, ու ասանկով կը զգուշանան, որ վրանին չիյնայ: Աս կերպով շատ ծառեր կը պառկեցընեն, ու կը սկսին նախ ծառերուն ճիւղերը կտրուել, ու ծառերուն բները հոն կրել՝ ուր տեղ որ չէնք պիտի շինեն: Ասոնք իրենց առջեւի ոտքներովը ծառերուն բները կը բռնեն կը տանին, ու կ'ուզեն շուտով իրենց բեռովը ջրին մէջ նետուիլ, որպէս զի դիւրաւ ու շուտ կարող ըլլան իր տեղը հասցընել: Արբ որ բոլոր չէնքին հարկաւոր եղած փայտերը կը բերեն, ան ատենը քանի մը ծառերու բներ գետինը կը գամեն կը հաստատեն, ու ուսուց կամ ուրիշ ծառերու ճիւղերով իրարու հետ կը կապեն, ու վերջը տերեւով, կաւով, ու աւաղով կը լեցընեն, ամուր հիմ մը կը դնեն, ու աս հիմանս վրայ զարմանալի վարպետութեամբ մը մեծ բնակարան մը կը շինեն, որուն մէջ երկու մինչուկ երեք ցեղ՝ իրենց ձագերովը հանգիստ կը բնակին: Ամէն բնակարանը երկու դատիկոն ունի. վերի դատիկոնին մէջ կենդանիները կը բնակին, ու ասի չոր է. իսկ վարի դատիկոնը ջրին մէջ է, ուր տեղ կենդանիները իրենց ձմերւան կերակուրը, որն որ ծառերու կեղեւներ ու փայտեր է, կը պահեն: Ամուր աս կենդանիներս ամէն տեսակ արմատները կ'ուտեն: Ասոնց միսը կ'ուտուի, իսկ իրենց մոր-

Թը աղւոր մուշտակ կ'ըլայ : Առղերը ագրումէջնին երկու բըշտեր ունին, որոնց մէջը դեղին գունով խիստ վատ հոտող, ու կաշուն նիւթ մը կայ, որ շատ սուղ կը ծախուի, ու հասարակօրէն դեղավաճառները կը գնեն ու զանազան դեղերու մէջ կը խառնեն : Պատկեր 29 : †

7. ԽՈՐՁՈՒՎ : Սէկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն վրայի կողմն երկայն կարծր, վեր տնկըւած, սեւ ու ճերմակ գուներով ներկած փշերով կամ խոչերով է, իսկ փորին կողմը մազոտ : Ետը ձայնը խոզերու ձայնին կը նմանի, ու անոնց պէս ալ կը խանչէ : Հարաւային Լարոպա, Լսիա, ու Լփրիկէ կը բնակի. գետնի տակը ծակեր կը փորէ կը բանայ, ու անոնց մէջը կ'ապրի. իր կերակուրը պտուղներ, տընկերու արմատներ ու ծառերու կեղեւներ է : Պատկեր 30 : †

8. ԴՈՎՐ ԽՈՔՈՐՆԵՐ : Ետնց մարմինը անձեւ ու անշնորհք է, ու պոչ չունին, առջևի ոտւրնին չորս մատեր ունին, իսկ ետեւինները երեք : Հասարակ Դովի խոճկոր : Այս ոտքէն քիչ մը աւելի երկայնութիւն ունի. մորթին գոյնը ճերմակ, բայց դեղին ու թուխ բծերով : Երասիղիայի անտառներուն մէջ կը գտնուի. բայց հիմա Լարոպայի կողմերս ալ տներու մէջ շատ կայ. շատերը զբօսանքի համար կը պահեն, շատերն ալ անոր համար կը պահեն, վասն զի, կ'ըսեն, իրեն հօտը տներուն մէջէն մկերը կը հեռացընէ : Ես կենդանիա բոլոր իրեն կեանքը ուտելով ու քնանալով կ'անցընէ, թէպէտեւ երկայն ժամանակ չքնանար, բայց միշտ վրան քուն կու գայ, ու աչքները գոց, մէկ կողմն կը կծկի կը նստի : Այլը որ արուն կը քնանայ, էգը քովը նստած կը հսկէ : Այլը տարին շատ անգամ կը ցկնէ, ու տասն ու չորս օր կաթով կը մեծցընէ. իսկ ձագերը ծնանիլէն տասն ու երկու ժամ ետքը, աս դիւ ան դին կը վազեն, ի-

րենց կերակուր գտնելու: Արուն շատ անգամ ձագերը կ'ուտէ. անոր համար էգը ապահով տեղ կը տանի կը պահէ: Ասիկայ հասարակ խոճկորի պէս կը խանչէ, ու նաեւ ծովի վրայէն Բրասիլիայէն բերւելուն պատճառաւ՝ Օտովի խոճկոր կը կոչի:

9. **ՆԱԳԱՍՏԱԿՆԵՐ:** Ասոնց ականջները երկայն, ու պոչերնին շատ կարճ է, ետեւի ոտւնին առջեւիններէն աւելի երկայն են, ամէն մէկ կզակնին չորս չորս կտրող ակռաներ ունին, երկուքը մեծ, երկուքը պզտիկ:

Հասարակ Նապաստակ: Ականջները շատ երկայն է, մորթը դեղնագոյն է, բայց ետեւի կողմը մոխրագոյն: Ասի մինաւոր կ'ապրի, ու շիտակ տեղեր կը պառկի, ու աչւնները բաց կը քնանայ: Կաղամբի տեսակ բանջարեղէններու շատ մեծ փնաս կու տայ. նոյնպէս մատաղ ծառերուն վրայէն ալ կեղեւները հանելով կը չորցընէ: Ասոր համար հասարակօրէն ասանկ մատաղ ծառերու ըները փշտա տընկերով կը գոցեն, որպէս զի կարող չըլլայ փնասել: Աս կենդանիս խիստ վախկոտ է. ետեւի ոտւններուն վրայ նստած գլուխը միշտ աս դիտան դին կը շարժէ, կը քննէ, թէ որ մէկ կողմանէ քիչ մը ձայն լսելու ըլլայ, կը սկսի անմիջապէս փախչիլ: Այեր նապաստակները կամ որսորդներէն շատ անգամ հալածուող ու վտանգներու մէջ իյնողները, հմուտ ու խորամանկ կ'ըլլան, ու դիւրաւ չեն բռնելիր. անանկ խաբէութիւններ կ'ընեն՝ որ շները խաբելով իրենց ձեռքէն կը պըրծին: Այդ երկու մինչուկ չորս ձագ կը բերէ, ու քսան օր կաթով սնուցանելէն ետքը՝ կը թողու, ու ալ չհոգար. ամէն անգամուն երբ որ կ'ուզէ ձագերը քովը ժողովել ականջները իրարու զարնելով նշան կու տայ: Արուն երբեմն իբն ձագերը խածնելով կը մեռցընէ: Նապաստակին միտը թէպէտեւ սեւ՝ բայց շատ համով է: Սորթն ալ

օգտակար է, ու շատ տեսակ բաներու կը գործածուի:

Լճապետան Նապաստակ: Լճի առջինէն քիչ մը մեծ է, մօրթին գոյնը ձմեռը ճերմակ է, իսկ ամառը դեղին գորշ: Ղլխաւորաբար հիւսիսային կողմերը բարձր լեռներու վրայ կը բնակի. բայց նաեւ Լճուետիայի լեռներուն վրայ ալ կը գտնուի: Լճոր միսը շատերը չուտիւր կարծեցին, բայց այնպէս չէ, կ'ուտուի ու շատ համով է:

Շագար: Լճի հասարակ նապաստակէն պըղտիկ, գէր ու լիցուն մարմնով է, մօրթին գոյնը կոնրկի կողմն մթագոյն գորշ է, իսկ փորին կողմն ճերմակ: Լճի Սպանիայէն յառաջ եկած է, բայց հիմայ բոլոր Լւրոպայի, Լսիայի ու Լփրիկէի մէջ ալ տարածւած է: Ի՞զը հասարակօրէն տարին չորս մինչուկ հինգ անգամ ձագ կը բերէ, բայց տաք գաւառներուն մէջ՝ ալ աւելի, ու ամէն անգամուն չորս մինչուկ ութը ձագ կը բերէ, ու չորս շաբաթ հոգալէն ետեւ՝ բոլորովին կը թողու ալ չհոգար: Իրեն մազերէն զանկապան, ձեռքնոց ու ուրիշ բաներ կը շինեն:

Կ Լ Ր Գ Չ

ԼԿՌԱՅ ԶՈՒՆԵՑՈՂ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

ԱՍՈՐՔ ամէնն ալ կտրող ակռաներ չունին, ու մանք ալ ոչ կողմնական ու ոչ ալ վերջին ծայրի ակռաներ ունին: Սնորմիննին մազերով, հաստը թեփերով կամ խեցւով ծածկուած է. ոտըներնուն մատերը ճանկերով է: Լճ կենդանիներս զարմանալի մարմնոյ կազմուածք մը ունին կամաց ու դանդաղ կը քալեն, մինակ տաք գաւառներուն մէջ կը բնակին, ոմանք տընկեր, ոմանք ալ միջատներ ուտելով կ'ապրին:

1. ՄՐՋՐԻՆԵՆԿՆԵՐ: Մտնք ամենեւին ակռայ չունին, քթերնին բերաննին երկայն, լեզունին խիստ երկայն ու կլոր ձեւով, ու որչափ հեռու կ'ուզեն դուրս կ'երկնցընեն: Սարմիննին շատ մազոտ է, ու ոտւըններնուն մատերը զօրաւոր ճանկերով: Մտնցմէ զանազան Տեսակներ կան, որոնք միատեղ Մերիկէի տաք կողմերը կը բնակին, ու մրջիւններ ուտելով կ'ապրին:

Սեծ Մրջիւնակեր: Չորս մինչուկ հինգ ոտք երկայն է, առջևի ոտւընները չորս, իսկ ետևի ոտւընները հինգ մատեր ունի: Հարաւային Մերիկէ անտառներուն մէջ մինաւոր կը բնակի, ու շատ կամաց կը քալէ: Իր կերակուրը մինակ մրջիւններ է, որոնք ձեռք ձգելու համար իրեն զօրաւոր ճանկերովը կը փորէ կը բանայ մրջիւններուն բնակարանը, ու երկայն ու կաշուն լեզուն ներս կը խոթէ, ու երբ որ մրջիւնները լեզուն վրայ բոլոր կը լեցւին ու կը կաշին նէ՝ լեզուն բերանը կը քաշէ կը կրէլէ, ու ասիկայ այնչափ անգամ կը կրկնէ, մինչուկ որ փորը կը շտանայ: Իզը տարին ձագ մը կը ցրկնէ, ու քիչ մը երկընկեկ կը հոգայ կը նայի, ու կ'ոնակը առած մէկտեղ կը պտըտցընէ: Պատկեր 31:

2. ԹՆՓՈՐՈՐԹ ԵՆՍՈՒՆԵՐ: Մտնց բոլոր մարմինը, փորերնէն ի զատ, լայն ու հաստը ու եղջիւրի պէս կարծր թեփերով ծածկըւած է: Ոտւընին կարճ, ու հինգ մատեր ունին հաստը ճանկերով: Մտ կենդանիներէս զանազան Տեսակներ կան, որոնք հարաւային Միւրիկէի ու հարաւային Միսիսի մէջ կ'ապրին, ու ամենեւին ակռայ չունին:

Երկայնագի Թեփամորթ: Երեք ոտք երկայնութիւն ունի, իսկ պոչը մարմինէն երկու անգամ մեծ է: Հարաւային Միւրիկէ կը բնակի, գետինը խոռոչներ կը փորէ կը բանայ ու անոնց մէջ կ'ապրի. իրեն կերակուրը մրջիւններ ու ուրիշ պզտիկ միջատներ են: Հոն տեղացի բնակիչները ասի

բրերով կը զարնեն կը սպաննեն ու միսը կ'ուտեն :
Պատկեր 32 : ✕

3. ՎՈՏՆԻՈՐ ԲՆԵՍՈՒՆՆԵՐ : Լսոնց գլուխն ու մարմինը ոսկրի պէս կարծր, հաստ ու թեփոտ խեցւով մը ծածկըւած է . բայց աս խեցին կռնրկին մէջ տեղը լայն ու շարժական գօտիներով բաժնւած է , որպէս զի կենդանիները կարող ըլլան իրենց մարմինը ուզած կողմերնին դարձընել : Լս կենդանիներէն շատ Տեսակներ կան , որոնք միատեղ Լմերիկէի տաք կողմերը կը բնակին , գետինը խոռոչներ կը փորեն իրենց բնակութեան համար , մէկ մասը տընկեր ուտելով , ու մէկ մասն ալ միջատներ ու դիեր ուտելով կ'ապրին : Երբ որ բռնըւելու վտանգի մէջ կ'իյնան , կըր գնդակի պէս կը կծկին կը կենան : Լսոնց միսը կ'ուտուի ու համով է :

Իննգօտեան անասուն : Լսիկայ երկուք ու կէս օտքի չափ երկայն է . կզակներուն ամէն մէկ կողմս ութնական վերջի ծայրի ակռաներ ունի , առջեւի օտըները չորս , իսկ ետեւիները հինգ մատերով են , պոչը շատ երկայն ու մինչուկ ճոթը հաստ ու թեփոտ խեցւով ծածկըւած է . կռնրկին խեցին եօթը մինչուկ ինը գօտիներ բաժնւած է : Լս կենդանիէն ողջ բռնած՝ շատ անգամ Եւրոպայ բերած են : Պատկեր 33 : ✕

4. ՅԵՐՐԵԳՆԵՑ ԲՆԵՍՈՒՆՆԵՐ : Լսոնք ամուր ու զօրաւոր վերջին ծայրի ակռաներ ունին , նոյնպէս կոնաձեւ ու սրածայր կողմնական ակռաներ . բայց կտրող ակռայ չունին : Սուրներնուն մատերը բոլորովին մորթով մը գոցւած , մեծ տափարակ ու ծռած ճանկերով են : Սարմիննին երկայն , կարծր ու խիտ մազերով է , կուրծքերնին երկու ծիծ ունին . քալելու մէջ չափէ դուրս դանդաղ ու կամաց են : Լս կենդանիներէն երեք Տեսակ ճանչցըւած է , որոնք միատեղ հարաւային Լմերիկէ ծառերուն վրայ կը բնակին , ու անոնց տերեւներովը կը կերակրին :

Համբուկ կամ Արեքմատնի յամրագնաց :
 Արկու ոտքի չափ երկայն է, ամէն մէկ ոտքը երեք
 ամուր ու ծռած ճանկեր ունի : Պոչը կարճ է ,
 մարմինը գոց գորշագոյն ու երկայն մազերով ծած-
 կըւած է : Հարաւային Վմերիկէ կ'ապրի, ու բոլոր իր
 կեանքը ծառերուն վրայ կ'անցընէ : Վալելու մէջ
 չափէ դուրս դանդաղ ու կամաց է . ամէն մէկ քայ-
 լափոխին ութը մինչուկ ինը ըոպէ, երբեմն ալ աւելի
 հանգիստ կ'առնու . իսկ ծառերու վրայ ելելու
 ու կամ իջնալու համար՝ օրեր պէտք են, օրինակի
 համար երեսուն կամ քառասուն ոտքի չափ բարձր
 ծառէ մը վար իջնելու համար՝ հինգ վեց օր պէտք
 է . բայց երբեմն որպէս զի չաշխատի ու դիւրաւ
 վար իջնայ, կը կծկի ու ինքը զինքը վերէն վար կը
 ձգէ : Եգը տարին ձագ մը կը բերէ . ու կռնակը
 առած մէկտեղ կը պտըտցընէ, մինչուկ որ ձագը
 մեծնայ, ու առանձին կարող ըլլայ ինքը զինքը հո-
 գալ : Ըս կենդանւոյս ձայնը լացքի ձայնի շատ
 նման է . գլխաւորաբար գիշերները շատ անգամ
 ՄՅ ՄՅ ՄՅ կը պոռայ :

Ըս կենդանիներէս զանազան տեսակներ գետ-
 նի տակէն քարացած գտնուեցան, ու ասկից յայ-
 տնի եղաւ որ ասոնք առջի ատենները խոշոր ու
 յաղթանդամ կենդանիներէն մէկն են եղեր, որով-
 հետեւ քարացած գտնուածները շատ խոշոր են :
 Պատկեր 34 : ✕

5. ԱՏՏԵՐՈՐ ԵՆԵՍՈՐ : Վրիթը բերանը բազի
 կտուցի շատ նման է . վերի կզակը լայն ու տափա-
 րակ է, ու բաղերուն պէս կակուղ մորթով մը ծած-
 կըւած, իսկ վարինը նեղ ու վերինին մէջ մտած
 է . քթին ծակերը վերի կտուցին ճոթի կողմերս են :
 Սարմինը խիտ մազերով ծածկըւած է . մորթին
 գոյնը կռնրկի կողմս թուխ է, իսկ փորին կողմս
 ճերմըկկեկ : Ոտըներուն մատերը մաշկով իրարու
 հետ միացած են : Ըս զարմանալի կենդանիս շատ

չէ քանի որ գտնուած է. մէկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, Նոր Հողանդիա ջրին մէջ կ'ապրի, ու ջրին տակը քսւելով կը քալէ, բայց երբեմն երբեմն ջրին երեսը կ'ելլէ շունչ առնելու համար: Իրեն բոյնը ջրին քովերը ծակերու մէջ խոտերով կը շինէ: Մնացնինները աս կենդանւոյս բնութիւնը ու որպիսութիւնը դեռ այնչափ աղէկ ճանչցած ու իմացած չեն: Պատկեր 35: X

Կ Ա Ր Գ Է

Մ Ի Ա Ս Մ Բ Ա Կ Ն Ե Ր

ԱՍՄԲ առջևի ոտւրնին երեք մինչուկ չորս, ու ետևի ոտւրնին երեք մատեր ունին. բայց ասոնց մէջէն ամէնէն մեծը միջին մատն է լայն կճղակով, որով որ գետինը կը կոխեն: Սարմինին մազերով ծածկուած է, վզերնին բաշ ունին, ու պոչերնին երկայն մազերով: Նոճերնին ետևի ոտւրններուն մէջ տեղն են: Կերակուրնին տընկեր են: Ըստոյք մի միայն Սեռ մը ունին:

1. **ՉԻՐԲ**: Ըստնցմէ շատ Տեսակներ կան, մեծ մասը ազատ ապրիլ սիրող կենդանիներ են, ու մեծ հօտեր եղած անապատներուն մէջ կը բնակին: Ընաջ Ըմերիկէ ու Նոր Հողանդիա ձի ու էշ չկային, ետևէն հոն ալ աճեցան:

Չի: Ըսոր մարմնոյն մեծութիւնը միջակ ու չափաւոր է. ականջները պզտիկ, վիզը երկայն բաշ ունի, ու պոչը երկայն մազերով է: Սարմնոյն ձեւը ու կեցուածքը շատ սիրուն ու գեղեցիկ է. մորթին գոյնը որոշ չէ, զանազան տեսակ է: Ըսի մարմնոյն գեղեցկութեամբը, երազութեամբը ու զօրութեամբը գեղեցիկ ու օգտակար կենդանիներուն մէկն է. մարդուս թէ պատերազմի մէջ ու թէ ուրիշ ատեն շատ հարկաւոր ու հաւատարիմ

ընկեր է: Չին շատ մասնաւոր Տեսակներ կը բաժնուի, որոնք իրենց մարմնոյն ձեւովը ու գունովը ու միանգամայն իրենց երազը ընթացքովը իրարմէ շատ կը տարբերին: Բայց մասնաւոր ու ազնիւ Տեսակը Տաճիկ ձին է, որն որ երկայն մարմին ունի ու շատ երազընթաց է. երկրորդը Վանդադիտիայինն է, որ առջինէն առաջ եկած է. իսկ երրորդը Բնդդիտիայինն է, աս ալ երկրորդէն առաջ եկած է: Հիւսիսային ծովին եզերքի ձիերը ամէնէն զօրաւորն ու յաղթանդամներն են. իսկ ասոր հակառակը հիւսիսային Սուեաիա ու Վորսիկէի կողմերը ամէնէն պղտիկներն են: Այրենի ձիեր միայն հիմայ Սկիւթիա ու Բերիկէ կը գտնուին, ասոնք մեծ ու խոշոր գլխով, ու հաստը մազերով են, ու հօտեր եղած մէկտեղ ազատ կ'ապրին. մեծ արունները կ'առաջնորդեն ասոնց, ու թշնամիներէն կը պաշտպանեն: Չի մը գծուարաւ երեսուն տարիէն աւելի կ'ապրի:

Եւ: Բսիկայ շատ պղտիկ է մարմնով, երկայն ականջներ ունի. վզին բաշը շատ կարճ, ու պոչին ճոթը մինակ երկայն մազերով է: Սորթին գոյնը գորշ է, ու կռնակը սեւ շերտ մը ունի: Չայնը շատ անախորժ է: Բս կենդանւոյս խոնարհ ու համբերող բարքը, մեծամեծ ծառայութիւնները ու օգուտները որն որ Զարաւային կողմերը բնակող աղքատ գիւղականներուն կ'ընէ, յայտնի ու ամենուն ծանօթ է: Սիջին Բսիայի մեծ անապատներուն մէջը մինչուկ հիմայ վայրենի էշեր կամ ցիւներ դեռ կը գտնուին, որոնք մեծ հօտեր եղած կ'ապրին հօն, ու տարւոյն եղանակներուն նայելով երբեմն աւելի հիւսիսային կողմս, ու երբեմն աւելի հարաւային կողմս կ'երթան:

Գորի կամ Ելակէս: Բսի ձիէն ու էշէն յառաջ եկած է, ու իշու խոնարհ ու համբերող բարութը հետ, գրեթէ ձիու զօրութիւնն ալ ունի,

ու շատ օգտակար կենդանի է. հարաւային Վերոպայի շատ գաւառներու մէջ բեռ կրելու ու հեծնալու համար կը գործածեն: Ըսի ծանր բեռեր կը տանի, ու նեղ ու վտանգաւոր ճամբաներէն ապահով կ'երթայ: Սպանիա ու Ղուսիտանիա աս կենդանիէս շատ կան, ու հոն չէ թէ միայն բեռ կրելու ու վրան նստելու համար կը գործածեն հապա նաեւ կառքերու կը լծեն:

Ս) ագերաձի: Ըսի գրեթէ իշու մարմնոյ ձեւ ունի, ու անոր կը նմանի. բայց մարմնոյն գունովը անկէ կը զատուի. ինչու որ մարմնոյն ամէն կողմն կարգաւորեալ քովէ քով մէկ կարգ սեւ մէկ կարգ ձերմակ գուներով է: Ըսոր հայրենիքը հարաւային Վիրիկէն է, ու հոն մեծ հօտեր եղած կ'ապրի: Ըսի վայրենի ու աննուաճելի կենդանի մը է, շատ աշխատութեամբ ու դժուարաւ կ'ընտանենայ մարդուս ու թող կու տայ որ վրան հեծնեն: Պատկեր 36: X

Կ Ը Ր Գ Ը

Ո Ր Ո Ճ Ո Ղ Ն Ե Ր

Ա) կենդանիներս իրենց սեփական յատկութիւն մը ունին, որ կերած կերակուրնին երկրորդ անգամ կը ծասքեն կամ կ'որոճան, ու ասոր համար ասոնք քովէ քով չորս ստամոքսներ ունին: Վախ առաջին՝ առջի անգամուն ծասքած կերակուրնին որ դեռ խոշոր կտորներ է, առջի ստամոքսին մէջը կ'երթայ, ու ետքը անկից երկրորդ ստամոքս կ'երթայ, անոր մէջը աս կերակուրը պզտիկ կլոր տակներ ըլլալով, նորէն անկից բերանը կ'ելլեն երկրորդ անգամ ծասքելու կամ որոճալու համար. ու աս երկրորդ անգամ ծասքածը կ'երթայ երրորդ ստամոքսին մէջ, անկից ալ վերջը չորրորդին մէջ:

Ըստնց ուսուցիչները երկու ամուսն ըղուկներով պատած մատեր կան, որոնց որ կճղակ կը զրուցենք, ու ասկից է որ աս կենդանիներս Կճղակաբաշխ կամ Թաթահերձ կը կոչւին, բայց ոմանց ուսուցիչները երկու կողմնական մատեր ալ կան, Թէպէտ ասոնք շատ պղտիկ են ու գրեթէ չեն տեսնուիր:

Որոճողներուն կարգը շատ հարուստ է, ասոր շատ Սեուեր ու Տեսակներ կը վերաբերին, բայց կարծես Թէ ամէնն ալ նոյն ձեւը ունին կամ մի եւ նոյն գաղտնարով ստեղծուած են:

Ըստնք միայն վարի կղակներնուն վրայ Կտրող ակռաներ ունին, իսկ վերինին վրայ աս ակռաներուն տեղը ուռոյցներ կան: Ըստնց ծծերը ետեւի կողմի ուսուցիչներնուն մէջ տեղն են: Մարմիննին խիտ մազերով ծածկուած է. շատերը եղջիւրներ ունին, որ ուրիշ կարգերուն վերաբերող կենդանիները չունին ամենեւին: Կերակուրնին խոտ, ու ուրիշ տեսակ կանաչեղէններ, ու ծառի տերեւներ է, ու հասարակօրէն երբ որ կը հանգչին՝ ալ չեն ուտեր, ան ատենը կը սկսին որոճալ. բայց աս որոճալը այնչափ ատեն կը տուէ, որչափ ատեն որ իրենց կերակուրը կամ սնունդը առջի ստամոքսէն մէկալ ստամոքսները երթալու համար պէտք է նէ: Չագերը, որոնք որ դեռ կաթ կ'ուտեն, արդէն յայտնի բան է որ չեն որոճար, ինչու որ կաթը ու ուրիշ հեղանիւթները առջի ստամոքսին մէջը չեն երթար, հապա չորրորդին մէջ, ասկէ ուրիշ նաեւ իրենց չորրորդ ստամոքսը մէկալ ստամոքսներէն մեծ է, ու առջի ստամոքսը ան ատենը կը սկսի կամաց կամաց իրեն չափաւոր մեծութեանը հասնիլ, երբ որ որոճող կենդանին կը սկսի ալ կերակուր ուտել: Ըմէն կենդանիներուն մէջէն մարդուս օգտակար ու հարկաւոր կենդանիները որոճողներն են, ինչու որ աս կենդանիները մարդուս կը մատակատարեն իրենց միսը, կաթը, ճար-

պը, կաշին, բուրգն ու եղջիւրները, բայց շատերը՝ ասոնցմէ ի զատ նաեւ մարդուս դժուարին գործքերը իրենց օգնութեամբը կը դիւրինցընեն. ասոր համար է որ աշխրդքիս սկիզբէն իբրեւ տան օգտակար կենդանի մը ամենայն խնամով կը հոգացւին:

Արոճող կենդանիները երկու Յեղ կը բաժնւնին. Լճանց եղջիւրի որոճողներ, Եղջիւրաւոր որոճողներ:

Յ Ե Ղ Ա

ԵՌԵՆՑ ԵՂՋԻՐԻ ՈՐՈՃՈՂՆԵՐ

Լճ ցեղին կենդանիները եղջիւր չունին, ու երկրորդ ցեղի որոճողներուն պէս ալ շատուոր ու հարուստ չեն: Սինակ երեք Սեռ ասոր կը վերաբերի:

1. ՍՇԿԻՐ ԿԵՐ ՍՇԿԵՊՈՐՏ ԵՅՏԵՄԵՐՆԵՐ: Լճոնք իրենց մարմնոյն ձեւովն ու կազմուածքովը խարբողի շատ կը նմանին: Լճրունները վերի կզակներնին ամուր ու բերներնէն դուրս ելած ու ծռած կողմնական ակռաներ ունին: Լճ կենդանիներէս շատ Տեսակներ կան, որոնք ամէնն ալ Լսիայի մէջ կ'ապրին:

Սուշկ կամ Սշկապորտ այծեամ: Լճի խարբուղէն պզտիկ է. մորթին գոյնը կոնըկի կողմն թուխ է, գլուխը, վիզը գորշագոյն ու փորին, դին ճերմըկեկէ: Լճուն պորտը բուշտ մը կամ քսակ մը ունի, որուն մէջը խիստ հոտաւէտ հիւթ մը կայ, որն որ Սուշկ կ'ըստի, ասի շատ յարգի է ու շատ սուղ կը ծախուի, ջղերու տեսակ տեսակ հիւանդութիւններու օգտակար դեղ է: Լճէն մէկ մշկի քսակին մէջէն մինչուկ հարիւր քսան ցորեն մուշկ կ'ելէ: Լճի Սիբերիայի, Սինէացոց երկրին ու Տիւրքեստի ցուրտ ու ժայռոտ լեռներու վրայ կը բնակի, իրեն ապրելու կերպովը քարայծին շատ կը

նմանի, անոր պէս վաղելու ու ցատկելու մէջ աս
ալ շուտ է: Ընտրել գրեթէ միշտ մինակուկ կը
պտըտի ու կ'արածի, իսկ ձմեռը պղտիկ հօտեր
կ'ըլլայ: Պատկեր 37: †

Հաւայի Սուլի: Ըսի նապաստակէ մը շատ
մեծ չէ. կուրծքը ճերմակ է, ու վրան երեք սեւ
շերտ ունի, մշկի բուշտ կամ քսակ չունի: Հա-
ւա կզգւոյն մէջ կը բնակի, բռնուելու վտանգի
մէջ իյնալու ըլլայ, խորամանկութեամբ ինք զին-
քը մեռած կը ձեւացընէ. դարձեալ որսի շներէն
հալածուելու ատեն, շուտ մը կը ցատկէ, բերնէն
դուրս ելած ու ծռած կողմնական ակօսներովը ծա-
ռի մը ճիւղէ կը կախուի ու շները չտեսնելով՝ առաջ
վաղելով, անոնց ձեռքէն կը պրծի:

2. ՈՒՂԱՅԵՐԵՐ ԿԵՄ ՊԵՐՈՒՐԵՏՈՅ ՈՒՂԱՅԵՐ: Ը-
սոնք ուղտերուն շատ կը նմանին. բայց անոնց պէս
կուզ չունին կռնակներն: Վլուխներն ձիու ձագի
գլխոյն նման է. վզերնին շատ երկայն, պոչերնին
կարճ, մարմիններն հաստը մազերով ծածկուած են:
Ըսոնցմէ երկու ճեսակ կան, երկուքն ալ Ըմերի-
կէի մէջ կ'ապրին:

Ուղտայծ կամ Պերուրիկ ուղտ կամ Պերու-
րիացւոց ուղտ: Ա եց ոտք երկայնութիւն ու չորս
ոտք ալ բարձրութիւն ունի. մարմինը՝ շատ հաստ
ու թուխ շագանակի գոյն մազերով ծածկուած է:
Ըսիկայ Ըմերիկէի մէջ, բայց մասնաւորապէս Պե-
րուրիայի ու Վիլէի լեռներուն վրայ եօթը մինչուկ
հարիւր հատ մէկտեղ կը բնակի. գիշերները հա-
սարակօրէն բարձր լեռներու դար վար տեղերը կը
քնանայ, ու առտըւանց կանուխ՝ արեւուն նոր ե-
լած ատենը, աղբիւրներու ու գետերու քովը կ'իջ-
նայ, ու ասոնց կանաչ ամբերը բոլոր օրը ամէն
տեսակ պղտիկ տընկերով կ'արածուի: Սպանիացի-
ները զՊերուրիան առնելէն առաջ, բեռ կրող
կենդանի միայն Պերուրիկ ուղտն էր աս գաւառին

մէջ : Պոտոսիոն նահանգին մէջ բովուց տեղը ջո-
րի չբերած, երեսուն հազար Պերուքիկ ուղտ կը
գործածէր : Ըս կենդանիս չափէ դուրս շատուոր
է, ան կողմերս ճամբորդութիւն ընողները կը
պատմեն, թէ Տոկորային լեռներուն վրայ ու ու-
րիշ տեղանք երեք ու կէս միլիոնէն աւելի տեսան
աս կենդանիէս . բայց զարմանալու բան չէ, ինչու
որ ան գաւառներուն ընակիչներուն տարեկան մսի
համար՝ չորս միլիոն պէտք է : Բեռ կրելու համար
միայն արունները կը գործածեն . իսկ էգերը տան
մէջ աճեցընելու համար կը հոգան կը պահեն : Ը-
սի կըրնայ մինչուկ մէկ կենդինար բեռ կրել ու գէշ
ու վտանգաւոր ճամբաներէն աղէկ ու ապահով
կ'երթայ, ու որչափ որ մէկը զինքը սիրով կը նայի
ու բռնութիւն չընեն նէ՝ աղէկ կը գործէ . բայց
բռնութիւն ընելու ու ծեծելու ըլլայ՝ կը կատաղի
ու չգործեր . օրան մէջ հասարակօրէն տասը մին-
չուկ տաս ու երկու ժամու ճամբայ կը քալէ : Ի-
րեն միսը կ'ուտուի ու կաթը ոչխորի կաթի պէս ա-
ղէկ է : Սաղերէն այծեայ զգեստներ կը գործեն .
մորթէն ոտից աման կը շինեն . աղբն ալ կը չոր-
ցընեն ու փայտի տեղ կը վառեն, ինչու որ ան
կողմերս փայտի շատ կարօտութիւն ունին : Պատ-
կեր 38 : ✕

3. ՈՒՂՏԵՐ : Ըսոնք մէկ կամ երկու կուղ
ունին կռնակնին . վզերնին երկայն, ոտւրնին չա-
փէ դուրս բարձր ու երկերկու մատերով են, ու
ասոնք ոտքին տակի կողմանէ կաշիով մը գրեթէ
մինչուկ ճոթերը միացած են, ու ճոթի, վերջի
յօդուածները ըզունկներով են : Ըսոնք մեծ ու մար-
միններնուն ձեւովը տգեղ կենդանիներ են : Ըփրիկէ
ու Ըսիա կ'ապրին ու հոն բեռ կրելու համար կը
գործածուին : Իրենց միսը շատ համով է, նաեւ ա-
ղէկ թանձր ու եղոտ կաթ ունին, ուսկից որ կա-
րակ ու պանիր կը շինեն, մորթերնին աղէկ կա-

շի կ'ըլլայ . իրենց մաղէն կամ ստեւէն ալ զգեստ
կը շինեն . իսկ չորցած աղբերնին՝ փայտ չեղած
տեղերը վառելու կը գործածեն : Ըս կենդանինե-
րէս երկու Տեսակ կան :

Տաճիկ Ուղտ : Ըսի կրօնակը մինակ մէկ
կուզ ունի . մարմնոյն ձեւովը մէկալ երկու կուզ
ունեցող տեսակին նայելով , այնչափ տգեղ չէ :
Սարմնոյն բարձրութիւնը գետնէն մինչուկ կուզը
եօթը ոտքի չափ , ու մարմինը բարակ մաղերով
ծածկուած է : Քիչ կերակրով գոհ կ'ըլլայ ու շատ
օրեր ծարւի կրօնայ դիմանալ , ու աս երկու բա-
նով է որ մինակ ինքը կրօնայ ան ահագին անա-
պատին մէջէն բեռ կրելով անցնիլ : Ըսոր հայրե-
նիքը Երաբիա է , ու անկից բոլոր հիւսիսային Ե-
փրիկէի մէջ ու Ըսորեստանի ու Պարսկաստանի մէկ
մասին մէջ տարածւած է : Ըս կենդանիս Երա-
բացոց՝ իրենց երկիրներուն անապատներուն մէջէն
անցնելու ատեն , անբաժանելի ընկեր է : Արօնայ
ութը մինչուկ տաս ու երկու կենդինար բեռ վեր-
ցընել , ու ամենեւին ընդդիմութիւն մը չցուցընէր ,
սիրով ու երկայնմտութեամբ կը կրէ : Արբ որ
բեռնաւորել կ'ուզեն աս կենդանիս , նշան կու տան
իրեն , որ սիրով ու յօժարութեամբ կը նստի , բեռ-
նաւորելը լմննալէն ետքը դարձեալ նշան կու տան ,
ան ատենը ոտք կ'ելլէ կռնրկի ծանր բեռովը , ու
երկայն ատեն կը կրէ զանի չոր ու տաք անապա-
տին մէջ : Երաբացիք իրաւամբ իրենց լեզուովը աս
կենդանիս Ընապատի նաւ կը կոչեն , ինչու որ ան-
կարելի բան է առանց աս կենդանւոյն՝ ան ահագին
անապատը անցնիլ : Արբեմն մեծ կարաւաններու
մէջ մինչուկ երկու հազար աս կենդանիէս բեռնա-
ւորած կը գտնուի , ու այսպիսի ճամբորդութեան
մէջ ասոնք ամէնն ալ քիչ մը արմաւով կամ գար-
ւով ու կամ խմորէ շինած գնտակներով կը կե-
րակրին ու գոհ կ'ըլլան : Եւ ատ անգամ առաջ քան

անապատը լմրննալը՝ երկու օր առաջ ասոնք գլուխնին վեր կը վերցընեն կ'իմանան հեռու տեղ եղած խոտը ու ջուրը, ու շուտով հասնելու համար կը սկսին իրենց ընթացքը շուտցընել : Ըստե՛սա՛կի մէջը կայ մասնաւոր հետակ ուղտ մ'ալ, որ պղտիկ է մարմնով, ու խիստ սաստիկ վազելուն համար՝ ճաճիկ ուղտ կ'ըսւի, ու մինակ հեծնելու համար կը գործածեն : Ուստի Բնազնինները ասկից առած՝ բոլոր տեսակը աս անունով կոչեցին :

Ուղտ կամ Բակարիայի Ուղտ : Ըսի կռնը՝ կին վրայ երկու կողմ ունի, երբ որ երկայն ատեն անօթի կը մնայ, կը սկսին աս կողերը պղտիկնալ ու գրեթէ չերեւալ, ինչու որ աս կողերը եղ են, երկայն ժամանակ անօթութենէն կը սկսին հիւծիլ ու մաշիլ, բայց ետքը նորէն կը մեծնան, թէ որ աղէկ կերակուր ուտելու ըլլայ նէ : Սիջին Ըսիայի մէջ կ'ապրի ու բեռ տանելու համար կը գործածեն : Սոնգողները ասով մինչուկ Բայկաղայ լիճը ճամբորդութիւն կ'ընեն : Ըսի քան զճաճիկ Ուղտը մեծ է, ու նաեւ տաս ու երկու մինչուկ տասն ու հինգ կենդինար բեռ կը տանի :

Ըմէն ուղտերը նուագը շատ կը սիրեն, ու նաեւ մարդիկներուն երգածներուն շատ կը հաճին : Ըրաբացիք երբ որ կ'ուզեն աս կենդանիները բորբոքել ու քալեցընել, կը սկսին աղէկ ու զօրաւոր եղանակաւ մը երգել, ինչու որ ծեծը օգուտ մը չընէր այնչափ, որչափ որ աս երգը, որ այնպէս կը զմայլին, մինչուկ երգած եղանակին կը սկսին իրենց քալելը յարմարցընել, եթէ շուտ է նէ, շուտ կը քալեն, կամաց է նէ կամաց կը քալեն : Գարձեալ բեռնաւորելու ատեն, երբ որ կ'իմանան ուղտերը որ չափէ դուրս կը բեռնաւորեն կոր ու չեն կրնար տանիլ, լմրննալէն ետքը ոտք չեն ելլար, մինչուկ որ բեռը քիչ մը թեթեւցընեն :

Պ ցեղին տակը եղող կենդանիներուն ամէն արունները, բայց շատերուն ալ էգերը գլուխներնուն վրայ երկու եղջիւրներ ունին: Որով հետեւ աս եղջիւրներուն կազմածքը իրարմէ տարբեր են, անոր համար՝ ասոնց տարբերութեանը նայելով, աս կենդանիները դարձեալ երեք խումբ կը բաժնուին:

Բ. **Բ** աս առջեւի խմբին տակը մինակ Սեռ մը կ'երթայ, ու աս սեռին տակը եղող կենդանիներուն եղջիւրները կարճ ու կոնաձեւ են, ու իրենց գլխոյն մազոտ մորթովը ծածկուած, ու ամենեւին չեն իյնար ու չեն փոխւիր, ու միանգամայն ասոնց թէ արունները ու թէ էգերը եղջերաւոր են:

1. **Բ** անոթի և Ե Ս Բ անոթի: **Բ** ասոր առջեւի ոտւերները չափէ դուրս բարձր են, ու վիզը խիստ երկայն, մարմնոյն բարձրութիւնը գետնէն մինչուկ գլխուն եղջիւրները՝ տասն ու ութը մինչուկ տասն ու ինը ոտք է, մորթին գոյնը բաց դեղին է, բայց նաեւ ամէն կողմն խառն ի խառն մուրթ դեղին բծերով: **Բ** փրկկէի մէջ կը բնակի, ու հասարակօրէն տասը մինչուկ քսան հատ մէկտեղ կ'ապրի, ու շատ հեզ կենդանի է: Իր կերակուրը գլխաւորաբար ծառերու տերեւներ են: Հատ դժուարին է աս կենդանիս բռնելը, ինչու որ այնպէս շուտով կը վազէ ու կը փախչի որ ձի մը ետեւէն չկրնար հասնիլ: **Բ** յիւծներու ու ուրիշ պատառող կենդանիներու դէմ կից նետելով կը պաշտպանէ զինքը, ու անոնց ձեռքէն կ'ազատէ: Հոտոննտոտները իրեն համով մսին ու աղէկ մորթին համար, ասի որսալու շատ ետեւէն կ'ըլլան, հասարակօրէն թունաւոր նետերով կը զարնեն: **Բ** աս կենդանիէս ողջ հիմայ Եւ-

րոպա ալ կը գտնուի, որով հետեւ 1827 ին Ե-
գիպտոսի Սէհմէտ Բիլի փաշան երեք հատ Եւրոպա
պարգեւ խաւրեց, մէկ հատ մը վիէննա, մէկ հատ
Ղոնդինոն, ու մէկ հատ մ'ալ Պարիս: Պատկեր 39:

Բ. Եւ խմբին կենդանիներուն հասարակ-
օրէն մինակ արուեստները եղջիւր ունին, ու աս եղջիւր-
ներուն վերի կողմս ոմանց շատ, ոմանց քիչ ճիւ-
ղացեալ է, ի սկզբան երկայն ատեն ասոնք մաղոտ
կաշիով մը ծածկըւած կ'ըլլան, բայց ետքը աս կա-
շին կը չորնայ ու կը թափի: Եւ մէն տարի աս եղ-
ջիւրները կը թափին կ'իյնան, ու նորէն տեղը ու-
րիշ կը բուսնի:

2. Եւ յօտնային: Եւսոնք իրենց մարմնոյն ձե-
ւովը վթերու շատ կը նմանին, ու մինակ անոնց-
մէ իրենց եղջիւրներուն ձեւերովը կը տարբերին:
Եւսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, ամէնն ալ վաղե-
լու մէջ խիստ շուտ են. հասարակօրէն անտառ-
ներու մէջ կ'ապրին, խոտերով, ծառերու տերեւ-
ներով ու կոկոններով կը կերակրին. շատ անգամ
պզտիկ նորատունկ ծառերու ալ մեծ փնասներ կու
տան: Եւսոնց միսը շատ համով է, ու անոր համար
ալ զիրենք կ'որսան: Սորթերնին շատ աղէկ կա-
շի կ'ըլլայ, եղջիւրնին շատ տեսակ արհեստա-
կան բաներու կը ծառայէ, նոյնպէս նաեւ գեղե-
րու մէջ ալ կը խառնեն ու կը գործածեն:

Եւ զերու: Եւսթը ոտքի չափ երկայնութիւն
ունի, ու չորս ոտք ալ բարձրութիւն, գլխուն
վրայ բարձր ու շատ ճիւղացեալ եղջիւրներ ունի,
մարմնոյն կազմաձքը շատ գեղեցիկ ու սքանչելի է:
Սորթին գոյնը ամառը գոց դեղին է, ու կոնրկին
մէջ տեղը երկայն սեւ գիծ մը ունի, իսկ ձմեռը
բոլորովին մուլթ գորշ է: Վրեթէ բոլոր Եւրո-
պայի ու միջին Եւրասիայի անտառներուն մէջ կը բնա-
կի, ու իրեն համով մսին համար շատ իր ետեւէն
կ'ըլլան ու կը զարնեն: Եւսոր ձագը Եւրոթ կ'ըս-

ւի: Աղը կամ էգ եղջերուն մայիսին մէջ, կամ
յունիսին սկիզբը մէկ կամ երկու եղնորթ կը ծնա-
նի, ու շատ կը սիրէ ու կը հոգայ զիրենք: Աս
եղնորթները ծնած ատեննին կոյր չեն, աչքնին
բաց է, նաեւ անմիջապէս կըննան ոտքի վրայ կե-
նալ ու քալել: Պատկեր 40: X

Այծեամ: Ասի առջի տեսակէն պղտիկ է,
ու շիտակ վեր տնկրւած բահի ձեւ եղջիւրներ ու-
նի: Աս կենդանիս Բարբարոսաց երկիրը կ'ըլլայ,
ու անկից առաջ եկած է, բայց հիմայ գրեթէ Աւ-
րոպայի ամէն գաւառները կը ծնանի ու ծանօթ է,
ու կըննայ տասն ու հինգ մինչուկ քսան տարիի չափ
ապրիլ:

Ասարբուղ կամ փոքրիկ այծեամ: Աղջերուի
տեսակներուն մէջէն պղտիկն է, չորս ոտքի չափ
երկայնութիւն ու երկուք ու կէս ոտք ալ բար-
ձրութիւն ունի. եղջիւրները պղտիկ են, ու շատ
ճիւղացեալ չեն, մորթին գոյնը ամառը գոց կար-
միր է, իսկ ձմեռը մութ գորշ, ճերմակ. բայց
իրեն հորթերը կամ ձագերը, ինչպէս ուրիշ տեսակ
եղջերուներուն ալ, խատուտիկ են: Գայգ զոյգ
միատեղ իրեն ձագերովը անտառներու մէջ կ'ա-
պրի, վախկոտ ու խիստ շուտ վազող կենդանի մըն
է, իրեն զգայարանքն ալ շատ սուր են. գլուխը
վեր տնկած ու հովին դարձուցած՝ միտք կը դնէ,
թէ որ մարդու մը ձայն լսէ, կամ մարդ մը տես-
նելու ըլլայ, անկից շուտ մը սոսկալի հեռու կը
փախչի: Աս կենդանիս մինչուկ տասն ու ութը տա-
րիի չափ կըննայ ապրիլ, բայց շատերը լերդի փը-
տութեամբ ու ուրիշ հիւանդութիւններով, միան-
գամայն նաեւ որսորդութիւններուն ձեռքէն շատ
կանուխ կը մեռնին:

Արագընթաց եղջերու: Ա եց ոտք երկայնու-
թիւն ու չորս ոտք ալ բարձրութիւն ունի, ոտը-
ները կարճ ու հաստ են: Արուններն ալ էգերն ալ

եղջիւրներ ունին, ասոնք ի սկզբան սրածայր են. բայց քանի որ կենդանիները կը մեծնան, եղջիւրներուն վերի կողմերս ալ երթալով բահի ձեւ կը լայնան կը տափակնան, բայց ճոթերը ահռայ ահռայ: Աս կենդանիներս հիւսիսային ցուրտ տեղերը մասնաւորապէս Սիբերիայ, Իտեղմենաց երկիրը, Ղապղանդիա ու Գրոէնլանդիա կը բնակին, իրենց կերակուրը գրեթէ մինակ չոր մամուռն է, որն որ ձմեռն ալ ձիւներուն տակէն կը փնտրուեն կը զրտնան. ու ասով շատ եղոտ կ'ըլլան: Ասոնք ցուրտ ու տխուր գաւառներու մէջ եղող բնակիչներուն շատ օգտակար ու հարկաւոր են. ասոր համար ալ Ղապղանդիայի բնակիչները ասոնցմէ բազմութեամբ կը պահեն, ու ամառան ատենը՝ թէպէտեւ հոն ամառը շատ քիչ կը քշէ, լեռներու վրայ կը տանին արածելու, իսկ ձմեռը դաշտերու վրայ, ու աս կենդանիներովս իրենց կարօտութիւնը կը լեցընեն: Լալխիր քաղելու ու բեռ կրելու զասոնք կը գործածեն. իրենց մսովն ու կաթովը կը կերակրին, ու իրենց մորթէն զգեստնին կը շինեն: Աս արազընթաց եղջերուն թէ շուտ ու թէ երկայն ատեն վազելովը ձին կը դերազանցէ, իրեն ընթացքը միջակ միօրինակ վազել է: Ասոր համար կը զրուցեն որ մէկ օրւան մէջ քառասուն ու ալ աւելի ժամու ճամբայ կը քալէ: Իրեն կաթը՝ որ օրւան մէջ մէկ կամ երկու անգամ կը կթեն՝ ան ալ շատ քիչ, աղէկ ու սնուցիչ է, նաեւ մինակ շարժելով, առանց խառնելու, ձիւնի պէս ճերմակ կարակ կ'ըլլայ. բայց աս կարակս ամառը աւելի համով է, ինչու որ կենդանիները ան ատենը աղէկ ու շատ կերակուր կը գտնեն: Աս կենդանիս կրնայ մինչուկ քսան տարիի չափ ապրիլ: Պատկեր 41:

Որմզդական եղն. Նրամազդայ եղջերու: Աղջերուններուն մէջէն պինտ մեծն է, ութը ոտք երկայնութիւն, ու վեց ոտք ալ բարձրութիւն ունի,

ոտւըները շատ բարձր են, գլուխը երկայն է, ու աչքները պզտիկ: Արուն գլխուն վրայ երկու ոտք երկայնութեամբ լայն բաճի ձեւ տափակ եղջիւրներ ունի. ասոնք ամէն տարի կը թափին ու տեղը նորեր կը բուսնին, բայց ան ատենը կատարեալ լայն բաճի ձեւ կ'ըլլան, երբ որ կենդանին հինգ տարւան կ'ըլլայ. նէ: Հիւսիսային կողմերը պզտիկ հօտեր եղած ճախնային ու տղմուտ անտառներու մէջ կը բնակի. իրեն կերակուրը հասարակօրէն ծառերու տերեւներ ու կոկոններ նաեւ պզտիկ ծառերու կեղեւներ են: Ազը եղջիւր չունի, ու տարին մէկ կամ երկու ձագ կը բերէ, ու շատ սիրով կը հօգայ կը նայի, քովերնէն ամենեւին չզատուիր: Աս կենդանիս կրնայ տասն ու ութը տարի չափ ապրիլ. բայց շատ թշնամի ունի իրեն. թող տանք մարդիկները, որ մօին ու մորթին համար իր ետեւէն կ'ըլլան ու կը զարնեն, նաեւ գայլերը, բորենինները ու ուրիշ պատառող կենդանիներն ալ իրեն մեծ թշնամիներն են: Պատկեր 42: X

Գ. Աս խմբին վերաբերող կենդանիներուն եղջիւրները ճակտի ոսկրէն բուսած ոսկրներ են, որոնք եղջիւրի տեսակ նիւթով մը՝ իբրեւ մէկ ծածկոցով ծածկւեալ են, ու որչափ որ կենդանիները կ'ապրին նէ՝ ասոնք ալ կ'աճին:

Յ. Արթւր: Աս յեռին տակը շատ Տեսակ կենդանիներ կան, որոնք իրենց մարմնոյն ձեւովը եղջերուներու նման են, ինչպէս վերը ըսինք, բայց իրենց եղջիւրները արջառներու, ոչխարներու, ու սլոններու կը նմանին: Ասոնք աղւոր ու դիւրաշարժ մարմնով ու շուտ վազող կենդանիներ են, հասարակօրէն բազմութեամբ մէկտեղ հօտ հօտ կ'ապրին, վայրենի ու դժուարագնայի ժայռոտ տեղեր կ'արածին: Աս կենդանիներէս՝ Եւրոպա մինակ մէկ Տեսակ կայ. բայց Եսիա ու մանաւանդ Եփրիկէ խիստ շատ Տեսակներ կան, որոնց մէջէն ոմանք

այնչափ պզտիկ են, որ նապաստակի մը մարմնոյ մեծութենէն աւելի չեն ըլլար :

Վարայծ կամ Բղպից այծ կամ Պիւրենա-
կան այծ : Ըս մի միայն տեսակն է, որ Լեւոպայի
մէջ կը գտնուի, երեք ոտքէն քիչ մը աւելի եր-
կայնութիւն ու երկու ոտք ալ բարձրութիւն ունի :
Սորթին գոյնը գարնան ժամանակը՝ բաց գորշ է,
ամառը գոց կարմիր, աշնան սեւի կը զարնէ . իսկ
ձմեռը կատարեալ սեւ է : Լշդջիւրները սեւ, կարճ
ու շիտակ կըլոր ու ճոթերը սրածայր ու ողնած կամ
դէպ ի կռնրկի կողմն ծռած են : Վարայծները Տի-
րող, Լշդուետիա ու Սարաւդիա ու Բղպեան
լեռներու վրայ կը բնակին, հասարակօրէն պզտիկ
պզտիկ հօտեր եղած, ու ամէն մէկ հօտին մէյմէկ
մեծ քարայծներ առաջնորդելով միատեղ կ'ապրին,
ու չհաւատացելու շուտութեամբ մէկ ժայռէն մէկալ
ժայռ ահարկու ու սոսկալի վհերու վրայէն կը ցատ-
կեն կ'անցնին : Ըսոնք շատ երկշոտ կենդանիներ են,
ականջնին միշտ տնկած՝ չորս դին վախնալով կը
նային ու կը զգուշանան . թէ որ մէջերնէն մէկը
վտանգ մը տեսնելու ըլլայ, անանկ ամուր ձայն մը
կը հանէ, որ ամէնն ալ իմանալով կայծակի պէս
անկից կը փախչին : Ըսոնց տեսութիւնը, հոտ-
առութիւնը ու լսելիքը չափէ դուրս սուր է : Աերա-
կունին Բղպեան լեռներուն վրայ եղած ամէն տե-
սակ խոտերն են, բայց ձմեռը նաեւ եղելին ծա-
ռերու ճիւղերէն երկայն վար կախուած մամուռ-
ներն ալ կ'ուտեն :

Ըս կենդանիս շատ թշնամի ունի . նոյն իսկ
բնակած տեղերն ալ իրեն շատ վնասակար են, ին-
չու որ երբեմն ժայռի կտոր մը վերէն փրթելով
վար կ'իյնայ տակը կը ճրղմէ զինքը, նոյնպէս շատ
անգամ ալ ժայռերուն վրայէն ձիւները գլտորե-
լով մեծ գընտեր կ'ըլլան, ու իրեն զարնելով ժայ-
ռերէն վար կը ձգեն կը մեռցընեն : Իսկ թշնամի-

ներն են . նախ առաջին զանազան տեսակ յափը-
տակող կենդանիներ . ու ասոնցմէ ի զատ իրեն
մասնաւոր թշնամիները արծիւն ու անգղ գառան-
ցը են , բայց երկրորդը առջինէն ալ աւելի է , ին-
չու որ բարձրէն շիտակ վրան իջնալով թեւերովը
կը զարնէ ժայռերէն վար կը ձգէ : Բայց իրեն գը-
խաւոր ու փնասակար թշնամին մարդս է , որուն
աչքին առջեւը՝ վտանգները ամենեւին բան մը չե-
րեւալով , իր ետեւէն կ'ըլլայ , յանդգնութեամբ
կը հալածէ ու վտանգաւոր ժայռերու վրայ կ'ել-
լայ : Թէպէտեւ ոմանք այսպիսի որսորդութեան
պատճառաւ կեանքերնին կորսընցուցած , ու խո-
րունկ ձորերուն մէջ սառոյցներու տակ պառկած
մնացած են , բայց որոնց սըրտին մէջ՝ մէյ մը այս-
պիսի վտանգաւոր որսորդութեան եռանդը բոր-
բոքած է , ասանկ օրինակները զիրենք չեն վախ-
ցըներ : Եւսոր միսը մանաւանդ իրեն ուլերունը՝ շատ
համով է , մորթը խիստ յարգի է , ու ձեռքնոց
շինելու համար կը գործածեն . եղջիւրներէն ալ
զանազան տեսակ բաներ կը շինեն . իսկ արիւնը
գլխու գառնալ ունեցողներուն շատ օգտակար ու
առողջարար է , ու աս վախճանի համար է որ որ-
սորդները շատ անգամ իր արիւնը կը խմեն : Բար-
այծ մը կըրնայ մինչուկ վաթսուն տարիի չափ ա-
պրիլ : Պատկեր 43 : †

Բուն վիթ : Սարմնոյն մեծութիւնը խարբուղի
մը չափ է . կլոր , հաստը ու սեւ եղջիւրներ ունի .
մորթին գոյնը կռնրկի կողմն բաց դեղին , փորին
դին ճերմակ , իսկ երկու կողմերը թուխ շերտերով :
Հազարներով մէկտեղ հօտ հօտ հիւսիսային Ե-
փրիկէի մէջ կը բնակի . ու կըրնայ քսան մինչուկ
երեսուն տարիի չափ ապրիլ , բայց իրեն մօին ու
մորթին համար շատ կերպով կ'որսացւի : Երարա-
ցիք ձիերով ետեւէն կը վազեն ու հաստ գաւազան
մը անոր բարակ ոտըներուն նետելով կը կոտը-

տեն ու ասանկով կը բռնեն: Բայց միանգամայն առիւծներու ու յովազներու ալ կերակուր կ'ըլլայ: Եւ կենդանւոյս գեղեցիկ, հեղ ու անոյշ նայուածքը հասարակ առակ մը եղած է: Պատկեր 44:

4. Ետեւ: Ետեւ եղջիւրները վեր տնկուած ու դէպ ի կոնակը ծռած են: Արթերնին երկայն կամ կարճ մազերով են: Աղակներնուն վրայ հասարակօրէն երկայն մօրուք մը ունին:

Այրենի Ե.ժ: Տափարակ ու առջեւի կողմը սուր ու կտրող անկիւններով եղջիւրներ ունի: Երուին եղջիւրները խիստ մեծ են. իսկ ասոր հակառակը էգինը այնպէս պզտիկ են, որ ոմանցը հազիւ կ'երեւայ: Եսի բազմութեամբ մէկտեղ Պարսկաստանի լեռներուն վրայ կը բնակի:

Բնտանի Ե.ժ: Եռջի տեսակէն առաջ եկած է, ու շատ ուրախ, խաղացող ու ցատկըռտող կենդանի մըն է. կրնայ քսան տարիի չափ ապրիլ. ամէն տեսակ խոտերով ու կանաչեղէններով կը կերակրի ու գոհ կ'ըլլայ: Իրեն կաթովը՝ ուսկից որ աղէկ կարակ ու պանիր կը շինւի, մսովը, ճարպովն ու մորթովը մեզի շատ օգտակար է: Ետոր արուն՝ Դոխազ, Քաղ, Քօշ, իսկ ձագը՝ Ուլ, արու ձագը՝ Եմիկ, էգը՝ Եջջ կ'ըսւի: Ե.ժը տարին երկու նաեւ մէկ, երբեմն ալ երեք ուլ կը ծնանի, ու չորս մինչուկ հինգ շաբաթ կաթով կը սնուցանէ: Եւ կենդանիէս շատ մասնաւոր Տեսակներ կան, որոնք երկրիս ամէն կողմը տարածուած են, ու իրարմէ թէ մեծութեամբ, թէ գունով, թէ մազերու երկայնութեամբ ու բարակութեամբ, ալ թէ եղջիւրներու տարբեր կազմաձքովը շատ տարբեր են: Բայց ասոնց մէջէն երեւելիները աս երկու մասնաւոր Տեսակներ են:

Ենկիւրիայի Ե.ժ: Եւ կենդանւոյս մարմնոյն մեծութիւնը միջակ է, ականջները երկայն ու վար կախուած են. եղջիւրները՝ արու-

ներուներ մեծ, ու գլխուն երկու կողմանէ ոլրած գալրած ու շիտակ դուրս երկընցած են. իսկ էգերուներ պզտիկ, ու մէյմը կոնըկի կողմն ծռելէն ետեւ դէպ ի առջեւի կողմն դարձած են: Սնորդ ութը մինչուկ ինը մատ երկայնութեամբ դանդուր, փայլուն, ճերմակ ու խիստ բարակ է: Լսոր մազերէն Գաղատացիները կը գործեն ան աղէկ այծէն որն որ ամէն կողմն ճանչցըւած է: Լս կենդանիս խիստ պիտանի ու օգտակար է հոն տեղացի բնակիչներուն, ինչու որ գրեթէ բոլոր ժողովուրդը ասոր կոնըկէն իրենց կերակուրը ու ապրուստը կը հոգան կը գտնեն, ասոր համար ալ մեծ հոգով իրեն պահպանութեանը ետեւէն կ'ըլլան: Պատկեր 45:

Կասիմիրի Լս: Լսի շիտակ ու պտուտածեւ, իրարմէ բաց ու հեռու եղջիւրներ ունի. ականջները երկայն ու վար կախւած են, մարմինը հասարակօրէն ճերմակ, նաեւ սեւով խառն մազերով ծածկըւած է. որոնք երկայն ու խիստ բարակ են ու մետաքսի պէս կը փայլին: Լսոր մազերէն Կասիմիր, որն որ Լղուանաստանի մէջ շնդկաստանի սահմանակից նահանգ մըն է. շատ սքանչելի ազնիւ այծէններ կը գործեն. բուն Կասիմիր քաղքին մէջ միշտ տասն ու վեց հազար ազնիւ այծէի գործարաններ կան, ու տարին ութսուն հազարի մօտ ազնիւ այծեայ կը գործեն: Լս այծին մէկ Գերմանիայի լիտր մազը կամ բուրդը, որն որ միշտ հասարակ այծերու բրդով խառնըւած է, Լստրիայի հարիւր քառասուն արծաթի դահեկանէն աւելի կ'արժէ: Վանի մը սքանչելի ազնիւ այծէներու գործուածքը այնպէս չափէ դուրս բարակ է, որ երեք մարդ վրան տարիներ կ'աշխատին, ինչու որ բոլոր օրը քառորդ մատէն աւելի չեն կըրնար գործել: Լսպիսի փառաւոր ազնիւ այծեայ մը ստոյգ է որ հարիւրներ կ'արժէ, բայց շատ տարիներ ալ կը աւելի: Պատկեր 46:

Լ. յձքաղ : Սէկալ տեսակներէն կը տարբերի իրեն մեծ եղջիւրներովը, որոնք երբեմն մինչուկ երեք ոտք երկայնութիւն ու քսան Գերմանիայի լիտր ծանրութիւն կ'ունենան, ու աս եղջիւրներու վրան շիտակ չէ, գուրս ելած կընտեր կան : Լ. գին եղջիւրները պղտիկ են, հազիւ կէս ոտք երկայնութիւն ունին, նոյնպէս վրան քիչ կընտեր կան : Լ. ս կենդանւոյս մորթին գոյնը միօրինակ չէ, կոնըկի կողմն գորշ կարմրագոյն է, փորին դին ճերմըկկեկ, իսկ կոնըկին մէջ տեղը գլխէն մինչուկ պոչը սեւ շերտ մը ունի : Լ. սիկայ Լ. Երոպայի, Լ. սիայի ու Լ. փրիկէի բարձր լեռներուն վրայ կը բնակի, կըրնայ երեսուն մինչուկ քառասուն տարիի չափ ապրիլ, ու իրեն ապրելու կերպովը Պիւրենական այծին շատ կը նմանի, անոր պէս ալ ցատկելու ու վազելու մէջ խիստ շուտ է : Լ. տենօք աս կից Տիրող ու Լ. դուետիա շատ կար, հիմայ Լ. Երոպայի մէջ մինակ Լ. զպեան ու Սաբաւդիայի բարձր լեռներուն վրայ աս դիս ան դին կը գտնուի, բայց կ'երեւայ որ հոն ալ պիտի լմննայ, ինչու որ երթալով կը քիչնայ ու չբազմանար կոր : Լ. սոր որ սորդութիւնը շատ վտանգաւոր ու դժուարին է, մինակ ստակն է որ ասանկ դժուարութիւններու ու կենաց վտանգներու մէջ կը ձգէ որսորդները, ինչու որ, որոնք որ թանգարան ունին նէ, այսպիսի կենդանիներ ձեռք ձգելու համար, աղէկ կը վճարեն ամենեւին ստրկի չեն խնայեր : Լ. սոր միսը կըրնայ ուտուիլ, բայց դժուարամարս է : Պատկեր 47 : ✕

5. ՍԵԼԵՐՆԵՐ : Լ. սոնց եղջիւրները դէպ ի կընըկի կողմն պառկած կամ ողնած, ու ճոթերը առջևի կողմն դարձած են : Սարմինին երկայն ու գանգուր մազերով այս ինքն բրդով ծածկուած է :

Սարդոնիայի Լ. րտիկ : Հասարակ ոչխարէն քիչ մը մեծ է, մորթին գոյնը կոնըկի կողմն ա-

մառը թուխ, ու ձմեռը սեւ է, իսկ փորին կողմն ճերմակ: Բազմութեամբ մեծ հօտեր եղած Սարգոնիայի ու Կորսիկէի բարձր լեռներուն վրայ կը բնակի: Բրուն մեծ ու հաստ եղջիւրներ ունի, որոնք դէպ ի կոնակը պառկած ու առջեւի կողմն դարձած են. իսկ էգը պզտիկ եղջիւրներով է, կամ ամենեւին եղջիւր չունի: Բս կենդանիս որսորդներէն հալածւելու ատեն, շատ անգամ ինքը զինքը ժայռերէն վար կը նետէ, ու հաստը եղջիւրներուն վրայ իյնալով առանց փնասի կ'ազատի: Բրունները շատ անգամ իրարու հետ այնպէս սաստիկ կը կռուին, որ մէկը կռուին տեղը սատկած կը մնայ: Բսի ձագ բռնւելու քլայ շատ դիւրաւ կ'ընտանենայ: Սիւր շատ համով է:

Սիւրիայի Բրտիկ: Բրուն ալ էգն ալ եղջիւրներ ունին: Սարմնոյն մեծութիւնը պզտիկ եղի կամ էգ եղջերուի մը չափ է. մորթին գոյնը մութ գորշ է, բայց փորին կողմն ճեմրկկեկ: Բսիկայ ալ հօտ հօտ հիւսիսային Բսիայի բարձր լեռներուն վրայ կը բնակի, ու շատ դիւրաւ մէկ ժայռին վրայէն մէկալ ժայռ կը ցատկէ: Բս կենդանւոյս միսն ալ շատ համով է: Թէ որ ձագ բռնւելու քլայ, շատ դիւրաւ կ'ընտանենայ:

Բնտանի Ոչխար: Երկու տեսակէն ալ առաջ եկած է. ու թէ որչափ հարկաւոր ու օգտակար կենդանի է, ամէնուն արդէն յայտնի է. աշխրոքիս սկիզբէն ամէն կողմն իբրեւ տան օգտակար կենդանի մը մեծ հոգով կը նայւի ու կը պահէ: Կըրնայ տաս ու երկու մինչուկ տասն ու հինգ տարիի չափ ապրիլ, բայց հասարակօրէն ութերորդ տարին չեն անցըներ կը մորթեն, ինչու որ անկից վերջը մեծ օգուտ մը չունի: Բսոր արուն՝ խոյ, էգը՝ Սագի, իսկ ձագը՝ Գառն, Բուծ, Որոջ, կ'ըսւի: Տարին մէկ կամ երկու դառն կը ծնանի, ու երեք ամիս կաթով կը սնուցանէ: Լեռնային

տեղեր տրածւիլ խիստ կը սիրէ: Աս կենդանիէս ալ շատ մասնաւոր Տեսակներ կան, որոնք թէ մեծութեամբ ու թէ բրդի բարակութեամբ իրարմէ տարբեր են՝ ասոնց մէջէն ալ երեւելիները ասոնք են:

Ապանիայի Ոչխար: Անրմնոյն մեծութիւնը միջակ է, գլուխը լայն, ու ոտւղները կարճ են: Արուն գլխոյն վրայ մեծ եղջիւրներ ունի, իսկ բուրդը խիստ բարակ, կակուղ, գանգուր ու շատ սքանչելի է, ասկից բարակ ու ազնիւ չուխայ, ու ուրիշ նիւթեր կը գործեն: Աս ոչխարս բոլոր տարին լեռներու ու դաշտերու վրայ կ'արածի:

Անգղիայի Ոչխար: Ապանիայի ոչխարէն մեծ է, երկայն պոչ մը ունի, իսկ եղջիւր չունի: Վուրդը շատ բարակ երկայն ու փայլուն է, բայց առջինն չհասնիր: Աս ոչխարիս մէկ հատը տարին ութը մինչուկ ինը Գերմանիայի լիար բուրդ կու տայ:

Գամակաւոր կամ Կորդուաց Ոչխար: Անրմնոյն մեծութեան կողմանէ հասարակ ոչխարէն շատ մեծ տարբերութիւն չունի, ու ուրիշ կողմանէ ալ այնչափ երեւելի չէ՝ որչափ իրեն մեծ ու լայն պոչովը կամ դմակովը: Ասի բոլոր եղ է որն որ դմակեղ կ'ըսուի, ու շատ անգամ մէկ պոչը քառասուն Գերմանիայի լիարէն աւելի ծանր կը քաշէ: Այսպիսի ծանր պոչը կենդանին դժուարաւ տանելուն համար, հասարակօրէն երկու անուր պզտիկ կառք մը կը շինեն, ու պոչը անոր վրայ կը դնեն կը կապեն, ու այնպէս թող կու տան որ արածի ու ասանկով իր ընտիր բեռը դիւրութեամբ կը քաշէ կը տանի:

6. Ա.Ք.Ն.ՈՒՆԵՐ: Ասոնց եղջիւրները կլոր, վրան շիտակ ու ճոթերը սրածայր են, բայց մեծութիւնն ին ու ձեւերնին միօրինակ չէ, տարբեր է: Անեղանի մը երբ որ երկու տարեկան կ'ըլլայ, ան առտենը եղջիւրները կը բուսնին, ու ամէն տարի ալ

քիչ քիչ կ'աճին կը մեծնան: Ըսոնք մեծ կենդանիներ են, խոշոր մարմնով, ճակատնին լայն, քթերնին կամ ցուկնին նոյնպէս խոշոր ու լայն, ոտւրնին հաստ ու զօրաւոր, իսկ պոչերնին երկայն ու ճոթը մազոտ է: Եւ տ Տեսակներուն վզին ու կուրծքին կաշին վար կախւած է:

Յու: Ղ'ակաւոր տափարակ, վզին, կուրծքին կաշին ալ շատ վար կախւած է: Ըսոր էգը՝ կով, ձագը՝ Որթ, Բնջուղ, Սողի կ'ըսէի, բայց քիչ մը աւելի չափահասին արուն՝ Զուարակ, ու էգը՝ Նրինջ կը կոչւի. իսկ Նզը՝ արունն մալեալն է, ասկէ շատ մասնաւոր Տեսակներ կան, որոնք իրենց մարմնոյն մեծութեամբը, նոյնպէս իրենց եղջիւրներուն մեծութեամբը ու ձեւովը իրարմէ կը տարբերին: Ըսոնք կըրնան քսան, երեսուն տարիի չափ ապրիլ, բայց տասներորդ տարիէն վերջը մեղի ալ մեծ օգուտ մը չունին. նաեւ այսչափ տարի ալ խիստ քիչ կ'ապրին, ինչու որ շատ տեսակ հիւանդութիւններու ենթակայ են: Ըս կենդանիներս խիստ օգտակար ու պիտանի են, երկիր վարելու ու բեռ քաշելու կը ծառայեն, ու կու տան մեղի իրենց միսը, ճարպը, ու կաթը, ուսկից որ կարակ, պանիր, սեր ու մածուն կը շինւի, նաեւ իրենց մորթը՝ որ աղէկ կաշի կ'ըլլայ, իրենց եղջիւրները՝ որ շատ տեսակ արհեստական բաներու կը ծառայէ. իրենց ոսկրները՝ ուսկից որ կոճակ ու ուրիշ բաներ կը շինւի. նաեւ աս ոսկրներէն ալիւր ալ կը շինեն. որ հիմակւան ժամանակս երկիրները պարարտցընելու համար շատ կը գործածւի: Ըսոնք աղէկ ու հիւանդութիւններէն ազատ պահելու համար, մաքուր, անձրեւէն ազատ, ու օդքանուկ ախոռ մը, ու մեծ հոգացողութիւն պէտք է:

Վայրենի Յու: Լարոպայի կաթնատու կենդանիներուն մէջէն պինտ մեծն է. տասը ոտք երկայնութիւն, ու վեց ոտք ալ բարձրութիւն ունի.

բայց առջի ատենները մինչուկ տաս ու երեք ոտք երկայնութիւն ունեցողներ ալ գտնուեցան: Շ'ա- կատը շատ կոր է, ու եղջիւրները կարճ ու հաստ են. վիզը ու կուրծքը երկայն մազեր ունի: Շ'ատ զօրաւոր ու կատաղի կենդանի մը է, արջերու հետ կը կռուի ու հասարակօրէն կը յաղթէ: Այնպէս թէ որ մարդիկ վրան յարձակելու ըլլան, սաստիկ կատաղութեամբ կը պաշտպանէ զինքը, ու ձեռքէն փախչելու ու ազատելու ալ ճար չկայ, ինչու որ շու- տով ետեւնէն կը հասնի. մինակ ասանկ միջո- ցին մէջ պէտք է գետինը իյնալ մեռած ձեւացը- նել, ան ատենը կենդանին մէկ քանի անգամ մարմինը աս գիս ան դին դարձնելով կը քննէ կը նայի, ու անվնաս թող կուտայ կ'երթայ: Առ- ջի ատենները ասիկայ Վերմանիայի ամէն անտառ- ներուն մէջ կը գտնուէր բայց հիմայ միայն Ղի- թուանիայի անտառներուն մէջ, Վարպաթ ու Վա- կաս լեռերուն վրայ կ'ապրի: Պատկեր 48: ✕

Վոմէշ: Շ'ակատը կոր է, եղջիւրները քիչ մը տափարակ են, ու ետեւ պառկած կամ ողնած, ճոթերը դէպ ի առջեւի կողմն դարձած են: Սոր- թը բարակ ու թուխ մազերով է: Աւելները կատա- ղի նայուածք մը ունին: Աս կենդանիս շնդկաստա- նէն առաջ եկած է. հիմայ հարաւային Աւրոպայի մէջ շատ կայ, չափէ դուրս զօրութիւն մը ունի, ու դժուարաւ կը նուաճի: Վարմիր գոյն չուզէր տեսնել, խիստ կը կատղի. թէ որ մէկը կարմիր գունով զգեստ վրան առած դիմացը ելլելու ըլլայ, կեանքը կորսընցուցած է, ինչու որ սաստիկ կատ- ղութեամբ վրան կը յարձակի ու եղջիւրներովը գետինը զարնելով, ոտըներովը կը կոխկըռտէ կը մեռցնէ: Իրեն կերակուրը ամէն տեսակ տրնկեր են, բայց ջրային տրնկերը աւելի սիրով կ'ուտէ: Ամառան տաք ատեններ լճերու ու ուրիշ ջրոտ տեղերու քովէն անցնելու ատեն կը վազէ ու բոլոր

մարմնովը ջրին մէջ կը մըտնէ մինակ քիթը դուրս
թող տալով : Ըսոր կաթը աղէկ ու թանձր է,
լաւ մածուն ու սեր կը շինւի . մորթը շատ հաստ
է, իսկ միսը այնչափ չգործածւիր :

Սյրենի Գումէշ : Ղականաւոր կոր է, եղջիւր-
ները կարճ, ու կռնակը խոշոր կուղ մը ունի : Վլու-
խը, վիզը, ու թիկունքը գանգուր ու բրդի
պէս մազերով ծածկւած են, աս մազերը ձմեռ-
ւան ատենը շատ երկայն կ'ըլլան : Ըսի բազմու-
թեամբ հազարներով հիւսիսային Վմերիկէի մէջ
կ'ապրի, ու խրտող, աննուաճելի կենդանի մըն
է, ու շատ դժուարաւ կ'ընտանենայ : Իրեն միսը
շատ աղէկ ու համով է, նաեւ շատ ալ ճարպ ու-
նի, մորթը աղէկ կաշի կ'ըլլայ, իսկ իրեն բրդի
պէս մազերէն չուխայ, զանկապան ու ձեռքնոց
կը շինեն : Ըս կենդանւոյս որսորդութիւնը յաճախ
կ'ըլլայ, բայց միշտ վտանգաւոր է . ինչու որ թէ-
պէտ վախկոտ է ու որսորդներէն հալածւելու ա-
տեն կը փախչի, բայց վիրաւորւելուն պէս խիստ
կը կատղի ու իր թշնամոյն վրան կը յարձակի՝
վրէժը առնելու համար :

Կ Ը Ր Դ Թ

Հ Ա Ս Տ Մ Ո Ր Թ Ո Վ Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ի Ն Ե Ր

Աս կարգիս վերաբերող կաթնատու կենդանիներ-
ը երկրիս վրայ եղած կենդանիներէն պինտ մե-
ծերն են : Ըսոնց մարմինը անհեղեղ յաղթանդամ
ու ծանր է . ոտըներնին կարճ են . իսկ մորթեր-
նին շատ հաստը, ու շատերունը քիչ մը միայն
վրան մազ ունի : Ըմենն ալ ճախնային տեղեր կը
բնակին, ու տընկերով կը կերակրին :

1. Խոռոմ : Ըսոնք ոտըներնին չորս մատեր
ունին, երկու մէջ տեղի մատերնին մեծ, ու հաս-

տը կճղակներով են . իսկ երկու կողմի մատերնին կարճ, ու քալելու ատեննին գրեթէ գետինը չեն հասնիր : Իրենց կնճիթը կարճ, փղի կտրուած պատիճի ձեւ, ու երկիրը փորելու շատ յարմար է : Կողմնական ակռաներնին բերներնէն դուրս ելած են : Սորթերնուն վրայ եղած մազերը հաստ ու կարծր են, բայց կռնակներնուն վրայ եղածները աւելի հաստ, կարծր ու երկայն են, ու երբեմն շիտակ վեր կը տնկուին :

Ս արագ կամ Վինճ : Չորս մինչուկ հինգ ոտք երկայնութիւն, երկուք ու կէս կամ երեք ոտք ալ բարձրութիւն ունի, գէր ու լեցուն մարմնով է, բերնէն դուրս ելած ակռաները մեծ ու զօրաւոր են, մորթը կարծր ու սեւ մազերով է : Եղը փետրուարին կամ մարտին մէջ չորս մինչուկ տաս ու երկու խոճկոր կը բերէ : Ս արաղները բազմութեամբ քսան մինչուկ քառասուն հատ մէկտեղ անտառներու մէջ կը բնակին, ու ան տեղերու մօտ ցանւած դաշտերուն՝ իրենց կնճիթներովը փորելով շատ մեծ վնասներ կու տան : Իրենց կերակուրը տրնկեր են, բայց միս ալ կ'ուտեն : Ըսոնց վրայ թէ որ յափշտակող կենդանիներ կամ որսի շներ յարձակելու ըլլան, բոլոր զօրաւորները կ'որ կ'ըլլան, ու տկարները մէջը առնելով, ամէնը մէկտեղ միաբանութեամբ զիրենք կը պաշտպանեն :

Ի նտանի Խող : Ըռջի տեսակէն առաջ եկած է . իրեն մարմնոյն մեծութիւնը ու գոյնը միօրինակ չէ, տարբեր է : Ըմէն տեղ աս կենդանիս կը պահեն կը սնուցանեն, ու իրեն միսը կ'ուտեն, միայն շրեաները ու Սահմետականները կ'ատեն : Եղը տարին երկու անգամ խոճկորներ կը ծնանի . ամէն անգամուն չորս, երբեմն տասն ու չորս, երբեմն ալ մինչուկ քսան ու չորս հատ, ու հինգ կամ եօթը շարաթ կաթով կը սնուցանէ : Ըսի կըրնոյ մինչուկ քսան տարիի չափ ապրիլ :

2. Յ ԲԱՅԵՐ ԽՈՐԵՐ: Լսոնց մեծութիւնը մեծ խողի մը չափ է. ու կնճիթներնէն ի զատ՝ որոնք փղի պատիճին պէս երկընկեկ են, իրենց մարմնոյն ձեւովն ալ գրեթէ խողին կը նմանին: Լուջեւի ոտւրնին չորս, ետեւի ոտւրնին երեք մատեր ունին: Լսոնցմէ երեք Տեսակ ճանչցուած է, երկուքը Լմերիկէի տաք գաւառներու մէջ կը բնակին ու մէկը արեւելեան շնդկաստանի Սումատրա կղզւոյն գետերուն մէջ, կերակուրնին զանազան տեսակ տրնկեր են, ամէնն ալ ջրին մէջ շատ աղէկ կը լողան: Իրենց միսը շատ աղէկ ու շատ համով է, ասոր պատճառաւ ասոնք ալ որսորդներէն շատ կը հալածւին: Լսոնք թէ որ պղտիկ ձագ բռնուելու ըլլան, այնպէս մը կը վարժին ու կ'ընտանենան որ ամենեւին սովրած տեղերնին մէյմ'ալ չեն թողուր:

Լմերիկէի Գրային խող: Լսի մարմնոյն արտաքին ձեւովը քիչ մը խողի կը նմանի, բայց պըղտիկ իշու մը չափ մեծութիւն ունի, ու խիստ շուտ կը վազէ, գլխաւորաբար Պարագուայէի մէջ, բայց նաեւ Լմերիկէի ուրիշ գաւառներու մէջ ալ կը գտնուի, գետերու ու լճերու մօտ եղած անտառներու մէջ խոտերով, տրնկերով, արմատներով ու պտուղներով կ'ապրի: Լսիկայ որսորդները շներով կ'որսան: Պատկեր 49: ✕

3. ՓԴՆԵՐ: Համաքային կենդանիներուն մէջէն պինտ մեծ կենդանիները ասոնք են: Սորթերնին շատ հաստ ու ծերութեան ատեննին գրեթէ լերկ ու առանց մազի է. քթերնին երկայն, շարժական ու զօրաւոր պատիճ կամ կնճիթ մըն է. բերաններնուն երկու կողմէն երկու խոշոր ակռաներ կամ ժանիք դուրս ելած են: Լմէն մէկ ոտւրնին հինգ հինգ մատեր ունին, բայց ասոնք մորթով անանկ մը ծածկըւած են, որ գրսէն տարբեր տարբեր մատեր ըլլալնին չերեւար: Լկանջնին շատ խոշոր, ու անոր հակառակ աչքնին ալ շատ

պղտիկ են: Վիշերը Բսիայի ու Բսիրիկէի անտառներու մէջ բազմութեամբ մէկտեղ կ'ապրին, ու շատ խելացի կենդանիներ են. մարդիկներուն դիւրաւ կ'ընտանենան, ու զանազան բաներու կը կրթութիւն, իրենց բարերարներնուն ու տէրերնուն շատ սիրով կը հնազանդին ու շատ երախտագէտ են: Սարդիկներուն ըսած խօսքերը ու անոնց նշանակութիւնը դիւրաւ հասկընալ կը սովորին, ու մարդկան համար աղէկ կ'աշխատին ու իրենց կ'օգնեն, թէ որ զիրենք չարչարելու չըլան. չէ նէ կը կատողին ու վրէժխնդիր կ'ըլլան: Ետնք բեռ կրելու ու հեծնելու համար մէկիկ են, մինակ ասոնցմէ մէկ հատը, վեց ձիէն աւելի կ'աշխատի ու կը գործէ, բայց աս ալ ստոյգ է որ չափէ դուրս ալ շատ կ'ուտէ: Ետնք երկու հարիւր տարիի չափ կրնան ապրիլ: Սատակները, երկու տարին մէյմը, ու ամէն անգամուն մէկ ձագ կը բերեն, երկու տարի ալ կաթով կը սնուցանեն: Բայց աս ձագերը մինակ իրենց մօրերնէն կաթ չեն ուտեր, հապախառն ամէն էգերէն ալ որոնք որ կաթ ունին նէ: Ինչ որ կաթ կերող ձագ մը՝ մօրը քովէն առնելի ու երկու օր ետքը նորէն մօրը քովը բերելու ըլլայ, մայրը ամենեւին զանի չճանչնար: Ետնք մարդիկներէն բռնուելէն ետքը չեն ծնանիր, ու կամ շատ քիչ անգամ կը ծնանին. անոր համար հասարակօրէն ծերերը կը բռնեն, որոնք շատ աշխատութեամբ կը կրթուին: Անձիթը՝ որն որ փղերը ու զաճներնուն պէս կ'երկնցընեն ու կը կարծրցընեն, իրենց ձեռքի տեղ ամէն բանի կը ծառայէ, դիւրաւ աս դիս ան դին ամէն կողմս կը շարժեն, անով գետնէն շատ պղտիկ բաներ ալ կը վերցընեն ու բերանին կը տանին: Հիմակաւ ժամանակս ողջ ապրող փղերէն երկու Տեսակ մինակ գտնուած ու ճանչցուած է, որ անոր հակառակ հին ատենները շատ Տեսակներ կային, ինչպէս հի-

մակ ալ՝ գետնի տակէն գտնուած քարացածներէն,
յայտնի կ'երեւայ :

Միտիկէի փիղ : Վլուխը կըր, ճակատը կոր
է, ականջները շատ խոշոր են : Միտի Միտիկէի մեծ
մասին մէջ տարածուած է. ու հասարակօրէն ութը
մինչուկ տասը երբեմն տասն ու չորս ոտք բարձրու-
թիւն ունի, ու այնպիսի մեծ աջողակութիւն մ'ալ
ունի իրեն կնճրթին վրայ, որ մինչուկ իրեն չուա-
նին կապը, որով որ ինքը կապուած է, դիւրին ե-
ղանակաւ մը կը քակէ, առանց չուանը վնասելու
կամ փրցընելու :

Հնդկաստանի փիղ : Տասը ոտք երկայնու-
թիւն ու ութը մինչուկ տասն ու վեց ոտք ալ բար-
ձրութիւն ունի, գլուխը երկընկեկ, ճակատը գո-
գաւոր ու ականջները առջի տեսակին ականջներէն
պզտիկ, մորթին գոյնը հասարակօրէն մութ գորշ
է, երբեմն ալ ձերմըկեկէ : Նազմութեամբ մէկ-
տեղ արեւելեան Հնդկաստանի մէջ կ'ապրի, ու
շատ սաստիկ կը վազէ, իրեն հասարակ քալելը
ծիուն միջակ վազելուն, ու իրեն միջակ վազելը
ծիուն սաստիկ վազելուն կը հաւասարի, անոր հա-
մար թէ ձիերուն ու թէ ուրիշ կենդանիներուն ե-
տեւէն շատ դիւրաւ կը հասնի : Ետը կնճիթը շատ
ղարմանալի աջողակութիւն մը ունի, ասով իրեն
կերակուրը ու խմելիքը կ'առնու բերանը կը տանի,
ու շատ զարմանալու գործքեր կ'ընէ, զինի շէշին
խցանքը դուրս կը քաշէ կը բանայ, դուռը բանա-
լիով կը կըղպէ ու կը բանայ, գետնէն պզտիկ
ստակներ վեր կը վերցընէ, խառնուած ու կնճը-
ռած չուանը դիւրութեամբ կը քակէ : Մի փղերս
մարդիկներուն ընտանեանալով, ու ասոնց՝ իրենց
ըրած ծառայութիւններովը, խիստ օգտակար ու
պիտանի ըլլալուն համար, մարդիկ շատ ետեւէ
կ'ըլլան ասոնք ողջ ողջ որսալ : Իսկ ասոնք որսալը
աս կերպով կ'ըլլայ : Սեւ ու ընդարձակ տեղ մը

ամուր ցցերով կամ պատով կը գոցեն , մինակ անցք մը թող տալով , ան ալ ամուր դռով , թէ որ ընտանի մատակ փղեր ունին նէ , զանոնք կ'առնուն կը տանին ան տեղը՝ ուր որ վայրենի փղերը հասարակօրէն բազմութեամբ կը կենան : Ատակները կը սկսին ան ատենը անուշ ձայներով արունները կանչել ու իրենց քովը ժողվել , շատ անգամ բոլոր մէկալ մնացած ընկերներն ալ ասոնց քովը կը ժողվին : Արբ որ ասի որսորդները կը տեսնեն անմիջապէս ընտանի մատակները դէպ ի պատով կամ ցանկով գոցած տեղը կը քշեն , ու զոնէն ներս կը խոթեն , ու ասոնց ետեւէն գրեթէ վայրենիներուն մեծ մասն ալ մէկտեղ կը մըտնեն : Բայց թէ որ այսպիսի ընտանի փղեր չունին նէ , որսորդները բազմութեամբ ձիերուն վրայ նըստած կ'երթան կը փնտրուեն վայրենիներուն կեցած տեղը , ու գտնելուն պէս՝ ամէն կողմանէ վրանին կը յարձակին , պողալով կանչելով ու թմբուկներ զարնելով կը վախցընեն , ու կը ստիպեն դէպ ի ցանկով գոցած տեղը փախչիլ ու ներս մըտնել : Արբ որ փղերը կը տեսնեն որ գերի ինկան ու փախչելու ճար չկայ՝ սաստիկ կը կատղին , թէ որ աս ժամանակ մէկը քովերին մօտենալու ըլլայ՝ շատ վտանգաւոր է , բայց որսորդները ասոնք զսպելու համար չուանը կղթկապ կ'ընեն , ու հեռուէն ետեւի ոտըններնուն նետելով կ'անցընեն , ու ամուր ծառի մը կը կապեն . ասկից ի զատ նաեւ ընտանի փղերը ասոնց հետ կռուել տալով շատ կը յոգնեցընեն . յետոյ շատ զգուշութեամբ իրենց սիրական կերակուրին կը բերեն կու տան , ու այնչափ կ'աշխատին ու հոգ կը տանին , որ վերջապէս իրենց կատղութիւննին թող տալով՝ ընտանիներուն հետ մէկտեղ խաղաղութեամբ ախոռը կ'երթան : Այն ամիս միօրինակ աս կենդանիները կրթուելէն ետքը խիստ կ'ընտանենան , ու մասնա-

ւորապէս իրենց հոգ տանողներուն հնազանդ ու
երախտադէտ կ'ըլլան: Ըսոնք քսան մինչուկ քա-
ռասուն կենդինար բեռ կը տանին: Պղտի ձա-
գերուն միսը կ'ուտւի, բայց մեծերունը խիստ կարծր
ու դժուարամարս է: Ըսոնց ակռաները կամ ժա-
նիքը, որոնց որ փղոսկր կ'ըսենք, շատ սքանչելի
ու պատուական բաներ են, ու զանազան տեսակ
արհեստական բաներու կը ծառայեն: Փղին խելա-
ցութեանը, երախտագիտութեանն ու վրէժխըն-
դութեանը անթիւ օրինակներ կը պատմւին, թէ-
պէտ աս օրինակներուն մէջը չափէ դուրս բաներ
ալ կը պատմւին, բայց ի վերայ այսր ամենայնի
աս չափազանցութիւնները դուրս հանելու ալ ըլ-
լանք, բաւական մնացածներէն ալ իր շատ խելացի
կենդանի մը ըլլալը յայտնի կ'երեւայ: Պատկեր 50:

Պարխի որջ կենդանիներուն տեղը, եղած
փղերուն ամէն օրւան կերակուր, ամէն մէկուն մէկ
կենդինար չոր խոտ, տասն ու ութը զերմանիայի
լիտր հաց, ու մէկ քանի կողով շողգամ կու տան,
թող տուր ան անթիւ հացերը ու պտուղները, որ
բոլոր օրը, տեսնելու համար եկող ժողովուրդը ի-
րենց առջեւ կը նետեն: Իսկ իրենց խմելիքը այն-
չափ է որ մէկ անգամուն կրնան քսան ճաճկի լիտր
ջուր մէկանց առնուլ խմել:

4. ՍԵՂԱԿԱՔԻՆԵՐ: Ըսոնք քթերնուն վրայ
մէկ կամ երկու եղջիւր ունին, որոնք ողնած կամ
դէպ ի ետեւ ծռած են, ուստի ասկից աս անունով
կը կոչւին: Սորթերնին լերկ, ու չափէ դուրս
հաստ ու ամուր է: Կողմնական ակռաներ չու-
նին, ու ամէն մէկ ոտընին երեք մատեր ունին:
Փղէն ու ձիադետիէն ետքը պինտ մեծ ցամաքային
կենդանիները ասոնք են: Ըսիայի ու Բիբիկէի մէջ
դետերու քով ու ճախնային տեղեր կը բնակին,
ու շատ անգամ բնակած տեղերնուն մօտ եղած
բրնձի արտերուն ու շաքարի փրկերուն մեծ վնաս-

ներկու տան: Իրենց ձայնը քիչ մը խողերու խան-
չելուն կը նմանի, անոնց պէս ալ տղմերու մէջ
պառկիլ կը սիրեն: Ըսոնք գրգռուելու ըլլան դիւրաւ
կը կատղին ու կը զայրանան ու մարդիկներուն շատ
վնասակար են: Իրենց յաղթանգամ մարմնովը
այնպէս շուտով կը վազեն, որ մէկը ձիով հազիւ
կրնայ փախչիլ, անոր համար ասոնց որսորդու-
թիւնը խիստ վտանգաւոր է. ինչու որ մորթերնին
հաստ ու կարծր ըլլալով, հրացանով կակուղ տեղ
մը զարնուելու ըլլայ նէ իրենց կը վնասէ: Ըսոնց
միսը կ'ուտուի խողի մսի համ ունի. իսկ մորթը
ու եղջիւրները զանազան տեսակ բաներու կը դոր-
ծածի: Ըս կենդանիներէս շատ Տեսակներ կան:

Հնդկաստանի Ունգեղջիւր: Տասը ոտք եր-
կայնութիւն, հինգ մինչուկ եօթը ոտք ալ բար-
ձրութիւն ունի, քթին վրայ ալ երկու ոտքէն ա-
ւելի երկայն եղջիւր մը ունի. մորթը լերկ ու ա-
ռանց մաղի, ու մէկ ու կէս մատ հաստ ըլլալէն ի
զատ, շիտակ ալ չէ, կոնըկին ու գաւակին վրայ
խոշոր ծալքեր ունի, վզին վրայ ալ կնճռաւ է,
անոր համար շատ հաստ ու ամուր է, ու պատանի
կը նմանի: Ըսիկայ արեւելեան Հնդկաստանի մէջ
կ'ապրի, թէ որ չգրգռուելու ըլլայ, ինք ինքիրմէ
վախկոտ ու հանդարտ կենդանի մըն է, ու մէկու
մը չվնասեր, բայց թէ որ գրգռուի, ամենեւին
վտանգէ մը չվախնալով կատղութեամբ իրեն թը-
շնամոյն վրայ կը յարձակի ու կը վնասէ: Հըն-
դկաստանի իշխանները իրենց խմելքը ասոր եղջիւ-
րէն շինուած գաւաթէն կը խմեն, ինչու որ այսպէս
կը կարծեն որ ասոր եղջիւրը դեղձափի զօրութիւն
ունի, ուստի խմելիքը թունաւորուած ալ ըլլայ, ա-
սոր մէջը թոյնը իր զօրութիւնը կը կորսնցընէ ու
չվնասեր: Պատկեր 51: +

Բիրիկէի Ունգեղջիւր: Բթին վրայ ետեւէ
ետեւ երկու եղջիւր ունի, առջինը մէկ ոտք ու եր-

կու մատ երկայն է, իսկ երկրորդը վեց մատ : Ան-
մեղն լմեծութեան կողմանէ, առջինէն տարբերու-
թիւն չունի, բայց մորթը անոր պէս ծալքեր չու-
նի, շիտակ է : Լսի հարաւային Բփրիկէի ճախնայ-
ին անտառներուն մէջ կը բնակի, ու ծառերու
ճիւղերով ու տերեւներով կը կերակրի. իրեն հոտ-
առութիւնն ու լսելիքը խիստ սուր է. իսկ ասոր
հակառակ տեսութիւնն ալ կարճ է : Լս կենդանիս
մարդիկներուն՝ մանաւանդ ան կողմերէն անցնող
ճամբորդներուն շատ փնասակար է. ինչու որ լսե-
լիքը ու հոտառութիւնը շատ սուր ըլլալով, թէ
որ մէկ կողմանէ քիչ մը ձայն լսելու կամ օտար
հոտ մը առնելու ըլլայ, կատաղութեամբ մը հոն
կը յարձակի փնասելու համար : Բայց մարդիկ ի-
րենց խելօքն ու ճարպկութեամբը ասոր ալ միջոց
գտած են այսպիսի եղանակաւ : Եւսընկայ եղած
գիշերները հրացաններով կ'երթան ուր որ հասա-
րակօրէն ռնգեղջիւրը ջուր կը խմէ, ու հոն կը պահ-
ւտին, երբ որ կու գայ ջուր խմելու, շիտակ աչ-
քին նշան առնելով կը զարնեն ու հոն կը պառ-
կեցնեն. ինչու որ ան կողմի մորթը ու ոսկրները
խիստ կակուղ ըլլալով արծիճը մինչուկ ըղեղը կը
մըտնէ :

5. ՉԵԳՆՏԻՆԵՐ : Լսոնց մարմինը յաղթան-
գամ է ու գլուխը շատ խոշոր, աչքներն ու ականջ-
ները պզտիկ են. բերանին չորս զարհուրելի Վը-
տրող ակռաներ ունին, ոտւրինն այնպէս կարճ են,
որ գրեթէ փորերնին գետինը կը դըպչի, ու ամէն
մէկ ոտւրինն ալ գրեթէ միօրինակ երկայնու-
թեամբ չորս մատեր կան : Լսջի ատենները աս
կենդանիներէս շատ Տեսակներ կային, բայց հիմակ
ապրողներէն գեռ մէկ Տեսակ գտնուած ու ճանչ-
ցուած է :

Չիագետի : Վրէն ետքը ցամաքային կենդա-
նիներուն մէջէն պինտ մեծն է, տաս ու երկու մին-

չուկ տասն ու եօթը ոտք երկայնութիւն, վեց մինչուկ եօթը ոտք ալ բարձրութիւն ունի. մարմինը անձեւ ու տգեղ է, մորթն ալ գրեթէ լերկ ու առանց մազի: Լսիկայ Նեղոսին մէջ, նաեւ հարաւային ու միջին Լ. փրիկէի ուրիշ մեծ գետերուն մէջ կը բնակի: Բոլոր օրը ջրին մէջ կը կենայ, մինակ գլուխը դուրս հանելով, իսկ գիշերները դուրս կ'ելլէ իր կերակուրը գտնելու համար, որն որ զանազան տընկեր է: Սատակը՝ ցամաքը կը ծնանի. բայց ձագը ծնանելուն պէս՝ անմիջապէս մօրը հետ մեկտեղ ջրին մէջ կ'երթայ, ու հոն կը սնանի: Լս կենդանիս իրեն զարհուրելի բերնովն ու ակռաներովը՝ որոնց պինտ մեծերը մէկ կանգուն երկայնութիւն, ու ութը Վերամանիայի լիտր ծանրութիւն ունին, փոխանակ ահարկու ըլլալու շատ հեզ ու վախկոտ է: Երբ որ թշնամիներէն կը հալածւի, շուտ մը ջրին մէջը կը փախչի, ու տակէն լողալով հեռուանց ուրիշ կողմանէ դուրս կ'ելլէ: Բայց թէ որ վիրաւորւելու ըլլայ խիստ կը կատղի, ու իրեն թշնամոյն ետեւէն կ'իյնայ: Իր ձայնը ձիու խխնջելուն կը նմանի: Լ. կռաները փղոսկրի պէս շատ տեսակ արհեստական բաներու կը ծառայէ: Պատկեր 52: ✕

Կ Ը Ր Գ Ժ

ԶԸԿԻ ԹԵՒԻ ՆՄԱՆ ՈՏԻՇՆԵՐՈՎ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Աս կարգիս վերաբերող կենդանիները ամենն ալ չորս ոտքեր ունին, բայց խիստ կարճ են, ու աւելի լողալու քան թէ քալելու յարմար: Լսոնց մարմինը լեցուն ու մազոտ է, իսկ ակռաներնուն կազմածքը յափշտակող կենդանիներուն նման է: Կերակուրնին հասարակօրէն ձկեր են: Լսոնց ամենն ալ ծովուն մէջ կ'ապրին, բայց ատեն ատեն եր-

կրին վրայ ալ կ'ելեն արեւուն մէջ հանգչելու ու իրենց ձագերուն կաթ տալու համար: Ըս կարգիս տակը երկու Սեռ կայ:

1. Փոքր սեռ Սեռերը որքա՞նք: Ըսոնց մարմինը շատ լեցուն ու խիտ մաղերով է, ու դէպ ի կոնքիի դին կարճ պոչ մը ունի. իսկ գլուխին շան գլխուն կը նմանի, ու անոր նայուածքը ունի: Ուսմանք ականջին դրսի ձեւն ալ ունին ու ոմանք չունին: Ատեւի կողմի ոտքնին բոլորովին դէպ ի կոնակը պառկած են: Ըմէնն ալ ձկեր ուտելով կ'ապրին, ու կերակուրնին միշտ ջրին մէջ կ'ուտեն, ջրին տակը երթալու ատեննին, քթերնուն ծակերը մասնաւոր ծածկութով իր կը գոցեն: Ըսոնք մարդուս հետ դիւրաւ կ'ընտանենան, ու զանազան բաներ կը սովորին, բայց մասնաւորապէս մեծ սէր կ'ունենան անոր վրայ, որն որ իրենց կերակուր կու տայ, ու երբ որ անկէ կանչուին, զանազան տեսակ սիրոյ նշաններ ցուցնելով, ու ձայներ հանելով շուտով մը կը հնազանդին: Ըս կենդանիներէս շատ Տեսակներ կան, որոնք գունդ գունդ մէկտեղ կ'ապրին: Իրենց միսը, ճարպն ու մորթը խիտ օգտակար ու պիտանի է:

Հասարակ փոկ: Հինգ ոտք երկայնութիւն ունի, մորթին գոյնը գոց դեղին է, երբեմն ալ թուխ ու պիսակ, բայց ծերութեան ատենը ճերմակ կ'ըլլայ: Հիւսիսային ծովուն մէջ կը բնակի, երբեմն բազմութեամբ ծովեզրը կ'ելէ, ու ցուրտ գաւառներու մէջ եղող բնակիչներուն, մանաւանդ Ասիոմոսներուն ու Վրդէնդանդացոց շատ հարկաւոր ու օգտակար կենդանի մըն է, ինչու որ ասով իրենց կերակուրնին կը գտնեն ու կարօտութիւննին կը լեցնեն: Ըսոր միսը՝ իրենց գլխաւոր կերակուրն ու ապրուստն է, եզը՝ ձեթի տեղը կը գործածեն, իսկ մորթը՝ իրենց հագուստի տեղ կը ծառայէ. ասոր ոսկրներէն իրենց զէնք, բալխիր ու ուրիշ

զանազան տեսակ կարասի կը շինեն: Ստոյգ է որ եթէ աս փոկերս չըլլային, անկարելի կ'ըլլար աս բնակիչներուս պնպիսի գաւառներու մէջ բնակիլ, ուր որ տարին տաս ու երկու ամիս միօրինակ ձիւն, սառոյց ու սաստիկ ցուրտ կ'ըլլայ: Ըս կենդանիս շատ անգամ կետերու որսորդներէն ալ կը հալածւի. բայց մասնաւորապէս ասոր որսորդութեանը համար նաւեր կը պատրաստուի ու կը ղրկուի, որոնք բեռնաւորած ետ կը դառնան: Ինչպէս հեղ մը աս նաւերէս մէկը՝ հարիւր տակառէն աւելի եղ, ու յիսուն հազար փոկի մօրթ բեռնաւորած մէկտեղ բերաւ: Իրեն մօրթէն որսորդներու քսակ, սնտուկներու ծածկոց, ու ասոր նման ուրիշ բաներ կը շինուի: Պատկեր 53: ✕

ՕՊՈՎԱՌԻԺ ԿԱՄ ՕՊՈՎՅԱՅԻՆ ԸՌԻԺ: Տասն ու հինգ մինչուկ քսան ոտք երկայնութիւն ունի, մօրթին գոյնը շիկակարմիր է, երբեմն ալ թուխ, ու սեւ: Ըրուն վզին վրայ առիւծի նման բաշ ունի: Ըսի խաղաղական ովկիանոսին մէջ կը բնակի ու խիստ ճարպոտ ու արիւնոտ կենդանի մըն է: Պատկեր 54: ✕

2. ՕՊՈՎՈՒ ԿՈՎ, ԿԵՄ ՕՊՈՎԵՑՈՒ: Սարմնոյն կազմածքին կողմանէ գրեթէ փոկին կը նմանի, բայց գլխոյն անճոռնի ձեւովը անկից շատ կը տարբերի: Իներնէն երկու խոշոր կողմնական ակռաններ դուրս ելած ու վար ծռած են: Տասն ու ութը մինչուկ քսան ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն շրջանակը կամ կլորութիւնը տասը մինչուկ տաս ու երկու ոտք է: Սորթը շատ հաստ, ու կարճ կարծր մազերով է, ու գոյնը գոց գեղին է: Վթին քովերէն ընչերու պէս կարծր մազեր բուսած են: ՕՊՈՎՈՒ կովերը բազմութեամբ մէկտեղ հիւսիսային Ովկիանոսին մէջ կը բնակին, ու ծովային տընկերով ու ձկնորով կ'ապրին: Ըսոնց միսը չուտւիր, բայց իրենց ճարպին համար շատ կը հալածուին: Փախչելու ա-

տեննին երբ որ նեղը մըտնեն, անանկ որ ալ ազա-
տելու ամենեւին ճար չմնայ, կը սկսին սոսկալի վայն-
ասունի ձայներ հանել: Ըս կենդանիէս շիւսի-
սային ծովուն մէջ ատեն մը անչափ կար, որ խնչ-
պէս կը պատմէ Վմեղին, 1708 ին Ընգղիացիները
եօթը ժամու մէջ ինը հարիւր հատ փերի կղզւոյն
մէջ սպաննեցին: Բայց հիմայ խիստ քիչցած է
մեծամեծ որսորդութիւններու պատճառաւ, որ
միշտ կ'ըլլայ իրեն մօրթին համար, որն որ պա-
տուական կաշի կ'ըլլայ. իր ճարպին համար, որ
վառելու աղէկ կը ծառայէ, ու իր խոշոր ակռա-
ներուն համար, որ փղոսկրի պէս շատ յարգի է,
ու շատ արհեստական բաներու կը ծառայէ: Պատ-
կեր 55: ✕

Կ Ը Ր Գ ԺԸ

Կ Է Տ Ե Ր

Ասորսք իրենց մարմնոյն ձեւովը ձկերու կը նմա-
նին, ու միշտ ջրին մէջ կ'ապրին. մարմիննին դէպ
ի կռնրկի դին հաստ պոչ մը ունի, բայց աս պո-
չին երկու կողմի թեւերը ուրիշ ձկերուն պէս չի-
տակ դըքով չէ, հապա պառկած ու տափարակ է
Լստեւի կողմի երկու ոտքերը չունին, իսկ առջեւին-
ներն ալ ձկի թեւերուն պէս են: Վլուխնին մար-
մնոյն հետ կարճ ու հաստը վզով մը պնպէս միա-
ցած է, որ ամենեւին վիզը՝ մարմնոյն հաստութե-
նէն տարբերութիւն մը չունի: Ըկանջին ներսի
լսելու գործարանքները ունին ու կը լսեն, մինակ
ականջին դրսի ձեւը չունին: Բերնով ջուր կ'առ-
նուն ու շատերը քթերնուն ծակերէն դուրս կը
ցատկեցընեն: Սարմիններնուն վրայ ունեցած մօր-
թը լերկ կամ առանց մազի է: Լգերը կենդանի
ձագեր կը բերեն ու իրենց կաթովը կը սնուցանեն:

Լճէնն ալ ծովու մէջ կ'ապրին ու երբեմն երբեմն ջրին երեսը կ'ելլան օգ առնելու համար: Լսոնցմէ մեծ մասը կենդանիներ ուտելով կ'ապրին, միայն մէկ քանին տընկեր կ'ուտեն:

1. ՂԱՆԴՓԻՆՆԵՐ: Ղլուխներնուն վրայ ծակ մը ունին, ուսկից որ ջուր դուրս կը ցատկեցընեն: Բերանին երկայն կըտցի ձեւ է, ու կզակներնուն վրայ շատ սրածայր ակռաներ ունին: Լսոնցմէ շատ ճեսակներ կան, որոնք ծովուն ամէն գին բազմութեամբ գունդ գունդ մէկտեղ կը բնակին, ձկեր ու ուրիշ կենդանիներ ուտելով կ'ապրին: Լսոնց երազութիւնը շարժելու ու լողալու մէջ՝ չափէ դուրս բան մըն է, ջրէն դուրս աս դիս ան գին կը ցատկեն, ու երկայն ժամանակ կըրնան ջրէն դուրս ապրիլ:

Հասարակ Ղեղիին: Լսիկայ ութը մինչուկ տասը ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը կոնըկի կողմն սեւ է, իսկ փորին կողմն ճերմակ: Բազմութեամբ մէկտեղ կ'ապրի, ու ասոնց մէջէն զօրաւորները բազմութեան կ'առաջնորդեն: Ազը հասարակօրէն տարին ձագ մը կը բերէ, իսկ երկու ձագ խիստ քիչ կը հանգիպի, ու շատ սիրով ու հոգով կաթ կու տայ ու կը նայի ձագը, իրեն լողալ կը սովորեցընէ, ու կը խաղայ իրեն հետ, ու ամենեւին մինակ չթողուր, մինչուկ որ ձագը առանձին կարօղ ըլլայ իր կերակուրը գտնալ: Պատկեր 56: ✕

2. ՍԻՆԱՊԵՆԻ: Տասն ու ութը մինչուկ քսան ոտք երկայնութիւն ունի: Ա երի կզակին վրայ երկու ոլրած ու գալրած ակռաներ ունի, բայց հասարակօրէն մէկը խիստ պզտիկ է, ու չտեսնուիր, իսկ մէկալը տասը ոտքի չափ երկայնութեամբ շիտակ բերնէն դուրս երկընցած է: Սարմնոյն գոյնը գոց դեղին ու սեւ բծերով է, ծակը գլխոյն վրայ է: Լսի Սառնապատ ծովուն մէջ կը բնակի ու հա-

սարակօրէն սպիններով կը կերակրի: Աս կէտիս ակռաները խիստ ճերմակ ու փայլուն է, ու փղոսկրի պէս շատ արհեստական բաներու կը ծառայէ: Եր ճարպին ու ակռաներուն համար շատ կ'որսան, բայց ասոր որսորդութիւնը խիստ վտանգաւոր է, ինչու որ թէ որ կատղած՝ ակռայովը նաւի մը վրայ յարձակելու ու զարնելու ըլլայ, գացած է ան նաւը: Ինչպէս օրինակներն ալ ունինք, որ երբեմն այնպէս սաստիկ կատղութեամբ յարձակած է նաւուն վրայ, որ ակռան ներս մտած մէջը կոտրած է: Պատկեր 57:

Աս կէտը առջի ատենները աղէկ չճանչնալով, եղջիւրի պէս ակռայ ունենալուն համար, ճակտին վրայ եղջիւր մը ունեցող ձիւ նման կենդանի մը կարծեցին, ու այսպէս առատաբէլ հանեցին թէ Միեղջերու կենդանի կայ:

3. ՍԻՇԵՊԵՋԻՆԻ ԿԵՐ ՎԻՇԵՊ ՋԻՆԻ: Ասոնց գլուխը խիստ խոշոր ու անշնորհք, ու գլխոյն առջևի կողմն շիտակ կտրուածի պէս է, ու գլխոյն վրայ մէկ կամ երկու ծակ կան, ուսկից որ ջուր դուրս կը ցատկեցընեն: Ս երի կզակը ակռայ չունի, կամ շատ պզտի ակռաներով է, իսկ վարի կզակը նեղ ու երկայն է, ու շատ սրածայր ակռաներ ունի: Ասոնք հասարակ կէտերուն հետ մէկտեղ մի եւ նոյն ծովու մէջ կը բնակին, իրենց ճարպին համար որսորդները շատ կը զարնեն կըսպանեն: Աս կէտերէս ալ շատ ճեսակներ կան:

Երկայնգլուխ վիշապաձուկ: Եթանասուն մինչուկ ու թսուն օտք երկայնութիւն ունի, ու գլխուն վրայ մինակ ծակ մը ունի: Վոկորդը խիստ մեծ է, ու խոշոր ձկեր ու կենդանիներ կը կըլէ, անոր համար ձկերը ու ծովու կենդանիները իրմէ շատ կը վախնան ու կը փախչին, աս վախը այնչափ սաստիկ է, որ մինչուկ նաեւ սատկածին քովը չեն համարձակիր մօտենալ ու ուտել: Աս կենդանոյս խոշորութիւնը աղէկ իմանալու համար,

Իսլաման ըսւած երեւելի բնազննին պատմածը առաջ կը բերենք որ կ'ըսէ, թէ ես աչօքս անգամ մը աս կենդանւոյս կմախը տեսայ, որ մինակ ասոր գլխոյն մէջը տաս ու երկու երաժիշտ իրենց գործիքներովը կեցած նուագարան կը զարնէին. դարձեալ ուրիշ անգամ մ'ալ տեսայ, որ ասոր խոշոր փորին մէջը քսան ու չորս մինչուկ երեսուն հոգի հանգիստ կ'ուտէին կը խմէին :

4. ՀԱՍՏԲԵՆԻ ԿԷՏԵՐ: Եսոնց գլուխն ու բերանը չափէ դուրս մեծ, իսկ կոկորդը խիստ նեղ է, անանկ որ հազիւ պզտի կենդանիներ կը ընան կը լլել: Եւրները բերնին երկու կողմերն են, ու խիստ պզտիկ: Եսոնք ուրիշ կէտերուն պէս բուն ոսկրէ ակռաներ չունին, հապա ասոնց տեղ եղջիւրէ ակռաներ ունին, բայց ասոնք մէկ կողմանէ կատարեալ ակռայ ալ չեն ըսիր, ինչու որ իրենց ձեւովը՝ անկէ տարբեր են, ու նաեւ ակռային ըրած գործքերը չեն կըրնար կատարել, այս ինքն՝ կերակուրը կտոր կտոր կտրել ու ծամել: Ես եղջիւրէ ակռաները եօթը հարիւր հատի չափ են, ու իրարմէ մէյ մէկ մատ հեռաւորութեամբ կարգաւ վերի կզակին վրայ շարւած են. ասոնց վերի կողմը՝ այս ինքն կզակին մսին մէջ հաստատուած մասը մէկ ուտքի չափ լայն է, իսկ վարի ճոթը բարակ ու սրածայր, ասոնք միօրինակ երկայն ալ չեն, խիստ մեծերը տասն ու հինգ ոտք երկայն, իսկ միջակները ութը մինչուկ տասը: Գլուխներնուն վրայ երկու ծակ ունին ուսկից որ ջուր դուրս կը ցատկեցընեն: Եսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որոնք ծովին ամէն կողմերս կը բնակին, ու ըստ մեծի մասին որդերով ու ուրիշ պզտի կենդանիներով կը կերակրին:

Գրոէնդանդիայի Վէտ: Եւնէն ծանօթ ու երեւելի տեսակը ու ամէնէն մեծ կենդանին է. վաթսուն մինչուկ եօթանասուն ոտք երկայնութիւն, քսան մինչուկ երեսուն ոտք ալ լայնութիւն

ունի բայց առջի ատենները հարիւր քսան ոտքէն
 աւելի երկայնութիւն ունէր, մորթը լերկ ու առանց
 մազի է. ու գոյնը մութ գորշ: Լսի Սառնապատ
 ծովի մէջ ու ըստ մեծի մասին Սպիտբերդի ու
 Գրոէնդանդիայի սահմանները կը բնակի, ու ծովու
 մէջ եղած ամէն տեսակ պղտի կենդանիներով կը
 կերակրի աս կերպով: Չափէ դուրս խոշոր բերա-
 նը կը բանայ ու ջրով կը լեցընէ, աս ջրին մէջը
 հազարաւոր պղտի կենդանիներ կը գտնուին, ու
 յետոյ կը գոցէ բերանը, մէջի եղած ջուրը գլխուն
 վրայի ունեցած ծակերէն դուրս կը ցատկեցընէ, ու
 բերնին մէջը մնացած կենդանիները կուլ կու տայ:
 Լս կէտը հասարակօրէն տարին ձագ մը կը բերէ,
 ձագը ծնած արեւնը տասն ու հինգ մինչուկ քսան
 ոտք երկայնութիւն ունի, բայց մայրը չափէ դուրս
 ու զարմանալի սէր մը ունի իր ձագին վրայ, տարի
 մը զինքը իր կաթովը կը սնուցանէ, ու ամէն ան-
 գամուն երբ որ ձագը կաթ կ'ուզէ ուտել, մայրը
 ջրին երեսը կ'ելէ, կէս մը դարձած մէկ կողմիս
 վրայ կը պառկի որ ծծերը ջրէն դուրս ելնելով,
 ձագը կարօղ ըլլայ կաթ ուտել ու հարկաւոր եղած
 օդը առնուլ: Լսչափ ժամանակ կերակրելէն վեր-
 ջին ալ, իր գութը թող չտար ու կը հագայ կը
 նայի որ չըլլայ թէ ձագը վտանգները չգիտնալով
 ու անկից չզգուշանալով դիւրաւ թշնամիներուն
 ձեռքը իյնայ, այնպէս որ ձագին կեանքը պահելու
 համար շատ անգամ իր կեանքը յայտնի վտանգի
 մէջ կը դնէ: Լնոր համար որսորդները շատ ետեւէ
 կ'ըլլան իրեն ձագը զարնել, որպէս զի մայրն ալ
 մէկտեղ զարնեն, ինչու որ երբ որ մայրը ձագը
 վերաւորած կը տեսնէ, շուտ մը օգնութեան կը
 հասնի, առջեւի կողմի թեւերովը կը գրկէ իր
 ձագը, ու երբեմն ջրին տակը կ'երթայ լողալով
 փախչելու համար, երբեմն ալ ջրին երեսը կ'ելէ
 օդ առնելու համար, ու միշտ փախչելու ատենը

կը նայի որ իրեն օգնութիւն մը ընէ : Բայց երբ որ թշնամիներուն ձեռքէն նեղը կը մըտնէ , ան ատենը խիստ կը կատղի ու իր ձաղին կեանքը պահելու համար , բոլորովին իր կենաց վտանգը մոռնալով կը մըտնէ թշնամիներուն մէջ ու անոնց հետ կը կռուի ու երբեմն կը յաղթէ ալ , բայց շատ անգամ կռուելու ատեն թշնամիները շատ տեղէն զինքը կը զարնեն ու կը վիրաւորեն , ի վերայ այսր ամենայնի մինչուկ վերջի շունչը քաջութեամբ կը կռուի , ու սաւիլի կ'ուզէ մեռած ձաղին քովը մնալ , քան թէ թողուլ զինքը ու փախչիլ :

Եւ կէտը շատ թշնամի ունի իրեն , նոյն խիստ ծովուն մէջը դեղփիինները ու ուրիշ ծովու կենդանիներ զինքը կը հալածեն ու շատ անգամ կը սպաննեն ալ : Բայց ասոնցմէ ի զատ իրեն գլխաւոր թշնամին մարդն է : Իրեն առատ ճարպին համար ամէն տարի մասնաւորապէս Ենդղիացիները ու Բատաիացիները շատ նաւերով զինքը բռնելու կ'երթան , հասարակօրէն աս նաւերը ապրիլին կ'երթնն ու մայիսին վերջերը իրենց որսը կը սկսի ու մինչուկ օգոստոսին վերջերը կը տեւէ : Եւ մէն նաւ քառասուն մինչուկ յիսուն հոգի ունի ու շատ պզտի մակոյկներ , որ հարկաւորութեան ատենը դիւրակարող ըլլան աս գիս ան դին շարժիլ : Օէնքերնին՝ որոնցմով կէտը կը զարնեն երեքժանի մը է , ու ճոթը՝ հաստ ու ամուր չուան մը կապած է : Արբ որ կէտ մը կը տեսնեն , քաջ ձկնորսներէն մէկը՝ քանի մը ընկերներով կը մըտնէ մակոյկի մը մէջ ու մօտենալով կիտին այնպէս վարպետութեամբ մը կը նետէ գործիքը որ խորունկ կը մըտնայ : Եւ որ աղէկ վիրաւորւած է , կէտը ցաւը զգալով շուտ մը ջրին տակը կ'երթայ ու կը սկսի փախչիլ , ան ատենը ձկնորսները գործիքին ճոթէն կապած չուանը շուտ շուտ կը սկսին քակել ու թող տալ որչափ որ կը փախչի նէ , բայց մէկ

կողմանէ ալ վիրաւորւած տեղէն արիւնը դուրս ել-
լելով՝ կը տկարանայ, ու օդ առնելու ալ հարկա-
ւորութիւն ունենալով նորէն ջրին երեսը կ'ելլէ:
Ընտանիքը բոլոր նաւերը կը մօտենան չորս դին
կ'առնուն ու կը սկսին նետերով, տէգերով ու
ուրիշ զէնքերով զարնել ու վիրաւորել, ու սատ-
կելուն պէս ձկնորսները կացիններով ու դանակ-
ներով վրան կ'ելլեն ճարպը կը հանեն, որն որ
կաշիին տակը տասը մինչուկ քսան մատ թանձրու-
թեամբ կայ, ու յետոյ կը հալեցընեն տակառնե-
րու մէջ կը լեցընեն, հասարակօրէն կէտէ մը,
քսան մինչուկ երեսուն մեծկակ տակառ եղ կ'ել-
լէ, ու ճարպէն ի զատ՝ նաեւ իրեն եղջիւրէ ակռա-
ներն ալ կը հանեն կ'առնուն, ուսկից որ հովա-
նոցներ ու ուրիշ զանազան տեսակ բաներ կը շին-
ւի: Իսկ միսը առողջարար չէ կարծր ու դժուա-
րամարս ըլլալուն համար, միայն լեզուին համար,
կը զրուցեն որ շատ համով ու աղէկ է: Պատկեր 58:

5. ՀԱՄԱՐԱՆՈՒՄ: Ըսոնց գլուխը կըր, շըր-
թունքները թանձր ու մտոտ է, հաստ ու կարծր
մազերէ ընչեր ունին, ու բերներէն երկու խո-
շոր ակռաներ դուրս երկընցած են: Սարմինին
երկայն է, ու տեղ տեղ մազոտ, ու պոչերնուն
ճոթը կէս լուսնի ձեւ է: Աուրձքերնին երկու խո-
շոր ծծեր ունին: Ըսոնք շնդկաց ծովուն մէջ, բայց
ծովեզրին մօտ կը բնակին, ու տընկերով կը կերա-
կրին: Արբ որ ասոնք գլուխնին մինչուկ կէս մէջ-
քը ջրէն դուրս հանեն երեւնալու ըլլան, հեռուէն
ըստ ամենայնի կէս մէջքով ջրին մէջը մտած մար-
դիկներու կը նմանին. ասկից առջի ատենները
առասպել հանեցին թէ ծովին մէջը կէս ձուկ ու
կէս կին մարդիկ կան. կ'ըսէին ալ որ այնպէս ա-
նուշ ու աղէկ կ'երգեն, որ մինչուկ նաւավարները
զմայլելով իրենք զիրենք ծովուն մէջ կը նետեն:

ԹՌՉՈՒՆՆԵՐԸ ոսկրաւոր կենդանիներ են, որոնք Սիրտ մը ու երկու Մջ կողմանէ ու երկու Չախ կողմանէ Սըրտի խորշեր, կարմիր ու տաք արիւն ունին, իրենց թոքէն շունչ կ'առնուն, կարծր կեղեւով հաւկիթ կ'ածեն, ու անոր վրայ նստելով ձագ կը հանեն: Մտնց մարմինը փետուրներով ծածկուած է, ետեւի անդամին կամ ոտընին քալելու կամ լողալու համար են, իսկ առջեւինները կամ թեւերն ալ թռչելու համար են. կզակնին առանց ակռայի եղջիւրէ կտուց մի է: Մէնն ալ ձայն մը ունին, բայց շատերուն ձայնին կերպ կերպ փոփոխմանէն սիրուն երգեր կ'ըլան: Բնակութիւննին ալ մէկը մէկալէն տարբեր է, որը ջրի, որը գետնի վրայ, շատերն ալ երկայն ատեն օդին մէջ կ'ապրին: Շատը դէպ ի ձմեռը տաք կողմերս կ'երթան, ու գարնան ետ կը դառնան, որմանք ալ ցըրտէ կամ կերակրոյ պակսութենէն քիչ մը ատեն իրենց բնակած տեղերէն կը հեռանան, որմանք ալ ամառ ձմեռ մի եւ նոյն գաւառին մէջ կը մնան: Մտնցմէ մէկ քանին գիշատող ու մսամոլ են. բայց շատերը հնտեղէններով ու միջատներով կ'ապրին, իսկ ջրի թռչունները ըստ մեծի մասին երկակենցաղներով, ձկնով ու ջրի տընկերով կը կերակրին: Շատերը զարմանալի ու արհեստական բոյներ կը շինեն, ու իրենց ձագերը մեծ հոգով կը հոգան կը նային: Ոմանք կ'ընտանենան ու շատ տեսակ բաներու կը կրթուին: Մէկ քանին ալ մարդկային խօսքեր կը սովորին ու կը հնչեն:

Թռչուններէն մինչուկ հիմայ վեց հազար Տեսակ ծանցըւած է, որոնք իրենց բնակութեանը տեղերուն նայելով, երեք կարգ կը բաժնուին:

Օ Գ Ի Թ ՈՒ Զ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

Աս կարգիս կը վերաբերին շատ Տեսակ թռչուններ որոնք խիստ աղէկ կը թռչին, ու աւելի օդին մէջ, բարձր ծառերու վրայ ու ուրիշ բարձր տեղեր կը բնակին քան թէ գետնի վրայ: Հատերը բարձր ծառերու ու ժայռերու վրայ զարմանալի ու արհեստական բոյներ կը շինեն: Չագերը կոյր ու առանց փետուրի հաւկրթէն դուրս կ'ելլեն, ու երկայն ատեն բունին մէջ կը մնան, ուր իրենց մայրերը մեծ հոգացողութեամբ զիրենք կը կերակրեն, կը նային ու կը սնուցանեն մինչուկ որ փետուրնին ու թեւերնին բուսնի: Աս թռչուններս չորս Յեղ կը բաժնուին:

Յ Ե Ղ Ա

Գ Ի Ը Ա Տ ՈՂ, Թ ՈՒ Զ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

Եսոնք՝ հաստ ու ճոթը սուր ու ճանկի ձեւ վար ծռած կտուց մը, ու մեծ ու ամուր մագիլներով մատուրներ ունին: Եմէն ալ ըստ մեծի մասին մեծ ու զօրաւոր թռչուններ են, ուրիշ թռչուններու ու կենդանիներու վրայ կը յարձակին կը յափշտակեն, ու անոնց մտովը կը կերակրին: Իրենց տեսութիւնը խիստ սուր է, նոյնպէս իրենց թեւերուն զօրութիւնը, ու թռչելու մէջ իրենց շուտութիւնը չափէ դուրս բան մըն է: Բարձր ծառերու ու ժայռերու վրայ բոյն կը դնեն, ու քիչ հաւկիթ կ'ածեն: Եսոնք դարձեալ երկու Սաս կը բաժնուին. Ը. Զորեկւան Գիշատող թռչուններ, Ի. Գիշերւան Գիշատող թռչուններ:

Ի. Հորեկան Գիշատող թռչուններ : Իսկ
սոնք ցորեկները իրենց որսը կը բռնեն, ամէն ալ
ըստ մեծի մասին խիստ բարձր կը թռչին, ու օդին
վրայ թեւերնին շիտակ տարածած կը կենան ու մէյ
մ'ալ յանկարծ վար իրենց որսին վրայ կ'իջնան
կը յափշտակեն :

1. Անդրանիկ : Վշուխնին ու վզերնին առանց
փետուրի, կամ միայն բարակ փետուրներով է :
Խրենց կերակուրը գլխաւորաբար դիւր է :

Պատկուճ կամ կորճ: ()դի թուշուններուն մէջէն պինտ մեծն է, մարմնոյն երկայնութիւնը չորս ու կէս ոտք է, ու իրեն թեւերը տարածւելու ըլլայ, մէկ ծայրէն մինչուկ միւս թեւին ծայրը տասն ու չորս ոտքէն աւելի է: Լ.րուն գլխուն վրայ բբուկ մը, նոյնպէս կըտցին տակի կողմանէ ալ արագողներու պէս, վար կախւած երկու պզտի մի կտոր ունի: Փետուրները սեւ են, բայց թեւերուն վրայ ճերմակ ալ կայ. վիզն ալ կըր պսակի ձեւ ճերմակ ու փափուկ փետուրներ ունի: Լ.գը գլխուն վրայ բան մը չունի, ու թեւերուն վրայ եղած ճերմակ փետուրները գորշ են: Լ.սի հարաւային Լ.մերիկէի բարձր լեռներուն ու ժայռերուն վրայ կը բնակի, ու անոնց վրայ իր բոյնը կը շինէ, ու խիստ բարձր կը թռչի: Իրեն սիրելի կերակուրը դիերն են, բայց նաեւ ոչխարներու, այծերու, կովերու վրայ ալ կը յարձակի, ու անոնց նախ աչււրները, լեզուն ու փորոտիքը կ'ուտէ: Լ.ս թռչունէն երկու հատը կըրնան ամբողջ կով մը ուտել: Ս'եժ մարդիկներու չհամարձակիր մօտենալ, բայց պզտի տղաքը մեծ ու ամուր մագիլներովը կը բռնէ կ'առնու կը տանի: Լ.սիկայ աղէկ ուտելու ու կշտանալու ըլլայ նէ, չկրնար թռչիլ մինչուկ որ ընդարձակ տեղ մը վազվըռտելով կերածը չըմարսեր նէ. ուստի ասիկայ իրեն բռնուելուն շատ անգամ առիթ այ կրնայ ըլլայ, ինչու որ մար-

դիկ զինքը ասանկ տեսնելով, գաւազաններով վրան կը վազեն ու կը բռնեն: Այնպէս ալ դաշտի վրայ պզտի տեղ մը չորս դին աղէկ բարձր կը գոցեն, ու մէջը ձիու կամ ուրիշ կենդանիներու դիեր կը դնեն, պասկուճները բարձր թռչելու ատեննին վերէն տեսնելով, բազմութեամբ հոն կ'իջնան, ու խիստ շատ ուտելով փորերնին ծանրանալուն համար՝ չեն կրնար թռչիլ, ընդարձակ տեղ ալ չկայ որ վազվուտեն, հոն կը մնան, ու ասանկով կը բռնուին: Պատկեր 59: +

Ընդդ: Չորս ոտք երկայնութիւն ունի, ու իրեն թեւերը մէկ ծայրէն մինչուկ մէկալ ծայրը տասը ոտք է: Ա իզը կէսէն աւելի փետուր չունի ու կապուտակ է. իսկ փետուրներուն գոյնը թուխ է: Ըսի Ըսիայի, Ըփրիկէի ու հարաւային Ըւրուպայի մէջ կը բնակի. իրեն գլխաւոր կերակուրը դիերն են. բայց պզտի կաթնատու կենդանիներ ալ կ'ուտէ:

Թափաւոր Ընդդ: Ազգ մը չափ մեծ է, թեւերն ալ շատ մեծ չեն, կտուցը հաստ ու կարմիր է, ու կըտցին վրայ բբուկի ձեւ ոսկեգոյն ալկուայ ակուայ կաշի մը ունի, որն որ կըտցին երբեմն մէկ կողմանէ, երբեմն ալ մէկալ կողմանէ վար կը կախի: Ղլուխը աղւոր դեղին, կարմիր ու սեւ գուներով է, ու փետուր չունի, գլխուն ետեւի կողմն ալ փունջ մը թուխ ու բարակ մազ կայ: Ա իլն ալ առանց փետուրի, ու գոյնը դեղնկեկ կարմիր է, ու վրան գիծ գիծ սեւ բարակ մազեր կան, վզին վարի կողմն ալ կլոր պսակի ձեւ երկայն, փափուկ, մոխրագոյն փետուրներ կան, բայց աս պսակիս կուրծքի կողմի փետուրները գէպի վար երկընցած են: Փետուրներուն գոյնը կարմրոկեկ դեղին է, բայց պոչը ու թեւերու մեծ փետուրները սեւկակ են: Հարաւային Ըմերիկէ կը բնակի ու դիերով կը կերակրի, բայց օձեր,

մկեր ու ուրիշ կենդանիներ ալ կը բռնէ կ'ուտէ :
Պատկեր 60 :

Սննեկաւոր Մնգղ : Չորս ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, ու թեւերուն երկայնութիւնը մէկ ծայրէն մինչուկ մէկալ ծայր ութը է : Վլուխն ու վիզը փետուր չունի, կամ պղտի ու կակուղ ճերմակ փետուրներով է . վզին վարի կողմն ալ ճերմակ փետուրներով մանեակ մը ունի : Մի հարաւային Լերոպայի բարձր լեռներուն վրայ, նմանապէս Միայի ու Վիրիկէի մէջ կը բնակի, ու գիերով կը կերակրի :

Մնգղ գառանց : Չորս ոտք երկայնութիւն ունի, ու իր թեւերը տարածելու ըլլայ, մէկ ծայրէն մինչուկ մէկալ ծայրը տասը ոտքէն աւելի է : Վլուխը ու վիզը փետուրներով է, կըտցին տակի կողմն ալ կարծր փետուրներէ մօրուք մը ունի : Սուրները մինչուկ մատերը փետուրներով ծածկուած են : Կռնիկի փետուրները սեւկակ են, ու վրան ճերմակ բծերով, իսկ կուրծքին ու փորին կողմինները կարմրակեկ գեղին ու աղտոտ ճերմակ են : Մի թռչունը Լերոպայի, Միայի ու Վիրիկէի մէջ կը գտնուի, ու իրեն բնակութեան տեղը բարձր ժայռերու ու լեռներու վրայ է : Իրեն գլխաւոր որսը գառնուկներն են, բայց այծեր, ոչխրներ, նապաստակներ, պիւրենական այծեր ու ուրիշ կենդանիներ ալ կը յափշտակէ, պղտի կենդանիները մեծ մագիլներովը կը բռնէ կը տանի, իսկ մեծերը միշտ կը նսյի որ զօրաւոր թեւերովը զարնելով ժայռերու վրայէն ու ուրիշ բարձր տեղերէն վար ձգէ, որպէս զի դիւրաւ կարող ըլլայ ուտել : Իրբեմն ալ նաեւ պղտի տղաքներ կը յափշտակէ, իրեն բոյնը կը տանի . ինչպէս անգամ մը Լողուտիս գեղացւոյ մը վեց տարւան տղան յափշտակեց բոյնը տարաւ . խեղճ տղուն հայրը տեսածին պէս, աճապարեց քաջութեամբ ժայռին վրայ ելաւ, ուր

որ բոյնը կար. բայց ուշ հասաւ, ինչու որ ձագերը տղան այնպէս պատառ պատառ բռած էին որ քանի մը ժամ ետքը մեռաւ: Պատկեր 61:

2. ԲՐԵՒԻՆԵՐ ԿԵՄ ԲՐԵՈՒՐԵՆԵՐ: Բժոնց գլուխը քիչ մը տափարակ է, վերի կտուցնին շիտակ ու ճոթը ճանկի ձեւ վար ծռած է: Բժէնն ալ առանձին զոյգ զոյգ կ'ապրին, ժայռերուն վրայ իրենց բոյնը կը դնեն, ու խիստ բարձր ու շուտ կը թռուչին, իրենց տեսութիւնը խիստ սուր է ու իրենց կերակուրը ողջ կենդանիներ է, բայց անօթութիւնը շատ ստիպելու ըլլայ, դիեր ալ կ'ուտեն:

Հասարակ Բրծիւ: Երեք ոտքէն քիչ մը աւելի երկայնութիւն ունի. թեւերը մէկ ծայրէն մինչուկ մէկալ ծայրը եօթը կէս ոտք է: Բոլոր փետուրները գոց դռնով են, միայն գլուխը ու վիզը քիչ մը աւելի բաց է, ու պոչին վրայի կողմն ալ ճերմակ է: Բժի Եւրոպայի, Բժիայի ու Բժերիկէի բարեխառն ու տաք կողմերը կը բնակի, ու իր բոյնը բարձր ծառերու ու ժայռերու վրայ կը շինէ: Իրեն սիրելի կերակուրը նապաստակներ, եղնորթներ, մողիներ ու գառնուկներ են: Բժոր համար կը զրուցեն որ գետնէն քարեր կ'առնու ու թռչելու ատեն ուր որ թփեր կը տեսնէ, քարերը վար կը ձգէ, որպէս զի անոնց մէջը նապաստակներ կան նէ վախնալով դուրս փախչելու ատեննին կարող ըլլայ զանոնք որսալ:

Վետարծուի: Երկու ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, թեւերը մէկ ծայրէն մինչուկ մէկալ ծայրը վեց ոտք է. կոնքի փետուրները թուխ են, իսկ կուրծքին ու փորինները ճերմակ, բայց կուրծքին վրայ քանի մը թուխ բծեր ալ կան: Բժ թռչունէս հիւսիսային Բժերիկէի մէջ խիստ շատ կայ, ըստ մեծի մասին գետերու ու լճերու մօտ կը բնակի, ու ձկեր որսալով կ'ապրի: Բարձրէն կը դիտէ կը նայի, երբ որ ջրին երեսը ձուկ մը

տեսնէ, յանկարծ ջրին վրայ կ'իջնայ, ու մագիլները ձկին զարնելով կը բռնէ կը տանի: Այնպէս յանդուգ է ալ որ, երբեմն խոշոր ձկերուն վրայ ալ կը յարձակի, ու մագիլները զարնելով ու խոթելով, կ'ուզէ առնուլ տանիլ, բայց ձուկը խոշոր ըլլալով, զինքը ջրին տակը կը քաշէ կը խըղդէ:

Սկեզոծ Լքծիւ: Ասիկայ իրեն սրտոտութեանը, զօրութեանն ու մարմնոյն փառաւորութեանը համար, առջինները թռչնոց թագաւոր կոչեցին: Անոնցն երկայնութիւնը չորս ոտքի մօտ է. թեւերը տարածելու ըլլայ, մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը տասը ոտք է: Իրեն տեսութիւնը խիստ սուր է, ուրիշ թռչուններուն մէջէն իրեն նմանը չկայ, նոյնպէս թռչելու մէջ ալ ամէնէն աւելի բարձր կը թռչի, բայց իրեն հոտառութիւնը երեւելի բան մը չէ: Փետուրները մթազոյն են ու ոսկիի փայլունութիւն ունին, բայց թեւերուն ու պոչին փետուրները սեւկակ են: Սուրները մինչուի մատերը փետուրներով ծածկըւած են: Ասիկայ Լւրոպայի, Ասիայի ու Եւրոպիայի մէջ կ'ապրի, իր բոյնը ժայռերու ու բարձր եղեւին ծառերու վրայ կը շինէ: Իրեն որսը այծեր, ոչխորներ, նապաստակներ, աղուէսներ ու շատ տեսակ թռչուններ են, սատկած կենդանիներ ու թռչուններ ալ կ'ուտէ, բայց որոնք որ դեռ չեն հոտած նէ: Ազը մարտի ամսոյն երկու մինչուի երեք հաւկիթ կ'ածէ ու տասն ու չորս օր վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ, թէ որ երեք ձագ ելելու ըլլայ, ասոնցմէ մէկը որը որ աւելի շատ կերող կամ տկար կազմուածքով է նէ՝ մայրը կը սատկեցընէ, երկուքը միայն կը կերակրէ կը հոգայ. բայց ասոնք ալ թռչիլ սկսելուն պէս, մայրը իր քովէն կը վռնտէ, ալ չհոգար: Պատկեր 62:

3. ԼԱՔԻՆՆԵՐ: Ասոնց գլուխը աւելի կլոր է, ու վերի կտուցին բոլորովին արմատէն դէպ ի վար ծռած է:

Լ՛ղնիւ Բաղէ : Երկու ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը հասարակօրէն կոնրկի կողմն թուլս է ու ճերմակ բծեր ունի, իսկ կուրծքին ու փորին կողմն ճերմակ է, բայց թուլս գծեր ու բծեր ունի : Երեն բնակութեան տեղը հիւսիսային կողմերս է, ժայռերուն վրայ իր բոյնը կը դնէ, խիստ բարձր ու շուտ կը թռչի : Լ՛սի՝ թռուչուններ ու պղտի կենդանիներ որսալու կը կրթեն ու կը վարժեցընեն : Պատկեր 63 :

Հին կամ Ուրուր : Երկու ոտք երկայնութիւն ունի, ու խիստ ծոյլ, վախկոտ ու ապուշ թռչուն մըն է, շատ անգամ ասի շահէններով կ'որսան, ըստ մեծի մասին ասի օդի մէջ կը թռչի, այնպէս ալ բարձր վեր կ'ելլէ՝ որ հազիւ կը տեսնուի : Լ՛շնան ատենները բազմութեամբ երկրիս հարաւային կողմերը կ'երթայ : Երեն կերակուրը մկեր, օձեր, գորտեր ու որդեր է, բայց գլխաւորաբար վառեկներու ու բադուկներու ետեւէն կ'ըլլայ, յանկարծ բարձրէն վրանին կ'իջնայ, կը յափշտակէ կը տանի : Պատկեր 64 :

Դահէն : Լ՛սիկայ առջի տեսակէն քիչ մը պղտիկ է, բայց ոտքները աւելի երկայն են : Երեն բոյնը անտառներու մէջ ծառերու վրայ կը շինէ, ու ըստ մեծի մասին պղտի թռչուններու, աղաւնիներու ետեւէն կ'ըլլայ կը յափշտակէ, ու այնպէս յանդուգ է ալ որ աղաւնիները հալածելով մինչուկ իրենց տնակին մէջ կը մըտնէ : Թռչուն չը գտնելու ըլլայ, օձեր, մկեր, ու ուրիշ ասոնց նման կենդանիներ ալ կ'ուտէ : Պատկեր 65 :

Բ. Վիշերւան Վիշատող թռչուններ : Լ՛սոնց գլուխը կլոր, աչքները մեծ ու դուրս տնկրւած է, ու աչքներուն շրջանակը կլոր՝ շիտակ փետուրներ կան : Բերնին խիստ մեծ է, ու շատ լուսոյ շառաւիղներ ներս ընդունելուն համար, ցորեկւան պայծառ ատեն աչքներնին չտեսներ, անոր

Համար, գիշերները կամ առտուանց կանուխ գեռ
չուսցած, ու կամ իրիկունը մթննալու ատեն
դուրս կ'ելլեն իրենց որսը փնտրուելու: Իրենց կե-
րակուրը գլխաւորաբար մկեր է, բայց պզտի կաթ-
նատու կենդանիներ, թռչուններ ալ կ'ուտեն: Ըս-
թռչուններս մինակ Սեռ մը կը կազմեն:

1. ԻՌԻԿ: Ըսոնց վերի կտուցը հասարակ-
օրէն կարճ ու փետուրներուն մէջ ծածկուած է,
ու բոլորովին արմատէն ճանկի ձեւ վար ծռած է:
Ուղներնին ալ ըստ մեծի մասին փետուրներով
ծածկուած է:

ԻՌԵՃ: Գիշերուան գիշատող թռչուններուն
մէջէն պինտ մեծն է: Լըրկու ոտք երկայնութիւն
ունի. կռնրկի փետուրներուն գոյնը կարմրակեկ
գեղին է, սեւ ու ճերմակ բծերով, իսկ կուրծքին
ու փորին փետուրները բաց գեղին են, երկայն սեւ
բծերով. գլխուն վրայ երկու մեծ փունջ սեւ փե-
տուրներ ունի: Ըսիկայ Լըրոպայի կողմերը, նոյն-
պէս Լփրիկէի մէջ կը գտնուի, հին շէնքերու ու
փլատակներու մէջ կը բնակի, ու շատ զօրաւոր ու
յանդուգ է. արծիւներու ու ուրիշ ցորեկան գի-
շատող թռչուններու հետ կը կռուի չվախնար,
կատղելու ըլլայ նէ, փետուրները կը տրնկէ ու
մագիլները բացած իր թշնամոյն վրան կը յար-
ձակի: Իրեն որսը նապաստակներ, եղնիկներ ու
նաեւ պզտի թռչուններ է, բայց ասոնք չգտնելու
ըլլայ՝ մկեր ու օձեր ալ կը յափշտակէ կ'ուտէ:
Պատկեր 66:

Հասարակ ԻՌ: Սէկ ոտքի մօտ երկայնու-
թիւն ունի, գլուխը մեծ է, փետուրներուն գոյնը՝
կռնրկի կողմն մթագոյն գորշ է, ու խոտորնակ
սեւ գծերով ու բծերով, իսկ կուրծքին ու փորին
կողմն ճերմակ է, նոյնպէս սեւ բծերով: Ըսիկայ
ամէն տեղ հասարակ է, ամառը անտառներու մէջ
ծառերուն վրայ բոլոր ցորեկը կը պահւորտի կը կե-

նայ, միայն գիշերները դուրս կ'ելէ իր կերակու-
րը գտնելու համար, որն որ հասարակօրէն մկեր
է. իսկ ձմեռը քաղաքներու ու գեղերու մէջ կը
բնակի: Իրեն ձայնը զարհուրելի է, գայլի ու-
նալուն շատ կը նմանի: Ըւելորդապաշտ ժողովուր-
դը ասի դժբախտութիւններու գուշակ կը սեպէ:
Ըս բուն՝ մարդիկներուն շատ դիւրաւ կ'ընտանե-
նայ, ու իրեն կերակրոյ համար միայն միս տալով
կըրնայ պահել:

Սարգարտաղարդ Բու կամ Բոցփետուր: Ը-
սի գիշերւան գիշատող թռչուններուն մէջէն ամե-
նէն գեղեցիկն է: Սարմեղյն երկայնութիւնը մէկ
ոտքէն աւելի է: Ըւըններուն շրջանակը կլտր կար-
գաւորեալ խիտ ճերմակ ու փափուկ փետուրներ
ունի: Անըկի փետուրները շիկակարմիր է գեղե-
ցիկ մոխրագոյն ջրերով ու վրան շիտակ կարգաւ
շարւած մարգրտի ձեւ սեւ ու ճերմակ պզտի բծեր
կան, իսկ կուրծքին ու փորինները աղւոր գեղին
են սեւ բծերով: Ըսի Ըսիայի, Լւրոպայի ու Ը-
մերիկէի մէջ տարածւած է, քաղքներու ու գե-
ղերու մէջ կ'ապրի, ցօրեկները իրեն բնակութեան
տեղը, հին շէնքերու մէջ, աշտարակներու, զան-
գակատուններու ու ժամերու տանիքներու վրայ է,
գիշերները իրեն բնակութեան տեղէն կը հեռանայ
կ'երթայ իր կերակուրը որսալու համար, որն որ
հասարակօրէն օձեր, մկեր, չղջիկներ ու պզտի
թռչուններ է, ու ասոնք իրենց կաշիովը, ոսկրնե-
րովը մէկտեղ կը կըլէ: Ըմառները իրեն որսը
անտառներու մէջ կը փնտրուէ, իսկ ձմեռները շէն-
քերու մէջ: Ըս թռչունս որսալը դժուարին չէ,
բայց զինքը պահելը շատ դժուար է, ու շուտով
կը սատկի, ինչու որ երբ որ ազատութիւնը կը
կորսնցընէ գերի կ'իյնայ, ամենեւին բան մը չու-
տեր, ու աւելի կ'ուզէ մեռնիլ, քան թէ այնպէս
բռնրւած ապրիլ:

Եւ ցեղին շատ Սեուեր ու Տեսակներ կը վերաբերին : Եւսոնց կտուցը խիստ պղտիկ, կոնաձեւ, ու ըստ մեծի մասին շիտակ է, միայն մէկ քանի տեսակինը քիչ մը դէպ ի վար ծռած է : Սուրներնին միայն քալելու յարմար են : Եւմէնն ալ զարմանալի ու արհեստական բոյներ կը շինեն, ու որդերով, միջատներով ու հնտեղէններով կ'ապրին : Եւստերնն ալ աղւոր ու անուշ կ'երգեն :

1. Եւսոնց վերի կըտցին ճոթը ճանկի ձեւ վար ծռած է : Սուրնին երկընկեկ ու հաստըկեկ է, թեւերնին կարճ, ու պոչերնին երկայն : Եւսոնք սրտոտ ու յանգուգ թռչուններ են, ամենեւին բանէ մը չեն վախնար, մէկ կողմանէ ալ յափշտակող են, անտառներու ու թփերու մէջ կը բնակին, որդերով ու միջատներով կ'ապրին, բայց երկակենցաղներու, պղտի թռչուններու ու կաթնատու կենդանիներու վրայ ալ կը յարձակին ու կը յափշտակեն : Եւսոնցմէ իննսուն Տեսակ ճանչցուած է :

Կարմիր Բնձեղ : Կէս ոտքի մօտ երկայնու թիւն ունի, փետուրներուն գոյնը՝ կոնըկի կողմը ու թեւերուն վրայ կարմիր է, իսկ փորին կողմն ճերմակ, աչքներուն վրայ ալ մէյմէկ սեւ շերտեր ձգւած են : Եւսի դաշտերու մէջ փշոտ թփերու վրայ կը բնակի, ու պղտի թռչուններ, գորտեր, ու շատ տեսակ միջատներ ու որդեր կը բռնէ կը սպաննէ, ու թփերուն փշերուն վրայ կը խօթէ կը պահէ, որպէս զի ուղած ատենը կարող ըլլայ դիւրութեամբ ուտել : Թռչուն բռնելու ըլլայ, նախ անոր ըղեղը գլխէն դուրս կը հանէ կ'ուտէ : Եւս թռչունս զարմանալի յատկութիւն մը ունի որ իր ձայնը զանազան տեսակ թռչուններու երգածներուն

այնպէս մը աղէկ կը յարմարցընէ որ՝ մէկը չկրնար տարբերել թէ ինքն է, թէ ուրիշ տեսակ թռչուն մը: () Երինակի աղագաւ, երբեմն կը սկսի սոխակի մը պէս անոյշ երկայն երգել, երբեմն ալ ճնճղղկի ձայն կը հանէ, բայց ամէնուն ալ իր ձայնը շատ աղէկ կը նմանցընէ: Ըսկից ի զատ նաեւ շան լա-կոտի պէս կը կաղկանձէ, ու տախտակի վրայ ստակ համրելու ատեն ինչ ձայն կ'ելլէ նէ, ան կերպով ձայներ ալ կը հանէ, որ մէկը շտեմնելու ըլլայ, կը կարծէ թէ մէկը ստակ կը համրէ կոր. նաեւ ուրիշ ասոնց նման շատ զուարճալի բաներ կ'ընէ: Ըսի վանդակի մէջ զուարճութեան համար կը պահեն, ու իրեն կերակուր՝ միս ու կաթի մէջ թրջած ճերմակ հաց կու տան. երբ որ կերակուրը քիչ կու գայ չբաւեր՝ իրեն ջուր խմելու ամանին մէջ կը մրտնէ: Պատկեր 67:

Գորշ Ընծեղ: Կեռնեխի մը մեծութիւն ունի, կռնրկի փեռուքները մոխրագոյն են, իսկ կուրծքին ու փորինները ճերմակ, պոչն ու թեւերը սեւ, աչքներուն վրայ ալ մէյմէկ սեւ շերտեր ձգւած են: Ըսի ծառերու ու փշոտ թփերու վրայ կը բնակի. ձմեռը ճնճղղկներու ու գրախտապաններու բարեկամ ձեւանալով, անոնց հետ մէկտեղ կը խառնուի, բայց ետքը յանկարծ անոնցմէ մէկուն վրայ յարձակելով կը բռնէ կ'ուտէ. իսկ ամառը աւելի միջատներով, պղտի գորտերով ու ուրիշ երկակենցաղներով կ'ապրի:

2. ԿՐՈՂԻՆՆԵՐ: Ըս Սեռիս մէջ երկու հարիւր Տեսակ թռչուններէն աւելի կան: Կտուցնին շիտակ, արմատին կողմս քիչ մը ճզմըւած ու տափա-րակ է, իսկ կրտցին ճոթը քիչ մը վար ծռած է: Ըսոնք զատ զատ թփերու մէջ կը բնակին ու շատ անոյշ կ'երգեն. կերակուրնին գլխաւորաբար պըտ-ղեղէն բաներ են: Իրենց միսը շատ աղէկ ու շատ համով է:

Ահռնեխ կամ Ղարեկ: Վետուրներուն գոյնը խիստ սեւ ու կտուցը դեղին է: Լճառ ձմեռ մի եւ նոյն տեղ կը կենայ, անտառներու մէջ կ'ապրի, ու ամէն թռչուններէն առաջ, իրեն անոյշ երգերովը դարնան մօտենալը կ'աւետէ: Լճա թռչունս վանգակի մէջ զուարճութեան համար կը պահեն. թէ որ պղտի ձագ բռնըւելու ու պահելու ըլլայ, զանազան տեսակ երգեր երգել կը սովորի ու նաեւ մարդու խօսքեր հնչել: Պատկեր 68:

Վիու Աիքղէ: Վլուխն ու վիզը մոխրագոյն, ու կռնրկի կողմս շէկ է, փորին վրայ սըրտի ձեւ մուրթ գունով բծեր կան: Հասարակօրէն արեւելեան հիւսիսային կողմերս կը բնակի, բայց ձմեռը մօտենալու ըլլայ, ան կողմերս իրեն խիստ ցուրտ ըլլալուն համար արեւմտեան հարաւային կողմերս բազմութեամբ կ'երթայ: Իրեն միսը շատ համեղ է, անոր համար ալ ամէն կողմս զինքը կը փնտրուին:

3. ԽԵՂ.ՏԲ.ՏՆԻԿՆԵՐ ԿԵՐ ԴՈՂ.ԴՈՂ.ԸԳԻՆԵՐ: Լճոնք ծանօթ թռչուններ են, բարակ կտուց, երկայն ոտլոններ ու խիստ երկայն պոչ ունին, որն որ միշտ վեր վար կը շարժեն: Հասարակօրէն ջրերու քով շատ կը գտնուին, ծառերու ու ջրերու քով ծակերու մէջ իրենց բոյնը կը շինեն ու միջատներով կ'ապրին:

Ղերմակ խաղտըտնիկ: Լճի կանուխ գարնան սկիզբները մեր կողմերս կը գտնայ կու գայ ու մինչուկ աշուն մեր քովը կը մնայ: Չջրերու ու նոր հերկըած դաշտերու վրայ շատ կը տեսնուի, շատ անգամ ալ խուճը խուճը բազմութեամբ մէկ տեղ: Սարդիկներու մօտ բնակիլ խիստ կը սիրէ, ու զարմանալի սրտոտութեամբ մը իր ընկերներու վը միատեղ շահէններու ու ուրիշ գիշատող թռչուններու վրան կը յարձակի, որոնք որ պղտի թռչուններ յափշտակելու համար վար կ'իջնան, ու կը հալածէ զանոնք. ասանկով շատ անգամ

ուրիշ պղտի թռչուններու աղատութեանը պատ-
ճառ կ'ըլայ :

Դեղին խաղտըտնիկ : Ընչի տեսակին գրե-
թէ նման է, բայց անկից քիչ մը պղտիկ ու պոչն
ալ աւելի երկայն է, ամառ ձմեռ մի եւ նոյն տեղ
կը փնայ, ու ձմեռները գեղերու մէջ կը բնակի :
Ըսիկայ վանդակի մէջ կըրնայ պահել, կաթ ու
ճերմակ հաց տալով :

4. ՍՈՐԻՆԵՆԵՐ : Ըս Սեռիս մէջը շատ Տե-
սակներ կան, որոնք պղտի թռչուններ են, մար-
միներնուն կազմաճքը խիստ փափուկ, կառուցին
միջակ բարակ ու սրածայր է : Ըմէնն ալ անառ-
ներու մէջ ու թփերու վրայ կը բնակին, մազերով,
տերեւներով ու ուրիշնիւթերով կէս գնտակի ձեւ
բոյներ կը շինեն ու գլխաւորաբար միջատներով
կ'ապրին, իրենց անոյշ ու սիրուն երգերովն ալ
զմեղ կը զուարճացնեն :

Սոխակ : Երգեցող թռչուններուն մէջէն ա-
մէնէն աւելի սքանչելին է : Սարմնոյն երկայնու-
թիւնը վեց մատի մօտ է, կոնքի փետուրները
շառագոյն են, իսկ կուրծքին ու փորինները ճեր-
միկկեկ : Սոխակները ապրիլին կը դառնան, ու յա-
ռաջագոյն արունները կու գան, քանի մը օր ետքն
ալ էգերը. ծառոտ ու շուք տեղեր խիստ կը սիրեն,
իրենց բոյնը թփերու մէջ կը շինեն. միջատներով
ու անոնց հաւկիթներովը կ'ապրին : Ըրունները ե-
կած օրերնէն, մինչուկ յունիսին վերջերը, առ-
տըւանց կանուխ դեռ բոլորովին չուսցած, նոյն-
պէս իրիկունները, շատ անգամ ալ բոլոր գիշերը
շատ սքանչելի ու շատ սիրուն կ'երգեն : Պատկեր 69: X

Վորշ Սորեկան : Ըսոր կոնքի կողմն շա-
ռագոյն է, իսկ փորին կողմն գորշ, ու ոտւրները
կապարի գոյն ունին : Թփերու մէջ կը բնակի, ա-
րուն գարնան տտենն աս թփերուն մէջէն իր անոյշ
ձայնովը չորս դին կը խօսեցընէ :

Կարմիրլանջ : Լսոր ալ կոնքկի կողմս շա-
ռագոյն է, վիզը ու կուրծքը կարմիր : Լնտառնե-
րու մէջ կը բնակի, ցած ու պզտի ծառերուն վրայ
իր բոյնը կը շինէ : Լս տեսակէն մէկ քանին ձմեռն
ալ մի եւ նոյն տեղ կը մնան ու չեն երթար, բայց
սաստիկ ցուրտ ըլլայ նէ, տներու մէջ կը մըտնեն,
ու խիստ դիւրաւ կ'ընտանենան :

Հախսարեկ : Հազիւ երեք ու կէս մատ եր-
կայնութիւն ունի, կոնքկի փետուրները կանաչ,
կուրծքին ու փորինները բաց դեղին են, պոչը ու
թեւերն ալ մութ գորշ են : Լքուն՝ գագաթը դե-
ղին ու երկու քովերը սեւ փետուրներ ունի, ու-
ղած ատենը ասոնք վեր կը տնկէ : Հախսարեկը
երկրիս ամէն կողմը կը գտնուի, ծառերու վրայ կը
բնակի ու ամէն կերպ միջատներով կը կերակրի :
Պատկեր 70 :

5^Ե ԼՄԳՆԴՆԵՐ ԿԵՐ ՈՆՏԵՐՍԵԳԻՆԵՐ : Լսոնցմէ
շատ Տեսակներ կան, բայց մինակ մէկ տեսակը
դուրս հանելով, ուրիշ ամէնն ալ Լմերիկէի մէջ
կը բնակին : Լմէնն ալ անմեղ ու միամիտ թռ-
չուններ են, աղւոր, փայլուն, կարմիր ու կապու-
տակ փետուրներ ունին, ու բազմութեամբ մէկ-
տեղ կ'ապրին. իրենց կերակուրը ձմեռը գլխաւո-
րաբար վայրենի պտուղներ, իսկ ամառը մի-
ջատներ է :

Լւրոպայի Լմպեղ : Ինը մատ երկայնութիւն
ունի, մարմինը աղւոր, փափուկ ու մետաքսի նման
փետուրներով ծածկւած. գլխուն ետեւի կողմս
պզտի փունջ մը փետուր ունի, թեւերուն վրայ
սեւ, ճերմակ ու դեղին բծեր կան, կոնքկի կողմս
մոխրագոյն է, փորին կողմս ճերմկկեկ, պոչը սեւ
ու ճոթը դեղին : Հիւսիսային Լւրոպայի կողմերս
կը բնակի, ամէն տարի ձմեռը բազմութեամբ Կեր-
մանիայի կողմերս կու գայ, խիստ դիւրաւ կ'ընտա-
նենայ, բայց չերգեր, ու շատ կերող է, առջեւը

ինչ որ կը նետեն, կ'ուտէ, նաեւ իրեն աւելորդին մէջէն դեռ չմարտած կերակուրները կը փնտրուէ ու նորէն կ'ուտէ: Պատկեր 71: ✕

6. ԼՐՏՈՅՆԵՐ: Կտուցնին կոնաձեւ ու սրածայր է, փետուրներնուն գոյնը միշտ կարմիր ու վրան մութ գունով բծերով է: Լճէն ալ հնտեղէններով ու միջատներով կ'ապրին: Իրենց միսը շատ համով է, ասոր համար ալ ամէն կողմն զիրենք կը փնտրուեն ու կը զարնեն:

Դաշտի Լրտոյտ: Լճէն կողմն ծանօթ թռչուն մըն է. փետրուարին իր ձմեռան բնակութիւնը թող կու տայ ետ կը դառնայ, կերպ կերպ անոյշ երգերովը ամէն կողմն իր գալուստը կ'իմացընէ: Լըգեցող թռչուններուն մէջէն ամէնէն աւելի փութաջանը ինքն է. օդի մէջ թռչելու ատեն միօրինակ կ'երգէ, ու որչափ որ վեր կ'ելէ կը բարձրնայ՝ այնչափ ալ աւելի իր ձայնը կը սաստկացընէ, շատ անգամ կը հանդրախ որ նոյն իսկ սուր աչք ունեցողներն ալ, զինքը օդին մէջ հազիւ կը նշմարեն, բայց իր երգածը յայտնի ու բացայայտ կը լսուի: Թռչելու մէջ իրեն վեր ելլելը ու վար իջնալը շատ զարմանալի է, վերէն վար իջնալու ատեն, կարծես թէ բարձրէն քար մը նետուածի պէս, շիտակ մի եւ նոյն գծի վրայ վար կ'իջնայ, նոյնպէս ան շիտակութեամբ ալ վեր կ'ելլէ: Եսոր միսը շատ համով է, մանաւանդ հոկտեմբերին՝ որ իրեն պինտ եղոտ ու գէր ատենն է, անոր համար ալ, աս ամսոյս մէջ բազմութեամբ մէկ եղած երկրիս տաք կողմերը երթալու ատեն, ամէն կողմն ամէն կերպով զինքը բռնելու ու զարնելու ետեւէն կ'ըլան: Պատկեր 72: ✕

7. ԹՈՒԿԵՏԵՐՆԵՐ: Եսոնք պզտիկ, խաղացող բայց նաեւ կռուասէր ու կատաղի թռչուններ են. կարճ, շիտակ ու բարակ կտուց ունին, ծառերու վրայ աս դիս ան դին կը թռչին, ու ծառե-

րու ճիւղերէն գլխիւսյր կը կախին ու ճիւղերու տակի կողմն եղած իրենց կերակուրը կը փնտրուն ու կ'ուտեն: Ըմէնն ալ միջատներ ու անոնց հաւկիթները ու ուրիշ զանազան տեսակ բաներ կ'ուտեն, բայց պզտի ու հիւանդ թռչուններու վրայ կը յարձակին, իրենց կըտցովը անոնց գագաթը ծակելով, մէջէն ըղեղը կը հանեն կ'ուտեն: Իրենց բոյնը ծառերու ծակերու մէջ կը շինեն, ու ամէն անգամուն ըստ մեծի մասին չորս մինչուկ տաս ու երկու, երբեմն ալ տասն ու հինգ հաւկիթ կ'ածեն: Ըս թռչուններէս մինչուկ հիմայ երեսուն ու երկու Տեսակ գտնուած ու ճանչցուած է:

Սեփ թուխկատար: Գլուխն ու վիզը աւելներէն ի զատ բոլորովին սեւ, կոնրկի կողմն բաց կանաչ է, կուրծքին ու փորին կողմն ալ դեղին, բայց կուրծքին ու փորին վրայ վզէն մինչուկ պոչը լայն սեւ գիծ մը ունի: Ըմէն կողմն ծանօթ ու հասարակ է, անտառներու ու պարտէզներու մէջ ծառերու վրայ կը բնակի ու անոնց վրայ իր բոյնը կը շինէ, ու տարին երկու անգամ ձագ կը հանէ, առջի անգամուն՝ տաս ու երկու, իսկ երկրորդին՝ վեց մինչուկ ութը հաւկիթ կ'ածէ: Իրեն կերակուրը միջատներ ու անոնց հաւկիթները, ընգոյղ ու ուրիշ զանազան հնտեղէններ է: Ըստ կռուասէր ու կատաղի բնութիւն ունի աս թռչունս, իրեն չափ ու իրմէ պզտիկ թռչուններու վրայ կը յարձակի ու կը կռուի, ու կատղութեամբ կըտցովը անոնց գագաթը կը ծակէ ու ըղեղնին կը հանէ կ'ուտէ:

Կապուտակ թուխկատար: Գագաթը, թեւերն ու պոչը կապուտակ է, կոնրկի կողմն կանաչ, իսկ փորին կողմն դեղին է: Ըսի ալ առջի տեսակին պէս կատաղի է, ու միս ուտել խիստ կը սիրէ, երբեմն այնչափ կ'ուտէ որ մինչուկ կը ծաթի: Ընտառներու ու պարտէզներու ծառերու

խոռոչներուն մէջ իր բոյնը կը շինէ, ու երբեմն տարին երկու անգամ ձագ կը հանէ:

8. **ՎԻՐԵՆՏԵՊԵՆԵՐ:** Ատուցնին շիտակ, կարճ ու կոնաձեւ, ու վերի մասը նեղ, վարինը լայն է ու անոր մէջը մտած: Իրենց ձայնը կամ երգը ըստ մեծի մասին աղէկ չէ, անպիտան է: Ըմէնն ալ անտառներու ու պարտէզներու մէջ կը բնակին. գետնի վրայ կամ գետնի մօտ իրենց բոյները կը շինեն, ու հնաեղէններով ու միջատներով կ'ապրին: Ըսոնցմէ եօթանասուն ու ութը Տեսակներ կան:

Սկեզօծ Վրախտապան: Կոնրկի կողմն թուխ, ու վրան գեղին ու սեւ բծերով, իսկ գլուխը, վիզը, կուրծքն ու փորը աղւոր գեղին է: Խաաղիսայի ու Լւրոպայի ուրիշ կողմերս կը բնակի, ամառը անտառներու մէջ ու դաշտերու վրայ կ'ապրի, ու պզտի թփերու մէջ իր բոյնը կը շինէ, իսկ ձմեռը ճնճղուկներու հետ խառնըւելով գեղերու մէջ կ'ապրի: Պատկեր 73: ✕

Կորեկկերիկ: Ըսոր կոնրկի կողմն կարմրագոյն գորշ, իսկ կուրծքին ու փորին կողմն ձերմրկկեկ ու վրան մութ գունով երկայն բծերով է: Իր հայրենիքը հիւսիսային Լւրոպայի ու Եսիայի կողմերս է, ամառը չուխտ չուխտ կ'ապրի, շիտակ ու դաշտային տեղեր խիստ կը սիրէ, ու իր բոյնը խոտերու ու արտերու մէջ կը շինէ: Միսը շատ եղրտ ու շատ համով է:

Բուն Վրախտապան: Տասն ու հինգ մատի մօտ երկայնութիւն ունի. ամառը՝ գլուխը, վիզը, թեւերն ու պոչը սեւ է, փորը ձերմակ, կուրծքը նարնջի գոյն ու վզին վրայի կողմն սկեզօծ գեղին է: Հասարակ պոչին փետուրներէն ի զատ, չորս աղւոր փետուրներ ալ պոչին վրայէն ելած ու կոր վար ծռած են, ասոնցմէ երկուքը խիստ երկայն են, իսկ մէկալ երկուքը կարճ են ու երթալով

բարակնալով, ճոթերը սրածայր են: Չմեռը աս
չորս փետուրները կը թափին, նոյնպէս գլխուն
փետուրները դեղնի ու վզինները նարնջի գոյն կը
փոխւին: Ըս թռչունը Լփրիկէի մէջ կը բնակի:
Պատկեր 74: †

Ըրքունի Դրախտապան: Ըռջի տեսակէն պըզ-
տիկ է, պոչը չորս երկայն ու սեւ փետուրներ ու-
նի, որոնք բարակ են, ու մինակ ճոթերը լայն:
Փետուրներուն գոյնը կոնըկի կողմս ու գլխուն վրայ
սեւ, իսկ վիզը, կուրծքն ու փորը դեղնակեկ կար-
միր է, կտուցը ու ոտւններն ալ վարդագոյն են:
Ըսի ալ Լփրիկէի մէջ կը բնակի: Պատկեր 75: †

9. ՍԵՐՆԱԿՆԵՐ: Ըս Սեռիս հարիւր տասն ու
վեց Տեսակ թռչուններէն աւելի կը վերաբերին:
Կտուցնին կոնաձեւ, կարճ ու ամուր է: Ըմէնն ալ
հետեղէններով ու միջատներով կ'ապրին: Հա-
տերը զարմանալի ու արհեստական բոյներ կը շի-
նեն, ու խիստ սիրուն ու անոյշ կ'երգեն:

Կարմիրկատար կամ Լկանթէս կամ Լկքանա-
քաղ: Ըղւոր թռչունմըն է, փետուրներուն գոյնը
կոնըկի կողմս թուխ, փորին կողմս ճերմակ է, թե-
ւերուն ու պոչին փետուրներուն ճոթերն ալ նոյն-
պէս ճերմակ են. թեւերուն վրայ դեղին բծեր ալ
ունի, ու գլուխը աղւոր կարմիր է: Բայց ամէնուն
գոյներն ալ ճիշտ միօրինակ չեն, պզտի տարբե-
րութիւններ ալ մէջերնին կ'ունենան: Օտուերու
ու Լկքան ըսւած փշոտ թփերու վրայ կը բնակի
ու՞ շատ աղւոր կ'երգէ. իր բոյնը ծառերու վրայ
կը շինէ ու տարին շատ անգամ ձագ կը հանէ:
Հատերը զուարճութեան համար վանդակի մէջ կը
պահեն, դիւրաւ կ'ընտանենայ, ու ուրիշ շատ
կերպ աղւոր երգեր ու զուարճալի խաղեր ալ կը
սովորի:

Սարեկիկ կամ Սերինոս: Շնճղկի մը չափ
մեծ է, ու աղւոր գոյներով փետուրներ ունի: Ըն-

տառներու ու պարտէզներու մէջ կը բնակի, ծառերու վրայ զարմանալի ու արհեստական բոյներ կը շինէ։ Բայց բուն շինողը էգն է, արուն աս դիսան դին կը թռչի նիւթ կը փնտրուէ կը բերէ։ Երեն ձայնը անոյշ է, բայց երբ որ պղտի բռնըւելու ու պահելու ըլլայ, ու իրեն վարպետ սոխակ մը կամ աղէկ գեղձանիկ մը տրւի, խիստ շուտ կը սովորի ու շատ սքանչելի կ'երգէ։ Աս թռչունէս շատերը հոկտեմբերին բաղմութեամբ մէկտեղ երկրիս տաք կողմերը կ'երթան ու մարտին ետ կը դառնան, բայց շատերն ալ մի եւ նոյն տեղ կը կենան, ու ձմեռը ճնճղուկներու հետ կը խառնուին ու մէկտեղ կ'ապրին։ Ասկից յայտնի կ'երեւնայ որ սարեկիկներուն ձմեռը տաք կողմերը երթալը չէ թէ ցըրտուն կողմանէ, հապա իրենց կերակուրը դժուարաւ գտնելնուն համար է։

Ճնճղուկ։ Ամենէն ծանօթ ու հասարակ թռչունն է, փետուրներուն գոյնը թուխ է, բայց երբեմն բոլորովին ճերմակ ու կամ սեւ ալ կը գըտնուի, արուն վզին սեւ փետուրներովը էգէն կը տարբերի։ Տներու տանիքներուն տակ, պատերու ծակերուն ու ծառերու խողովներուն մէջ իր բոյնը կը շինէ, ու տարին երեք չորս անգամ ու ամէն անգամուն հինգ մինչուկ ութը ձագ կը հանէ. այնպէս թռչուն մը է ալ որ, թէ որ մէկը իրեն բոյնին մէջէն հակիթները առնու կ'ոտրելու ալ ըլլայ, ութը օր վերջը նորէն կ'ածէ, ու կամ իր բոյնը առանց այրելու միայն աւրէ աւրշորկէ, քսան ու չորս ժամ ետքը աւրուած բոյնին նիւթերովը նորէն շինած լմնցած է։ Ճնճղուկները խիստ շատակեր թռչուններ են, ասոնցմէ երկու հատը մէկ շաբթուան մէջ չորս հազար թիթուան մօտ կ'ուտեն։ Բայց ասի մէկ դի թողունք, իրենց շատակերութեամբը մեզի տըւած վնասներնին պըզտի բան չեն։ Լաշիւ եղած է որ հարիւր քաղա-

քով ու չորս հազար դեղով գաւառի մը մէջ, ամէն մէկ քաղքին հազար ու ամէն մէկ գեղին հինգ հարիւր ծնծղուկ բաժնուելու ըլլայ, բոլոր գաւառին մէջ տարեկան կերած ցորեններնուն փասար ու թը միլիոն Աւստրիայի արծաթի դահեկանի կը հասնի կոր:

Այնիւ սարեկիկ կամ Տարինոս: Առնրկի կողմն կանաչ, իսկ կուրծքին ու փորին կողմն դեղին է, գաղաթը, պոչին ճոթը ու թեւերը սեւ են, բայց թեւերուն վրայ դեղին ունի: Նարձր եղեւին ծառերու ճոթերը իր բոյնը կը շինէ, ու տարին երկու անգամ ձագ կը հանէ, ու իր ձագերը միջաաններով կը կերակրէ:

Վեղձանիկ կամ Անարեան Սերինոս: Այս թռչունիս հայրենիքը Անարեան կղզիներն են, ան կողմերս անտառներու ու պարտէզներու մէջ կը բնակի, տարին հինգ վեց անգամ, ու ամէն անգամուն չորս մինչուկ վեց ձագ կը հանէ, ու տարւան մէջ՝ ինը ամիս միայն կ'երգէ: Փետուրներուն գոյնը կռնրկի կողմն կանաչ, կուրծքին ու փորին կողմն դեղին է, թեւերուն ու պոչին վրայ կանաչ կամ ճերմակ ու կամ գոց մոխրագոյն է: Բայց հիմայ ամէն կողմն տարածւած է, տներու մէջ վանդակներով կը պահեն, ու ըստ մեծի մասին սարեկիկներու սեռին թռչուններէն՝ շատ աղւոր գոյներով դեղձանիկներ կ'երեն: Հասարակօրէն իր փետուրներուն գոյնը կամ բոլորովին դեղին ու կամ կանաչ է: Իրեն երգը շատ անոյշ ու շատ սիրուն է, գրեթէ բոլոր տարին միօրինակ կ'երգէ, ոմանք գիշերները լոյս եղած ատեն ալ կ'երգեն: Վեղձանիկները շատ զարմանալի թռչուններ են, մարդուս խիստ դիւրաւ կ'ընտանենան, ու շատ կերպ երգեր ալ կը սովորին երգել, ու այնպիսի բաներ կը սովորին ու կ'ընեն որ մարդուս խելքէն դուրս կ'երեւան, բայց մենք աչօք տեսանք

աս թռչուններուն գործքերը որոնք շատ զարմանալի են : Տէրը վանդակով թռչունները սեղանի մը վրայ դրաւ , յետոյ խաղի թղթի ձեւով կը տրուած թղթեր բերաւ , ամէնուն վրայ զատ զատ մէյմէկ գրեր , կամ թւեր գրած էին , անոնք ալ կարգաւ սեղանին վրայ շարելէն ետեւ , տեսնողներէն մէկուն ազաչեց որ մէկ բանի անուն մը զրուցէ . թռչունը վանդակէն դուրս ելաւ , բոլոր թղթերուն մէջէն ան անունը կապող գրերը գտնելով , կըտցովը բռնեց մէկ դի դրաւ , վերջը տէրը թղթերը քովէ քով բերելով , ցրցուց որ նոյն ըսած անունն էր : Գարձեալ իրեն ժամացոյց մը ցրցընել տրաւ , անի ալ շուտ մը թղթերուն մէջէն որոնց վրայ որ թւեր գրած էին , ճիշտ թէ ժամը ու թէ րոպէն գտաւ հանեց ցրցուց . նաեւ ուրիշ ասոնց նման ամէնն ալ շատ տեսակ բաներ ըրին : Եսոնք հաշիւներ ալ կ'ընեն ու առանց սխալի , ինչպէս գումար , բաղմապատկութիւն ու հանում , որոնց չտեսնող մը դժուարաւ կըրնայ հաստալ : Եւմէնն ալ շատ տեսակ հիւանդութիւններու ենթակայ են , բայց քսան տարիի չափ կ'ապրին : Եւ մը տարին կըրնայ տաս ու երկու , տասն ու ութը մինչուկ քսան ու չորս ձագ հանել : Եւ թռչուններս խմելու ու լըւացւելու համար պաղ ու մաքուր ջուր կ'ուղեն , նոյնպէս իրենց հասարակ կերակուրէն ի զատ , մրգեղէն , կանաչեղէն ու նաեւ շաքար խխտ կը սիրեն :

10. ԽՐԾԿՏԻՆԵՐ : Գլուխնին մեծ ու կտուցնին կարճ , հաստ ու ամուր է , փետուրներնին ալ զանազան տեսակ գոյներով : Եւմէնն ալ հետեղէններով կ'ապրին , բայց անոնց միշտ կեղեւները կը ստկեն կը հանեն ու պնպէս կ'ուտեն :

Խաչկտուց : Եսիկայ իր զարմանալի կըտցին ձեւէն աս անուամբ կոչւեցաւ . ինչու որ վերի կըտցին ճոթը ճանկի ձեւ ոմանցը աջ ու ոմանցը ձախ

կողմանէ դէպ ի վար ծռած ու երկընցած է, իսկ վարի կըտցին ճոթը ասոր հակառակը դէպ ի վեր ծռած ըլլալով ու երկուքը իրարու վրայ գալով խաչի մը ձեւ կը կաղմեն: Ութը մատ երկայնութիւն ունի, պոչը ու թեւերուն կէսը սեւ է, իսկ մէկալ փետուրները խիստ կարմիր են. բայց տան մէջ վանդակով պահելու ըլլայ, նոր բուսած փետուրները դեղին կ'ըլլան: Հիւսիսային Աւրոպայի, Ասիայի ու Ամերիկէի կողմերը կը բնակի, պիտգակ ուտել խիստ կը սիրէ ու կտուցն ալ կեղեւը բանալու ու հատերը դուրս հանելու շատ յարմար է: Պատկեր 76:

Աւրոպայի խածկտիկ: Ս եց մատի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը կոնըկի կողմս մոխրագոյն, կուրծքին ու փորին կողմս կարմիր է, իսկ գլուխը, պոչն ու թեւերը սեւ են: Անտառներու մէջ բնակիլ կը սիրէ, ծառերու վրայ ու ճամբու քովեր թփերու մէջ ալ իր բոյնը կը շինէ, ու շատ անոյշ կ'երգէ: Աս թռչունս պզտի ձագ բոնըւելու ու պահելու ըլլայ, մարդուս շատ դիւրաւ կ'ընտանենայ, եւ ուրիշ երգեր, ու խօսիլ ալ կը սովորի, անոր համար տներու մէջ զուարճութեան համար շատ կը պահեն:

11. **SCOTOPHELIUS VESPERTILINUS**: Աս Սեռիս տասը Տեսակէն աւելի կը վերաբերի. ասոնց կըտցին ձեւը շիտակ ու ճոթը քիչ մը բութ է, առջեւի երկու կողմի մատուրները միջինին հետ մինչուկ առջի յօդուածը միացած են: Ամէնն ալ ըստ մեծի մասին միջատներով կը կերակրին, ու իրենց բոյնը ծառերու, ու պատերու ծակերուն մէջ կը շինեն:

Հասարակ Տարմահաւ կամ Տարմ կամ Սարիկ: Տասը մատ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը սեւ ու վրան ձերմակ բծերով է, բայց շատ տեղերը կանաչի ու մանուշակագունի կը զարնեն:

Բաղմուծեամբ մէկտեղ դաշտերու վրայ կը բնակի, շատ անգամ արջառներու ու ոչխարներու կըռնակը կը կենայ, ու անոնց մորթին վրայ եղած պղտի որդերը, ճանճերն ու ուրիշ ասոնց նման կենդանիները կը բռնէ ու կ'ուտէ: Հոկտեմբերին տարմահաւերը մեծ խումբ խումբ կ'ըլլան, երկրիս տաք կողմերը կ'երթան, բայց ճամբան ուր որ այգիներ կը տեսնեն, ամէնը մէկտեղ բաղմուծեամբ հոն կ'իջնան ու մեծ վնասներ կու տան, իսկ մարտին մէջ տեղերը հասարակօրէն ետ կը դառնան: Ըս թռչունս մարդուս շատ գիւրաւ կ'ընտանենայ, անկից ամենեւին չհեռանար ու չփախչի, կերպ կերպ երգեր, նմանապէս խօսիլ կը սովորի, ու աղէկ կը հնչէ, շատ զուարճալի ու ծիծաղական քաներ ալ ընելովը՝ գրեթէ կապկի մը կը նմանի: Պատկեր 77: X

12. ԲԳՈՒՐՆԵՐ: Կտուցնին հաստ ու ամուր, քթերնուն ծակերը կարծր փետուրներով ծածկւած է, փետուրներնուն գոյնը ըստ մեծի մասին սեւ, թեւերնին երկայն, ու ոտքներնին հաստ ու մինակ քալելու յարմար են: Ըսոնք գոռ թռչուններ են, խիստ սուր հոտառութիւն ունին, ձայներնին ալ այնպէս սաստիկ է, որ շատ հեռուէն ալ կը լսի. ծառերու ու ժայռերու վրայ իրենց բոյնը կը շինեն ու իրենց ձագերուն մեծ հոգ կը տանին: Կերակուրնին հետեղէններ, պտուղներ միջատներ ու գիւր են:

Որի: Ըսի ամէնէն մեծ տեսակն է, երկու ոտք երկայնութիւն ունի, սեւ փետուրներով է, թեւերը տարածւելու ըլլայ՝ մէկ ճոթէն մէկալ թեւին ճոթը երեք ու կէս ոտք է: Ընտառային լիռներու վրայ կը բնակի, մինակ ձմեռը սաստիկ ցուրտ եղած ատեն դաշտերու վրայ կ'իջնայ, օդի մէջ խիստ բարձր կը թռչի, ու այնպէս սուր հոտառութիւն մ'ալ ունի որ ժամ մը հեռուէն գիւ-

բու հոտերը կ'առնու: Սարդիկներու հետ շատ
դիւրաւ կ'ընտանենայ ու աղէկ խօսիլ կը սովորի:
Հին Հռոմայեցւոց ատենը, երբ որ Յուլիոս Բու-
գոստոս կայսրը յաղթութեամբ ետ կը դառնար,
աս թռչունէս մէկը, որն որ տէրը շատ ատեն կըր-
թած էր, ըսաւ իրեն Հռոմայեցւոց լեզուով այս-
պէս, Ave Caesar Victor imperator, որ՝ Ողջոյն
Կեսար յաղթող ինքնակալ ըսել է. աս խօսքիս
կայսրը շատ հաճելով, սուղ գնով մը թռչունը
գնեց: Հատերուն աս բանս գրգիռ եղաւ, իրենք
ալ ետեւէ ինկան սոգորեցուցին նոյն խօսքերը ու
տարին ծախեցին. ասոնցմէ ետեւ մարդուն մէկն
ալ շատ աշխատեցաւ սովորեցընել նոյն խօսքերը,
բայց թռչունը դժուարաւ կը սովորէր, շատ անգամ
ալ ըսած խօսքերը չէր կրկներ, անոր համար
տէրը տրտմած ամէն անգամուն կ'ըսէր լատինե-
րէն այսպէս, Opera et impensa perit, այս ինքն՝
Սեղք ծախքիս ու աշխատութեանս: Բայց վերջա-
պէս սովորեցաւ թռչունը, անգամ մը կայսեր առ-
ջեւը ըսաւ. կայսրը լսելով աս խօսքս, Բոսպի-
սի ողջունողներ տունը շատ ունիմ ըսաւ, ան ա-
տենը որին տիրոջը տրտընջելով մէկալ ըսած խօսքն
ալ, որն որ շատ անգամ անկէ ըսած էր, ըսաւ,
Սեղք ծախքիս ու աշխատութեանս, ծիծաղեցաւ
կայսրը ու հրամայեց որ նոյն թռչունը առջններէն
աւելի սուղ գնով գընուի: Պատկեր 78:

Հասարակ Բզուաւ: Երկու ոտքի մօտ եր-
կայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը սեւ է:
Ընտառներու մէջ բազմութեամբ մէկտեղ կը
բնակի, ծառերու վրայ իր բոյնը կը շինէ, իրեն
կերակուրը ձկեր, թռչուններ, միջատներ, որ-
դեր, հետեղէններ, հաւկիթ, դի, պտուղներ ու
ուրիշ ասոնց նման բաներ է: Ընան ատենը բազ-
մութեամբ մէկ կ'ըլլայ երկրիս տաք կողմերը
կ'երթայ:

Ղայ: Աղանիի մը չափ մեծութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը կոնըկի կողմն սեւ է, բայց փորին կողմն աւելի բացկեկ, իսկ գլխուն ետեւի կողմն ալ գրեթէ գորշ է: Աս թռչունս աշտաւրակներու վրայ ու պատերու ծակերու մէջ իր բոյնը կը շինէ, ու չորս մինչուկ վեց հաւկիթ կ'ածէ: Սարգուս խիստ դիւրաւ կ'ընտանենայ, ու խօսիլ ալ կը սովորի, բայց գող է, ինչ փայլուն բան որ տեսնէ, կ'առնու իր բոյնը կը տանի: Շատ սուղ բաներ ասոր բոյնին մէջէն գտած են ու միշտ կը գտնեն ալ, անգամ մ'ալ մէկը շոտլանդացեաց հին ատենական ստակներ գտաւ, որոնք շատ սուղ արժէք ունէին:

Կաշաղակ: Ասի ամէն կողմն հասարակ է, կըտցին ճոթէն մինչուկ պոչին ճոթը քսան մատ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը փորին վրայ ճերմակ է, նոյնպէս թեւերուն վրայ ալ ճերմակ ունի, իսկ մէկալ փետուրները սեւ են: Վաղքներու ու գեղերու մօտ կը բնակի ու շատ անախորժ ձայն ունի, մարտին կը սկսի իր բոյնը խիստ բարձր ծառերու ճոթերը շինել, ու չորս մինչուկ ութը հաւկիթ կ'ածէ: Իրեն կերակուրը ձմեռը մկեր, թռչուններ, դիւր ու շատ կերպ արմատներ է, իսկ ամառը միջատներ ալ կ'ուտէ, ու պզտի բադեր, սագեր ու հաւեր կը յափշտակէ կը տանի, շատ անգամ ալ պզտի ձագ նապաստակներու վրայ կը յարձակի ու կըտցովը գլխուն քանի մը անգամ զարնելով կը սատկըցընէ, ու վերջը կտոր կտոր կ'ընէ կ'ուտէ: Աս թռչունս պզտի ձագ բռնելու ու պահելու ըլլայ, խիստ կ'ընտանենայ ու ամենեւին չփախչիր եւ խօսիլ ալ կը սովորի, տան մէջ եղողներուն ամէնուն անունը կը սովորի ու իրենց անուամբը կը կանչէ, իրենցմէ կերակուր կ'ուղէ, առնելէն ետքն ալ շնորհակալ կ'ըլլայ, որիչ շատ խօսքեր ալ կը սովորի կը զրուցէ: Վայց

աս ալ առջի տեսակին պէս գող է, ինչ փայլուն բան որ տեսնէ, կը գողնայ կը պահէ: Պատկեր 79:

Կաղնոյ Լգուա: Փետուրներուն գլխաւոր գոյնը կարմրագոյն գորշ է, թեւերուն մեծ փետուրները կապուտակ են ու վրան ճերմակ ու սեւ խոտորնակ գծերով: Սայիսին իր բոյնը կաղնիի ու եղեւին ծառերու վրայ կը շինէ ու չորս մինչուկ եօթը հաւկիթ կ'ածէ. կերակուրը կաղին ու ընդոյզ է, որ ձմերւան համար ալ թփերու մէջ կը պահէ, բայց ամէն անգամ պահած տեղը չգտնալով, շատ անգամ կաղնիի ու ընդոյզի ծառեր այնպիսի տեղեր կը բուսնին, որ մարդուն եւ ոչ մտքէն կ'անցնին: Վարձեալ միջատներ որդեր, գորտեր, մկեր, պըղտի օձեր ու թռչուններ ալ կը բռնէ կ'ուտէ: Ըսի շատ զուարճալի թռչուն մըն է, մարդուս հետ խիստ դիւրաւ կ'ընտանենայ, խօսիչ կը սովորի. իր ձայնը ուրիշ թռչուններու ձայնին կը նմանցընէ ու անոնց պէս կը կանչէ, նոյնպէս շան ու ուրիշ կենդանիներուն պէս ալ կը պոռայ. բայց չափէ դուրս կատաղի է, ուրիշ թռչուններու բոյները կ'աւրէ կ'աւրշտըկէ:

13. ՎԻԵԻՏԵԼԵԻՆԻ ԿԵՐ ՎԻԵԻՏԻ ԲՈՂՈՒՆՆԵՐ: Ըսոնք արեւելեան շնդկաստանի մէջ կը բնակին, ու իրենց աղւոր ու զարգարուն փետուրներովը ուրիշ ամէն թռչուններէն կը տարբերին: Կտուցնին հաստ ու շիտակ է, մինակ մէկ քանիին կըտցին ճոթը քիչ մը ծռած է, թեւերնին ու պոչերնին միջակ երկայն, ոտընին ալ հաստկեկ են: Ըմէնն ալ պտուղներով կը կերակրին, բայց իրենց ապրելու կերպը դեռ մեզի այնչափ աղէկ ծանօթ չէ:

Հասարակ Վրախտահաւ: Սէկ ոտք երկայնութիւն ունի, գլուխը ու աչքները պզտիկ են, փետուրներուն գոյնը կոնըկի ու փորին կողմս շէկ, գլխուն ու վզին վրայի կողմս նարնջի գոյն է, իսկ կտուցը ու վիզը զմրելատի գոյն է: Թեւերուն տա-

կէն երկայն ու բարակ փետուրներ բուսած են, որոնք պոչին վրայի ու տակի կողմանէ դուրս երկըննալով երկրորդ պոչ մը կը ձեւացընեն, իսկ բուն պոչին մէջ տեղէն ալ երկու բարակ ու խիստ երկայն փետուրներ բուսած են, աս փետուրները շատ աղւոր են, թռչունին շատ գեղեցկութիւն ու փառաւորութիւն կու տան: Ըսի Հնդկաստանի մէջ բարձր ծառերու ճոթերուն վրայ կ'ապրի, հոն տեղացի բնակիչները ասոր ոտները կը կտրեն, փորն ալ պարպելէն ետեւ, մարմինը աղէկ մը կը չորցընեն, ու զարդի համար գլուխնին կը կրեն: Պատկեր 80: ✕

Շատ Բնապատումներ աս թռչունս աղէկ չճանչնալով առանց ոտքի չորցըցած տեսնելուն համար, կարծեցին որ ոտք չունի, ու միշտ օդին մէջ կը թռչի:

Ըրբունի Ղրախտահաւ: Ըինգ մատ երկայնութիւն ունի, կտուցը ու գլխուն վրայ դեղին է, աչքներուն քովերը սեւ բծեր կան, վիզը, պոչը, թեւերը ու կոնքի կողմն կարմիր, կուրծքին ու փորին կողմն ճերմակեկ է, իսկ կուրծքին վրայ կանաչ շերտ մը ունի: Պոչէն երկու երկայն ու բարակ ու ճոթերը ոլրած կլորած փետուրներ բուսած են, թեւերուն տակէն ալ գորշ ու ճոթերը կանաչ գոյներով փետուրներ բուսած ու վար կախւած են: Ըս թռչունս Հնդկները ասոր համար Ըրբունի Ղրախտահաւ կը կոչեն, իբր թէ մէկալները իրեն կը հնազանդին ու կը յարգեն, եւ բազմութեամբ կերակուր ուտելու ու կամ ջուր խմելու համար տեղ մը իջնեն նէ, ասիկայ նախ չսկսած ամենեւին մէկը չսկսիր. ասոնց նման ուրիշ շատ բաներ ալ կը պատմեն: Պատկեր 81: ✕

Ըրբունի Ղրախտահաւ: Ինը մատ երկայնութիւն ունի, կտուցը դեղին է, ու կըտցին վրայի ու տակի կողմն ալ բարակ, փափուկ ու շէկ փետուրներ ունի, գլուխը թաւ կերպասի նման փե-

տուրներով ծածկուած է: Այլ զին վրայի կողմն
պզտի փունջ մը փետուր, իսկ անկից անմիջապէս
վար գեղին գոյնով ուրիշ մեծ փունջ մ'ալ ունի,
որն որ կոնըկին վրայ պառկած է, բայց ուղած ա-
տենը վեր կը տնկէ: Կոնըկի ու պոչի փետուրնե-
րը կարմիր են, իսկ թեւերուն վրայ տեղ տեղ կար-
միր, գեղին ու սեւ է. պոչէն երկու բարակ փե-
տուրներ ելած, ու թելի պէս ծռած ու դարձած
են: Պատկեր 82:

Պերճ՝ Վրաստան: Ինը մինչուկ տասը մատ
երկայնութիւն ունի, կտուցը սեւ է, ու վրայի կողմն
պզտի փունջ մը խիստ բարակ սեւ փետուր ունի:
Վշուխն ու կոնակը ոսկեգոյն կանաչ, վիզը մանու-
շակագոյն, ու ձկի թեւերու նման շարած փայ-
լուն փետուրներով է. կուրծքը երկու փունջ կա-
նաչ փետուր ունի: Թեւերուն տակէն ու մէջ
տեղէն ալ երկու մեծ փունջ աղւոր փետուրներ
բուսած են, թռչունը ուղած ատենը վեր կը տըն-
կէ, երկու ճոթերը գէպ ի վար ծռած, ու շատ սի-
րուն կ'երեւայ: Պատկեր 83:

Յ Ե Ղ Գ

ԾԻԾՈՒԼՆ ՏԵՍԵԿ ԹՈՂՈՒՆՆԵՐ

Լսոնց կտուցը պզտիկ, արմատին կողմն լայն
ու ճոթը սուր է, ոտերնին կարճ, ու մատերնին
սրածայր մագիլներով, թեւերնին ալ խիստ եր-
կայն են: Լմէնն ալ խիստ շուտ կը թռչին, աշ-
նան երկրիս տաք կողմերը կ'երթան ու դարնան ետ
կը դառնան: Իրենց կերակուրը միջատներ ու որ-
դեր է:

1. ՆՈՒԾՈՒՆԵՐ: Լս Սեռս յիսուն ճեսակի
մօտ թռչուններ ունի, որոնք երկրիս ամէն կողմե-
րը տարածուած են, իրենց բոյները տներու պատե-
րուն վրայ, ու գետի, ծովու ու լճերու եզրները ծա-

կերու մէջ յարդով ու խոտով կը շինեն, կառով ու տղմով ալ կը ծեփեն:

Նոսանի օրծառ: Փետուրներուն գոյնը կըռնելի կողմն սեւ է, բայց կապուտակի կը զարնէ, կուրծքը ու փորը ճերմակեկ, գագաթը ու վիզը ժանկագոյն է: Բոսի տներուն մէջը իր բոյնը կը շինէ, ու տարին ըստ մեծի մասին երկու անգամ ձագ կը հանէ:

Բնտանի օրծառ: Բոսոր ալ կռնելի կողմն սեւ ու կապուտակի կը զարնէ, իսկ փորին կողմն ճերմակ է: Գարնան ատենները մեր կողմերս կը դառնայ կու գայ, բայց առջի տեսակէն քիչ մը ուշ, իրեն բոյնն ալ տներու ու ուրիշ շէնքերու դրսի դին, պատերու վրայ կը շինէ: Բոս ծիծառը, նոյնպէս առջի տեսակն ալ խիստ մաքրասէր են, ուրիշ թռչուններու պէս բոյներնին չեն աղտոտեր, հապա երբ որ հարկաւորութիւն կ'ունենան՝ կը դառնան ու բոյնէն դուրս կ'ընեն:

2. ԿՐՓՍԵՂՆԵՐ: Ստընին շատ կարճ ու մինչուկ մատերը փետուրներով ծածկւած է, թեւերնին խիստ երկայն, պոչերնին մէջ տեղէն երկու բաժնւած է:

Հասարակ կիսեղ: Կէս ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, վիզը ճերմակ է, իսկ մէկալ կողմերը բոլորովին սեւ: Բոսի բազմութեամբ մէկտեղ կը թռչի, օդի մէջ խիստ բարձր վեր կ'ելէ, երկրիս վրայ շատ քիչ կ'իջնայ. իր բոյնը աշտարակներու ու բերդերու վրայ խոտերով, տերեւներով, փետուրներով ու ուրիշ ասոնց նման փափուկ նիւթերով կը շինէ:

3. ԼՐԳՈՔԵՂՆԵՐ ԿՈՒ ԲՇԵՆԿՐՆԵՐ: Բոսնց բերանը չափէ դուրս մեծ է, ու վերի կզակին քովերէն կարգ մը կարծր մաղեր բուսած են: Բոսն ալ զատ զատ կ'ապրին, իրիկունը մթննալու ատեն, կամ լուսնկայ եղած գիշերները մինակ դուրս կ'ել-

լեն կը թռչին, ու գիշերւան թիթեռներով կը կերակրին. իրենց հաւկիթները գետնի վրայ կ'ածեն:

Լարոպայի Լգոթեղէս: Տասը մատի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրները աղւոր գոյն ըզգոյն բծերով ու գծերով է: Լսի անտառներու մէջ կ'ապրի, ցորեկները գետնի վրայ կը կենայ կը քնանայ, բայց շատ անգամ այնպէս խորունկ կը քնանայ որ, մինչուկ գաւաշանով քովը կ'երթան կը զարնեն կը մեռցընեն. գիշերները կը թռչի իր կերակուրը փնտրողու համար, որն որ անտարբեր ամէն տեսակ միջատներ է, բայց առանց փետուրի պղտի ձագ թռչուններ ու մկեր ալ ամբողջ կը կըլլէ կ'ուտէ: Լգը տարին առանց բոյն շինելու գետնի վրայ երկու հաւկիթ կ'ածէ, ու փոփոխակի աբուին հետ տասն ու չորս օր վրան նստելով ձագ կը հանէ:

Յ Ե Ղ Դ

ՓԵՏՏՓՈՐԻ ՏՆՍԵԿ ԹՈՒՂՈՒՆՆԵՐ

Լմենն ալ ըստ մեծի մասին երկայն կտուց ունին, ոտւրնին ալ հաստը ու ճանկելով քալելու յարմար են:

1. ՍԵՆ: Փետուրներուն գոյնը, կոնըկի կողմն մոխրագոյն, իսկ փորին կողմն գեղընկեկ կարմիր է, աչքներուն վրայ ալ սեւ շերտեր ձրգւած են: Լսի ամէն կողմն ծանօթ պղտի թռչուն մըն է, ծառերու վրայ միօրինակ աս դիս ան դին կը քալէ, միջատներով կ'ապրի, ու ծառերու ծակերու մէջ իր բոյնը կը շինէ: Լգը հասարակօրէն ութը հաւկիթ կ'ածէ:

2. ԿՈՒ: Սէկ ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, կտուցը քիչ մը ծուռ է, ոտւրնները կարճ, թեւերը երկայն, պոչն ալ խիստ երկայն է: Փե-

տուրները մոխրագոյն ու վրան ճերմակ բծերով են: Ըսի երկրիս ամէն դին, անտառներու մէջ կը բնակի ու միջատներով կ'ապրի. հասարակօրէն ապրիլին մեր կողմերս կը դառնայ կու դայ, բայց շուտով ետ կը դառնայ: Իրեն երգը միօրինակ լիկու, լիկու ըլլալով իր անունն ալ ասկից ասնըւած է, գլխաւորաբար առւօտ ու իրիկուն բարձր ծառերու վրայ կը կենայ, ու պոչը վեր կը տնկէ, կը տարածէ ու անդադար կ'երգէ, շատ անգամ ետեւէ ետեւ հարիւր անգամ կ'երգէ: Երբ հաւկիթները ուրիշ թռչուններու բոյներուն մէջ ածելուն, իր ձագերը ուրիշները կը հանեն:

3. ՏՐՈՒՂԱՍՆԵՐ ԿԵՄ ՄԵՂԲԵԾՈՒԹՅՆԵՐ: Ըսոնք ամէն թռչուններէն պզտիկ, բայց խիստ գեղեցիկները են. կտուցնին բարակ, շիտակ կամ քիչ մը ծռած է, լեզունին խիստ երկայն, ու ճոթերը երկու բաժնըւած են, փետուրներնուն գոյնը շատ սքանչելի է, արեգական մէջ թռչնալու ատեննին, վզերնուն ու ուրիշ տեղերնուն փետուրները, որոնք ձկի թեփերու նման կարգաւ շարւած են, աղնիւ քարերուն պէս շատ սիրուն կը փառիլին: Ըմէնն ալ Վմերիկէի տաք դիերը կը բնակին ու հոն անտառներու մէջ խիստ կ'աճին, շարունակ ծաղիկներու քովեր թռչնալով, անոնց մեղրի նման հիւթերովը կ'ապրին: Իրենց բոյները ծառերու բարակ ճիւղերու վրայ, կամ տերեւէ մը կախւած կը շինեն: Երբ հասարակօրէն յունիսին ու յուլիսին խիստ պզտի երկու ճերմակ հաւկիթ կ'աճեն, ու արուններուն հետ փոփոխակի երեք շարթու մօտ վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանեն, ու լեզունին ծաղիկներու մեղրի նման հիւթերովը թրջելով իրենց ձագերը կը կերակրեն: Երբ որ ուրիշ օտար թռչուն մը իրենց բոյներնուն քով մօտենալու ըլլայ նէ, կատաղութեամբ վրան կը յարձակին ու կը հալածեն. նոյնպէս թէ որ մէկը ասոնց բոյն դրած

ծառերուն վրայ ելէ, ձագերը առնելու համար, երկուքն ալ վրան կը յարձակին ու իրենց պզտի թեւերովը անոր աչքներուն, այնպիսի շուտութեամբ թռչելով կու գան, այնչափ կը զարնեն որ մինչուկ զինքը կը ստիպեն վար իջնալու: Աս թռչուններս հասարակօրէն օդի հրացանի մէջ աւազ լեցընելով կը զարնեն, որպէս զի մարմիննին չըմնասի. այնպէս յանդուգն ալ են որ ծաղիկներու քովերը բազմութեամբ թռչտած ատեննին մէկը քովերնին մօտենայ նէ, չեն փախչիր, ու ասոր համար փափուկ մարմին ու փետուրներ ունեցողներուն վրայ քիչ մը աւազ կամ ջուր նետելու ըլլայ նէ, գետինը կ'իյնան ու կը բռնուին: Հրեկաստանի կնկըտիք աս թռչուններուս փորոտիքը հանելէն ետեւ, մարմինը կը չորցընեն, ու զարդի տեղ ափանջներէն կը կախնեն: Ասոնցմէ եօթանասուն Տեսակէն աւելի կան, որոնց երեւելիներէն մէկ քանի հատը՝ ծառի մը վրայ 84 երորդ պատկերին մէջ կը տեսնուի:

4. ՈՐՄԵՂԱՆԵՑ: Ասոր փետուրներուն գոյնը կոնըկի դին բաց մոխրագոյն, փորը մութ գունով է. թեւերը կէս մը սեւ կէս մը կարմիր, իսկ պոչն ալ բոլորովին սեւ է: Ասի խիստ անհանդարտ բայց սիրուն թռչուն մըն է. միշտ զոյգ զոյգ կ'ապրի, ճանճերով ու մրջիններով կը կերակրի, պատերու ու ժայռերու ծակերուն մէջ բոյնը կը շինէ ու հինգ մինչուկ վեց հաւկիթ կ'ածէ: Բայց պատերու ու ժայռերու վրայ իրեն ճանկելով քալելը խիստ քիչ կը տեսնուի:

5. ՆՈՒՐԵՂԱՆԵՑ: Հինգ մատի չափ երկայնութիւն ունի, կոնըկի փետուրները մութ գորշ ու ճերմակ բծերով, իսկ կուրծքին ու փորինները ճերմակ են: Ասի շարունակ ծառերու վրայ, վեր վար, աս դիս ան դին կը քալէ, անոնց կեղեւներու ու վրայի եղած մամուռներու մէջէն որդեր կը

ու ծովու եզրները կը բնակի ու պզտի ձկերով կ'ապրի, բայց ասոնք ձեռք ձգելու համար, ջրերու քով ծառի մը ճղի կամ քարի մը վրայ կեցած՝ աչ-ւրները շարունակ ջրին վրայ տընկելով կը սպասէ։ Թէ որ պզտի ձուկ մը տեսնէ, յանկարծ ջրին մէջ կը նետուի ու ձկան ետեւէն իյնալով կը տցովը կը բռնէ, ամբողջ կը կըլլէ, ու նորէն առաջւան տեղը կը դառնայ կը սպասէ, շատ անգամ ժամէն աւելի կը դարանի կը կենայ։ Բայց ձուկ չգտնելու ըլլայ, գորտեր, ջրի մկեր, ու ուրիշ բաներ կ'ուտէ։ Եւ զը հինգ մինչուկ տասն ու մէկ հաւկիթ կ'ածէ, ու տասն ու չորս օր վրան նստած ատենը արուն զինքը կը կերակրէ։ Պատկեր 86։

Ասոր վրայ Ս. Բարսեղ (Վեցօր. Ը. 169—170) պատկէս կը դրէ. Աղկիոյն . . . առ ծովեզերք բնակէ, եւ անդրէն առ ծովեզերքն զնէ բոյն յաւազոյն վերայ, եւ արկանէ զձուս, եւ ի մէջ ձմերայնոյն նստի ի ձուս թխել, յոր-ժամ բռնութիւնք հողմոյն եւ դառնաշունչ սառնամանիքն ամբոխեալ զծովն, ալեկոծս առնիցեն զեզերսն։ Եւ յայնպիսի մրրկեալ ժամանակի կակղանան բռնութիւնք հողմոցն եւ ցածնուն ալիքն ամբոխեալք, եւ դա-զարէ ծովն ի խռովութենէ, մինչեւ տկար թռչունն աղ-կիոյն թխէ զձուս զեւթն օր, եւ ի կատարել եւթն աւուրն հանէ զձագս ի մեռեալ ձուոցն ի կենդանութիւն. եւ յորժամ հանիցէ զձագսն, զեւթն օր ջանայ սնուցանել եւ զարգացուցանել։ . . . Զայս ամենայն տեսչութիւնսն՝ որ ի վերայ տկար թռչնոյն լինի, ամե-նայն նաւորդք իմանան, եւ զաւուրսն զայնոսիկ յանուն աղկիոյն թռչնոյ անուանեն, եւ պատկէս կոչեն. Աղ-կիոյնի աւուրք։

Աս պատմութիւնս հիմական ատենս ընդունելի չէ, առասպել մը կը կարծուի։

8. ՊԵՊԱԿԱՆԻ ԿԵՐ ԴՈՒՐԵՔԱՆԻ։ Ըսոնք մեծ, կարծր ճանկի ձեւ վար ծռած ու երկու դիւրը կը որ կտուց, հասարակեկ ու մնոտ ալ լեղու ունին, աս երկու բանն է, որով կըրնան խիստ դիւրութեամբ իրենց ձայնը մարդիկներու ձայնին նմանցընել, բաւեր հնչել ու երկայն խօսքեր զրուցել, ինչպէս

Հոգովմ կարգինար մը ասոնցմէ մէկուն սովորեցուցած էր, որ առանց սխալի ու յայտնի՝ ամբողջ Հայր մեր կը զրուցեր: Ամէնն ալ երկրիս տաք դիերը, այս ինքն Մսիա, Մփրիկէ, Մմերիկէ ու Նոր Հողանդիա կը բնակին, ըստ մեծի մասին բազմութեամբ ծառերու վրայ ամէն տեսակ պտուղներով կ'ապրին, ու ծառերու ծակերուն մէջ իրենց բոյնը կը շինեն: Պապկաներէն երկու հարիւր հետակէն աւելի կան, որոնք գեղեցիկ դեղին, կարմիր, կանաչ ու կապուտակ գունով փետուրներով զարդարւած են:

Գորշ պապկայ: Այն ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, փետուրները աղւոր մոխրագոյն են, երեսը ճերմակ ու առանց փետուրի, պոչն ալ կարմիր է: Ասի կոնգէ ու Գուինէա կ'ապրի, ու բոլոր պապկաներուն մէջէն խիստ աղէկ խօսողն է, սովորելու ալ աւելի բաղձանք մը կը ցուցնէ, ինչ բառ որ կը զրուցուի, հազար անգամի մօտ նոյնը կը կրկնէ ու միօրինակ կը պոռայ: Պզտի տղաքներէն շատ սիրով կը սովորի, ինչու որ անոնց ձայնը բարակ ըլլալով խիստ դիւրաւ իր ձայնը կը նմանցընէ: Ինչ կերպով ու ինչ եղանակաւ իրեն զրուցուելու ըլլայ խօսքերը, այնպէս ըստ ամենայնի կը հնչէ. ինչպէս անգամ մը մարդուն մէկը որն որ հազ եղած էր, սովորեցուցած ատենը միօրինակ կը հազար, ասի խօսքերը աղէկ սովորիլ ու հնչելէն ի զստ, հազալն ալ սովորեցաւ, ուստի ամէն անգամուն խօսքերը զրուցելու ատեն միօրինակ հազալով ալ իր տիրոջը ձեւը կ'ընէր: Աս պապկան պզտի ձագ բռնուելու ըլլայ, դեռ երեք տարեկան չէ նէ, իր տիրոջը խիստ դիւրաւ կ'ընտանենայ, աւելի աղէկ ալ կը խօսի. մէկը ամբողջ Հաւատամք անսխալ կը հնչէր, նա եւ հարցմունքներ ընել ու պատասխան տալ կը սովորի, բան մը հարցընելու ըլլայ նէ, պատասխան կուտայ, բայց շատ անգամ ինքը իրեն կը հարցընէ ու

պատասխան կու տայ : Լսի վաթսուն տարիի չափ կըրնայ ապրիլ , իրեն երգը Յակոյ , Յակոյ է , ասկից է որ իր անունը Յակոյ ալ կը կոչեն : Պատկեր 87 :

Սողկուկ : Սէկ ոտքի չափ երկայնութիւն ունի , կտուցը ու ոտերները սեւ , փետուրներն ալ բոլորովին ճերմակ են . գլուխը ծծըմբի գունով երկայն փետուրներէ կատար մը ունի , ուղած ատենը ասի վեր կը տընկէ ու վար կ'իջեցընէ : Լսի Սողկուկեան կղզիներուն մէջ կ'ապրի , միօրինակ Ղազատու կը պոռայ . իր տիրոջը հետ խիստ դիւրաւ կը վարժի ու մեծ սէր կը ցուցընէ . բայց խօսիլ դժուարաւ կը սովորի : Պատկեր 88 :

Լրայ գեղեցիկ : Լսի ամէն պապկաներուն մէջէն խիստ գեղեցիկն է : Իրասիղիսյի մէջ կը բնակի , զոյգ զոյգ ըստ մեծի մասին ծառերու վրայ պտուղներով կ'ապրի . իր բոյնը ծառերուն ծակերուն մէջ կը շինէ , ու տարին երկու անգամ ձագ կը հանէ , ամէն անգամուն ալ երկու հաւկիթ կ'ածէ : Պղտի ձագ բռնըւելու ըլլայ , խիստ դիւրաւ կ'ընպանենայ , բայց աղէկ խօսիլ չկրնար սովորիլ : Պատկեր 89 :

9. ՍԴՆԿՍՄԻՏԵՆԻ : Լսոնց կտուցը չափէ դուրս մեծ , մէջը պարապ , երկու դիւերն ալ սղոցաձեւ ալուստ ալուստ է : Լսն ալ մինակ Լմերիկէի մէջ կը գտնուին , ու պղտի խմբեր եղած պտուղներով ու միջատներով կ'ապրին , ու ծառերու ծակերուն մէջ իրենց բոյնը կը շինեն : Իրենց կտուցը դրսանց սարսափելի բան մը կ'երեւայ , բայց մէջի դին պարապ ըլլալով , այնպէս բարակ ու տկար է որ , անով ամենեւին բան մը չեն կրնար կոտորիլ կամ ծամել , անոր համար ինչ որ կ'ուզեն ուտել նէ , վեր կը նետեն , ու կտուցնին բանալով կը բռնեն ու ամբողջ կը կըլեն :

Պղպեղասէր Սղոցկտուց : Լսի կըտցին ճութեն մինչուկ պոչին ծայրը՝ երկու ոտքի մօտ եր-

կայնութիւն ունի, կտուցը դեղին է, վիզը շի-
կակարմիր, ու պոչին սկիզբը կարմիր, իսկ մէկալ
փետուրները սեւ են: Հարաւային Մերիկէի մէջ
կը բնակի, մարդիկներու դիւրաւ կ'ընտանենայ,
ու տան հաւերու հետ մէկտեղ կ'ապրի: Ըս թըռ-
չունս պղպեղ խիստ սիրելուն ու ուտելուն հա-
մար, աս անուամբ կը կոչուի: Պատկեր 90:

10. ԱՆՔԱՐԵՆՈՐ ԲՈՒՅՈՒՆՆԵՐ: Ըսոնց կտուցն
ալ արտաքոյ կարգի մեծ, մէջի դին պարապ, եր-
կու դիերն ալ ակռայ ակռայ է, բայց վրան ար-
մատին կողմս՝ կըտցին նիւթէն ուրիշ կտոր մ'ալ
կայ, որն որ զանազան տեսակ ձեւերով կ'ըլլայ:
Մէնն ալ մեծ թռչուններ են. Մերիկէի ու արե-
ւելեան շնդկաստանի մէջ կը բնակին, պտուղնե-
րով, երկակենցաղներով, թռչուններով, մկե-
րով, ու դիերով կ'ապրին:

Սաղաւարտաւոր թռչուն: Արեք ոտք երկայ-
նութիւն ունի, կտուցը խիստ մեծ ու ոսկեգոյն
դեղին, իսկ կըտցին վրայի մասը կարմիր ու սաղա-
ւարտի գլխու ձեւին նման է: Փետուրներուն
գոյնը սեւ է, բայց վիզը կիտրոնի, գագաթը դար-
սինի գոյն, պոչն ալ ճերմակ է: Ըսիկայ արեւե-
լեան շնդկաստանի կղզիներուն մէջ կ'ապրի, բարձր
ծառերու ճոթերը կը կենայ, ու խիստ վախկոտ է:
Պատկեր 91:

11. ՓՐԵՏՓՈՐՆԵՐ ԿԵՄ ԾՆՈՒԿՈՏԻԿՆԵՐ: Ըսոնք
մեծ, շիտակ ու հաստ կտուց, երկայն ու կլոր ալ լե-
զու ունին, ոտընին՝ ինչպէս նաեւ պապկաններունը,
չորս չորս մատեր կան, երկուքը դէպ ի առջեւ, եր-
կուքն ալ դէպ ի ետեւ պառկած են: Մէնն ալ ըստ
մեծի մասին մինակ կ'ապրին, ու խիստ վախկոտ են.
իրենց բոյնը ծառերու ծակերուն մէջ կը դնեն, շա-
տերը աս ծակերս իրենք կը փորեն, արուն ու էգը
փոփոխակի հաւկիթներուն վրան կը նստին: Օւ-
ռերու բուններուն վրայ ճանկելով կը քալեն, ու ի-

րենց կըտցովը զարնելով ծակեր կը փորեն կը բանան ու երկայն լեզունին անոնց մէջը խոթելով, միջատներու հաւկիթներ կը փնտրուն կ'ուտեն:

Ահա փայտփոր: Ա՛հկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը սեւ է, միայն գլխուն վրայի կողմս կարմիր: Ա՛սի հիւսիսային Լւերոպայի կողմերս ու Սիբերիա բարձր լեռնային անտառներու մէջ կը բնակի, ծառերու բներուն վրայ կըտցովը փորելով մեծ ծակեր կը բանայ, ասոնց մէջը էգը երկու մինչուկ չորս ճերմակ հաւկիթ կ'ածէ, ու երեք չորս շաբաթ վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ: Բայց ասալ պէտք է գիտնալ որ աս թռչունս ամէն ծառերու վրայ ծակեր չբանար, հապա որոնք որ փտած են նէ՛ կըտցովը զարնելով կ'իմանայ, կամ մէջի եղած միջատներու, եւ անոնց հաւկիթներուն հօտը առնելով, զանոնք կը փորէ կը բանայ:

Կանաչ փայտփոր: Ա՛հկ ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, գաղաթն ու գլխու ետեւի դին կարմիր, իսկ ուրիշ կողմերը կանաչ է: Ա՛սի Լւերոպա կը բնակի, ամառը անտառներու, իսկ ձմեռը պարտէզներու մէջ կ'ապրի:

Պիսակ փայտփոր: Ինը մատ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը սեւ, ու ճերմակ բլծերով, պոչին սկիզբն ալ կարմիր է: Ա՛սիկայ իրեն ապրելու կերպովը սեւ փայտփորին շատ նման է, բայց ամէն տեսակ միջատներ ուտելէն ի դատ, կաղին, ընգոյզ ու ուրիշ պտուղներ ալ կ'ուտէ: Պատկեր 92: ✕

Յ Ա Մ Ա Ք Ի Թ Ռ 2 Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

ՍՈՐՈՔ ըստ մեծի մասին երկրիս վրայ կ'ապրին :
Կտուցնին կարճ, հաստը ու քիչ մը ծուռ է, ոտ-
ւընին հաստը ու ամուր, մատւընին ալ մեծ մա-
ղիւներով են : Հատ ճեսակներու ձագերը հաւ-
կըթէն դուրս ելլելուն պէս, բոյններնին կը ձգեն
ու մօրերնուն առաջնորդութեամբը իրենք իրենց
կերակուրը կը փնտրեն : Բոնք երեք Յեղ կը
բաժնուին . վաղող թռչուններ, Հաւեր, Բաւ-
նիներ :

Յ Ե Ղ Ա

Պ.Ն.ՅՈՂ. Թ.Ռ.2ՈՒՆՆԵՐ

Բոնց վիզը միջակ երկայն է, ոտւընին խիստ
երկայն ու հաստը . իսկ ասոր հակառակը թեւեր-
նին ալ կարճ ըլլալով չեն կրնար թռչիլ, բայց
չափէ դուրս շուտ կը վազեն :

1. Յ Ե Ղ Ա : Վ եց մինչուկ ութը ոտք բար-
ձրութիւն ունի, ու ուրիշ ամէն թռչուններու մե-
ջէն պինտ մեծն է : Գլուխը, վիզն ու կուրծքը ա-
ռանց փետուրի է, թեւերը ու պոչը ճերմակ, իսկ
միւս փետուրները սեւ են : Բս անճոռնի թռչու-
նիս հայրենիքը-Բարսիայի ու Բիրիկէի անապատ-
ներն է, հոն խումբ խումբ եղած որդերով կ'ա-
պրի : Սարմինը մէկ կենդինարի մօտ ծանր կը քա-
շէ, ասանկ ծանր մարմնով չկրնար թռչիլ, բայց
այնպէս շուտ կը վազէ՝ որ մէկը ձիով ետեւէն
դժուարաւ կը հասնի : Իրեն հակիթը տղու մը
գլխու մեծութեամբ է, ու երկու հոգի մէկ հա-
տով կը կըշտանան : Բրուն հասարակօրէն երկու
մինչուկ երեք էգ ունի, որոնք միասեղ մէկ բոյ-

նին մէջ երեսուն մինչուկ քառասուն, ու էջ մ'ալ բոյնին քովերը հաւկիթ կ'ածեն, ու փոփոխակի վեց շաբաթ վրան նստելով ձագ կը հանեն. իսկ բոյնին քովի հաւկիթները, նոր ելած ձագերը կերակրելու համար կը պահեն: Ըս թռչունս Լփրիկեցիք կ'ընտանեցընեն, ու քեռ կրելու, ու վրան հեծնալու համար կը գործածեն: Պատկեր 93:

2. ՎԵՆԿՈՒՌ ԿԵՐ ԷՆԴԻԿ ԺԱՅԻՆԵՐ: Ըսի ջայլամէն ետքը պինտ մեծ թռչունն է, չորս մինչուկ հինգ ոտք բարձրութիւն ունի, առջինին պէս ալ խիստ շուտ կը վազէ: Վլուխը լերկ ու վրան կունտ կունտ է. գագաթին վրայ՝ սաղաւարտի գլխուն նման ոսկր մը ունի: Սարմինը մազի նման, երկայն, սեւ կամ մուգ գունով փետուրներով ծածկըւած է: Ըս թռչունս արեւելեան շնդկաստանի մէջ կը բնակի, ու պտուղներով, միջատներով կ'ապրի. ան տեղացի բնակիչները զինքը շներով կ'որսան ու կ'ընտանեցընեն: Ուրիշ տեսակ Վանկուռ մ'ալ Նոր Էռզանգիսյի մէջ կայ, բայց ասոր նման է, միայն գագաթին վրայի ոսկրը չունի: Պատկեր 94:

Յ Ե Ղ Բ

ԷՆԴԻԿ

Ըսոնք ըստ մեծի մասին մեծ ու ծանր շարժող թռչուններ են, հաստ ու ամուր կտուց, կարճ ալ թեւեր ունին: Եգերը իրենց հաւկիթները հասարակ շինւած բոյներուն մէջ կ'ածեն, ուրիշ թռչուններու բոյներուն պէս վարպետական չեն: Ձագերը հաւկրթէն դուրս ելելէն ետեւ՝ մօրերնուն առաջնորդութեամբ իրենք իրենց կերակուրը կը փնտրեն կը հոգան: Ըսոնց միսն ու հաւկիթը մարդուս շատ առողջարար կերակուր է:

1. ԷՆԴԻԿ ԷՆԴԻԿ: Վլուխին ու վզերնին լերկ ու վրան կունտ կունտ կաշիով ծածկըւած, քթեր-

նուն վրայէն ալ մտիկ մը վար կախած է: Բոնցմէ երկու Տեսակ միայն կան, որոնք բազմութեամբ միատեղ Վերիկէի մէջ կ'ապրին, ու շատ ձագ կը հանեն:

Աս թռչունիս Հնդկի հաւ ըսիլը, իր բուն տեղը Հինգկաստան ըլլալէն տոնրած չէ, ինչպէս սխալմամբ կը կերծըլի, հապա մինակ սովորութիւնն է որ աս անունը իրեն տրուաւ, ինչու որ աս թռչունիս բուն տեղը Ամերիկէ է, ու հոն գտնուելէն ետքը ճանչցուած, ու շորս գին տարածւած է: Հազար հինգ հարիւր երեսունին նախ Գերմանիա բերեցաւ. իսկ հազար հինգ հարիւր եօթանասունին ալ Գաղիայի թէ երորդ Կարողոս թագաւորը իր հարսնիքին տունը՝ պինտ առջի բերածը կերաւ:

Հասարակ Հնդկի հաւ: Բոն իրեն համով մսին համար, ամէն դի տարածւած, ու ամէնուն ծանօթ է: Փետուրները հասարակօրէն մութ գորշ ու ճերմակ բծերով է. բայց բոլորովին ճերմակ, ու ուրիշ գուններով ալ կը գտնուի: Բուն կարմիր գունով զգեստ մը, կամ ուրիշ բան մը տեսնելու ըլլայ խիստ կը կատղի, ու իրեն կատղութեան նշանն ալ աս է. քթին վրայի մտիկը կ'ուռի կը տնկըլի, կարմիր ու կապուտակ գունով կ'ըլլայ, պոչը վեր կը տնկէ, կը տարածէ, թեւերն ալ վար կախած գետինը կը քսէ:

2. ԿԻՆՐԵՆ ԱՆԻ: Փետուրներուն գոյնը մութ գորշ ու խիտ քովէ քով մարգրտի նման ճերմակ բծերով է: Բոն բազմութեամբ Վերիկէի մէջ կ'ապրի ու վայրենի է. բայց իրեն խիստ համով մսին համար, հիմայ երկրիս ուրիշ դիերն ալ տարած ու ընտանեցուցած են: Իրեն ձայնը շատ անասործ է:

3. ՍԻՐԵՄԵՐԳ: Բոն ամէն թռչուններու մէջէն խիստ գեղեցիկն է, գլուխը պզտիկ ու կապուտակ է, աչքներուն քովերը ճերմակ գծեր կան, գլխուն վրայ երեք մատ երկայնութեամբ փունջ

մը ոսկեգոյն կանաչ փետուր ունի, կուրծքը կապուտակ, վիզն ալ երկայն, բարակ ու կապուտակ է: Առնրկի փետուրները ոսկեգոյն կանաչ են, իսկ փորինները սեւ, թեւերը ժանկագոյն ու վրան կարմիր, շէկ ու կանաչ բծերով ու սեւ գծերով են: Պոչը՝ որ իր գլխաւոր զարդն է, չորս ոտք երկայնութիւն ունի, ու թռչունը ուղած ատեն վեր կը տնկէ կը տարածէ, վրան աչք աչք է, ու կերպ կերպ գուներով զարդարւած, շատ սքանչելի ու շատ սիրուն է, մանաւանդ արեւի մէջ տարածելու ըլլայ, այնպէս գեղեցիկ կը փայլի որ մարդուն աչքը կ'առնու: Ըսոր հայրենիքը շնդկաստան է, բազմութեամբ անտառներու մէջ կ'ապրի, ու ինչպէս մեր դիերը ճնճղուկները, այնպէս ալ ասի ան կողմերս շատ ու հասարակ է: Ագը արուին պէս գեղեցիկ չէ, պոչն ալ հասարակ է. ութը մինչուկ տասն ու երկու հաւկիթ կ'ածէ, ու երեսուն օրէն ձագ կը հանէ: Իր նոր ձագերուն թռչիլ աս կերպով կը սովորեցընէ, մէկիկ մէկիկ կոնակը առած ծառի մը վրայ կը թռչի կը տանի, ետքը անկից ինքը վար կը թռչի, ձագերն ալ ետեւէն որչափ որ կրնան նէ թռչելով վար կ'իջնան, այսպէս շատ անգամ ընելով կը վարժեցընէ իր ձագերը: Ըրուն օգոստոսին իր գեղեցիկ պոչը կը կորսնցընէ, ու կարծես թէ ամօթէն կ'ուզէ ինք զինքը ծածկել, ու ուրիշներու չուզեր երեւալ, բայց գարնան նորէն իր առջի գեղեցկութիւնը կը ստանայ: Սիրամարդները կրնան քսան ու հինգ մինչուկ երեսուն տարիի չափ ապրիլ: Պատկեր 95:

4. ՎՆԱՐՏՏՈՒՆ: Ըսի հասարակ հաւի մը չափ մեծութիւն ունի, բայց իր քնարի ձեւ պոչովը՝ ուրիշ ամէն թռչուններէն կը տարբերի: Աոր շողանդիայի մէջ կ'ապրի, ու ինչպէս 96 երրորդ Պատկերին մէջ կը տեսնես շատ գեղեցիկ թռչուն է:

5. ՓԵՏԱԲԵՆՆԵՐ: Լսոնցմէ շատերը գլուխնին կատար ունին, ամէնուն պոչն ալ երկայն ու երթալով բարակցած է: Լս Սեռիս մէջ շատ Տեսակներ կան, որոնք Լսիայի մէջ կ'ապրին:

Հասարակ փասիան: Փետուրներուն գոյնը կոնըկի դին գոց կարմիր է, ու վրան ճերմակ բծերով, իսկ փորին կողմն կարմիր, ու մթագոյն բծերով է. գլուխն ու վիզն ալ կապուտակի ու կանաչի կը զարնեն: Լսի զոյգ զոյգ կ'ապրի, ցորեկները մինակուկ տեղեր կը պահւըտի կը նստի, ու խիստ վախկոտ է. մարդիկներու ամենեւին չընտանենար, պղտիկ ալ բռնըւելու ըլլայ, թէպէտ եւ քիչ մը կ'ընտանենայ, բայց միշտ վախկոտ է: Իր կերակուրը ցորեն, գարի եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ, նաեւ միջատներ, որդեր ու պտուղներ են: Լսը չոր խոտերով ու տերեւներով հասարակ բոյն մը կը շինէ, տաս ու երկու մինչուկ քսան հաւկիթ կ'ածէ, ու քսան ու չորս, քսան ու հինգ օր վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ: Լսոր միսը ուրիշ ամէն թռչուններու մսէն յարգի է:

Ոսկի փասիան: Լսջի տեսակէն պղտիկ, բայց ապրելու կերպովը անոր շատ նման է: Արտցին ճոթէն մինչուկ պոչը տասն ու չորս մատ է, իսկ պոչը երկու ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունի: Փետուրներուն գոյնը շատ գեղեցիկ ու շատ սիրուն է. գլխուն վրայ՝ փունջ մը ոսկեգոյն դեղին փետուր ունի, կտուցը դեղին, վիզը նարնջի գոյն է, կոնըկի փետուրները կանաչ, թեւերը ժանկագոյն ու վրան զատ զատ աղւոր կապուտակ բծերով են, իսկ կուրծքինները կարմիր են, պոչն ալ գոց գունով ու վրան գորշ բծերով է: Լսոր հայրենիքը Անէացոց երկիրն է, ասի ալ չափէ դուրս մարդիկներէ կը վախնայ, ու տասն ու ինը տարիի չափ կըրնայ ապրիլ: Լսը արուէն պղտիկ է, անոր պէս ալ գեղեցիկ չէ, խիտ թփերու մէջ գե-

տինը կը փորէ ծակ մը կը բանայ, անոր մէջը տաս ու երկու մինչուկ տասն ու հինգ հաւկիթ կ'ածէ, ու իր ձագերը աղէկ կը հոգայ: Իրեն միսն ալ հասարակ փասիանին պէս շատ համով ու շատ յարդի է: Պատկեր 97: ✕

Սպիտակ փասիան: Ըս ալ իր գեղեցիկ փետուրներովը առջինէն վար չմնար: Ըրուն հասարակ փասիանէն խոշոր է, ու գլուխը՝ փունջ մը կապուտակ փետուր ունի, փետուրներուն գոյնն ալ՝ կոնակը, թեւերը ու պոչը ճերմակ է, ու վրան բարակ սեւ գծերով, իսկ կուրծքը ու փորը սեւ: Եղը պզտիկ է, արուին պէս ալ գեղեցիկ չէ, փետուրներն ալ ժանկագոյն են, ու թը մինչուկ տասն ու չորս հաւկիթ կ'ածէ, որոնք գրեթէ հաւի հաւ կըթի կը նմանին, ու քսան ու վեց օր վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ: Ըս փասիանն ալ Սիւնէացուց երկիրը կ'ապրի, բայց հիմայ երեք Տեսակէն ալ Եւրոպա շատ կան:

6. ԲՆՏԵՆԻ ՀՆԻ ԿԵՄ ՍՆԻ: Ըսի արեւելեան շնդկաստանէն առաջ եկած է, բայց հիմայ տեղ մը չկայ որ չգտնուի, իր մսովն ու հաւկըթովը խիստ օգտակար ըլլալուն, ամէն դի զինքը կը պահեն կը հոգան: Ըրուն Ըքաղաղ կամ Ըքլոր կ'ըսուի, ու գլխաւորաբար հաւէն իրեն պոչին երկայն, վեր տնկըւած ու վար ծռած փետուրներովը, ու ոտւրները ունեցած բտերով կամ կարթերովը կը տարբերի: Իրենց մարմնոյն որպիսութեանը ու ապրելու կերպուն վրայ, երկայն խօսելու հարկ չկայ, ինչու որ արդէն ամէնուն ծանօթ ու յայտնի բան են:

7. ԿԵՐԵՆՆԵՐ: Ըսոնց կտուցը կարճ ու ծուռ, պոչերնին ալ պզտի ու վար ծռած է: Բաղմու թեամբ դաշտերու վրայ կը բնակին, հետեղէններով ու միջատներով կ'ապրին, ու շատ համով միս ունին:

Սոխրագոյն կամ Հասարակ կաքաւ: Սէկ ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, փետուրները բաց մոխրագոյն են, բայց թեւերուն վրայ ճերմակ բծերով, բարակ սեւ գծեր ալ ունի: Լսի Լւարոպայի ու Լսիայի մէջ դաշտերու ու արտերու վրայ կ'ապրի, ու իրեն համով մսին համար որսորդները շատ կը զարնեն: Լգը ապրիլին տասը մինչուկ տասն ու հինգ հաւկիթ կ'ածէ, ու իրեն ձագերը հաւկրթէն կ'ելեն չեն ելեր, շատ անգամ ալ դեռ հաւկրթի կեղեւի պղտիկտորներ վրանին, կ'սկսին սա դիս ան դին վազել: Պատկեր 98:

Լորամարգի կամ Լոր: Կէս ոտքի չափ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը, կոնըկի դին գոց դեղին ու վրան ճերմակ բծերով, իսկ փորը աղտոտ ճերմակ է, գլխուն վրայ ճերմակ գիծ մը, նոյնպէս մէյմէկ հատ ալ աչքներուն վրայ ունի, արուին վիզը սեւ, իսկ էգինը ճերմակ է: Լս թռչունս մայիսին սկիզբը իր թնակած տեղերը կը թողու, բազմութեամբ մեր կողմերս կը դառնայ կու գայ, ու արտերու մէջ խիստ կը սիրէ բնակիլ, բայց աշնան դարձեալ երկրիս հարաւային դիրքը ետ կը դառնայ, իր ճամբորդութիւնը միշտ դիշերները կ'ընէ: Լգը յուլիսին վերջերը ութը մինչուկ տասն ու չորս հաւկիթ կ'ածէ, ու իր ձագերը ինքը մինակ կը հոգայ կը կերակրէ: Լորամարգին միտը, մանաւանդ աշնան շատ եղոտ ու շատ համով է, անոր համար ալ ամէն դի զինքը շատ կը զարնեն: Պատկեր 99:

8. ԼՆՏՈՒԲ ՀԵՐԻՐ ԿԵՄ ՍՈՐԵԿՆԵՐ: Լսոնք առջի Սեռին տակը գացողներէն մեծ են, երկայն պոչ ունին, ոտքնին ալ մինչուկ մատերը փետուրներով ծածկըւած է: Լմէն ալ անտառային լեռներու, ու կամ մինակ լեռերու վրայ կը բնակին, պտուղներով, ծաղիկներով ու տերեւներով կ'ապրին: Լրուները միշտ մութ, իսկ էգերը բաց

գունով փետուրներով են: Ոմանց փետուրներուն գոյնն ալ գարնան, աշնան, ամառ ու ձմեռ միշտ կը փոխուի: Եսոնց միսը շատ համով ու շատ յարգի է:

Չեան հաւ կամ թաւոտ: Եսի ձմեռը ճերմակ ու վրան աչք աչք սեւ բծերով, իսկ ամառը ժանկագոյն, ճերմակ ու մոխրագոյն գծերով է: Երեն բնակութեան տեղը Եղպեան լեռներու վրայ է, հոն խոտերով, ծառերու կոկոններով ու վայրենի պտուղներով կ'ապրի:

Փատմորեկ: Երուն մէկ ու կէս օտքէն աւելի երկայն, ու աղւոր սեւ գունով է, թեւերուն վրայ մէյմէկ ճերմակ բիծ ունի, իսկ էգը պզտիկ ու ժանկագոյն է, բայց երկուքին պոչն ալ երկու բաժնւած, ու ճոթերը դէպ ի դուրս դարձած են: Եսոնք Եւրոպայի ու Եսիայի հիւսիսային դիերը լեռնային անտառներու մէջ կը բնակին, տերեւներով, ծառերու կոկոններով ու միջատներով կ'ապրին: Եգը գետինը կը փորէ ծակ մը կը բանայ, ու անոր մէջ եօթը մինչուկ տասը հաւկիթ կ'ածէ, ու երեք շաբաթէն ձագ կը հանէ: Պատկեր 100:

Ենծ փատմորեկ: Եսի ամէնէն մեծ տեսակն է: Երուն երեք օտքի մօտ երկայն ու սեւ գունով է, մինակ թեւերուն վրայ ճերմակ ունի, պոչը խիստ սիրուն է, վեր կը տնկէ կը տարածէ. վիզը մօրուքի պէս փունջ մը փետուր ունի: Եգը արուէն շատ պզտիկ է, փետուրները ժանկագոյն ու սեւ բծերով են: Ես ալ Եսիայի ու Եւրոպայի հիւսիսային դիերը լեռնային անտառներու մէջ կը բնակի, հնտեղէններով, տերեւներով, որգերով, միջատներով ու ամէն տեսակ վայրենի պտուղներով կ'ապրի, ցորեկները գետնի վրայ կը կենայ, իսկ գիշերները ծառերու վրայ կը նստի: Եգը եօթը մինչուկ տասը հաւկիթ կ'ածէ, ու չորս շաբաթ մինակ վրան կը նստի, իսկ ձագերը հաւկիթէն ել-

լինումն պէս, մօրերնուն հետ մէկտեղ աս դիտ ան
դին կը վաղվըռտեն իրենց կերակուր գտնելու հա-
մար: Ասոր միսը շատ համով է:

Յ Ե Ղ Գ

Ե Ղ Ե Ի Ն Ի Ն Ե Ր

Ասոնց կտուցը քիչ մը ծուռ է, ոտւրները
կարճ, թեւերը ու պոչը խիստ երկայն, անոր հա-
մար ալ քիչ կըրնան վաղել, բայց աղէկ կը թըռ-
չին: Աղանինները մինակ Սեռ մը կը կնցուցանեն,
բայց ասոր տակը հարիւր Տեսակէն աւելի կան:
Արկրիա ամէն դին ասոնցմէ կը գտնուին, զոյգ
զոյգ կ'ապրին, ու հնտեղէններով կը կերակրին,
ծառերու ու գետնի վրայ, ու ժայռերու ծակերուն
մէջ իրենց բոյնը կը շինեն, ու տարին՝ ամէնէն
քիչ ինը անգամ ձագ կը հանեն, բայց ամէն ան-
գամուն նոր բոյն կը շինեն, ու հասարակօրէն միշտ
երկ երկու հաւկիթ կ'ածեն, արուն ու էգը փոփո-
խակի վրան կը նստին: Աղերը ըստ մեծի մասին
ցորեկւան դէմ, քիչ մը ցաւով մեծ ու բթածայր
հաւկիթ մը կ'ածեն, ասկից արուն կ'ելլէ, իսկ
երեք օր հանգչելէն ետեւ, դարձեալ նոյն ատեն
ուրիշ պզտի ու սրածայր հաւկիթ մ'ալ կ'ածեն,
ասկից ալ էգը կ'ելլէ: Չագերը հաւկիթէն միշտ
կոյր դուրս կ'ելլեն: Աղանիններուն միսը խիստ
համով է:

Ս պրասուն շաւիալ: Սէկ ոտքէն քիչ մը
աւելի երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը
մութ գորշ է, բայց կուրծքը ու վիզը կանաչի կը
զարնեն, ոտւրներն ալ կարմիր են: Ասի Արո-
պայի ու Ափրիկէի մէջ ժայռերու վրայ կը բնակի,
ու անոնց ծակերուն մէջ իր բոյնը կը շինէ, իսկ իր
կերակուրը, որն որ հասարակօրէն կ'ուտէ, ամէն
տեսակ հնտեղէններն են:

Ինտանի կամ Սարգընդէլ Բշաւնի: Եւսի երկրիս ամէն դին խիստ տարածւած ու բազմացած, ու ամէնուն ծանօթ է: Եւջի Տեսակէն առաջ եկած է, իրեն տակը շատ Սասնաւոր տեսակներ ալ ունի, որոնցմէ շատերը խիստ սիրուն փետուրներով են:

Տատրակ: Եւսի խիստ պզտի ու ծանօթ տեսակն է: Փետուրներուն գոյնը, կոնքկի դին մութ գորշ, փորին կողմս ճերմակ, կուրծքը կարմրեկեկ է, վզին երկու կողմերս սեւ ու վրան ճերմակ գրծերով բծեր ունի, թեւերն ու պոչն ալ սեւ են մինակ պոչին ճոթը ճերմակ է: Եւսոր արուն Վարուժան ալ կ'ըսէ: Լարոպայի, Եւսիայի ու Եմբիկէի անտառներու մէջ կ'ապրի, ծառերու վրայ իր բոյնը կը շինէ:

Կ Ը Ր Գ Գ

Զ Ր Ի Թ Ռ 2 Ո Ի Ն Ն Ե Ր

Աս թռչունները ջրերու վրայ կամ անոնց քովերը կ'ապրին, ու ասոնց շատերը ձմեռը երկրիս տաք դիերը կ'երթան: Եւսոնք ալ երկու Յեղ կը բաժնըին, Ռախնային թռչուններ, Լողացող թռչուններ:

Յ Ե Ղ Ա

ՏԵԻՆԵՅԻՆ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ

Եւսոնք լճերու, գետերու ու ծովու եզրները ճախնային տեղեր կ'ապրին, երկայն վիզ, խիստ երկայն ալ ոտերններ ունին: Իրենց կերակուրը գորտեր, ձկեր, օձեր, միջատներ ու որդեր է, բայց ոմանք խոտ ալ կ'ուտեն: Եւմէնն ալ գրեթէ ամառ

ու ձմեռ մի եւ նոյն տեղ չեն կենար, միշտ կը փոխւին:

1. ԽՈՐԴԵՐ ԿԵՐ ԿՈՌԵԿԿՆԵՐ: Կտուցնին միջակ երկայն է. գլուխնին լերկ, վզերնին ու ոտւնին խիստ երկայն, փետուրնին ալ մոխրագոյն: Ըսոնք մեծկակ թռչուններ են, դաշտերու վրայ ու ծախնային տեղեր կ'ապրին, տընկերով ու նաեւ միջատներով, ձկերով կը կերակրին:

Հասարակ խորդ կամ ԿՈՒՆԷԿ: Չորս ոտքի մօտ երկայնութիւն, ու աղւոր մոխրագոյն փետուրներ ունի: Ըսի ԼԵՐՈՎԱՅԻ, Ըսիայի ու Ըփրիկէի մէջ ըստ մեծի մասին ծախնային տեղեր կ'ապրի. նոյեմբերին բազմութեամբ խումբ խումբ երկրիս հարաւային դիրքը կ'երթայ, ու մարտին ետ կը դառնայ: Իրեն կերակուրը ջրի խոտերու անոնց արմատները, միջատներ, որդեր ու երկակենցաղներ է, բայց նաեւ ցորենի արածերու վրայ կ'իջնայ ու մեծ վնասներ կու տայ: Հասարակ խորդերը քնանալու ու կամ բազմութեամբ կերակրոյ համար տեղ մը իջնալու ըլլան նէ, միշտ փոփոխակի իրենցմէ մէկը պահապան կը կեցընեն, որ վտանգ մը տեսնելուն պէս, ամուր ձայնիւ կը պոռայ ու կ'իմացընէ իր ընկերներուն: Բայց աս պահապանը մանաւանդ գիշերները մէկալներուն քնացած ատենը, որպէս զի ինքն ալ չըլլայ որ քնանայ, ոտքին մէկովը քար մը բռնած ու վեր վերցուցած կը կենայ, ուստի քարը թող տալուն, ու ոտքը վար իջեցընելուն պէս կ'իմանայ կ'արթըննայ: Երբեք եղեգներու մէջ, հին շէնքերու տանիքներու վրայ երկու հաւկիթ կ'ածեն, արուններուն հետ փոփոխակի վրան կը նստին: Չագերը մարդուս խիստ դիւրաւ կ'ընտանենան, կաքաւել, ուրիշ շատ տեսակ խաղեր ալ կը սովորին, ու մէկէ մը կանչուելուն պէս, կերպ կերպ շարժմունքներ ընելով կը հնազանդին կու գան: Պատկեր 101:

Աս թռչունին ոտքով քար բռնած արթուն կենայուն Բնապատումներէն ոմանք չեն հաւատար. բայց նորերը իրրէն տոյգ կը հաստատեն, որոնց կարծիքին Ս. Բարսղի գրածն ալ (Վեցօր, Ը. 167) ըստ մասին համաձայն կու գայ:

Նույնիպէս խորհ: Երեք ոտքէն աւելի բարձրութիւն ունի, կտուցը սեւ, գեղին ու կանաչ է, փետուրները աղւոր մոխրագոյն են, բայց գլուխը, վիզը ու պոչին ճոթը սեւ. կուրծքն ալ բարակ փափուկ ու սեւ փետուրներով է, իսկ գլխուն վրայ երկու փունջ երկայն գէպ ի ետեւ ծռած սիրուն ճերմակ փետուր ունի: Ըսի Լ. փրիկէի ու Լ. սիայի մէջ կ'ապրի: Պատկեր 102:

Ըրգոսի խորհ: Երեք ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը, փորին կողմս ու պոչը սեւ, թեւերը ճերմակ, կոնըկի դին ալ մութ դեղին է, գլխուն վրայ բարակ մազի նման փունջ մը տարածւած շէկ ու վրան բիծ բիծ խիստ սիրուն փետուր ունի: Ըսի Լ. փրիկէի հարաւային դիւերը մեծ գետերու մէջ ձկնորով, դաշտերու վրայ ալ խոտերով, հետեղէններով, ու որդերով կ'ապրի. օդի մէջ բարձր ու սիրուն կը թռչի, երկրի վրայ ալ թեւերը բացած խիստ շուտ կը վազէ: Սարդիկներու դիւրաւ կ'ընտանենայ, մանաւանդ իր տիրոջը, որն որ զինքը կանչելուն պէս, կերպ կերպ շարժումներ ընելով կը մօտենայ ու կ'ողէ իրմէ սիրւիլ: Պատկեր 103:

2. ՏԵՌՆԵՂՆԵՐ: Ըսոնք ծանօթ թռչուններ են, երկայն ու շիտակ կտուց, խիստ երկայն ալ վիզ ու ոտքներ ունին. ճախնային տեղեր կը բնակին, երկակենցաղներով ու ձկնորով կ'ապրին:

Տառեղը մեր նախնեաց գրքերուն մէջ արագիլ ու ճայ ալ կ'ըսուի. նոյնպէս արագիլն ալ տառեղ ու ճայ ալ կ'անուանի. բայց մենք սովորողներուն դիւրութեանը համար՝ ամէն մէկը իր բուն կամ առջի նշանակութեամբը դործածեցինք. այս ինքն հռոմայեցոց Ardea ըսածին՝ Երագիլ գրինք, ինչու որ մեր Աստուածաշնչին

մէջ (Ղեւտ . ԺԱ . 18 : Օրին . ԺԴ . 15 : Եղմ . ՃԳ . 17)
միշտ այսպէս գրւած է . իսկ Ciconia ին՝ Տառեղ . Cor-
vus monedula ըսւածին ալ՝ որ յունարէն Κολλοιδός կ'ա-
նուանի , ճայ ըսինք :

Աս թռչունիս կամ ճային վրայ հներու գրքերուն մէջ
շատ տեսակ տառապելներ կան . բայց մասնաւորապէս
ճայերուն վրայ Ս . Բարսեղի մէջ (Վէցօր . Ը . 168) այս-
պէս կը կարգանք : Ճառք ճայից ձերացելոց հինօրէից
հոգաբարձութիւնն՝ որ անգէն ի նոցունց նոցին լինի ,
բաւական է լինել որդւոցն ի պատուել զհարս եւ սի-
րել զծնողս իւրեանց : Իբրու տեսանեն , ասէ ,
ճայք թուլացեալ զթեւս հօրն իւրեանց ի ձերութե-
նէն , աստի եւ անտի մտանեն եւ բառնան զնա ի վերայ
թեւոց իւրեանց , եւ առնուն խաղան եւ մեղմով ըստ
նմա զնան , եւ ջամբեն կերակուր ինչ զոր եւ գտանեն ,
եւ որպէս արհրժէ երթալ նա , այնպէս ըստ նմին եր-
թան հանգարտիկ , շուրջ պատեալ զնովա . յաջմէ եւ
յահեկէ : Եւ մարդք բարեգործք՝ որ առնեն բա-
րիս ընկերաց , այսպէս անուանեալ կոչին . Ճայից պէս
պատուագիրք : — Ս . Բարսեղ ասոնք պատմելէն ետքը
կ'ըսէ թէ , աս ըսածներնուս վրայ շատերը կը վկայեն՝
որ այսպէս է . բայց հիմական Բնագնիներուն կարծի-
քը աս բանիս վրայ այնչափ հաստատուն չէ :

Ճերմակ Տառեղ : Լորեք ու կէս ոտք եր-
կայնութիւն ունի , փետուրները ճերմակ՝ մինակ
թեւերը սեւ են : Ըսի Լւրոպայի , Լսիայի , ու Ը-
փրիկէի մէջ ձկերով , գորտերով , մկերով ու նա
եւ միջատներով կ'ապրի , բայց միշտ ամառ ձմեռ
մի եւ նոյն տեղ չկենար : Սնորդիկներու մօտ բնա-
կիլ խիստ կը սիրէ , անոր համար շատ անգամ իր
բոյնը տներու տանիքներու , ու աշտարակներու
վրայ կը շինէ , երկու մինչուկ չորս հաւկիթ կ'ա-
ծէ , արուն ու էգը փոփոխակի վրան կը նստին : Լր
ձագերը խիստ կը սիրէ , մեծ հոգով կը նայի կը
կերակրէ , անոնց կեանքը պահելու համար , թը-
շնամիներուն դէմ կատաղութեամբ կը կռուի , իր
կեանքը վտանգի մէջ կը դնէ : Ըս Տառեղը տեղ
մը կենալու ըլլայ նէ , ոտքին մէկը միշտ վեր կը
վերցընէ :

3. ԼՐԵՂ-ԻՐ: Լսոնք ալ ամէն դի խիստ ծանօթ, կէս մը գիշերային ու տխուր թռչուններ են, խիստ ու կամ միջակ երկայն կտուց, երկայն ալ վիզ ու ոտւրներ ունին: Լմէնն ալ գետերու ու լճերու քովեր կ'ապրին, ու ձկերու գլխաւոր թշնամի են:

Վորշ արագիլ: Երեք ոտքի մօտ երկայնութիւն, գլխուն վրայ ալ փունջ մը սեւ փետուր ունի: Լսի Լւրոպայի մէջ կ'ապրի, գետերու ու լճերու քովեր անտառներու ծառերուն վրայ կը կենայ ու անոնց վրայ իր բոյնը կը շինէ: Բայց ամէն դի ձկնորսներէն շատ կը հալածւի, ինչու որ իրենց ձկնորսութեան խիստ վնասակար է:

Նաղկալից Երագիլ: Երկուք ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի փետուրները գեղընկեկ ու վրան սեւ բծերով են: Լսի Խաղաղիս ու Լւրոպայի ուրիշ դիերը կը բնակի, ցորեկները մի եւ նոյն տեղ մինակուկ հանդարտ կը կենայ, ու մթըննալ կ'ըսկսի նէ դուրս կ'ելլէ, խիստ բարձր թռչելով շարունակ Քոպ, Քոպ կը պոռայ: Վիշատող թռչուններու, նա եւ մարդիկներու դէմ խիստ քաջութեամբ ու կատաղութեամբ կը կռուի, կը պաշտպանէ զինքը, ու կըտցովը կ'ուզէ իր թշնամին վիրաւորել: Իրեն կերակուրը ձկեր, գորտեր, մկեր ու ուրիշ ջրի կենդանիներ է:

Հաւապատիր: Երկու ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը, կռնրկի դին ու գլխուն վրայ սեւ, իսկ փորին կողմս գեղընկեկ է, գլխուն ետեւի դին ալ երեք երկայն, բարակ ու ճերմակ փետուր ունի: Լսի Լւրոպայի ու Լմերիկէի մէջ կ'ապրի, ջրերու քով ու ճախնային տեղեր ծառերու վրայ իր բոյնը կը շինէ, երեք մինչուկ չորս հաւկիւն կ'ածէ: Իր կերակուրը, որն որ ձկեր, գորտեր, միջատներ ու որդեր է, գլխաւորաբար գիշերները կը փնտրուէ:

Նօտիանի Արագիւ : Ասի երեք ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի . Ասիայի ու Աւրոպայի մէջ կ'ապրի, իր բոյնը հասարակօրէն եղէգներու մէջ, ծառերու վրայ խիստ քիչ կը շինէ, երեք մինչուկ չորս հաւկիթ կ'ածէ : Իր կերակուրը գորշ արագիւն հետ գրեթէ նոյն է կրնանք ըսել : Պատկեր 104 :

4. ՎԵՋԱԵՐԻՆԻ ԿԵՐ ՅԵՐՈՅԵՐ : Կտուցնին երկայն ու դէպ ի վար ծռած, ոտւնին ալ միջակ երկայն են : Ասոնք գեղեցիկ թռչուններ են, երկրիս տաք դիերը ճախնային տեղեր որդերով, եւ ուրիշ ասոնց նման կենդանիներով կ'ապրին :

Սեհենական Քաջահաւ : Լըկու ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի գլուխը ու ոտւնները սեւ, կոնըկի փետուրները գոց կապուտակ, իսկ միւս փետուրները ճերմակ են : Ասի Ափրիկէի մէջ կը բնակի, ամէն տարի Նեղոս գետը երկիրները ջրով ծածկած ատենը Նգիպտոս կու գայ, որդերով ու միջատներով կ'ապրի : Պատկեր 105 :

Անոր համար աս թռչունս Սեհենական Քաջահաւ ըսեցաւ, ինչու որ հին Եգիպտացիները, իրենց տաճարներուն մէջ կը դնէին, ու Աստուծոյ պէս կը պաշտէին . թէ որ մէկը ասի սատկըցընելու ըլլար՝ մահապարտ էր : Ասոր պատճառն աս է, ինչպէս Երոզոտոս եւ ուրիշ պատմագիրներ ալ կը պատմեն, իբր թէ աս թռչունը՝ օձեր, ու ուրիշ վնասակար մողէզներ սատկըցընելով ուտելով, երկիրս կը մաքրէ : Բայց աս բանս բոլորովին սուտ է, հիմական քաջ Բնապատումները աս թռչունին որպիսութիւնը աղէկ քննելով ցրցուցած են որ օձեր ու մողէզներ չկրնար սատկըցընել ու ուտել :

5. ԿԵՐՄԻՐԹԻՆԻՆԻ : Ասոնց կտուցը լայն ու դէպ ի վար ծռած է, վզերնին ու ոտւնին չափէ դուրս երկայն, մատերնին ալ մաշկով իրարու հետ միացած են : Ամէնն ալ երկրիս հարաւային դիերը ծովու քով բազմութեամբ մէկտեղ որդերով, ուրիշ ասոնց նման ջրի կենդանիներով կ'ապրին, ու զա-

սոնք երկայն վզերնին ջրի մէջ խոթելով՝ դուրս կը հանեն:

Շառագոյն կարմիրթեւ: Ըսի չորս ոտքէ քիչ մը աւելի երկայնութիւն, հինգ մինչուկ վեց ոտք ալ բարձրութիւն ունի. Լւրոպայի, Ըսիայի ու Ըփրիկէի հարաւային գիւերը խումբ խումբ մէկ տեղ կ'ապրի: Եղբ ուրիշ թռչուններու պէս իր բոյնին վրայ երկայն ոտերէնրովը նստել կարող չըլլալուն համար, իրեն բարձրութեամբը կաւով ու խոտերով պզտի բլրակ մը կը շինէ, անոր վրայ երկու ճերմակ ու երկընկեկ հաւկիթ կ'ածէ, ու ձիու վրայ հեծնելու պէս, երկու ոտքը վար կախած, կամ ոտքի վրայ կեցած, վրան կը նստի ու այնպէս ձագ կը հանէ: Շառագոյն կարմիրթեւերը վախկոտ ու ապուշ թռչուններ են, կերակրոյ համար տեղ մը իջնալու բլան նէ, իրենցմէ մէկը միշտ պահապան կը կեցընեն, ու իրենք գլուխնին մինչուկ վզերնին ջրին մէջ խոթելով, ցետերու մէջէն որդեր ու ուրիշ կենդանիներ կը փնտրուն կ'ուտեն: Իսկ պահապաննին մէջերնին շարունակ աս դիւս անդին կը նայի, թէ որ մարդ մը տեսնելու բլայ, ամուր կը պոռայ, ձայն կու տայ իր ընկերներուն, որոնք ամէնը մէկտեղ կը թռչին կը փախչին: Բայց իրենց քովը կենդանի մը մօտենալու բլայ, չեն փախչիր, անոր համար մարդիկ կովու կաշիներ վրանին առած իրենց քովը կ'երթան, մէյ մ'ալ յանկարծ վրանին վազելով զիրենք կը բռնեն. շատ անգամ ալ հրացաններով կը զարնեն, իսկ ասոնք թեպէտեւ կը տեսնեն որ իրենց ընկերները ետեւէ ետեւ կը գլտորին կը պառկին կոր, ապուշ ապուշ աս դիւս անդին կը նային կը կենան: Ըսոնք պզտի ձագ բռնուելու բլան, խիստ դիւրաւ կ'ընտանենան, ուրիշ ընտանի հաւերու հետ մէկտեղ առանց կռուի ու խաղաղութեամբ կ'ապրին: Պատկեր 106: +

6. ՏԵՐԳԱԿՏՈՒՑՆԵՐ: Կտուցնին երկայն, լայն ու տափարակ, շիտակ դգալի մը ձեւ, ոտւըններն ուն մատերն ալ կէս մը մաշկով իրարու հետ միացած են: Ըստեք բազմութեամբ ջրերու քով կը բնակին, ծառերու վրայ իրենց բոյնը կը շինեն, ձկերով, մողէզներով ու միջատներով կ'ապրին:

Ճ'երմակ Տարգալկտուց: Ըսի երկու ոտքէն աւելի երկայնութիւն, երկուք ու կէս ոտք ալ բարձրութիւն ունի. Լւրոպա, Ըսիայի հիւսիսային, ու Բիրիկէի արեւմտեան դիերը, ծովու, գետերու, ու լճերու քովեր միջատներով, որդերով, երկակենցաղներով ու ձկերով կ'ապրի: Իր բոյնը հասարակօրէն ջրերու քով ծառերու վրայ ու թփերու մէջ կը շինէ, երկու մինչուկ երեք հաւկիթ կ'ածէ: Ըս թռչունս շառագոյն կարմիրթեւին պէս վախկոտ չէ, մարդու ալ խիստ դուրս կ'ընտանենայ: Պատկեր 107:

7. ԸՐՕՍՆԵՐ: Կտուցնին կարճ ու քիչ մը կլոր, ոտւընին ալ երկայն ու երեք երեք մատերով են: Ըս թռչունները աղէկ չեն կըրնար թռչիլ, բայց խիստ շուտ կը վազեն. արտերու վրայ, նաեւ աւաղուտ ու քարուտ տեղեր կը բնակին, հետեղէններով, խոտերով, ու միջատներով կ'ապրին: Իրենց միսը շատ համով է:

Ս'նծ ԸՐՕՍ: Իրեք ոտքէն քիչ մը աւելի երկայն է, կըտցին տակի դիէն, նոյնպէս երկու կողմերէն ալ վար կախած, երկայն ու բարակ փետուրներէ մօրուք մը ունի: Փետուրներուն գոյնը, կոնըկի դին ժանկագոյն ու վրան սեւ գծերով, փորին կողմն ալ ձերմակ, իսկ գլուխը ու վիզը մոխրագոյն է: Ըսի Լւրոպայի մէջ կը բնակի, բազմութեամբ մէկ գաւառէն միւս գաւառ կ'երթայ, չափէ դուրս վախկոտ է, մարդ մը տեսնելու ըլլայ, հեռու կը փախչի կ'երթայ, այնպէս ալ շուտ կը վազէ՝ որ որսի շներն ալ ետեւէն չեն

կըրնար հասնիլ . անոր համար իր որսորդութիւնը խիստ աշխատալի ու դժուարին է : Այդ բոյն չշիներ, արտերու մէջ, գետինը քիչ մը կը փորէ, անոր մէջը երեք մինչուկ չորս կանաչ ու կարմիր բծերով մեծկակ հաւկիթ կ'ածէ, ու չորս շարաթ վրան կը նստի . իսկ ձագերը հաւկրթէն դուրս ելլելնուն պէս, կը սկսին աս դիս ան դին վազվառտել ու իրենց կերակուր գտնել : Պատկեր 108 :

Փոքր Լ՛ԴՕՍ : Ա՛էկ ու կէս ոտքի մօտ երկայն նութիւն ունի, կոնքի փետուրները շէկ ու պզտի մութ գունով գծերով, իսկ փորինները ճերմակ են : Լ՛սի երկրիս աւելի հարաւային դիերը կը բնակի, հնտեղէններով, խոտերով, որդերով ու միջատներով կ'ապրի : Ա՛խը շատ համով է :

8. ՔԱՐԵԳՐԵՆԵՐ : Կտուցնին կարճ ու կլոր, ոտընին երեք մատերով են : Լ՛սոնք ըստ մեծի մասին խումբ խումբ եղած, մէկ մասը ծովու մէկ մասն ալ գետերու ու լճերու քովեր կ'ապրին . երբ որ անձրեւոտ օդ կ'ըլլայ, կը սկսին ամուր պոռալ :

Սկեզօծ Քարադր : Ա՛էկ ոտքի մօտ երկայն նութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը կոնքի դին սեւ ու վրան ոսկեգոյն գեղին բծերով, իսկ փորին կողմն մինակ սեւ է : Լ՛սի երկրիս հիւսիսային դիերը կը բնակի, ու հոն իր ձագերը կը հանէ, բայց նաեւ բազմութեամբ հարաւային կողմերս ալ կու գայ . ցորեկները ամէնը մէկտեղ ջրերու քով ճախնային տեղեր որդերով ու միջատներով կ'ապրին . բայց մթննալ սկսելուն պէս, ամէն մէկը կը կը բաժնուի զատ զատ տեղեր կը քաշւի կը քնանայ : Լ՛ս թռչունիս միսը շատ համով է :

9. Ա՛ԴՏՐԻԲԱ : Ա՛էկ ոտք երկայնութիւն, գլխուն ետեւի դին ալ փունջ մը երկայն սեւ փետուր ունի : Փետուրներուն գոյնը կոնքի դին գոց կանաչ, կուրծքը սեւ, փորին կողմն ալ ճերմակ է : Լ՛սի Լ՛Էրոպայի, Լ՛սիայի ու Լ՛փրիկէի մէջ,

Ճախնային տեղեր ու թաց դաշտերու վրայ բազմութեամբ մէկտեղ կը բնակի, միջատներով, որդերով ու պղտի ձկերով կ'ապրի: Այդ գետնի վրայ երեք մինչուկ չորս հաւկիթ կ'ածէ, տասն ու վեց, ու կամ քսան օրէն ձագ կը հանէ: Ասոր միսը մանաւանդ աշնան եղոտ ու շատ համով է: Պատկեր 109: ~~X~~

10. ՉԻԵԿԸՆ ԹՈՇՈՒՆՆԵՐ ԿԵՐ ԿՏՅԵՐՆԵՐ: Կտուցնին երկայն, շիտակ ու կլորկեկ, ոտւրնին ալ միջակ բարձր է: Ասոնք առանձին առանձին անտառներու մէջ, ու կամ շիտակ ճախնային տեղեր կը բնակին, ցորեկները կը պահւելոտին չեն երեւար, մինակ գիշերները դուրս կ'ելնեն: Իրենց կերակուրը միջատներ ու որդեր է: Ասոնց միսը շատ համով ու շատ յարգի է:

Այրի կտցար: Աղանիի մը չափ մեծութիւն ունի, փետուրները թուխ ու վրան ժանկագոյն բծերով են: Ասի Եւրոպա կը գտնուի, ամառը բարձր լեռներու վրայ անտառներու մէջ կը բնակի, իսկ աշնան դաշտային տեղեր անտառներու մէջ կ'իջնայ, ցորեկները գետինը թափած ծառերու տերեւներու տակ կը պահւելոտի. գիշերները դուրս կ'ելնէ, իր երկայն կըտցովը տերեւներու տակէն, ու ուրիշ թաց տեղեր որդեր ու միջատներ կը փնտրուէ կ'ուտէ: Այդ գետինը ծակ մը կը փորէ, ու անոր մէջը քիչ մը խոտ դնելով երեք մինչուկ չորս հաւկիթ կ'ածէ: Աս թռչունիս միսը խիստ համով է, մանաւանդ հոկտեմբերին շատ պարարտ կ'ըլլայ. հասարակօրէն իրեն փորոտիքը մէկտեղ կը խորովնեն կ'ուտեն: Պատկեր 110: ~~X~~

Թուն Չիական թռչուն: Տասն ու մէկ մինչուկ տասն ու երեք մատ երկայնութիւն, խիստ երկայն ալ կտուց ունի. փետուրներուն գոյնը միօրինակ չէ: Ասի Եւրոպա ու Բալթիկէի հիւսիսային դիրքը ճախնային տեղեր որդերով ու միջատներով կ'ապրի:

տներով կ'ապրի. բայց լեռնային ու անտառային տեղեր չսիրեր: ()դի մէջ այնպէս վեր կ'ելլէ ու բարձր կը թռչի որ մարդուն աչքէն կը ծածկուի, ու շարունակ այծի նման Սէէ՛ Սէէ՛ ձայն կը հանէ կը պոռայ:

11. ԽՈՒՂ, ԲՆԵԿՆԵՐ ԿՈՒՄ ՏԲԻՆԳՆԵՐ: Ըսոնց գըլուխը պզտիկ, կլոր, ու կտուցը շիտակ, ոտերներն ալ միջակ երկայն ու չորս չորս մատերով է: Ըմէնն ալ ծովեզրները, նոյնպէս գետերու ու լճերու քովեր կ'ապրին, իրենց կերակուրը ցեխերու մէջ կը փնտրուեն: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան:

Առուող խաղընակ: Տաս ու երկու մինչուկ տաս ու երեք մատ երկայնութիւն ունի. փետուրներուն գոյնը միօրինակ չէ, բայց հասարակօրէն մութ գորշ ու վրան գոց գունով բծերով է: Ըրուն վզին վրայ վզնոցի մը պէս խիտ, բարակ ու վար կախած փետուրներ ունի, կատաղած ատենը ասոնք վեր կը տնկուին: Ըսի հիւսիսային Լւրդպայի դիերը ճախնային տեղեր որդերով ու միջատներով կ'ապրի, իր բոյնը երկայն խոտերու մէջ կը շինէ, չորս մինչուկ հինգ հաւկիթ կ'ածէ, ու ամիս մը վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ: Ըս թռչունիս անունը արուններէն առնուած է. որոնք կռուասէր ու կատաղի թռչուններ են, բոլոր տարին շարունակ, բայց մանաւանդ գարնան խիստ կատղութեամբ իրարու հետ կը կռուին, մինակ կերակուր ուտելու ատեննին կը դադրին: Արբեմն մէկ արու մէկալին դէմ, շատ անգամ ալ երկու մեծ խումբ կը բաժնուին, ու այնպէս կատղութեամբ կը կռուին, ու իրենց կրտսրով մէկզմէկ կը վիրաւորեն որ շատերը սատկած կ'իյնան. իսկ միւսներն ալ խիստ յոգնելով, աս դիս ան դին կը ցրուին կը փախչին: Պատկեր 111:

Եստեղ ռուսները կարճ, ու մատուցները մաշկով իրարու հետ միացած, կամ առանց միանալու ամէն մէկ մատերը զատ զատ երկու քովերը մաշկեր ունին: Սարմինին խիտ ու խղային փետուրներով ծածկուած է: Եմէնն ալ ջրի մէջ խիտ լաւ կը լողան, բայց շատերը ջրի տակ ալ աղէկ կ'ընկղմին ու կը լողան: Իրենց կերակուրը ձկեր ու ջրի տընկեր է:

1. ՎԵՐՎԵՐՆԵՐ: Եստեղ կառուցը ըստ մեծի մասին կարճ ու հաստ է. թեւերն ալ կարճ, ռուսները երկընկեկ ու մատերը մաշկով իրարու հետ միացած չեն, ու զատ զատ քովերը ունին: Եստեղ լճերու ու ուրիշ ջրերու վրայ կ'ապրին, ու խիտ աղէկ կը լողան. կերակուրին ջրի տընկեր են, որոնք ջրի տակէն՝ ընկղմելով ու լողալով կը հանեն կ'ուտեն:

Սեւ փարփար: Եստեղ մէկ ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունի, Եստեղի, Եւրոպայի ու Եմերիկէի մէջ հարիւրներով լճերու վրայ կ'ապրի, ու առանց քովերը եղէգներու մէջ էգը ութը մինչուկ տասն ու երեք հաւկիթ կ'ածէ, ու քսան մինչուկ քսան ու երեք օր վրան նստելէն ետեւ ձագ կը հանէ. իր ձագերը վեց շաբաթի չափ մեծ սիրով ու հոգով կը նայի կը կերակրէ, ու թշնամեացը ձեռքէն կը պաշտպանէ:

2. ԴԻՍԿԻՆԵՐ: Կտուցնին հաստ ու ճոթերը ճանկի ձեւ վար ծռած, թեւերնին խիտ երկայն, ռուսներն կարճ ու մատուցներնին մաշկով իրարու հետ միացած են: Եստեղ գրեթէ միշտ ծովու վրայ կ'ապրին, ու ձկերով կը կերակրին. շատ անգամ ցամաքէն հարիւրաւոր մղոններով հեռանալով, գիշերներն ալ ծովու վրայ կ'անցընեն, բայց սաստիկ փոթորիկ ու ալեկոծութիւն եղած տառն,

խիստ նեղը կը մըտնեն, երբեմն նաւերու վրայ կ'երթան կը կենան: Չազ հանելու ատեննին կը մտնենայ նէ, ցամաքը կու գան, ժայռերու վրայ բոյն կը շինեն, ու մինակ հաւկիթ մը կ'ածեն: Ըս թռչունները ձազ հանած ատեննին խիստ գէր ու եղատ ըլլալնուն, փաէրովեան ու ուրիշ յղղիներու բնակիչները զիրենք շատ կը զարնեն, ու մարմիններնուն մէջ տեղէն մէկ ճոթէն մէկ ալ ճոթը հաստ պատրոյգ մը անցընելով, ձմեռւան երկայն գիշերները, ճրագի տեղ կը վառեն:

Շատակեր Դիոմէդ: Ըմենէն մեծ տեսակն է. հինգ ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը, կոնըկի դին սեւ, իսկ փորին կողմն ճերմակ է: Ըսի գլխաւորաբար խաղաղական ծովուն վրայ, բայց շրուանդան բարի յուսոյ ալ կը գտնուի, խիստ շատակեր թռչուն մը է: Օռովեղները բոյնը կը շինէ, ու չորս ու կէս մատ երկայնութեամբ հաւկիթ մը կ'ածէ: Իր ձայնը իշու ձայնի նման է, դրեթէ անոր պէս կը պոռայ: Պատկեր 112:

3. Օռովու Կորշ Կորշ: Կտուցնին շիտակ, տափարակ ու սրածայր, ոտւնին կարճ, թեւերնին չափէ դուրս երկայն պոչերնին ալ երկու մաս բաժնւած են: Ըս թռչուններս ծիծառներու նման են, ծովու վրայ կ'ապրին, բայց խիստ քիչ կը լողան, ըստ մեծի մասին ջրին երեսը պոռալով կը թռչին: Իրենց կերակուրը ձկեր, միջատներ ու որդեր են:

Օռովու Գորշ ծիծառ: Սէկ ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուրներուն գոյնը ճերմակ է, բայց գլխուն վրայ սեւ, կոնակը բաց մոխրագոյն, ոտւններն ալ կարմիր է: Ըսի հաղարներով մէկտեղ Ըսիայի, Լւրոպայի ու Ըմերիկէի հիւսիսային դիերը ծովու ու նաեւ լճերու, գետերու վրայ կ'ապրի, բայց գարնան հարաւային կողմերս

կու գայ: Իր բոյնը ջրերու քով աւազուտ տեղեր
կը շինէ, երկու մինչուկ երեք հաւկիթ կ'ածէ:

4. ՈՐՈՐՆԵՐ: Ըսոնք առջի Սեռին տակը գա-
ցողներուն կը նմանին, բայց անոնցմէ խոշոր են,
երկայն ոտերներ ունին, կտուցներնուն ճոթն ալ
քիչ մը ծուռ է: Ըս թռչուններս բազմութեամբ
մէկտեղ ծովեզրները կը բնակին, ժայռերու ծա-
կերուն մէջ բոյներնին կը շինեն, ու ձկերու վրայ
կը յարձակին կը բռնեն, ու անոնցմով կ'ապրին:

Օ՛ււարթ ՈՐՈՐ: Սէկ ոտքէն քիչ մը աւելի
երկայնութիւն ունի, կտուցը ու ոտերները կար-
միր, գլուխը գոց գունով, կոնակը բաց գորշ է,
իսկ միւս փետուրները ճերմակ են: Ըսի Եւրոպայի
գիերը ծովեզրները, նաեւ գետերու ու լճերու քո-
վեր կը բնակի ու ձկերով կ'ապրի, ամառը հասա-
րակօրէն զոյգ զոյգ, իսկ ձմեռը պղտի խմբեր ե-
ղած կ'ապրի: Պատկեր 113: ✕

5. ՀԵՐԵՆՈՐՆԵՐ: Ըսոնք լողացող մեծ թռչ-
ուններ են, կէս կանգուն երկայնութեամբ ու
ճոթը ծուռ կտուց, վարի կըտցէն ալ կախած
մեծ քսակ մը ունին, որուն մէջ կերակուր ու ջուր
կը ժողվեն, իրենց ձագերը սնուցանելու համար:
Հարաւային գիերը ծովեզրները ձկերով կ'ապրին
ու խիստ շատակեր են:

Հասարակ Հաւալուսն: Ս եց ոտք երկայնու-
թիւն ունի, թեւերուն տարածութիւնն ալ տասը
ոտք է, փետուրներուն գոյնը բաց կարմիր է, ու
թեւերուն վրայ սեւկեկ: Ըս թռչունը թէպէտ եւ
խոշոր ու ծանր մարմին ունի, բայց խիստ բարձր
ու շուտ կը թռչի: Ըսիա, Ըփրիկէ, Ըմերիկէ ու
արեւելեան Եւրոպայի գիերս ծովեզրները կ'ապրի,
ու չափէ դուրս շատակեր է: Հասարակօրէն ցօրեկ-
ները ու իրիկունները խր կերակուրը փնտռելու
կերթայ, որն որ ձկեր ու գորաներ է, որոնք վար-
պետութեամբ ու խելօք կ'որսայ. իսկ ուրիշ ա-

տեններ կը հանգչի: Լսի ձկնորսները կ'ընտանեցը-
նեն, ու ձուկ որսալու կը կրթեն. բայց վիզը օղակ մը
կանցընեն որպէս զի բռնած ձկերը կարող չըլլայ
կըլել, ու մինակ քսակին մէջ լեցընէ. որ ետքը ան-
կից դուրս կը հանեն: Լսի ութսուն կամ ըստ ու-
մանց հարիւր տարիի չափ կ'ապրի: Պատկեր 114:

Հաւալուսին համար կը զբուցուի որ կըտցովը կուրծքը կը
ծակէ, ու արիւնովը իր ձագերը կը սնուցանէ. ասի մեծ
առասպել է, որն որ գուցէ աս թռչունիս կարմիր կը-
տուց ունենալէն, ու իր քսակին մէջ տեսնուած արիւն-
թաթախ ձկերէն առնուած է:

6. ԿԵՐԵՊԼՆԵՐ: Լսոնք ալ մեծ ու գեղեցիկ
թռչուններ են. երկայն վիզ ու լայն կտուց ու-
նին. երկրիս հիւսիսային դիերը կ'ապրին, բայց
ձմեռը ցուրտ կ'ըլլայ նէ, դէպ ի հարաւ կու գան:
Խրենց կերակուրը ամէն տեսակ ջրի տընկեր է.
բայց մարդու ընտանենալէն ետեւ, նաեւ հաց, ու
ուրիշ բաներ ալ կ'ուտեն:

Հասարակ կարապ կամ Պոր կամ Չկնաքաղ:
Չորս ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, պզտիկու-
թեան տառնը գորշ փետուրներով է. բայց մեծ-
նալու ըլլայ նէ, ձիւնի պէս ճերմակ ու փայլուն
փետուրներ կ'ունենայ. կտուցը կարմիր, բայց
արմատին դին սեւ, նոյնպէս ոտերներն ալ կարմիր
է: Լսի վայրենի է, Լւրոպայի դիերը՝ ծովու, մեծ
գետերու ու լճերու վրայ կ'ապրի, անոնց քովերը
իր բոյնը կը շինէ, վեց մինչուկ ութը հաւկիթ կ'ա-
ծէ, ու հինգ շաբաթ վրան կը նստի: Բայց հիմայ
ամէն դի, մանաւանդ Լւրոպայի մէջ, ընտանե-
ցուցած պարտէզներու մէջ զարդի համար կը պա-
հեն: Լս կարապը յիսուն մինչուկ հարիւր տարիի
չափ կ'ապրի: Ուրիշ տեսակ կարապ մ'ալ չոր
չողանդիայի մէջ կայ, որն որ չոր չողանդիայի
կարապ կամ Սեւ կարապ կ'ըսուի, ու չոր չողան-
դիա գտնուելէն ետեւ Լւրոպա ալ տարածւեցաւ:

Սարմնոյն մեծութեամբն ու ձեւովը ու իր կերպ-
կրովը հասարակ կարապին նման է, մինակ խիստ
սեւ փետուրներով է, կտուցն ալ աղւոր կարմիր,
թեւերն ալ բաց դեղին գունով: Պատկեր 115:

Վեղեցկաձայն Վարապ: Լսի բոլորովին առ-
ջի տեսակին նման է, միայն կտուցը սեւ ու արմա-
տին դին դեղին է: Լսիայի ու Լւրոպայի հիւսի-
սային դիրքը կ'ապրի, բայց ձմեռը խիստ ցուրտ
կ'ըլայ նէ, դէպ ի հարաւ կու գայ: Իռլենդու ա-
տենը բարակ ու անուշ կ'երգէ, որ խիստ հե-
ռուանց ալ կը լսւի. թէ որ շատերը մէկ տեղ գա-
լու ու երգելու ըլլան նէ, հեռուէն զանգակներու
ձայնի պէս կը լսւին:

Լսոր համար կը զրուցեն որ մեռնելու ատենը խիստ ա-
նուշ ու ողբալի ձայնով մը կ'երգէ. բայց ասիկայ աս-
միկ մարդիկներու համարում ու առասպել է:

7. ՍԵՂՍԻ: Լսոնք կարապներու շատ կը
նմանին, բայց անոնցմէ պզտիկ են, կարճ ալ կտուց
ունին: Սագերը պտըտելու ու ջրի վրայ լողալու
ատեննին եռանկիւնի ձեւով կ'երթան, ու իրենց
առջեւէն առաջնորդի պէս ծերերէն կամ հիներէն
մէկը կ'երթայ, ու բոլորը կը կառավարէ: Իրենց
միսը շատ համով է, թեւերուն մեծ փետուրներն
ալ գիր գրելու կը գործածւի:

Ս պրենի Սագ: Լսեք ոտքի մօտ երկայնու-
թիւն ունի, կտուցը նարնջի գոյն, փետուրներն
ալ գորշ են, բայց կոնակը եւելօք գոց գունով է:
Լսի Լւրոպայի հիւսիսային դիրքը խիստ բազմու-
թեամբ ծովու ու լճերու քովեր կ'ապրի. բայց սեպ-
տեմբերին ու հոկտեմբերին դէպ ի հարաւ կ'եր-
թայ: Իսկ կերակուրը ջրի տրնկեր, հնտեղէններ
ու հասարակ խոտեր է: Լսը ջրերու քով եղէգնե-
րու մէջ ութը մինչուկ տասն ու չորս հաւկիթ կ'ա-
ծէ, ու չորս շաբաթ վրան նստելէն ետեւ ձագ կը
հանէ:

Ըս վայրենիէն Բնտանի Սաղը առաջ եկած է, որն որ երկրիս ամէն դի տարածւած, ու ամէնուն խիստ ծանօթ է:

Սաղերուն հակեցող բնութեանը վրայ Ս. Բարսեղ (Վեց-
օր. Ը. 173) զարմանալի դիպուած մը կը պատմէ: Չար-
մասցուք . . . ընդ հակեցող ազգն սաղաց. զոր ինչ ի
մտաց մարդկանէ վրիպէ առ ի չդիտել, նոքա զգան եւ
կան յայնր վերայ: Երբեմն, ասեն, արքունական քա-
ղաքին մեծանիստն Հռոմայ նոքա եղեն տպրեցուցիչք
ի պատերազմէ: Չօր ուստեմն, ասեն, օտար եկն, եւ
անյայտ ընդ գետնափորան մերձ էին ի քաղաքն մօա-
նել. եւ նոքա իրբեւ զգացին ի գիշերի, ի բարձր ձայն
զաղաղակ բարձին, եւ սցնակէս ի նոցա պատճառս ա-
պրեցաւ քաղաքն:

Տ. ԲԵՆԵԴ: Ըսոնք լայն, տափարակ ու ճո-
թը ծուռ կտուց, կարճ ալ ոտւրներ ունին, ջրի
վրայ լաւ կը լողան, օդի մէջ ալ աղէկ ու շուտ կը
թռչին: Իրենց միսը շատ համով է: Ըսոնցմէ
խիստ շատ Տեսակներ կան:

Վայրենի Բադ: Ըսի երկու ոտքի մօտ եր-
կայնութիւն ունի, Լւերոպայի հիւսիսային դիւրը
ջրերու քով ձկերով, ջրի տընկերով, պզտի գոր-
տերով ու հնտեղէններով կ'ապրի: Իր բոյնը եր-
բեմն ջրերու քով եղէգներու մէջ, երբեմն դաշ-
տերու, երբեմն ալ ծառերու վրայ կը շինէ, տա-
սը մինչուկ տասն ու հինգ հաւկիթ կ'ածէ, ամիսի
մը չափ ալ վրան կը նստի: Ըրուն, էգէն՝ որն որ
գորշ գունով փետուրներով է, իրեն կանաչ
գլխովը, ու պոչին արմատին դին քանի մը վեր
տնկըւած փետուրներովը ու իրեն տկար ու մարած
ձայնովը կը տարբերի:

Ըս վայրենիէն ալ Բնտանի Բադը առաջ ե-
կած է, ասի ալ երկրիս ամէն կողմը տարածւած
ու խիստ ծանօթ ըլլալուն, իրեն բնութեան ու
սովորութիւններուն երկայն բարակ ստորագրու-
թիւնը աւելորդ կը համարինք:

Եզդիպատացիք ու Սինէացիք փռան մէջ արհեստական կրակով հազարաւոր բազեր, սագեր ու հաւեր հաւկրթէն կը հանեն կը մեծցընեն: Եզդիպատոս Կայիրոս քաղաքը, շատ անգամ աս կերպով եօթը մինչուկ ութը հազար ձագեր մէկանց կը հանեն:

Երեւելի Ռեոյմուր բնագէտը փորձեց ու գտաւ որ Էւրոպա ալ ամէն փռան մէջ իր հնարած ջերմաչափին երեսուն ու երկու աստիճան տաքութեամբը, որն որ Փարենհայտի ջերմաչափին իննսուն ու վեց աստիճան տաքութեանը հետ հաւասար է, ասանկ ձագեր կըրնան հանել:

9. Խորեոօօքսեր: Ըստնց կտուցը երկայն, շիտակ ու սրածայր, վիզն ալ երկայն է, ոտւնին բոլորովին ետեւի դին է, մատւնին մաշկով են, բայց իրարու հետ միացած չեն, պոչ ալ չունին:

Թագով Խորայոյզ: Մէկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի. փետուրներուն գոյնը կոնըկի դին գոց գունով, փորը ճերմակ է. գլխուն վրայ փունջ մը, բայց երկու բաժնւած սեւ փետուր, վիզն ալ կըր պսակի պէս ժանկագոյն ու քովերը սեւ փետուրներ ունի: Ըսի Էւրոպայի դիերը ծովու ու լճերու վրայ ձկերով, որդերով ու տընկերով կ'ապրի. խիստ լաւ կը լողայ, բայց երկրիս վրայ չկըրնար քալել: Խր բոյնը երկայն խոտերու ու եղէգներու մէջ կը դնէ, երեք մինչուկ չորս հաւկիթ կ'ածէ: Պատկեր 116:

10. Թուշեր: Ըստնց թեւերը առանց փետուրի է, անոր համար չեն կըրնար թռչիլ, ոտւնին չափէ դուրս կարճ ու բոլորովին ետեւի դին ըլլալով, ցամաքի վրայ շատ քիչ քաշուած ու կարճ պոչերնուն կըթընած կը քալեն: Ըստնք մեծ ու խիստ գէր թռչուններ են. երկրիս հարաւային դիւքը ծովու վրայ կը բնակին, ձկերով ու ուրիշ ծովու կենդանիներով կ'ապրին, ու մինակ ձագ հանելու ատեննին հազարներով ցամաքը կու գան, բայց վազել ու փախչիլ չկըրնալնուն, շատ կը

բռնըին: Իրենց ձագերը շատ սիրով ու հոգով
կը նային ու երկայն ատեն զանոնք կը կերակրեն:

Հսկայ թանձր: Ըսի ամենէն մեծ տեսակն
է, երեք ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի, փետուր-
ներուն գոյնը կոնրկի դին մութ գորշ, կուրծքն
ու փորը ճերմակ է, գլխուն երկու դիէն ալ մէյմէկ
աղւոր նարնջի գունով շերտեր սկսած, վզին վրայէն
վար ձգւած են: Ըս թռչունը Լմերիկէի հարա-
ւային դիերը չափէ դուրս բազմութեամբ մէկտեղ
կ'ապրի, ցամաքի վրայ ելլալու ըլլայ նէ, խիտ
քովէ քով զինւորներու պէս կարգաւ կը շարւի կը
կենայ: Իրեն միսը խիստ դէր է, ուտելու շատ
չգործածիր: Պատկեր 117: X 5 7/8

117
X 5 7/8
117
X 5 7/8

Գ Ը Ս Գ

Ե Ր Կ Ը Կ Ե Ն Յ Ը Դ Ն Ե Ր

ԵՐԿԸԿԵՆՑԱՂՆԵՐԸ կամ Երկակենդանիները ոսկրաւոր կենդանիներ են, որոնք Սիրտ մը ու մէկ Ըջ կողմանէ, մէկ կամ երկուք ալ Չախ կողմանէ Սրտի խորշեր, կարմիր ու ցուրտ ալ արիւն ունին, ու քանի մը տեսակէն ի զատ, ամէնն ալ իրենց թոքէն շունչ կ'առնուն: Սնորմինին կամ լերկ, կամ թեփերով ու կամ խեցւով ծածկուած է: Շատերը չորս ոտք, ոմանք ալ երկու, իսկ ոմանք ալ ամենեւին ոտք չունին: Ըսոնց աճումը հաւկրթով կ'ըլլայ, բայց թռչուններու պէս վրան նըստելով ձագ չեն հաներ, արեւուն տաքութեամբը կ'ելլեն: Ըս կենդանիներէս շատերը Ըյրեցեալ գօտիին մէջ կը բնակին, Բաղջրախառն գօտիին մէջ խիստ քիչ կը գտնուին, իսկ Յուրտ գօտիին մէջ ամենեւին չկան: Երկակենցաղներու մէկ մասը ջրի մէջ, մէկ մասն ալ ցամաքը, ոմանք նաեւ ծառերու վրայ կ'ելլեն ու հոն կ'ապրին: Իրենց կերակուրը հասարակօրէն միջատներ ու ուրիշ կենդանիներ են, մինակ մէկ քանին խոտ կ'ուտէ: Ըսոնք չորս կարգ կը բաժնուին. Կրիաներ. Սողէղներ. Օձեր ու Գորտեր:

Կ Ը Ր Գ Ը

Կ Ր Ի Ա Ն Ե Ր

ԱՄԷՆՆ ալ չորս ոտք ունին, կզակնին առանց ալուալի, մարմիննին ալ կարծր խեցւով ծածկուած է: Ըսոնցմէ ոմանք ջրի մէջ, ոմանք ալ ցամաքի վրայ կ'ապրին, ու գլխաւորաբար տընկերով կը կերակրին: Շատերուն միսը խիստ համով ու առողջարար է:

Համաքի Արիայ կամ Արայ: Այն ոտքի մօտ
երկայնութիւն ունի, առջևի ոտերները հինգ
հինգ, իսկ ետեւիները չորս չորս մատերով են.
կոնքի խեցին խիստ կոր ու ամուր, սեւ գունով
ու վրան դեղին բծերով կամ գծերով է: Բսի
լեռներու վրայ, անտառներու ու պարտէզներու
մէջ, ծառերու տերեւներով, պտուղներով ու որ-
դերով կ'ապրի: Չմեռը գետինը ծակ մը կը փորէ
ու անոր մէջ կը մըտնէ ու հոն կ'անցնէ, ու վաթ-
սուն տարիի չափ կը ընայ ապրիլ: Ագը ամառւան
մէջ տեղը տաս ու երկու ճերմակ հաւկիթ կ'ածէ
ու գետինը կը թաղէ. իսկ ձագերը սեպտեմբերին
կ'ելեն: Բս կրիային միսն ու հաւկիթը շատ հա-
մով է:

Վետակրայ: Ութը մատ երկայնութիւն ու-
նի, ոտերներուն մատերը մաշկով իրարու հետ
միացած են: Բսի Եփրիկէի, Եսիայի ու Եւրոպայի
հարաւային դիրքը բազմութեամբ գետերու մէջ կը
բնակի, ձկնորով, որդերով ու ջրի տընկերով կ'ա-
պրի: Ագը գարնան իր հաւկիթները աւազի մէջ
կը թաղէ, բայց ձագերը տարի մը ետքը կ'ելեն:
Բսոր միսն ալ խիստ համով է:

Նովակրայ: Այն մինչուկ եօթը ոտք եր-
կայնութիւն ունի, մարմինն ալ շատ անգամ մին-
չուկ ութը կենդինար ծանր կը քաշէ: Բսի երկրիս
տաք դիրքը խիստ բազմութեամբ ծովերու մէջ կը
բնակի ու տընկերով կ'ապրի: Ագը տարին հազար
հաւկիթէն աւելի կ'ածէ, որոնք հաւի հաւկիթի պէս
խոշոր են, ու ծովեզրը աւազներու տակ կը թաղէ:
Չագերը երեք շաբաթ անցնելէն ետքը կ'ելեն,
բայց ութը օրի չափ ցամաքը կը կենան, ետքը ծովու
մէջ կ'երթան: Բս կրիային միսը խիստ համով է,
անոր համար զինքը շատ կ'որսան, ցամաքը ելած
տենը մարդիկները կը պահւորին, մէյ մ'ալ յան-
կարձ փայտերով վրան վազելով կոնքի վրայ կը

դարձրենն, որն որ չկրնալով դառնալ ու փախ-
չիլ, այնպէս կը մնայ: Պատկեր 118: ✕

Կ Լ Ր Գ Ր

Մ Ո Ղ Է Զ Ն Ե Ր

ՄՈՂԷԶՆԵՐԸ ու մողէղի նման կենդանիները եր-
կայն պոչ ունին, մարմիննին ալ խեցւով կամ թե-
փերով ծածկււած: Շատերը չորս ոտքով են: Լ-
մէնն ալ գրեթէ ցամաքի վրայ, մէկ քանին մինակ
ջրի մէջ, ոմանք ալ բուն ծառերու վրայ կ'ապրին:
Իրենց կերակուրը մինակ տեսակ տեսակ մեծ ու
պզտիկ կենդանիներ են: Սողէղներէն շատերը եր-
կրիս տաք դիերը կ'ապրին, իսկ ցուրտ տեղեր ե-
ղողները ձմեռը թմրելով կ'անցընեն:

1. ԿՈԿՈՐԻԿՈՍՆԵՐ ԿԵՄ ՏԵՏՈՒՆԵՐ ԿԵՄ ԽԻԹԵՐ:
Լսոնք մեծ, գիշատող ու սոսկալի գաղաններ են,
առջեւի ուրնին հինգ հինգ, իսկ ետեւինները
չորս չորս՝ մաշկով իրարու հետ միացած, ու մեծ
ճիրաններով մատեր ունին, մարմիննին կարծր
խեցւով ծածկււած, կղակներնին ալ կոնաձեւ
ու սրածայր ակռաներով են: Լս գաղաններս եր-
կրիս տաք դիերը, անուշ ջրերու մէջ կ'ապրին, ի-
րենց որսը յմոխտակէէն ետեւ, ջրին տակը քանի
մը օր կը պահեն, մինչուկ որ նետի, անկից ետեւ
կ'ուտեն: Լսգերը ջրերու եղունքը խոշորկեկ ու
կարծր կեղեւով յիսուն մինչուկ վաթսուն հաւկիթ
կ'ածեն, ու մինչուկ որ ձագերը ելեն նէ՝ կը պահ-
պանեն. բայց անկից ետքն ալ, քանի մը ամիս
շարունակ կը հոգան կը կերակրեն իրենց ձագերը:
Լսոնցմէ շատ Տեսակներ կան:

Կեղոսի Կոկորդիլոս: Մինչուկ երեսուն ոտք
երկայն կ'ըլլայ. կոնըկի դին գոց կանաչ, իսկ
փորին կողմն աղառտ դեղին է: Լսի Նեղոս գետի

ու Վփրիկէի ուրիշ մեծ գետերու մէջ կ'ապրի. ցորեկները ցամաքը կ'ելէ, իսկ գիշերները ըստ մեծի մասին ջրի մէջ կը կենայ. ցամաքի վրայ խիստ վախկոտ է, բայց ասոր հակառակ ջրի մէջ, ուր որ շատ դիւրութեամբ աս դիս ան դին կը շարժի, խիստ փնասակար գաղան մը է: Եւ կերակուրը ձկեր է, բայց նաեւ մարդիկներ ալ կը բռնէ կ'ուտէ: Եւ իր հաւկիթները ցամաքը, բայց ջրի մօտ կ'ածէ, ու կը պահպանէ, ու շատ տեսակ կենդանիներու դէմ, որոնք որ իր հաւկիթներուն թըշնամի են ու կ'ուզեն փնասել նէ, չափէ դուրս կատաղութեամբ կը կռուի կը պաշտպանէ: Պատկեր 119:

Վմերիկէի Վոկորդիդոս: Տաս ու երկու մինչուկ տասն ու չորս ոտք երկայնութիւն ունի. քիթը ու բերանն ալ լայն ու ճոթը կտրուածի պէս է: Եւ ի բազմութեամբ Վմերիկէի գետերուն մէջ կ'ապրի, ձմեռները ջրերու քով տղմերու մէջ կը թաղւի ու թմրելով կ'անցընէ: Եւ երեսուն մինչուկ վաթսուն հաւկիթ կ'ածէ, ու աւազներու մէջ ծակեր կը փորէ, անոնց մէջ կը թաղէ. բայց ձագերը ելելէն ետեւ խիստ քիչ կը մնան, ինչու որ անգղներն ու ուրիշ մեծ գիշատող թռչունները շատ կը յափշտակեն կը տանին:

Վանգետական Վոկորդիդոս: Տասն ու ութը մինչուկ քսան ոտք երկայնութիւն ունի. մարմնոյն գոյնը աղտոտ կանաչ, բայց կոնրկի դին սեւ բծերով ալ է: Եւ Վանգէս գետին ու ուրիշ շընգկաստանի գետերուն մէջ կ'ապրի, իր սրածայր քթովն ու բերանովը ուրիշ տեսակ կոկորդիդոսներէն կը տարբերի: Եւն կերակուրը գլխաւորաբար ձկեր է: Եւ կենդանիս շնդիկներուն նուիրական կամ սուրբ կենդանիներէն մէկն է:

2. ՍՈՒՔԱՆԵՐ: Եւնք երկայն ու կլոր պոչ, երկայն ու ծայրն ալ երկու բաժնւած լեզու ունին. մարմիննին թեփերով ծածկւած, մատերնին ալ

ըղունկներով ու առանց մաշկի են: Ասոնցմէ շատ ճե-
սակներ կան, որոնք երկրիս ամէն դին տարածւած,
ու բոլորովին անվնաս կենդանիներ են:

Հասարակ Սողեզ: Ա եց մինչուկ ութը մատ
երկայնութիւն ունի. կոնըկի կողմս գորշ ու վրան
ճերմակ ու գոց գունով բծերով ու սեւակ գծե-
րով, փորին դին ալ կապուտակի զարնող կանաչ
է: Ասի երկրիս տաք դիերը պարտէզներու մէջ,
դաշտերու վրայ, հողերու ու քարերու ճեղքուած-
ներու մէջ, ծառերու ու պատերու վրայ կը բնա-
կի, խիստ շուտ կը վազէ, ու անթոյն անվնաս
կենդանի մը է. մարդուս ալ դիւրաւ կ'ընտանե-
նայ: Աշնան գետնի տակ ծակերու մէջ կը մտնէ,
ձմեռը թմրելով կ'անցընէ: Արեն կերակուրը մի-
ջատներ է: Ազը ապրիլին վերջերը ճնճղեկի հաւ-
կըթի խոշորութեամբ հինգ մինչուկ ութը ճերմակ
հաւկիթ կ'ածէ, իսկ ձագերը օգոստոսին կամ
սեպտեմբերին կ'ելլեն:

3. ԿՈՎԱՐԻՑ ԿԵՄ ԿՈՎԱՌԻՍ ԿԵՄ ԲԵՐԵՔՈՔՈՐ:
Այն թիզ երկայնութիւն ունի. մարմնոյն գոյնը
թուխ է, կոնըկին վրայ աստղաձեւ նկարած բծեր
ունի, երբեմն ալ կանաչ գունով կ'ըլլայ: Ասի
Եգիպտոս, Հնդկաստան, ու Բիրիկէի ուրիշ դիերս
ալ խիստ շատ կը գտնուի, բոլորովին անվնաս կեն-
դանի մըն է, ու մէկու մը ամենեւին չվնասեր:
Աամիկները աս կենդանիէս շատ կը վախնան, ու
կ'ըսեն որ օձին թոյն տըւողը ասիկայ է, եւ թէ
մարդ մը տեսնելու ըլլայ նէ, նշան կ'առնու ու ե-
րեսը ցատկելով կը խածնէ կը թռնաւորէ:

4. Ա ԲԵՐԵՔԱՅԵՆԵՐ: Ասոնք պղտի մողէզներ են,
որոնք իրենց մարմնոյն երկու դիերը, թեւերու
նման մէյմէկ տարածւած մաշկ ունին, ասոնցմով
կըրնան մէկ ծառէն միւս ծառ թռչելով ցատկել:
Ամէնն ալ անվնաս կենդանիներ են, երկրիս տաք
դիերը ծառերու վրայ կ'ապրին ու միջատներով կը

կերակրին: Լսոնց վրայ շատ առասպել բաներ կը պատմուին: Պատկեր 120: X

5. ԲԵՍԻԴ, ԲՍԿԱՍՆԵՐ: Լսոնք վզերնէն վար կախած քսակի ձեւ մաշկ մը ունին, ուզած ատեննին ասի կ'ուռեցընեն. կռնըկնին ալ ձկի կռնրկի թեւին նման է, բայց վզերնուն վրայէն սկսած մինչուկ պոչերնուն կէսը, մորթ մը ունին:

Լմերիկէի Բասիդիսկոս: Լրկու ոտքի մօտ երկայն է, գլխուն ետեւի դին՝ մէջը պարսպ մորթի կտոր մը ունի, ուզած ատենը ասի կ'ուռեցընէ վեր կը տընկէ որ բբուկի մը ձեւ կ'ըլլայ: Սարմինը բարակ թւիւրով ծածկըւած, գոյնն ալ գորշ ու վրան ճերմակ բծերով է: Լսի անթոյն ու խիստ անփնաս կենդանի մը է, ծառերու վրայ կը բնակի, մէկ ճիւղէն մէկալ ճիւղ ցատկելով միջատներ կը բռնէ ու անոնցմով կ'ապրի. երբեմն ջրի մէջ ալ կ'երթայ ու խիստ աղէկ կը լողայ: Պատկեր 121:

Բասիդիսկոսին վրայ ռամիկ ժողովուրդները շատ առասպելներ կը պատմեն. ու ինչպէս կը ծնանի ասի, իրեն մարմնոյն կազմածքը ինչ կերպ է սյուպէս կը զրուցեն: Ընտանի աքաղաղ մը ինը տարւան կ'ըլլայ նէ, կ'ըսեն, հաւկիթ մը կ'ածէ, ասոր վրայ գետնագորտ մը նստելով աս կենդանիս կը հանէ: Մարմնոյն ձեւը աքաղաղի մը շատ նման է, բայց փետուր չունի, գլխուն վրայ թագ մը, առասպելեալ փշայներու պէս ալ թեւեր ու պոչ ունի. սյնպէս ալ թռնաւոր է որ կենդանի մը իր քովը մօտենալու ըլլայ, մէյ մը մինակ անոր երեսը նայի շուտ մը կը մեռցընէ. անոր համար ոչ մարդ, ոչ կենդանի մը իրեն կըրնայ փնասել, մինակ իր զարհուրելի գէմքը հայելիի մը մէջ տեսնելու ըլլայ, կը սատկի:

Աս ամէն առասպելներէն ուրիշ նաեւ հին ատենները ասի օձի մը տեսակ կը կարծէին, ինչպէս Ս. Կիւրպին (Կոչ. Թ. 155) ու Սկերբերանին (Էսայեսայ մեկնութեան) մէջ եւ ուրիշ տեղեր ալ կան. անոր համար մեր մէջը ասոր Օձ արքայիկ, Թագաւորական օձ ու երբեմն Քարր կ'ըսենք: Էզնիկն ալ (Կիրք. Ա. 107) ասոր վրայ սյուպէս կը խօսի. Որպէս որ Բասիդիսկոսն կռի ազգ ինչ օձից, հայելով միայն սատակէ զմարդ կամ զանասուն, ուստի յորժամ ի Զհորս գտանիցի, ճրագ առեալ ի-

ջանեն ի ներքս ըմբռնել, զի հայեցեալ ընդ ճրագն, ոչ մեղանշիցէ մարդոյն օձն: Բայց ինչպէս ըսինք նէ, ասոնք բոլոր սխալ կարծիքներ են:

6. ԳՆՏՆԵՌԻՒՄՆԵՐ: Ըսոնց գլխուն ձեւը երեք անկիւն է, լեզունին խիստ երկայն ու ճոթերը լայն, պոչերնին երկայն ու ծայրերը պլլւած ու դարձած են: Ըմէն ալ երկրիս տաք դիերը ծառերու վրայ կ'ապրին ու միջատներով կը կերակրին:

Ըփրիկէի Գետնառիւծ: Սէկ ոտք երկայնութիւն ունի, Ըփրիկէի հարաւային դիերը ծառերու վրայ կ'ապրի. բայց նաեւ Սպանիա ալ աս դիւ ան դին կը գտնուի: Ըս կենդանիս զարմանալի յատկութիւն մը ունի որ իր մարմնոյն գոյնը ուղածին պէս կը փոխէ, միշտ միօրինակ չմնար, ու ասոր համար է որ հասարակօրէն ասի փոփոխամիտ մարդիկներու կը նմանցընեն: Պատկեր 122: X

Կ Ը Ր Դ Գ

Օ 2 Ե Ր

ԱՍՈՐՑ մարմինը կլոր, երկայն ձեւով ու առանց ոտքի է, գլուխին ըստ մեծի մասին խեցւով, իսկ մարմնոյն ուրիշ դիերը թեփերով ծածկւած են: Լեզունին նեղ, բարակ, խիստ երկայն ու երկու մաս բաժնւած է: Կլակներնուն վրայ սրածայր ալուաներ ունին, բայց ասոնցմով իրենց կերակուրը չկրնալով ծամել, ամբողջ կը կլեն. շատերուն ալ վերի ու վարի կլակները արմատին կողմն իրարու հետ կապւած չըլլալով, բերաննին խիստ կրնան բանալ ու խոշոր մարմիններ կլեն: () ձերէն շատերը որոնք որ թունաւոր կ'ըսին, վերի կլակներնին քանի մը երկայն ու շարժական ալուաներ ունին, ասոնց մէջը ըստ մեծի մասին պարապ է, ու մէյակ արմատին կողմն, մէյակ ալ վերի ծայ-

րերը ծակեր կան, աս ակռաներուն արմատին կողմըս ծակերուն առջեւը մասնաւոր մկունքներով պատած բուշտ մը ունին, որուն մէջը թոյնը կը ժողվուի: Երբ որ օձ մը կատղած աս ակռաներովը խածնելու ըլլայ նէ, թոյնով լեցուն բուշտը իր վրայի մկունքներէն կը կոխւի կը ճզմուի ու մէջէն թոյնը պարպուելով, ակռաներուն ծակերէն անցնելով, խածւած վէրքին մէջ կ'երթայ: Երբեմն խիստ կատղութեամբ խածած ատեննին թուռաւոր ակռաներէն ոմանք կը կոտրին, բայց որովհետեւ աս խոշոր թունաւոր ակռաներու անմիջապէս ետեւը ուրիշ քանի մը խիստ պզտի թունաւոր ակռաներ ալ ունին, ասոնք կոտրածներուն տեղը կը լեցընեն: ()ձերէն մինչուկ հիմայ երեք հարիւր քառասուն հետակէն աւելի գտնուած ու ճանչցուած են. որոնք մէկ ոտք երկայնութենէն սկսած մինչուկ քառասուն ոտք երկայնութիւն ունին, երկրիս ցուրտ դիւրը ապրողները ձմեռը թըմրելով կ'անցընեն:

Ըստ օձերու խածւածքը խիստ թունաւոր վնասակար է, բայց ասոր ներհակ ոմանցն ալ բոլորովին անվնաս է. ուստի ասոնք իրարմէ աղէկ տարբերելու ու ճանչնալու համար, երկու Յեղ կը բաժնենք. Ըռանց թոյնի օձեր, թունաւոր օձեր:

Յ Ե Ղ Ը

ԸՌՈՒՆՑ ԹՈՅՆԻ ՕՉԵՐ

Ըս ցեղին տակը գացող օձերէն շատերը վերի կզակնին երկու կարգ ետեւէ ետեւ, իսկ վարի կզակնին մէկ կարգ ակռաներ ունին. գլուխնին երկայն ձեւով ու վզերնէն քիչ մը աւելի լայնկեկ, ու խեցւով ծածկուած է:

1. ՀԵՍԵՐԵԿ ՕՉ: Սէկ ու կէս ոտքի մօտ երկայնութիւն, պզտի մատի մը չափ ալ հասարակ

Թիւն ունի: Վլուխը ու պոչը պզտի խեցիններով,
կոնակը ու երկու քովերն ալ թեփերով ծածկը-
ւած է. կոնըկի գոյնը կարմիր, վրան երեք եր-
կայն սեւ գծերով, իսկ կուրծքը ու փորը սեւ է:
Լսի Լւրոպայի ամէն դին խիստ տարածած է, բո-
ւոտաներով ու միջատներով կ'ապրի: Տարւան մէջ
այս ինքն՝ մայիսէն մինչուկ օգոստոս, հինգ ան-
գամ իր մորթը կամ խորխը կը փոխէ. բայց ու-
րիշ օձերու պէս ամբողջ չհաներ, միշտ մէջ տե-
ղէն երկու կը պատռէ:

2. ԼՈՂԱԿ օձԵՐ: Լս Սեռին շատ ճեսակներ
կը վերաբերին, որոնք բոլորովին անվնաս կենդա-
նիներ են, երկրիս ամէն դին մկերով, թռչուննե-
րով, որդերով ու միջատներով կ'ապրին, ջրի մէջ
խիստ շուտ ու լաւ կը լողան, նաեւ ձկեր կ'ուտեն:

Սահիկ օձ կամ Բուճ Լողակ օձ: Լսի Լւ-
րոպայի մէջ խիստ շատ կը գտնուի, երկու մին-
չուկ երեք ոտք երկայնութիւն ունի. գլուխը խեց-
ւով ու կոնակը թեփերով ծածկըւած է. կոնըկի
գոյնը կապուտակ, կամ կանաչ ու կամ մութ
գորշ, փորին կողմն ալ բաց գունով է, իսկ գլխուն
երկու դիերը մէյմէկ լուսնաձեւ դեղին բծեր ունի:
Հասարակօրէն գետերու, լճերու, ու ուրիշ ջրե-
րու քովեր թփերու մէջ կը բնակի, բայց շատ ան-
գամ ջրերէն հեռու անտառներու մէջ, լեռներու
վրայ ալ կը գտնուի: Իր կերակուրը գորտեր, մո-
ղէղներ ու ձկեր է. բայց ասոնց մէջէն ամէնէն ա-
ւելի իրեն սիրելին առջինն է. երբեմն իր գլխուն
չորսին չափ խոշոր գորտեր կը կըլլէ, բայց եր-
կայն ատեն խիստ կ'աշխատի, իսկ մանրները շատ
դիւրութեամբ կը կըլլէ: Երբ օձը օգոստոսին՝ քսան
մինչուկ երեսուն ու վեց հաւկիթ կ'ածէ, որոնք
գրեթէ աղանիի հաւկիթի մը խոշորութեամբ,
բայց անկէ երկընկեկ են, իսկ ձագերը երրորդ շա-
բաթը կ'ելլեն:

3. ՍԻՐԵԱՊՆԵՐ ԿԱՍՄ ՎԻՐԵԱՊ ՕԶՆԻ: ԼՍՈՆԷՔ պի՛նտ
 մեծ ու զարհուրելի օձեր են, երկրիս տաք դիե-
 ըը կը բնակին, գլուխնին թեփերով ծածկըւած
 են. կզակնին իրարու հետ կապւած չըլլալով ու
 ազատ ըլլալով, բերաննին խիստ կը բանան ու խո-
 շոր կենդանիներ կը կըլեն: Իրենց մարմնոյն զօրու-
 թիւնը չափէ դուրս բան է, մեծ ու զօրաւոր գո-
 մէշներու վրայ պլլըւելով այնպէս մը կը սխմեն որ
 խեղճ կենդանիներուն բոլոր ոսկրները ջարդ ու
 բուրդ ըլլալով կ'իյնան կը սատկին:

ՍԻՇԱՊԱՅԹ ԹԱԳԱԼՈՐ: ԼՅՐԵՍՈՒՆ ոտքէն աւե-
 լի երկայնութիւն, երկու ոտք ալ հաստութիւն
 ունի. մարմինը մութ գունով է, մինակ վզին եր-
 կու դիերը ճերմակ, կոնակն ալ կարգ մը աղւոր
 գոց կարմիր բծերով: ԼՍԻ ՌԻԱՍԻՂԻԱ ու ԼՄԵՐԻ-
 ԿԷԻ ուրիշ դիերը տաք ու աւազուտ տեղեր ան-
 տառներու ու թփերու մէջ կ'ապրի, ջրի մէջ չեր-
 թար, բայց երբեմն ծառերու վրայ կ'ելէ իր որսը
 ձեռք ձգելու համար: Հոն տեղացի մարդիկները
 աս յաղթանդամ վիշապէն ամենեւին չեն վախ-
 նար, ինչու որ ամենուն ընդհանրապէս ծանօթ է
 որ թունաւոր ակռաներ չունի. նոյն իսկ կենդանին
 ալ, թէ որ անոնցմէ չմնասւելու ըլլայ, կը վախ-
 նայ կը փախչի: Իր կերակուրը տեսակ տեսակ մեծ
 ու պզտիկ կենդանիներ են. հասարակօրէն տեղ
 մը կը պահւորտի կը կենայ, քովը կենդանի մը մօ-
 տենալու ըլլայ նէ, մէկանց վրան կը յարձակի,
 ու բերնովը խածնելով այնպէս մը վրան կը պլլըւի
 կը սխմէ որ խեղճ կենդանւոյն ոսկրները կտոր
 կտոր կ'ըլլայ ու կ'իյնայ կը սատկի. ու ետքը գըլ-
 խու դիէն սկսելով կամաց կամաց ամբողջ կը կըլէ:
 ԼՂԸ տարին տասն ու հինգ մինչուկ քսան խոշոր-
 կեկ հաւկիթներ կ'ածէ: Պատկեր 123: ✕

ԼՈՒՆ ՍԻՇԱՊ ԿԱՄ ԶՐԱՅԻՆ ՍԻՇԱՊ ՕՃ: Տասը
 ոտքէն սկսած մինչուկ քառասուն ոտք երկայնու-

Թիւն կ'ունենայ, կոնքի կողմս գոց կանաչ է,
 ու վրան երկու կարգ կլոր սեւ բծերով, իսկ փո-
 ռին դին բաց դեղին, ու աս դիս ան դին սեւ բծեր
 կան: Մ.սի Վրասիղիայի մէջ կը գտնուի, ըստ մե-
 ծի մասին ջրի մէջ կ'ապրի ու խիստ լաւ կը լողայ:
 Իր կերակուրը տեսակ տեսակ կենդանիներ են,
 առջինին պէս աս ալ մինչուկ եղջերուներ կըրնայ
 կըլլել. ջրի տակ շատ անգամ կը պահւնդի, կեն-
 դանի մը ջուր խմելու համար կու գայ նէ, յան-
 կարծ վրան կը պլլուի ու սխմելով ոսկրները կո-
 տրտելէն ետեւ, ամբողջ կը կըլլէ: Եւ պէտեւ աս
 բուն վիշապը մարդ ալ կըրնայ մեռցընել ու կըլլել,
 բայց մինչուկ հիմայ չէ լաւած ինչու որ ինքը ա-
 նոնցմէ խիստ կը վախնայ, հեռուէն մէկը տեսնե-
 լուն պէս, շուտ մը կը սկսի փախչիլ: Մ.ս օձը շատ
 զգայուն է, անգամ մը փորձի համար մէկուն գլու-
 խը կտրելէն ետեւ, փորոտիքը ու կաշին ալ հա-
 նեցին, բայց երկայն ատեն միօրինակ շարժեցաւ:
 Պատկեր 124:

Յաւայի վիշապ օձ: Ա եց, տաս ու երկու
 մինչուկ երեսուն ոտք երկայնութիւն կ'ունենայ,
 գոց կապուտակ գունով, ճերմակ, սեւ ու մթա-
 գոյն բծերով է: Մ.սի Սումատրա ու Յաւա կըղ-
 վիներու մէջ կը բնակի, ու մինչուկ մեծ այծի մը
 խոշորութիւն ունեցող ամէն տեսակ կենդանիներ
 րով կ'ապրի: Մ.սոր համար կը պատմեն որ մար-
 դիկներու ու գոմէշներու վրայ կը պլլուի ու զիրենք
 կը կըլլէ, բայց ասոնք առասպել են: Հիմայ Եւրո-
 պա ալ բերած են, ողջ կենդանիներ պահելու տե-
 ղեր երկրթէ վանդակի մէջ կը պահեն, մարդ
 քովը կըրնայ մօտենալ, հասարակօրէն չխածներ,
 բայց միշտ կը զգուշացի, ինչու որ շատ անգամ
 հանդիպած է որ իրեն կերակուր տուողներուն մէ-
 կուն թեւը, մէկուն մատը խածած է. ոմանց ալ
 վրան պլլուելով կը մեռցընէր կոր: Պատկեր 125:

Լսոնք առջի ցեղին տակը դացող օձերէն քիչուոր են, ու ըստ մեծի մասին երկրիս տաք դիերը կը բնակին: Վլուխնին քիչ մը լայն, տափարակ ու թեփերով ծածկըւած է, կզակներնուն վրայ թունաւոր ահուաներէն ի զատ, մէյմէկ կարգ ակռաներ ունին: Լսոնց ամէնուն թոյնը, որն որ խածած ատեննին վերքին մէջ կը թափեն, թէպէտեւ խիստ վնասակար է, բայց որչափ որ օձ մը երկրիս տաք դին կը բնակի, ու տաք եղանակին մէջ կը խածնէ, այնչափ ալ անոր թոյնը վերքին մէջ եւելօք կ'ազդէ ու շուտ կը մեռցընէ: Լսն թունաւոր օձերուն համար կըրնայ ըսիլ որ կենդանի ձագեր կը բերեն, ինչու որ հաւկիթները մօրերնուն փորէն ընդ դուրս ելելը կը կտորին ու ձագերը դուրս կ'ելեն:

1. Իձեմ: Լսոնց գլուխը լայն ու գրեթէ երեք անկուն, վերի կզակնին ալ կարճ ու մինակ թունաւոր ակռաներով է: Լսոնք կենդանի ձագեր կամ իժակորիւններ կը բերեն, այս ինքն՝ հաւկիթները մօրերնուն փորին մէջ կը կտորին ու հոն ձագերը դուրս ելելէն ետեւ կը ծնանին, անոր համար հիներն ալ կը կարծէին որ իժակորիւնները մօրերնուն փորը ծակելով դուրս կ'ելեն:

Հասարակ իժ: Այրկու ոտք երկայնութիւն ունի, գլխուն առջեւի կողմն պզտի խեցիներով, իսկ ետեւի դին ալ թեփերով ծածկըւած է: Սարմնոյն գոյնը միօրինակ չէ, շատ կը փոխուի, բայց հասարակօրէն արուին կոնըկի դին ճերմակ, փորն ալ սեւկեկ է, կոնըկին մէջ տեղը գլխէն սկսած մինչուկ պոչը սեւկեկ մանուածապատ գիծ մը ունի, երկու դիերն ալ թուխ բծերով: Ագը կերպ կերպ դունդերով է, կոնըկին մէջ տեղի դիծն ալ թուխ է:

Ըսի երկրիս տաք դիերը լեռնային ու դաշտային
 չոր տեղեր ժայռերու, պղտի թփերու ու ծառերու
 արմատներուն մէջ կը բնակի, մկերով, գորտե-
 րով, մողէզներով ու պղտի թռչուններով կ'ա-
 պրի: Իրեն չղպջուի նէ, ինքիրմէ խիստ վախ-
 կոտ է, մէկու մը ամենեւին չմնասեր. իսկ թէ որ
 գրգռուելու ըլլայ, խիստ կը կատղի ու կըր սկըտեղի
 ձեւ կը կըրի, գլուխը մէջ տեղէն շուտ շուտ դուրս
 երկնցընելով ու ներս քաշելով չարաչար կը խած-
 նէ, միշտ խածնելու ատենն ալ կը նայի որ մերկ միս
 ըլլայ, անոր համար հասարակօրէն մարդուն ձեռ-
 քը ու ոտքը շատ կը խածնէ, բայց իր թշնամոյն
 վրայ չնետւիր, իր ձեռքէն փախչելու ալ ըլլայ նէ
 զանի չհալածեր: Իժին խածւածքին վէրքը շատ
 պղտիկ է, պարզ աչօք հաղիւ կը տեսնուի, բայց
 անմիջապէս կ'ուռի, ցաւն ալ խիստ կը սաստկա-
 նայ, քանի մը բոպէ անցնելէն ետեւ մարդս ինքը
 զինքը բոլորովին կը կորսնցընէ, կը սկսի փսխել,
 ուռէցքն ալ մէկ դիէն մեծնալով բոլոր մարմինը
 կը տարածւի, վրան ալ խիստ տաքութիւն մը գա-
 լով, երկու ժամու մէջ, ինչպէս շատ օրինակնե-
 րէն յայտնի է, թէ որ շուտով աղէկ դարման
 չտարուելու ըլլայ, չարաչար կը մեռցընէ: Ըս-
 պիսի սոսկալի դիպուածի մէջ, որչափ կարելի է,
 բոպէ մը չկորսնցընելու, շուտ մը բժիշկ կանչելու
 է. բայց ամէն դի բժիշկ չգտնուելուն, կամ
 դժուարաւ գտնուելուն համար, աղէկ կ'ընէ մէկը՝
 որ սուր դանակով մը շուտ մը օձին խածած տեղը
 կտրէ ու մէկ դի նետէ. բայց ասի չըլլար նէ գոնէ
 պաղ ջրով վէրքը աղէկ մը լուալու ու հանգարտ
 անկողինի մէջ պառկելու է. վէրքին ուռած տե-
 ղերը տաք ձէթով շարունակ շփելու է, մէկ դիէն
 ալ քրտնցընելու դեղեր պէտք է խմել. կերակու-
 րէն աղէկ զգուշանալու, ու քանի մը օր մինակ ա-
 պուրով ու կաթով անցընելու է:

Իժին գլխաւոր թշնամիները դիշատող թու-
շուններն են, որոնք իրենց կըտցովը անոր գլխուն
կը զարնեն կը ճզմեն, ու ետքը ամբողջ թունաւոր
ակռաներովը մէկտեղ կ'ուտեն ու չեն փնասիր:
Ասի սատկեցընելու խիստ դիւրին կերպ մը կայ,
բայց քիչ կը գործածուի. թէ որ իրեն բերանը
քիչ մը ծխախոտի եղէգի աղտ լեցւելու ըլլայ,
եօթը մինչուկ ութը բոպէի մէջ անմիջապէս կը
սատկի: Պատկեր 126:

Եղջիւրաւոր Իժ կամ Եղջիւրիկ: Երեք ու
կէս ոտք երկայնութիւն, մեծ մատի մը չափ ալ
հաստութիւն ունի, գլուխը պզտի թեփերով ծած-
կըւած է, գլխուն վրայ ալ, գէպ ի աչքներուն
վրայի դին երկու պզտի ամուր ու սրածայր եղջիւր-
ներ ունի: Ասի յիբիայի, Եգիպտոսի, Ասորեստանի
ու Արարիայի անապատներու մէջ կը գրտնըւի:

2. ԽԱՐԲԵՐԵՆԻ ԿԵՄ ԴԵՏՈՁ: Եօթը ոտքէն ա-
ւելի երկայնութիւն ունի, ու իր գոյնը միշտ մի-
րինակ չէ, երբեմն շէկ, երբեմն դեղին ու մթա-
գոյն բծերով, երբեմն ալ գորշ ու վրան մթագոյն
կամ սեւ բծերով է. գլուխը խիստ խոշոր ու պրզ-
տի թեփերով ծածկըւած է, թոյնի ակռաներն ալ
տաս ու երկու մինչուկ տասն ու հինգ գիծ երկայն
են: Ասի Ասիայի, Ամերիկէի ու Նոր Զողանդիայի
մէջ, գետերու քովեր, անտառներու ու շաքարի
եղէգներու արտերուն մէջ մկերով, մողէղնե-
րով ու պզտի թռչուններով կ'ապրի: Աս օձը ու-
րիշ ամէն թունաւոր օձերէն խիստ փնասակարն է.
տեղ մը կեցած ատենը, մարդ մը չգիտնալով իր
քովը ժօտենալու ըլլայ, յանկարծ նետի մը պէս
վրան կը նետուի ու չարաչար կը խածնէ. թէ որ
մէկը փախչիլ ալ ուզէ, իր ձեռքէն չկրնար ազա-
տիլ, ինչու որ շարունակ նետւելով կը հասնի,
մինչուկ ծառի վրայ ալ կ'ելլէ: Ասոր խածւածքը
շատ փնասակար ու վտանգաւոր է. վերքը խիստ

կ'ուռի, մարդս կը սկսի դողդղալ, փսխել, ու բռ-
լորովին ինքը զինքը կը կորսնցընէ, ու քանի մը
ժամու մէջ խիստ տանջուելով կը մեռնի. [Թէ որ մէ-
կը վերի ըսւած դարմաններով առողջանալու ալ ըլ-
լայ, շատ տարիներ միօրինակ գլխու դառնալ ու
կուրծքի ցաւ կ'ունենայ: Խարամանին չափէ դուրս
կը բազմանայ. էգ մը տարին յիսուն մինչուկ վաթ-
սուն ձագ կը բերէ, ու շաքարի եղեգներու արտ մը
չկայ, որ վաթսուն մինչուկ եօթանասուն հատ մէջը
չգտնուի, անոր համար խեղճ ժողովուրդները հըն-
ձելու ատեննին չտեսնելով, ասոնցմէ շատ կը մեռ-
նին: Պատկեր 127: ✕

3. ՅԵՐԵՄԵՆԻՆԵՐ ԿԵՄ ԼԵՆԵՐՈՐԵՐ: Ըտնք
գլխուն մինակ առջևի կողմն խեցւով, իսկ մար-
մնոյն միւս գիերը թեփերով ծածկըած է: Պո-
չերնուն ճոթը եղջիւրէ, խիստ բարակ, ձգական,
թափանցիկ ու քովէ քով շարւած մէջը պարապ
օղակներ ունին, երբոր պոչերնին վեր վերցընեն
ու շարժելու ըլլան նէ, չորցուցած ու ուռեցուցած
խածւոյ մը մէջի ոլոռներու հանած ձայնին պէս
ձայն կը հանեն: Ըս օղակները ամէն տարի մէյմէկ
հատ կ'աճին կ'աւելնան:

Ըհաւոր Յարամանի: Եթը մինչուկ ութը
ոտք երկայնութիւն ունի, մթադոյն դորշ գունով
է, բայց կոնըկի դին սեւ ու քովերը ճերմակ բծեր
կան: Ըսի Ըմերիկէի մէջ բարձր ու քարուտ տե-
ղեր կը բնակի, պզտի կաթնատու կենդանիներով
ու թռչուններով կ'ապրի. խիստ ծոյլ կենդանի
մըն է, գրեթէ բոլոր օրը պլլըւած տեղ մը կը կե-
նայ, կենդանի մը քովը մօտենալու ըլլայ, կը խած-
նէ կը թունաւորէ ու ետքը կը կլլէ: Ըտոր խածւած-
քը խիստ թունաւոր է ու շուտ կը մեռցընէ. Ըմե-
րիկեցիք ասոր ձեռքէն ամէն տարի շատ արջառներ
ու ձիեր կը կորսնցընեն, խեղճ կենդանիները դաշ-
տերու վըայ արածւելու ատեննին, ասկից խածւե-

լով եօթը կամ շատ շատ ութը բոպէի մէջ չա-
րաչար կը սատկին: Չմեռը ցըրտէն կը թմրին,
գրեթէ մեռածի պէս կ'ըլան, բայց տաք տեղ մը
դըրւին նէ կ'արթըննան ու իրենց խածածքը ա-
մարւան խիստ տաք ատենւան պէս շատ վտանգա-
ւոր է: Ինչպէս ասի 1827 ին Գաղղիայի մէջ Մնգ-
ղիացիի մը հանդիպած դժբախտ դիպածէն աւելի
ստուգեցաւ: Մս մարդս երեք հատ աս տեսակ
օձէն ունէր, ասոնցմէ պինտ մեծը ձմեռը ցըրտէն
սատկեցաւ, իսկ միւս երկուքն ալ սատկելու գրեթէ
մօտ էին: Մնգղիացին աս երկու օձը երկրթէ վան-
դակով առաւ տաք տեղ մը տարաւ, ու կարծելով
որ մէկն ալ սատկած է, պղտի գաւազան մը խո-
թեց վանդակին մէջ ու աս դիս ան դին շարժեց
զինքը, բայց ամենեւին կենդանութեան նշան մը
չցուցընելով, զգուշութիւն չըրաւ, բացաւ վանդակը
ու ձեռօքը բռնելով օձը կ'ուզէր աղէկ մը քննել,
մէյ մ'ալ յանկարծ սատկած կարծած օձը շարժե-
ցաւ, ու ձախ ձեռքին վրան խածաւ, սոսկացաւ
մարդը ու սկսաւ պողալ. բայց դարձեալ օձը վան-
դակին մէջ դնել ուղելով, ան բոպէի մէջ նորէն
ուրիշ տեղէ մ'ալ խածաւ. խեղճ մարդը ջուր ու-
ղեց, բայց շուտով չգտնալուն սկսաւ սառոյցով
ձեռքը շփել, թեւն ալ չուանով մը ամուր կապեց,
որպէս զի ուռէցքը բոլոր մարմինը չտարածւի:
Քիչ մը անցաւ չանցաւ վրան խիստ տաքութիւն ու
սրտի նեղութիւն մը գալ սկսաւ, գաւաթ մը ձէթ
խմեց, անոր վրայ քիչ մը թէպէտ հանգչեցաւ,
բայց ետեւէն ալ աւելի սաստկանալով ութը ժա-
մու մէջ մեռաւ: Երբեք աս օձը իրեն թոյնի բըշ-
տովը ու թունաւոր ակռաներովը մէկ տեղ կ'ու-
տեն ու չեն վնասիր: Պատկեր 128: +

4. ՍՈՒ ՕԶ ԿԵՄ ՀՆՐԻԿ ՕԶ: Երեք մինչուկ
չորս ոտք երկայն ու գեղին գունով կ'ըլայ, վիզը
խիստ լայն է, վզին վրան ալ աչքնոցի ձեւի պէս

սեւ նկարած մը ունի: Եսի արեւելեան Հնդկաստանի դիրքը կ'ապրի, ամէն օձերուն մէջէն խիստ թունաւորն է. կատղելու ըլլայ նէ, վիզը կ'ուռեցընէ ու իր թշնամւոյն վրայ յարձակելով կը խածնէ: Ես օձին խածւածքը խիստ վտանգաւոր է, թէ որ շուտով մը դարման չտարւի նէ, անմիջապէս կը մեռցընէ: Հնդիկ թովիչները ասոր թունաւոր ակռաները կոտրելէն ետեւ, կը թովեն կ'ընտանեցընեն ու խաղեր կը սովորեցընեն: Պատկեր 129:

Վարը: Եսի մոլի կամ Հնդիկ օձի սեռին կը վերաբերի: Հինգ մինչուկ վեց ոտք երկայնութիւն ունի. մարմնոյն գոյնը կանաչ է ու թուխ բծերով: Վլուխը լայն է, բերանը շատ պղտիկ ակռաներ ունենալէն ի զատ, երկու հատ ալ թոյնի ակռաներ կան, որոնցմով՝ ուրիշ օձերուն պէս, իր թրշնամիներուն դէմ զինքը կը պաշտպանէ, ու նաեւ իր կերակուրը կը գտնէ: Վլխաւորաբար Լգիպտոսի մէջ շատ կը գտնուի, երբ որ գրգռուելու ըլլայ՝ խիստ կը կատղի, մարմինը շիտակ վեր կը տնկէ, վիզն ալ ուռեցընելով իր թշնամւոյն դէմ կը սպառնայ, ու գրեթէ կատղու թեամբը, փնասկարութեամբն ալ Հնդիկ օձին կը նմանի:

Եգիպտացւոց մէջ քարեն ալ ուրիշ շատուածներուն պէս երկըրպագութիւն կ'ընդունէր, ու խնամակալու Աստուածութեան նշան մըն էր: Իրենց Խսիս կամ Յով շատուածուհւոյն գլխու թագը աս օձիս ձեւովը կը շինէր: Թագաւորները ասոր պատկերը իրրեւ իշխանութեան նշան մը կուրծքերնուն վրայ կը կրէին, եւ ամէն Եգիպտոսի կոթողներուն վրայ աս օձիս պատկերը զլուխը թագով մը կը գտնուէր, մինչուկ հիմայ ալ կը տեսնուի ամէն ան տեղացի հին տաճարներու դռներուն վրայ մէկ թեւաւոր գունդ մը, ու աս գնդիս երկու կողմերը մէյմէկ քարը անկրւած շիտակ կեցած, իրրեւ թէ գունդը պահպանելու համար:

Եգիպտոսի թովիչները ասոր թունաւոր ակռաները կոտրելէն ետեւ, սառկով մարդիկներու կը ցուցընեն

ու մէկ վարպետութիւն մ'ալ ունին՝ որ աս օձիս գլխուն
ետեւի դին ճնշելով կը թմրեցընեն փայտ կը դարձը-
նեն : Աս վարպետութիւնս Եգիպտոսի թովիչները ար-
դէն Մովսէսի ատենները կը գործածէին, որով ալ կըը-
ցան օձը գաւազանի մը պէս ցուցընել, ու ետքէն ու-
րիշ հնարքով մը նորէն օձի կենդանութիւն տալ :

Ղինէոս, Բեքստէյն, Ղակեպեդէս եւ այլն, կը հաս-
տատեն որ աս է ան թզի կողովին մէջ մասնաւոր պահ-
ւած քարքը, որով կղէովպատրա՝ Եգիպտոսի թագու-
հին ինք զինքը թռնաւորեց, երբ որ իր երկանք Ան-
տոնինոսին կեսարէն յաղթըւելէն ետքը՝ իմացաւ, որ
կեսար իր յաղթութեան կառքին ետեւէն՝ զինքը խաղք
խայտառակ Հռոմ պիտ'որ տանի. ինչպէս ան ատենւան
Հռոմայեցւոց սովորութիւնն էր :

Կ Ն Ր Գ Դ

Գ Ո Ր Տ Ե Ր

ԳՈՐՏԵՐԸ ու գորտի նման կենդանիները երկա-
կենցաղներու դասին տակը գացող կենդանիներուն
մէջէն ամենէն ստորին աստիճանի կազմութիւն ու-
նեցողներն են : Ասոնցմէ ոմանք միշտ միօրինակ ջրի
մէջ, ոմանք ալ երբեմն ջրի մէջ, երբեմն ալ ցա-
մաքի վրայ կ'ապրին : Սորթերնին լերկ, կակուղ
ու վրան լպրծուն է : Ագերը իրենց հաւկիթները
ջրի մէջ կ'ածեն, որոնք ձկի հաւկիթներէն չեն
տարբերիր, ու արուններէն բեղմնաւորելով, վեց
եօթը օր անցնելէն ետեւ ասոնց մէջէն ձագերը
դուրս կ'ելլեն, բայց ըստ ամենայնի պզտի ձկերու կը
նմանին, առանց ոտքի են, երկայն պոչ, ու վզեր-
նուն երկու դիերն ալ ձկի ականջներու պէս ունին
ու անկից շունչ կ'առնուն : Ասանկ ձկի ձեւով
քիչ մը ատեն մնալէն ետեւ, կամաց կամաց ոտը-
նին կ'աճին կը մեծնան, ու ձկերու ականջներու պէս
ծակերն ալ կը գոցւին, ու կը սկսին իրենց թո-
քերէն շունչ առնուլ. մինակ մէկ քանիին աս ծա-
կերը չգոցւիր, ու որչափ որ կ'ապրին նէ, անկից

շունչ կ'առնուն : Բուն գորտերու ձագերը այսպիսի զարմանալի կերպով կազմըւելու ատեննին, պոչերնին ալ բոլորովին կը կորսնցընեն :

1. Գորտեր : Ասոնք պոչ չունին, առջեւի ոտւորնին չորս չորս մատերով, իսկ ետեւի ոտւորնին խիստ երկայն, ու հինգ հինգ հատ՝ մաշկով իրարու հետ միացած մատերով են : Արունները էգերէն շատ պզտիկ են, ու ականջներնուն վարի դիերը մէյմէկ փամփուշտ ունին, պոռալու որ ըլլան նէ, ասոնք օդով կը լեցւին կ'ուռին : Ասոնք երկրիս ամէն դի տարածւած են, ջրի մէջ ու ցամաքի վրայ կ'ապրին . ձմեռները առանց կերակուր ու բան մը ուտելու թմրելով կ'անցընեն : Իրենց կերակուրը գլխաւորաբար միջատներ են, ու ասոնք ցատկելով կը բռնեն :

Գորտերուն համար հասարակօրէն կը կարծուի որ շատերը թունաւոր ու վնասակար են, բայց ասի սուտ է, բոլորովին անվնաս կենդանիներ են, մանաւանդ թէ անթիւ ու անհամար վնասակար միջատներ բռնելով ուտելով մեզի շատ օգուտ ունին . անկէ ի զատ նաեւ իրենց միսն ալ մարդուս խիստ առողջարար կերակուր է :

Կանաչ Գորտ : Ասոր կոներկի դին աղւոր կանաչ ու սեւ բծերով ու երեք դեղին գծերով, իսկ փորը դեղին է : Բազմութեամբ լճերու, պզտի գետերու ու ուրիշ կեցած ջրերու մէջ կ'ապրի . ձմեռն ալ ամարւան ապրած ջրերու եզրները ու կամ անոնց տակը գետինը կը փորէ ծակ մը կը բանայ, անոր մէջը բոլոր ձմեռը թմրած անցընելէն ետեւ, գարնան դուրս կ'ելլէ : Ասի խիստ վախկոտ կենդանի մը է, ջրէն դուրս տեղ մը կեցած ատենը մարդ մը տեսնելու ըլլայ նէ, շուտ շուտ ցատկելով ջրի մէջ կը նետուի կը փախչի . թէ որ մէկը հեռուէն քար մ'ալ ջրի մէջ նետելու ըլլայ, անմիջապէս վախէն տակը կը փախչի : Իր ձայնը խիստ անախորժ է, գլխաւորաբար դիշերները առանց

դադրելու շարունակ պոռալով մարդուս գլխացաւ
կու տայ ու քնանալուն արգելք կ'ըլլայ, ասոր
ձայնէն գիշերները դիւրին կերպով կը խալսւի,
երբ որ իր բնակած ջրին քով լոյս մը դրւելու ըլ-
լայ, ինչու որ լոյսը տեսածին պէս շուտ մը ձայնը
կը քաշէ ալ չպոռար: Այսը հիւանդներու շատ
առողջարար կերակուր է:

(Ժ)ուխ Գորտ: Անոթները շառագոյն ու սեւ
բծերով է, ականջներուն վրայ ալ մէյմէկ սեւ
դծեր կան: Ասի աւելի ցամաքի վրայ կ'ապրի, ան-
տառներու, պարտէզներու մէջ, դաշտերու վրայ
խոտերու ու թփերու մէջ խիստ շատ կը գտնուի:
Իր կերակուրը որդեր ու միջատներ է:

2. ՆՆԱՌԱՅԻՐ ԳՈՐՏ: Ասոր ոտւղներուն մա-
տերուն ճոթերը պզտի կլոր դնտակի ձեւ ու կպչուն
են, մարմնոյ մը դպչելու ըլլայ նէ կը կպչին, ուս-
տի ասոնց օգնութեամբը ծառերու վրայ կ'ելլէ:
Անոթնոյն գոյնը կոնրկի դին կանաչ, իսկ փորը
ճերմակ է: Ասի ամառը ծառերու վրայ կը բնակի
ու միջատներով կ'ապրի, բայց ապրիլին վերջերը
ձագ հանելու ատեն ջրի մէջ կ'երթայ ու հոն կ'ա-
ծէ իր հաւկիթները, իսկ ձմեռը ջրերու տակ գե-
տինը ծակ մը կը փորէ, ու անոր մէջ միւս գորտե-
րուն պէս թմրելով կ'անցընէ: Պատկեր 130:

3. ԿՈՒՐՈՒՐ: Կէս ոտքէն աւելի երկայնու-
թիւն ունի, մարմնոյն գոյնը կոնրկի դին գոց կա-
նաչ, փորին կողմս եւելօք բաց է: Ասի Ամերի-
կէի հարաւային դիերը թաց ու մութկեկ տեղեր
կ'ապրի, ու իր ձագերուն աճիլը խիստ զարմա-
նալի է, ու աս կերպով կ'ըլլայ: Ազը հաւկիթ-
ները ածելու ատեն արուն բոլորն ալ ոտւղներովը
անոր կընրկին վրայ կը տարածէ, երբ որ ածելը
կը լմննայ, էգը հաւկիթները կոնակը ջրի մէջ կ'եր-
թայ, հոն կոնրկի մորթը կը սկսի ուռիլ ու կունտ
կունտ ըլլալ, ու բոլոր հաւկիթները աս կունտե-

րուն մէջ կը Տնան կը ծածկըւին, ու ասոնց մէջը
 ձագերը կը կազմըւին կը մեծնան ու մինչուկ որ ի-
 րենց ոտւըները կատարեալ աճին մեծնան նէ հոն
 կը կենան, անկէ ետեւ դուրս կ'ելլեն: Իսկ էգը,
 բոլոր ձագերը ելլելէն ետեւ, կունակը քարի մը ու
 կամ ուրիշ տեղ մը քսելով, վրայի մորթը կը հա-
 նէ, որ նորէն տեղը կ'աճի կու գայ: Պատկեր 131: X

4. ԳԵՏՆԱԳՈՐՏԵՐ ԿԱՄ ԴՈՂՈՇՆԵՐ ԿԱՄ ՊՂՈՒՏՈ-
 ՆԱԸ ԳՈՐՏԵՐ: Լսոնք պոչ չունին, մարմիննին ու-
 ռած, ու մորթերնուն վրայ կոծիծի պէս կունտ
 կունտ է. աս կունտերէն կպչուն ու գարշահոտ
 հիւթ մը դուրս կը վազցընեն, բայց թունաւոր
 չէ: Լսեւի ոտւընին խիստ կարճ է, անոր համար
 ալ կամաց կը շարժին: Բնակութիւննին գետնի
 տակ ծակերու մէջ, հին պատերու ու ծառերու
 խոռոչներու մէջ է. բոլոր ցորեկը անոնց մէջ կը
 պահւորտին, մինակ գիշերները դուրս կ'ելլեն. խիստ
 տգեղ կենդանիներ են ու տխուր ալ ձայն մը ու-
 նին: Իրենց կերակուրը որդեր ու միջատներ է:
 Լգերը ջրի մէջ հաւկիթնին ուրիշ գորտերու պէս
 գէզ գէզ չեն ածեր, հապա երկայն չուանի ձեւ:

Հասարակ Գետնագորտ: Լրկու մինչուկ ե-
 րեք ու կէս մատ երկայնութիւն ունի, մարմնոյն
 գոյնը մուլթ գորշ ու գոց գունով բծերով է. առ-
 ջեւի ոտւըները չորս չորս, իսկ ետեւիները հինգ
 հինգ ու մաշկով իրարու հետ միացած մատերով
 են: Լսի անտառներու, պարտէզներու մէջ, նոյն-
 պէս հին շէնքերու մէջ ու ուրիշ թաց ու մուլթ
 տեղեր կ'ապրի, արեւի լոյսը չսիրեր, իրիկուննե-
 րը ու գիշերները դուրս կ'ելլէ իր կերակուրը գըտ-
 նելու համար, որն որ որդեր ու միջատներ է: Չմե-
 ուր գետինը ծակեր կը փորէ ու անոնց մէջ կ'ապրի.
 իսկ մարտին կամ ապրիլին ջրի մէջ կ'երթայ իր հա-
 կիթները ածելու համար, որն որ չորս ժամ միո-
 րինակ կը տեւէ, ու յարդի մը հաստութեամբ եր-

կու բաժնւրւած չուանի ձեւ երկայն կ'ածէ, երբեմն
աս հաւկիթներու չուանները քսան մինչուկ երե-
սուն ոտք երկայն կ'ըլան: Ըսի տասն ու հինգ
տարիէն աւելի կ'ապրի: Պատկեր 132: ✕

5. ՍԵՂԱՄԵՆԻՐՆԵՐ. Ըսոնք պոչաւոր կենդա-
նինքր են, իրենց մարմնոյն ձեւովը քիչ մը մողէզ-
ներու կը նմանին, բայց մարմինն լերկ է, կոնը-
կի մորթերնուն վրայ շատ բշտեր ունին, ասոնց
մէջէն կաթի նման կաշուն նիւթ մը կը հանեն:
Ըմէնն ալ լեռնային ու դաշտային տեղեր կ'ապրին,
ու կենդանի ձագեր կը բերեն:

Խայտարղէտ Սաղամանդր: Սէկ ոտքի մօտ
երկայնութիւն ունի սեւ գունով ու գեղին բծե-
րով է: Ըսի գլխաւորաբար անտառներու մէջ
քարերու տակ, ծառերու արմատներու ու գետի-
նը ծակերու մէջ կ'ապրի, որդերով ու միջատնե-
րով կը կերակրի: Ըս կենդանոյն համար կ'ըսի
որ կրակի մէջ ամենեւին չայրի, բայց սյնպէս չէ,
թէ որ միջակ կրակի մը մէջ նետուելու ըլլայ, կըռ-
նրկի բշտերէն ճերմակ ու գէշ հոտով հիւթ մը
վազընելով, կը մարէ կրակը ու կը փախչի, բայց
խիստ սաստիկ կրակի մէջ նետուի նէ, կ'այրի կը
տոչորի: Պատկեր 133: ✕

6. ՊՐՈՏԵՆՍ: Սէկ ոտք երկայն ու մատի մը
չափ ալ հաստ կ'ըլլայ, ու կարմիր գունով է, առ-
ջնւի ոտւնները երեք, իսկ ետեւինները երկու մա-
տեր ունի: Ըւընները բուն մարմնոյն մորթովը բո-
լորովին ծածկւած է, մինակ մէյմէկ պզտի կա-
պուտակ բծերէն ուրիշ բան չեն երեւար: Ըս կեն-
դանին Տերգեստէի կամ Տրիէստէի մօտ Բգեղս-
բերգ այրին ջրերուն մէջ կ'ապրի ու կենդանի ձա-
գեր կը բերէ: Արնայ ասի, առանց ուրիշ կերա-
կուր մը տալու մինակ շուտ շուտ ջուրը փոխելով,
վեց տարի չափ պահւի: Պատկեր 134: ✕

Դ Ե Ս Դ

Զ Կ Ե Ր

ԶԿԵՐԸ ոսկրաւոր կենդանիներ են, որոնք Սիրտ մը, ու մէկ Վջ կողմանէ, մէկ ալ Չախ կողմանէ Սրտի խորշեր, կարմիր ու ցուրտ արիւն ունին. իրենց Վկանջներէն շունչ կ'առնուն, ջրի մէջ կ'ապրին ու իրենց թեւերուն օգնութեամբը աս դիսան դին կը շարժին: Սարմինին ընդհանրապէս երկայն ձեւով է, ու թեւերով ծածկուած: Գլուխնին՝ մարմիններնուն բաղդատութեամբ շատ մեծ, ու առանց վզի մարմնոյն ընին հետ հաստատած է: Կզակնին ըստ մեծի մասին սրածայր ափռաներով, աչքնին ալ առանց արտեւանունքի են: Գլուխներնուն մէջը լսելու գործարանները ունին, բայց դրսանց ականջ չունին, իսկ վերը ականջ ըսինք նէ, անոնք բուն ականջ չեն, հապա ձկերը՝ ուրիշ կենդանիներու պէս թոք չունենալնուն, անոր տեղ իրենց մինակ շունչ առնելու համար կը ծառայեն. թէպէտ եւ ասոնք հասարակօրէն ականջ կը կարծրին: Չկերէն շատերը փորերնուն մէջ փամփուշտ մը ունին, ջրին երեսը ելել կ'ուզեն նէ, օդով կը լեցնեն, ուստի թեթեւալով վեր կ'ելեն, իսկ երբ որ տակը կ'ուզեն երթալ, մէջի օդը կը պարպեն, ու ծանրանալով վար կ'իջնեն: Ըսոնց ածումը հակըթով կ'ըլլայ: Հատերը խիստ երկայն կ'ապրին: Բոլոր ձկերը, որոցմէ հինգ հազար Տեսակի մօտ ծանչուած են, երկու Վարգ կը բաժնուին:

Մենք հոս տեղս ան ձկերուն վրան պիտի խօսինք, որոնք որ շատ զարմանալի են ու ամէն տեղ չեն ծանուցւած. հասարակներուն մէջէն ալ, բոլոր աշխարհ տարածւած առուտրի պատճառաւ, մարդկային կենաց օգտակարներուն վրայ կը խօսինք. իսկ մնացածներուն վրայ դիտ-

նալու արժանի բան մը չըլլալուն, նաեւ ամէն օր աչքերնուս առջեւը ու խիստ ծանօթ ըլլալուն համար, առոյ վրայ խօսիլը բոլորովին զանց կ'առնենք:

Կ Ը Ր Գ Ը

Ո Ս Կ Ր Է Փ Շ Ո Վ 2 Կ Ե Ր

ՉԿԵՐԷՆ շատերը աս կարգիս կը վերաբերին. ասոնց ամէնուն մարմինը ոսկրի պէս ամուր փշէ կը մախք մը ունի: Ըսոնցմէ մէկ մասը ծովու մէջ, մէկ մասն ալ գետերու ու լճերու մէջ կ'ապրի:

1. **ՎՈՐԱԿԱՅԵՐ**: Ըսոնց մարմինը երկայն ձեւով ու ամուր թեփերով ծածկըւած է, բերաննին խիստ խոշոր ու սուր ակռաներով են:

Վայրաձուկ կամ Բուն Վոռնկաձուկ: Հասարակօրէն երկու ոտք երկայնութիւն ունի, բայց երբեմն մինչուկ ութը ոտք երկայնութեամբ ու զերմանիայի յիսուն լիարի ծանրութեամբ ալ բռնըւած է: Ըսի գլխաւորաբար անոյշ ջրերու մէջ կ'ապրի, ու խիստ շատակեր է, ձկեր, մկեր, գորտեր, օձեր, ջրի թռչուններ կը յափշտակէ կ'ուտէ: Սարմնոյն գոյնը՝ փորին կողմն ճերմըկեկ է, իսկ միւս դիերը գոց կանաչ ու վրան դեղին բծերով: Սարտէն մինչուկ մայիս ամիս՝ իր հաւկիթ ածելու ատենն է, ջրերու եզրներու մօտ կ'երթայ, եղէգներու ու կամ խոտերու մէջ կ'ածէ: Երբ մը տարին հարիւր երեսուն ու վեց հազար, հինգ հարիւր հաւկիթի մօտ կ'ածէ, իսկ ձագերը քառասուն կամ քառասուն ու ութը ժամ ետքը հաւկիթէն դուրս կ'ելեն:

2. **ԹՈՒՍՈՂ**, **ՁՈՒԿ**: Ըսի ուրիշ ձկերէն իր երկայն թեւերովը կը տարբերի. մէկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, կռնրկի դին ու թեւերը կապուտակ, փորին կողմն աղւոր արծըթի գոյն է: Սիջերկրական ծովուն մէջ կ'ապրի, ու պզտի ձկե-

րով ու կենդանիներով կը կերակրի, ու խիստ կ'աճի
կը բազմանայ: Իր երկայն թեւերուն օգնութեամբ
բը, հասարակօրէն ուրիշ ձկները զինքը հալածելու
ատեն, անոնց ձեռքէն ազատելու համար, ջրէն
դուրս կ'ելլէ տաս ու երկու մինչուկ տասն ու ութը
ոտք բարձր վեր նետուելով՝ օդի մէջ կը թռչի,
բայց շատ անգամ թռչելու ատեն, նաւերու մէջ
կ'իյնայ: Պատկեր 135:

3. ՓԵՏՈՒՆ ՉԿՈՐ: Սարմիննին երկընկեկ,
խիստ բարակ ու շատ փշերով, խիտ թեփերով ալ
ծածկըւած է:

Հասարակ փայլուն ձուկ: Տասը մատ ու կամ
քիչ մը աւելի երկայնութիւն ունի. կռնըկի կողմն
սեւեկեկ, փորը ու երկու դիւերը արծըթի գոյն է:
Ըս ձուկը Հիւսիսային ու Բողանտիկոս ծովուն յա-
տակը կ'ապրի, պղտի ձկներով ու ուրիշ կենդանի-
ներով կը կերակրի. բայց գարնան խիստ բազմու-
թեամբ յատակէն վեր կ'ելլէ, ու գետերու բե-
րաններ կ'երթայ ու հոն կ'աճէ իր հաւկիթները:
Ի՞նչ մը տարին վաթսուն մինչուկ եօթանասուն հա-
զար հաւկիթ կ'աճէ, անոր համար զարմանալու
բան չէ, որ հազարաւոր մարդիկ ասոր որսորդու-
թեանը կը զբաղին, ու տարին հազար միլիոնի
մօտ, ինչպէս որ հաշիւ եղած է, աս ձկէն կը բրո-
նեն ու տակառներու մէջ աղելէն ետեւ, ամէն դի
կը խաւրեն, որ իր խիստ համով մսին համար շատ
կը ծախի:

4. ՀԵՐՈՒԿ ԿՈՐ ԲՆԿՈՐ: Ա՛յ եց մատի չափ եր-
կայնութիւն կ'ունենայ, կռնըկի դին գոց կապու-
տակ, գլուխը ոսկեգոյն, փորը ու երկու դիւերը
արծըթի գոյն է: Ըսի Եւրոպայի ամէն ծովերուն
մէջ, նոյնպէս Բրեւելեան, Հիւսիսային ու Բո-
ղանտիկոս ծովուն մէջ կ'ապրի: Իր հաւկիթ ա-
ծելու ատենը՝ որն որ գեկտեմբերէն մինչուկ մարտ
է, անթիւ ու անհամար բազմութեամբ, յատա-

կէն վեր կ'երէ, ծովեզրներու մօտ կ'երթայ՝ իր հաւկիթները կ'ածէ։ Աս ձուկը խիստ համով, կակուղ ու առողջարար միս ունենալուն, ամէն դի կը փնտրուի ու շատ յարգի է։ Ասոր որսորդութեանը գիշերները կ'երթան ու նստերու մէջ կրակ կը վառեն, ձուկը՝ լոյսը տեսնելուն պէս, բազմութեամբ հոն կը ժողվի կը վխտայ. ուստի դիւրութեամբ շատ կը բռնեն, ու գլուխը կտրելէն ու փորոտիքը դուրս հանելէն ետեւ, պզտի տակառներու մէջ կ'աղեն ու ամէն դի կը խաւրեն, բայց նաեւ առանց աղելու ալ կը ծախեն, հասարակօրէն շատ կը գործածուի։ Հրձրկին աղէկները աշնան ու ձմեռւան բռնուածներն են, ասոնք աղած երկու տարիի չափ ալ կրնան դիմանալ. իսկ ամառւանները անպիտան են։

5. ԹՎԻՆԻՒԿ։ Մէկ ոտքէն պակաս կամ աւելի երկայն կ'ըլլայ, մարմինը խիստ պզտի ու շիտակ թեփերով է, կոներկի դին կապուտակ ու վրան սեւ գծերով, փորին կողմն ալ արծրթի գոյն է։ Ասի Հիւսիսային ծովուն մէջ կ'ապրի, բայց ապրիլին ու մայիսին սոսկալի բազմութեամբ անկէ կ'երէ ուրիշ ծովերու մէջ կ'երթայ, ու մայիսին վերջերը կը սկսի իր հաւկիթները ածել, որն որ մինչուկ օգոստոս կը տեւէ, իր որսն ալ ան ատենները կ'ըլլայ։ Միսը խիստ եղոտ ու շատ համով է, աս ալ կ'աղեն ու ամէն դի կը խաւրեն։

6. ԹՎԻՆԻՆՈՍ։ Երկու մինչուկ եօթը ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը կոներկի դին գոց կապուտակ, փորը ու երկու կողմերը գորշ, ու արծրթի գոյն բծերով է։ Ասիկայ Միջերկրական ու Ատլանտիկոս ծովուն մէջ կ'ապրի, թիւնիկներով, թռչող ձկերով ու աղկերներով կը կերակրի. բայց բազմութեամբ Սեւ ծով ալ կ'երթայ, հոն իրեն դիւրաւ կերակուր գտնելուն։ Իր հաւկիթները յունիսին՝ ծովեզրներու մօտ կ'ածէ։

Թիւննոսին միսը խիստ եղոտ ու համով է, հասարակօրէն Թարմ եփելէն եւ ուտելէն ի զատ, նաեւ տակառներու մէջ ալ կ'աղեն ու հեռու տեղեր կը խաւրեն: Բայց աս պէտք է գիտնալ որ աս ձկան Թարմ միսը որչափ համով ու աղէկ է նէ, ապականածն ալ այնչափ գէշ ու փնասակար է, որ մինչուկ մարդս կը մեռցընէ ալ:

7. ԱՆՊՈՏ ՁԻՆԻ: Ըսոնք մեծ ու տափարակ գլուխ, պեխի պէս ալ կռճիկէ բարակ թելեր ունին: Սարմիննին անթեփի ու կամ խեցւով է:

Բուն կապոյտ ձուկ: Երկու մինչուկ տաս ու երկու ոտք երկայն կ'ըլլայ, երկու մինչուկ երեք կենդինար ալ ծանր կը քաշէ. գլուխը մեծ է, վեց թել ալ կռճիկէ պեխ ունի. մարմինը անթեփ է, ու վրան շիտակ. կռնրկի կողմս գոց կանաչ, ու սեւ բծերով, փորին դին ալ բաց դեղին է: Ըսիկայ Եւրոպայի ու Միայի հիւսիսային դիերը մեծ գետերու ու լճերու մէջ կ'ապրի, շուտ լողալ չկրնալուն գրեթէ միշտ յատակը կը նստի, քարերու ու ծառերու արմատներու ետին կը պահւտի, ու իր առջեւէն անցած ձկերը ու ուրիշ կենդանիները կը յափշտակէ կ'ուտէ: Իր հաւկիթ ածելու ատենը մայիսէն մինչուկ յունիս է. էգ մը տարին տասն ու եօթը հազար հաւկրթի մօտ կ'ածէ. իսկ ձագերը օթը կամ ինը օր ետքը հաւկրթէն դուրս կ'ելլեն: Ըս ձկան ձագերուն միսը՝ ճերմակ, կակուղ ու եղոտ է, բայց մեծերունը անպիտան է: Պատկեր 136:

Թմբեցուցիչ կապոյտ ձուկ: Մէկ կամ մէկ ու կէս ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը գորշ ու վրան սեւ բծերով է: Ըսի Եղոս գետի ու Սենեգադին մէջ կ'ապրի, ու իր եղեկտրիոնական զօրութեամբը Թմբեցուցիչ ենքեղէսին պէս խիստ զարմանալի է, ինչպէս վերջը անոր վրայ երկայն պիտի խօսինք: Պատկեր 137:

8. ՊԻՄԵՆԱՊԵՆ : Երեք մատի մօտ երկայնու-
թիւն ունի, գլուխը մեծ ու գրեթէ կլոր գնտակի
մը կը նմանի, աչքները պզտիկ ու իրարու մօտ՝
ճակտին վրայ են. բերանը մեծ ու երկու գիերը
մէյմէկ պելս ունի : Սարմնոյն գոյնը բաց կանաչ
է, վրան անթիւ անհամար պզտի սեւ բծերով : Ըս
ձուկը հարաւային Մերիկէ գետնի տակի ջրերու
մէջ կ'ապրի, եւ զարմանալին ան է որ, երբեմն
հոն տեղս գտնուած զարհուրելի հրաբուխներուն
բռնկած ատենը, անոնց բերնէն հազարաւորներ,
ոմանք կենդանի, ոմանք ալ կէս խորված դուրս
կը թափին : Պատկեր 138: *6 7 8 9 10*

9. ՍԵՆՍՈՆ : Երեք մինչուկ վեց ոտք եր-
կայնութիւն ունի, քսան մինչուկ վաթսուն Գեր-
մանիայի լիտր ալ ծանր կը քաշէ. մարմինը խիտ
թեփերով ծածկըւած, ու կապուտակ գունով ու
մթափոյն գորշ բծերով է : Կզակները ու լեզուն,
խիտ ու սուր ակռաներ ունի : Ըսիկայ Հիւսիսայ-
ին ծովուն մէջ կ'ապրի, գարնան՝ գետերու մէջ
կ'երթայ իր հաւկիթները կ'ածէ, ու աշնան դար-
ձեալ ծովերու մէջ կը դառնայ : Ըս ձկան միսը
կարմրեկեկ ու խիտ համով է : Պատկեր 139:

10. ՓԵՓԵՐՈՒՅ : Երկու մինչուկ երեք ոտք եր-
կայնութիւն ունի. մարմինը կակուղ թեփերով
ծածկըւած, գորշ գունով ու դեղին բծերով է :
Բազմութեամբ Հիւսիսային ծովուն մէջ կը բնակի,
պզտի ձկերով ու ուրիշ ծովային կենդանիներով
կ'ապրի : Իր հաւկիթ ածելու ատենը գարնան ըս-
կիղքն է, որ ատենն որ ինքը ծովու յատակէն
կ'երլէ, եզրներու մօտ կ'երթայ : Իգ մը տարին
չորս մինչուկ ինը միլիոն հաւկիթ կ'ածէ, անոր հա-
մար է որ ամէն տարի ասոր որսորդութեան այնչափ
հազարաւոր մարդիկ, բազմութեամբ նաւերով
կ'երթան ու երեսուն ու վեց միլիոնէն աւելի կը
բռնեն. բայց ամենեւին ասոր թիւը չպակսիր :

Ըս ձուկը հասարակօրէն աղելէն ետեւ կը չորցը-
նեն, ու ամէն դի կը խաւրեն, ու անոր հաճար
ասոր վաճառականութիւնը շատ տարածւած ու
ծանօթ է: Պատկեր 140:

11. ՆՈՒՊԱՆԵՐԻ ԿԵՐԵՒ: Հասարակօրէն մէկ
ոտք երկայնութիւն, կէս ոտք ալ լայնութիւն ու-
նի, մարմինը տափարակ է ու խիստ փափուկ թե-
փերով ծածկւած, գորշ գունով ու աչք աչք
դեղին բծերով է: Լորկու աչքները մարմնոյն աջ
դին՝ քովէ քով են: Լարոպայի ծովերուն մէջ
կ'ապրի, պզտի ձկերով ու ուրիշ կենդանիներով
կը կերակրի. բայց նաեւ հիւսիսային ծովուն մէջ
ալ շատ կայ, շատ անգամ անոր մէջ մինչուկ եր-
կու ոտք երկայնութեամբ ալ կը գտնուի: Փե-
տրուարին ու մարտին աս ձուկը ծովեզրներու մօտ
կ'երթայ ու քարերու մէջ իր հաւկիթները կ'ա-
ծէ: Եւ միսը եղտոտ ու խիստ համով է:

12. ՍԻԿԱՅ ԽԻՍՏ ԲԵՆԱՄԱՅ: Ա եց մատի մօտ
երկայնութիւն ունի, մարմինը տափարակ ու նա-
րընջի գունով. բերանն ալ երկայն բարակ կըտցի
մը ձեւ է: Ըսիկայ խիստ զարմանալի ձուկ մըն է.
արեւելեան շնդկաստանի ծովուն մէջ, բայց գե-
տերու բերանները ու եզրներու մօտ ալ կ'ապրի,
ու պզտի ճանճի տեսակ կենդանիներով կը կերա-
կրի, եւ ասոնք աս կերպով կը բռնէ. ջրէն դուրս
ցըցած տընկերու կամ քարերու վրայ կեցած,
նաեւ ջրին երեսէն երկու կամ երեք ոտք բարձր
թռչող ճանճ մը ու կամ ասոր նման կենդանի մը
տեսնէ նէ, շուտ մը բերնովը անոր վրայ ջրացանի
պէս ջուր նետելով կը թրջէ, վար կը ձգէ, ու ան-
միջապէս կը կլլէ: Ըս ձուկը՝ ջրով ապակի ամաննե-
րու մէջ, տներու մէջ զուարճութեան համար շատ
կը պահեն, ու ամանին մէջ տեղէն բարակ դերձա-
նով պզտի ճանճ կը կախեն. ձուկը ասի տեսնելուն
պէս կը սկսի անոր վրայ ջուր նետել, բայց դեր-

ձանով կապւած ըլլալուն համար, այնչափ ջուր կը նետէ, որ մինչուկ կը քակեն ու ձանձը մէջը կը ձգեն: Պատկեր 141:

13. Փոր: Սէկ ոտքի մօտ երկայն կ'ըլլայ. մարմնոյն գոյնը, փորին կողմն կարմրակեկ ու վրան ճերմակ բծերով, կոնրկի դին գոց գունով ու սեւ բծերով է: Լսի Սիջերկրական ծովու մէջ բազմութեամբ մէկտեղ կ'ապրի ու պղտի ձկերու վրայ յարձակելով կը բռնէ կ'ուտէ: Լս ձուկը ձեռօք բռնելու ատեն՝ շատ զգուշութիւն պէտք է ընել. ինչու որ զինքը վտանգի մէջ տեսած ատենը, կրունրկի թեւը վեր կը տընկէ ու անով մարդուս ձեռքին զարնելով խիստ չարաչար կը վիրաւորէ:

14. Նսրոյ: Ս եց մինչուկ տասը մատ երկայնութիւն ունի. մարմինը երկայն ձեւով, կլոր, խոշոր ու հաստը թեփերով ծածկւած է. կոնրկի դին գոց կանաչ է, փորին կողմն ալ արծըթի գոյն: Լսի Սումադրայի, Յաւայի ու Բենգալացի գետերու ու լճերու մէջ կ'ապրի. բայց ջրէն դուրս ալ կ'ելլէ ու ցամաքի վրայ քալելով հեռու տեղեր կ'երթայ. ասկէ ի զատ նաեւ, որն որ խիստ զարմանալի է, ծառի վրայ ալ կ'ելլէ, ստոյգ է որ աչօք տեսնուած շէր ըլլար նէ, դժուարաւ հաւատալու բան էր: Յամաքի վրայ քալելու, նոյնպէս ծառի վրայ ելլելու ատեն՝ փորին վրայի թեւին՝ ու ծայրերը ակռայ ակռայ ականջներուն վրայ կրթընելով ու անոնցմով բռնելով կը շարժի: Իսկ ջրէն դուրս հինգ մինչուկ վեց օր կրնայ կենալ ու ապրիլ, ինչու որ ներսի դին բաւական ջուր կրնայ պահել, եւ ուրիշ ջրի կարօտութիւն չունենար: Պատկեր 142:

15. Օգգրու: Ինը մինչուկ տասն ու հինգ մատ երկայն կ'ըլլայ, մարմնոյն գոյնը՝ կոնրկի դին գոց դեղին ու կամ գորշ կարմրագոյն, վրան սեւ կամ մթագոյն կարմիր բծերով, փորին կողմն ալ

դեղընկեկ է : Լիւսիսային ծովուն մէջ կ'ապրի,
պղտի ձկերով, որդերով ու ուրիշ ձկերու հաւ-
կիթներով կը կերակրի : Լսի ուրիշ ձկերու պէս
հաւկիթ չածեր, հապա ձագերը աշնան գիշերոյ հա-
ւասարութեան ատեն, մօրերնուն փորին մէջ հաւ-
կըթէն դուրս կ'ելլեն ու կենդանի կը ծնանին, եւ
ամէն մէկ անգամուն երեք հարիւրէն աւելի կ'ըլլան :
Խր միսը այնչափ աղէկ է, անոր համար մինակ աղ-
քատները կ'ուտեն, իսկ փշերը մէկն նոր հանւած
ատեն լուսաբերի պէս կը փայլին : Պատկեր 143 :

16. ՎՆՍԻՓԻԷ ԿԵՄ ԹԻՐԱՅՈՒԿՆ : Լսի հասարակ-
օրէն թրովը մէկտեղ՝ միջակ մարդու մը երկայ-
նութեամբ կ'ըլլայ. քայց երբեմն տասն ու ութը
մինչուկ քսան ոտք երկայնութեամբ ալ կը գտնուի :
Վլխաւորաբար Սիջերկրական ծովուն մէջ կ'ապրի,
ձկերով ու ուրիշ կենդանիներով կը կերակրի, ու
թրովը ձկերու ու ուրիշ կենդանիներու դէմ ինքը
զինքը կը պաշտպանէ : Չմեռը ծովու յատակը կ'եր-
թայ կը բնակի, իսկ մայիսին ու յունիսին ծովեզրի
մօտ կու գայ ու հոն իր հաւկիթները կ'ածէ : Լսոր
միսը շատ համով ու խիստ յարգի է : Պատկեր 144 :

17. ԿԵՐԿԷՉՈՂ. ՉԿՍԻ ԿԵՄ ՏԵՐԳՂԱՆԵՐ : Լսոնց
մարմինը առանց թեփի ու կամ խեցւով ծած-
կըւած է. կուրծքերնուն թեւերը շատ երկայն ու
լայն ըլլալով, ասոնցմով խիստ շուտ կը լողան,
մէկ քանի Տեսակն ալ ջրէն դուրս ելլելով օդի մէջ
կը թռչին ալ : Լս ձկերը երկու զարմանալի յառ-
կութիւն ունին, մէյ մը որ՝ ջրէն դուրս հանւելու
ըլլան, ժամի մը չափ շարունակ ձայն մը կը հանեն.
Իսկ մէյ մ'ալ՝ որ գիշերները լուսաբերի պէս ի-
րենցմէ լոյս մը կու տան, ու շատ անգամ ետեւէ
ետեւ կարգաւ լողալու ատեննին, երբեմն ջրին ե-
րեսը, երբեմն ջրի տակ, երկայն լուսոյ ճառա-
գայթներու պէս կ'երեւան, ու տեսնողներուն աչ-
քին առջին զուարճալի տեսարան մը կ'ըլլան :

Աս ձկերուն ձայն հանելուն կերպը մինչուկ հիմայ չէ
գիտցըւած, որովհետեւ ինչպէս որ ըսինք, մինակ թո-
քէն շունչ առնող կենդանիները ձայն կրնան հանել.
իսկ ասոնք թորէն շունչ չեն առնուր, ու միանգամայն
ձայն ալ հանելով շատ զարմանալի են:

Օրիծեռ ձուկ կամ թռչող Տրիգլէ: Սէկ
ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի ու կարմրակեկ գու-
նով է. կուրծքի թեւերը խիստ երկայն, մութ
գունով ու կապուտակ բծերով են: Լսիկայ ամէն
տաք ծովերուն մէջ, բայց գլխաւորաբար Սիջեր-
կրական ծովուն մէջ շատ կը գտնուի, բազմու-
թեամբ մէկտեղ կ'ապրի, եւ շատ անգամ ուրիշ
ձկերէն հալածուելու ատեն, ջրէն դուրս կ'ելլէ կը
թռչի. բայց թռչելու ատեն, շատ հեղ ալ նաւե-
րու մէջ կ'իյնայ: Պատկեր 145:

18. ՍԻՌՈՆԱՆԱՆԵՐ: Լսոնց մարմինը երկայն,
ու օձի ձեւ, պզտի թեփերով ալ ծածկըւած է:
Ղլուխնին սրածայր է, բերանին շատ կարգ սուր
ակռաներ ունին: Սիւսնէսներէն ոմանք ծովու,
ոմանք ալ անոյշ ջրերու մէջ կ'ապրին, բայց ըստ մե-
ծի մասին ջրի յատակը հանգարտ կը կենան կը
սպասեն իրենց որսին, որն որ ամէն տեսակ մեծ
ու պզտիկ ջրի կենդանիներ է: Իրենց միսը եղոտ
ու խիստ համով է, ու քիչ փուշ ունի:

Լնքեղէս կամ Օձաձուկ: Սինչուկ չորս ոտք
երկայն կ'ըլլայ, վեց մինչուկ ութը Վերմանիայի
լիտր ալ ծանր կը կշռէ. մարմնոյն գոյնը գոց կա-
նաչ է: Լսի ամէն դի հասարակ է. գետերու ու
լճերու մէջ կ'ապրի, բայց ծով ալ կ'երթայ, ու
հասարակօրէն անանկ ջրեր կը սիրէ, ու անոնց
մէջ շատ կ'ըլլայ, որոնց որ յատակը ցելս ու կաւ
է, ջուրն ալ մաքուր ու պայծառ. ցորեկները ջրի
յատակը ցելսերու մէջ կը թաղւի, ձմեռներն ալ
անոնց մէջ կ'անցընէ: Լնքեղէսը թէպէտ ամէն դի
հասարակ ու ամէնուն ծանօթ ու յայտնի է, բայց

իր աճումը՝ թէ ինչ կերպով կ'ըլլայ, դեռ կատարեալ յայտնուած չէ. նախ առաջին արուին ուէգին մէջ դեռ ճիշտ տարբերութիւն մը չգիտցուիր. երկրորդ՝ թէ արդեօք Ննքեղէսը ողջ ձագ կը բերէ, չէ նէ հակիրթ կ'ածէ, ան ալ դեռ յայտնի չէ, բայց շատ անգամ մօրերնուն փորին մէջէն ձագ ենքեղէսներ ելլելէն հաւանական կ'երեւայ որ ողջ ձագ բերէ: Ըս ձուկը խիստ զգայուն կեանք մը ունի, անոր համար շատ անգամ դժուարաւ կը սատկի. իր գլուխը մարմինէն կտրուի ու զատուելու ալ ըլլայ, դեռ կըրնայ խածնել. շատ անգամ ալ փորձըւած է, որ մարմինը՝ առանց գլխու ու կաշին ալ բոլորովին վրայէն հանելէն ետեւ, երկայն ատեն ջրի մէջ աս դիս ան դին շարժելով լողացած է: Ս'իսը ճերմակ ու խիստ համով, բայց շատ եղոտ ըլլալուն, քիչ մը դժուար կը մարսի: Պատկեր 146:

Սիւռնէս կամ փողոշ: Երեք ոտք երկայնութիւն ունի, հինգ մինչուկ վեց գերմանիայի լիտր ալ ծանր կը կշռէ. բայց երբեմն ալ աւելի խոշորներ կը գտնուին: Սարմնոյն գոյնը աղւոր սեւ է, ճերմակ ու դեղին բծերով: Ըս ձուկը ամէն տաք ծովերուն մէջ, բայց գլխաւորաբար Սիջերկրական ծովուն մէջ շատ կը գտնուի, ժայռերու ու ուրիշ քարերու մէջ կը պահւըտի, ու խիստ շատակեր է: Ս'իսը շատ աղէկ ու շատ համով է, առջի շուկայեցւոց ատենը շատ յարգի էր աս ձուկը, ասոր համար մասնաւոր աւազաններ շինած էին, ու անոնց մէջ՝ իրենց սեղաններու գործածութեան համար կը պահէին: Պղինիոս կը պատմէ թէ Վեսար երբ որ պատերազմէն յաղթութեամբ ետ դարձաւ, Վ. Իրիոս անոր փառաւոր սեղան մը տուաւ, ու աս սեղանը վեց հազար միւռնէս կար: Պիդիոս Պողիոս միւռնէսներու միսը՝ ալ աւելի համովցընելու համար, ան աստիճանի անգթութեան ու գազանութեան հասաւ որ՝ իր գերիները պզտի յանցանքի

մը համար կը մեռցընէր, ու անոնց մտովն ու ա-
րիւնովը ձկերը կը կերակրէր: Պատկեր 147: ✕

Թմբրեցուցիչ ենքեղէս: Հինգ մինչուկ վեց
ոտք երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը գոց կա-
նաչ է, ու քանի մը բաց գունով բծեր ունի, գլուխը
լայն, բերանը մեծ ու շատ պզտի սուր ակռանե-
րով է: Ըս ձուկս չափէ դուրս բաղմացած է.
Ըմբրիկէի տաք դիերը անոյշ ջրերու մէջ կ'ապրի,
ու իր եղեկտրիոնական զօրութեանը համար շատ
զարմանալի է:

Ըն զգացմունքը որն որ Թմբրեցուցիչ ենքե-
ղեսին եղեկտրիոնական զօրութիւնը հաղորդելէն
կը պատճառի, շատ տարբեր է անկից, որն որ
Ղեյդեան շիշի մը, կամ Վոլտայեան սիւնի մը
պարպրելէն առաջ կու գայ, ու գուցէ մինակ նոր
գտնուած Սագնիտի եղեկտրիոնական շրջանի մե-
քենային զօրութեանը հետ կըննայ հաւասարիլ:
Շատ մեծ յանդգնութիւն է, մեծ, զօրաւոր ու
սոսկալի գրգռուած Թմբրեցուցիչ ենքեղեսի մը
առջի զարկուածին մօտենալ, ու որն որ աս վնա-
սակար փորձը րոտ է, երկրորդ անգամ մէյ մ'ալ
ընելու ամենեւին չկըննար յանդգնիլ: Ըս ձկին
ասանկ առջի զօրաւոր զարկուածքէն ետքը՝ պատ-
ճառած ցաւն ու ցնցումը անանկ զօրաւոր է որ ան-
կարելի բան է, աս զգածմունքը խօսքով մեկնել,
մարդուս վրայ սոսկալի ապշութիւն մը կու գայ ու
բոլոր ջղերը կը շարժին, որն որ երկու երեք ժամ
կը տեւէ: Հումբողդ երեւելի բնագէտը՝ անգամ
մը ըստ պատահման երկու ոտքովը, ջրէն նոր հա-
նած Թմբրեցուցիչ ենքեղեսի մը վրան կոխեց, ու
կը զրուցէ որ ամենեւին՝ մէկ մեծ Ղեյդեան շիշի
մը պարպրելէն՝ անանկ ցաւ ու սոսկալի ցնցում
չէ կրած, բոլոր օրը ծնկըններուն ու գրեթէ մար-
մնոյն բոլոր յօդուածներուն վրան սաստիկ ցաւ մը
ունեցաւ: Ձիեր, ջորիներ, կովեր ու ուրիշ մեծ

կենդանիներ խոշոր թմբրեցուցիչ ենքեղեսի մը եղեկտրիոնական զարկուածէն՝ անանկ սաստիկ կը վնասին, որ մինչեւ անկից կը սատկին:

Աս ձկին բռնելուն կերպը՝ բոլորովին տարբեր ու զարմանալի ըլլալուն, հոս տեղս մէկիկ մէկիկ կը ստորագրենք: Հումքողզին Վոզումբիային մէջ Վաղապողոյին քովերը գտնուած Ճախնային լճերուն ու դետերուն գացած ատեն, որոնց մէջը թմբրեցուցիչ ենքեղէս լեցուն էր, մինչուկ ան ատենս անկարելի բան կը սեպւէր աս ձուկը ողջ բռնել, բայց քաջ բնագէտը՝ տեղացւոց աս ծուռ կարծիքը ուղղելու ու իրենց տղայական երկիւղին յաղթելու համար, ամէն մէկ ձկին երկու արծաթի դահեկան խոստացաւ, թէ որ բռնեն, եւ իրենց աւելի սիրտ տալու ու նաեւ իր ուսման բաղձնքը առնելու ու փորձեր ընելու համար, ինքն ալ մէկտեղ խոստացաւ երթալ: Աստի պզտիկ գեղի մը քով եղած Ճախնային լիճը գնաց, որուն մէջը շատ թմբրեցուցիչ ենքեղէս կար: Աս ձուկը՝ իր չափէ դուրս զօրութեանը համար, ուռկանով բռնելը խիստ դժուար ըլլալուն, ուղեցին ձիերով որսալ. աս պատճառաւ շնդիկները երեսունէն աւելի կատրղած ձիեր մէկտեղ բերին ու ճախինին մէջ խոթեցին: Ձիերը ջուր մտածնուն պէս, շնդիկները ձեռնքին գաւազաններ առած՝ ճախինին չորս դին առին, ու ձիերը՝ որոնք բռնութեամբ ճախինէն դուրս ելել կ'ուզէին, սաստիկ ձայներով ու գաւազաններով զարնելով՝ վախցընելով զանոնք, ճախինին մէջ ետ կը հրէին: Սարգիկներուն պռռալէն պռռչըտալէն, ջրին ալ ասանկ զօրաւոր շարժելէն թմբրեցուցիչ ենքեղէսները՝ որոնք ճախինին մէջ կը թաղւին կը պահւէին, անոնց մէջէն դուրս ելան ու գրգռուեցան իրենց եղեկտրիոնական զօրութիւնը դուրս տալու, ու ջրի օձերու պէս սաստիկ շուտութեամբ ջրին երեսը կը շար-

Ժէին ու ձիերուն հետ զարմանալի կերպով մը կը կռուէին, որովհետեւ անոնց փորին տակը լողալով, շուտ շուտ մէկը մէկալին ետեւէն զօրաւոր եղեկօրիոնական զարկուածներ անոնց փորին կը հաղորդէին: Սւտի զարմանալի ու երեւելի խաղ մը կ'ըլլար, որուն մէջ գործողները՝ շնդիկները, ձիերն ու թմբրեցուցիչ ենքեղէսները էին: Շնդիկները պոռալով ու զարնելով կ'ուզէին ձիերը լծին մէջ հրել. ձիերը կը հեւային ու մաղերնին տնկած ու զարհուրած, աչքներնէն կատաղութիւննին ու ցաւերնին յայտնելով՝ կ'աշխատէին ջրէն դուրս ելլել ու իրենց թշնամիներուն ձեռքէն փախչել, իսկ թմբրեցուցիչ ենքեղէսներն ալ ջրին երեսը լողալով՝ իրենց թշնամոյն ետեւէն կ'իյնային: Շինգ բոպէի մէջ հինգ ձի ընկղմեցաւ ու խղճուեցաւ. բայց աս ընկղմելը՝ անմիջապէս եղեկօրիոնական զարկուածէն մեռնելէն պատճառեցաւ չենք կրնար ըսել, հապա ձիերը շարունակ իրարու ետեւ զարկուածէն տկարանալով, չկրցան ալ ջրին վրայ լողալ, ուստի ընկղմեցան ու քանի մը բոպէէն ետքը խղճուեցան: Սինակ մէկ քանի ձիեր, շնդիկներուն պոռալը ու ծեծը բանի տեղ չդնելով, բռնութեամբ անոնց մէջէն անցան ցամաք ելան, բայց ամէն մէկ անդամնին տկարանալով, աւազին վրան փուեցան մնացին: Շումբողգ վախցաւ որ ջրին մէջ եղած միւս ձիերն ալ կը խղճուին, բայց շնդիկները ապահովացուցին անի ըսելով՝ որ ձուկ բռնելը հիմա կը վերջանայ, որովհետեւ թմբրեցուցիչ ենքեղէսին մինակ առջի յարձակումէն վախնալու է, ինչու որ անոր եղեկօրիոնական զօրութիւնը քանի մը զարկուածքէն ետեւ կը լմըննայ, ու նորէն ժողվելու համար աւտն պէտք է: Ստուգիւ իրօք ալ անանկ եղաւ, քառորդի մը չափ ետքը՝ ձկերուն կատաղութիւնը իջաւ, ձիերէն հեռացան, կէս մը ջրէն դուրս ե-

լան ու եղբները փախան. ձիերն ալ հանդարտեցան, աչքներնէն կրակ ցատկելը դադրեցաւ, ու սկսան կամաց կամաց հոգի առնուլ: Աղբներուն քով գտնուած թմբեցուցիչ ենքեղէսները՝ չուանի մը ծայր կապուած սրածայր գործիքով մը բռնեցին. աս չուանա աղէկ չոր ըլլալով, անոր համար ալ ձկնորսները զարկուած մը չղգացին, որովհետեւ մինակ թաց չուանը եղեկտրիոնական զօրութիւնը կը հաղորդէ: Այն քանի վայրկեանի մէջ աս կերպով հինգ հատ խոշոր ու քիչ վերաւորուած ձուկ բռնեցին: Արովհետեւ շնդիկները աս ձկէս գրեթէ տղայական վախ մը ունէին, անոր համար եւ ոչ մէկ հոգի մը համարձակեցաւ զանոնք գործիքէն հանել ու յառաջագոյն պատրաստած ջրով լեցուն փոսերուն մէջ դնել, անոնց զօրութիւնը աղէկ մը քննելու համար: Էռմբողք ու իր ընկերը Բոնպղանդ, որ իրեն հետ մէկտեղ գացած էր զանազան փորձեր ընելու համար աս զարմանալի ձկան վրայ, հարկադրեցան անձամբ ասոնք գործիքէն հանել, բայց տկարացած ձկերէն անանկ զօրաւոր զարկուած մը ընդունեցան որ Վէյդեան շիշէ մը ընդունելու անկարելի է: Վսկից կը հետեւի որ անհատադի բան չէ. շնդիկներուն ըսածը, որ լողացող մարդ մը պէտք է որ խղճուի, երբ որ թլմբեցուցիչ ենքեղէսը անոր թեւերուն ու սրունքներուն զարնէ, որովհետեւ ասանկ մէկ զարնուածքը, քանի մը րոպէ մարդուն անդամները անանկ կը տկարացնէ, որ զանոնք չկրնաոր գործածել. բայց երբ որ աս ձուկը՝ կուրծքին ու փորին զարնէ, չուա մը կը մեռցնէ զմարդը:

Արկակենցաղները ու ձկերը թմբեցուցիչ ենքեղէսին վնասակար զօրութեան փորձը չառած, ասկից վախ մը չեն ցուցնէր: Պզտիկ կրիայ մը, որն որ թմբեցուցիչ ենքեղէսին հետ մէկ ամանի մէջ դրած էր, մեծ համարձակութեամբ անոր մօ-

տեցաւ ու կ'ուզէր անոր տակը մտնել ու պահել տիլ, բայց շուտ մը անկից զարնուածք առնելով, որն որ թէպէտ զինքը չմեռցուց, բայց խիստ ցուէն անոր քովէն հեռացաւ: Վորտերը որոնք ընտանութեամբ անոր կռնակը ելլալ կ'ուզէին, եղեկատրիօնական զարկուածքէ մը թմբեցան, ու որչափ որ կրօցան փախան, երբ որ զարձեւալ թմբեցուցիչ ենքեղեսի մը հետ մէկտեղ ջրի ամանի մը մէջ դրեցան, վախերնէն անկից կը հեռանային: Պզտիկ կոկորդիլոսներ, որոնք թմբեցուցիչ ենքեղէս բռնած ատեննին, մէկտեղ բռնեցան, սատկած ելան:

Եւ մէն լճերուն ու գետերուն մէջը, ուր որ աս ձուկը կայ, քիչ ձուկ կը գտնուի, ու գտնուածներն ալ՝ շատ անգամ ասոնք կը ստակեցընեն՝ առանց ուտելու, որովհետեւ ասոնք իրենց քովը մօտեցողներուն հետ թշնամութեամբ կը վարւին: Թմբեցուցիչ ենքեղէսը ձկի մը կ'ուզէ զարնել նէ, անկից քիչ հեռու՝ մէկ երկու մանրերկրորդի չափ հանդարտ կը կենայ, որպէս զի իր եղեկատրիօնական զօրութիւնը մէկտեղ ժողովէ ու ետքը զարնէ:

Եւ թմբեցուցիչ ենքեղեսիս որ կողմը որ մէկը շօշափէ նոյն է, ամէն կողմանէ ալ զարկուած կ'ընդունի, բայց ամենէն զօրաւորն է, երբ որ կուրծքը շօշափէ, կամ վիզն ու տուտը մէկտեղ բռնէ: Օարկուածը նոյնչափ զօրաւոր է, թէ որ մինակ մատին ծայրովը կամ բոլոր ձեռքով շօշափելու ըլլայ, բայց աւելի զօրաւոր է, երբ որ երկու ձեռքով մէկտեղ շօշափի: Թմբեցուցիչ ենքեղեսին վրան՝ իր եղեկատրիօնական զօրութիւնը հաղորդած ատեն, ամենեւին պզտի շարժում կամ ջղերու գողգողալ մը չերեւնար, ու ասոր ներհակ՝ երբ որ աս ձուկը իր եղեկատրիօնական զօրութիւնը չուզէր հաղորդել, ան ատենը կըրնայ շատ զօրա-

ւոր շարժմունքներ ընել առանց մէկ զարկուածք մը հաղորդելու : Աշեկտրիոնական զօրութեան պարալլելը բոլորովին կենդանւոյն կամքէն կախում ունի, ու զօրաւորութիւնն ալ կ'երեւնայ որ բոլորովին կամայական է : Ա իրաւորած թմբեցուցիչ ննքեղէս մը, որն որ երկայն ատեն իր եղեկտրիոնական զօրութիւնը հաղորդելէն, բոլորովին տկարացած ու իր զօրութիւնը կորսնցուցած կ'երեւնայ ու մինա տկար զարկուածք կարող կ'ըլլայ հաղորդել, շատ անգամ մէկէն ի մէկ անանկ զօրաւոր զարկուածք մը կ'ընէ, ինչպէս առողջ ու զօրաւոր թմբեցուցիչ ննքեղէս մը : Արկու հոգի աս ձուկը շօշափելու ըլլան, կրնայ մինակ մէկուն իր զարկուածը հաղորդել ու մէկային չհաղորդել . նումբողգ թմբեցուցիչ ննքեղեսի մը պոչէն բռնեց ու խայթեց առանց զարկուածք մը ընդունելու, բայց երբ որ իր ընկերը Բոնպղանդ՝ ձկին կուրծքը քերեց, նումբողգ զարկուած մը ընդունեցաւ, ուր որ Բոնպղանդ բան մը չղգաց : Աս կենդանիս ուղածին պէս ամէն կողմը իր եղեկտրիոնական զարկուածը կը հաղորդէ, բայց երբ որ շարունակ իրարու ետեւ կը հաղորդէ, խիստ կը տկարանայ, բայց աղէկ մը ուտելէն ու բաւական հանգչելէն ետեւ, իր զարմանալի զօրութիւնը նորէն կը ստանայ :

(Ժ) Թմբեցուցիչ ննքեղեսին աս զարմանալի եղեկտրիոնական զօրութիւնը՝ ապակւոյ եղեկտրիոնական զօրութեան օրէնքին բոլորովին կը նմանի : Արբ որ մէկը ապակիէ, կնքամոմէ կամ ծրծրմբէ գաւաղանով մը ձուկը շօշափէ՝ ամենեւին զարկուածք մը չընդունիր . իսկ երբ որ ձեռքը մետաղ բռնած շօշափէ՝ ան ատենը զարկուածը աւելի զօրաւոր կ'ըլլայ : Այց մետաղներն ալ շատ երեւելի տարբերութիւն կը պատճառեն, զինկը՝ շատ զօրաւոր զարկուած կը պատճառէ, ասկից ետեւ

երկաթը ու արծաթը կու գան, ամենէն տկար աղ-
ղեցութիւն պղինձը կը պատճառէ: Արբ որ մէկը
մէկ ձեռքով ձուկը շօշափէ, մէկ ալ ձեռքովն ալ
ուրիշ մարդ մը բռնէ, ան ատենը երկրորդը՝ զար-
կուածը շատ թեթեւ կը զգայ. մանաւանդ երբեմն
կ'ըլլայ որ ձուկը շօշափողը զօրաւոր զարկուած
կ'ընդունի, իսկ երկրորդը բան մը չիմանար: Այն-
պէս մէկը ամենեւին զարկուած մը չզգար, երբ որ
ձկինն ու ձեռքին մէջ տեղը քիչ մը ջուր կ'ըլլայ,
միայն թէ պնդակազմ ու հաղորդող մարմնով մը
չօշափի. բայց արդէն յայտնի է, որ թմբրե-
ցուցիչ ենքեղէսը, ուրիշ կենդանիներուն վրան,
զոր օրինակ ձկերու կամ երկակենցաղներուն, ջրին
մէջ աղղեցութիւն կրնայ ընել, ու քիչ մը հե-
ռուէն անոնց իր եղեկտրիոնական զօրութիւնը հա-
ղորդելով, զիրենք կը տկարացընէ ու կը սատկե-
ցընէ:

Թմբրեցուցիչ ենքեղէսին աս խիստ զարմա-
նալի հանգամանքը իրեն շատ օգուտ ունի, ա-
սով իր թշնամիներուն դէմ ինք զինքը կը պաշտ-
պանէ, ու իր կերակուրն ալ կը հոգայ: Ար շարժ-
մամբը ուրիշ ձկերու ու կենդանիներու ետեւէն
չկրնալով հասնիլ, կամացուկ մը անոնց կը մօտե-
նայ, ու իր եղեկտրիոնական զօրութեամբը հե-
ռուէն զանոնք կը տկարացընէ ու կը սատկեցընէ:
Աւտի ըստ պատահման բան չէ, որ թմբրեցու-
ցիչ ենքեղէսներուն գտնուած լճերուն ու գետե-
րուն մէջ ուրիշ ձկեր քիչ կը գտնուին, ինչու որ
ի՞նչպէս կրնան ուրիշ ձկեր մնալ, երբ որ թմբրե-
ցուցիչ ենքեղէսները՝ իրենց եղեկտրիոնական զօ-
րութեամբը զանոնք միօրինակ կը սատկեցընեն: Աս
ալ գիտնալու բան է որ երկակենցաղներն ու ձկե-
րը աս թմբրեցուցիչ ենքեղէսէս փախչելու ու ա-
նոր ձեռքէն ազատելու համար բնական աղղեցու-
թիւն մը չունին, ու անոր համար անհոգութեամբ

անոր եղեկտրիոնական զօրութեանը կը հանդիպին, ու ասանկով անոր կերակուր կ'ըլլան:

(Ժ) մըրեցուցիչ ենքեղեսին միսը՝ հարաւային Մերիկէի մէջ շատ յարգի է, թէ որ աս ձուկը բռնելը այնչափ դժուարին չըլլար, սեղաններու վրայ յաճախ կը տեսնուէր:

(Ժ) մըրեցուցիչ ենքեղեսին եղեկտրիոնական զարկուածքով ցնցելը՝ Հնդկները գլխու ու ոսկրներու ցաւը բժշկելու կը գործածեն: Պատկեր 148:

19. *ՄԵՐԵՑՈՒՆԻՍ ԿԵՄ ԼԻՐԵՆԻՍ*: Սէկ ոտք երկայնութիւն ունի, մարմինը երկայն ձեւով ու սեւ գունով, գլուխն ալ տափարակ ու խեցւով ծածկուած է: Սիջերկրական ծովուն եւ Սիկիանոսին մէջ պղտի կենդանիներով կ'ապրի: Աս ձուկը խիստ զարմանալի յատկութիւն մը ունի, գլխուն վրայի խեցւովը մարմնոյ մը հետ անանկ ամուր կը կպչի որ ամենեւին մէկը չկրնար բաժնել. օրինակի աղագաւ հասարակօրէն նաւերու ու ժայռերու ու ուրիշ ծովու մեծ ձկերու հետ այնպէս մը ամուր կը կպչի, որ բռնութեամբ բաժնել ուզելու ըլլայ նէ, աւելի կտոր կտոր կ'ըլլայ, քան թէ կը զատի. բայց ինքը երբ որ կ'ուզէ կը թողու: *Մաւակալին* մարմնոյ մը հետ կպչելուն պատճառը դեռ անծանօթ է, բայց հասարակօրէն այսպէս կը կարծուի՝ որ որովհետեւ խիստ պղտի թեւեր ունի, ու աղէկ լողալ չկրնար, ուստի դիւրութեամբ մէկ տեղէ մէկալ տեղ երթալու համար, մարմնոյ մը հետ կը կպչի կ'երթայ: Աս ձկան միսը չուտիր: Պատկեր 149:

Ասոր վրայ առջինները առաւել մը կը պատմեն. իբրեւ թէ այնպէս արտաքոյ կարգի զօրութիւն մը ունի, որ շատերը մէկտեղ՝ առաջատա բացած ու քալած նաւու մը զարնուին ու կպչելու ըլլան, նաւը կը կեցընեն. ուստի ասիկ *Մաւակալ* անուամբ աս ձուկը կոչեցին, ինչպէս Ս. Բարսղի (Վեցօր. Ի. 133.) բնածէն ալ յայտնի կ'երեւայ: Լուր եւ մեւս եւս սրանչեղի պատ-

մութիւն. զի մի ի մեծամեծաց նաւուց՝ որ գոգս առեալ ուռուցեալ առաքաստիւք ասպատակի ի վերայ մկանաց ծովուն սլացեալ, ոսոխ իցէ ձկնիկն մի փոքրիկ՝ որ անուանեալ կոչի Լըրինէիս, որոյ պսպէս թարգմանի անուն իւր՝ Նաւակալ, պսպէս դիւրաւ ունի զմի մի ի մեծամեծաց նաւաց, ոչ սակաւ ժամս բնաւ ամենեւին ոչ տայ շարժել ի տեղւոյ անտի. եւ պնպէս տեսանեն կապեալ կծկեալ զնաւն ակաղձուն ի վերայ ջուրցըն՝ իրրեւ զտակ առեալ հաստատեալ կայ անշարժ եւ անտատան:

20. ՆՕՈՂԱԳՈՐՏԵՐ: Վլուխնին խոշոր ու տափարակ, բերաննին չափէ դուրս մեծ ու ամուր աւկուաներով, պոչերնին ալ բարակ ու պզտիկ է:

Նուն Օուվագորտ: Լըրկու մինչուկ չորս ոտք երկայն կ'ըլլայ, մարմինը լերկ ու վրայի դին թուխ, փորին կողմն ճերմակ է: Վլուխը ու բունը չափէ դուրս մեծ է, իսկ պոչը բարակ ու պզտիկ: Մտի Լըրոպայի ծովերուն մէջ կ'ապրի ու խիստ շատակեր է. ծովուն յատակը տղմուտ տեղեր բերանը բաց կը պահւորտի կը սպասէ, իր քովը մօտեցած ձկերն ու պզտի կենդանիները կը յափշտակէ կ'ուտէ: Մտ ձկին միսը կ'ուտւի, բայց յարգի չէ: Պատկեր 150:

Լըջիւրաւոր Օուվագորտ: Տասը մատի մօտ երկայնութիւն ունի. մարմնոյն գոյնը գոց դեղին, ու մթագոյն գծերով ու բծերով է. աչքները պզտիկ ու կլոր ու խիստ իրարու մօտ են, գլխուն վրայ երկու մսէ երկընկեկ եղջիւրներ ունի. կուրծքին թեւերը գրեթէ ձեռքի ձեւուն կը նմանին: Մտ ձուկը Բրասիլիայի ու ուրիշ տաք ծովերուն մէջ կ'ապրի, քիչ կը լողայ, գրեթէ միշտ ծովու յատակը կը քալէ ու պզտի ձկերով կը կերակրի. ջրէն դուրս ալ կրնայ ելլել, ու երեք չորս օրի չափ դուրսը կենալ: Մտրմիսը գէշ է: Պատկեր 151:

21. ՆՕՈՂԱԳՈՐՏԵՐ: Լըրեք մինչուկ եօթը ոտք երկայն կ'ըլլայ. մարմնոյն գոյնը կոնւրկի դին մութ

նըկի դին թուխ, փորին կողմն կապուտակ ու սեւ բծերով է: Ասի գլխաւորաբար Հիւսիսային, Բրեւեւեան ու կասպից ծովերուն մէջ շատ կը գտնուի, շատ անգամ հարիւր մինչուկ երկու հարիւր ժամու չափ ծովէն կը հեռանայ գետերու մէջ կ'երթայ, ու Վոդկայի ու հիւսիսային Բսիայի գետերուն մէջ խիստ շատ կ'ըլլայ: Իրեն կերակուրը պզտի ձկեր, բայց գլխաւորաբար որդեր ու ուռիշ ասոնց նման կենդանիներ են, ինչու որ բերանը խիստ պզտիկ ըլլալուն, մեծ ձկեր ու կենդանիներ չկրնար ուտել: Ապրիլն ու մայիսը իր հաւկիթ ածելու ատեններն են: Ասոր որսորդութիւնը երեք ժանիով ու ուռիշ գործիքներով կ'ըլլայ, նաեւ ուռկանով ալ կը բռնեն, բայց աս ձուկը ծովէն դուրս հանելու ատենին ձկնորսները զգուշութեամբ զինքը կը բռնեն, ինչու որ մկունքներուն վրայ անանկ զօրութիւն մը ունի որ պոչովը մէյ մը մարդու մը զարնելու ըլլայ, գետինը կը պառկեցընէ: Սիսը շատ համով է, կ'աղեն ու ամէն գի կը զաւրեն. իրեն հաւկիթներն ալ գլխաւորաբար Ռուսաստան աղած ձկնկիթ կը շինեն. իսկ իր փամիրշտէն ալ ձկի սոսինձը կ'ելէ. ասի բարակ արծրթի գունով կաշի մըն է, փամիրշտին ներսի դիէն կը հանեն կը չորցընեն, ու զանազան տեսակ կերակուրներու ու ուռիշ բաներու կը գործածեն: Ռուսաստան հազար հատ աս տեսակ ձկէն, տասն ու ութը կենդինարի մօտ աղած ձկնկիթ, կէս կենդինարէն աւելի ալ ձկի սոսինձ կը հանեն:

Աւքսինեան թառափ: Ասի առջի տեսակէն մեծ, բայց անոր շատ նման է, մարմնոյն գոյնը՝ կոնըկի դին սեւ, փորին կողմն ճերմակ, ու երկու գիերը կապուտակ է: Ասպիական ու Աւքսինոս կամ Սեւ ծովերուն մէջ գլխաւորաբար շատ կը գտնուի, խիստ շատակեր ձուկ մըն է, զանազան տեսակ

ձկերու ետեւէն կ'ըլլայ կը հալածէ, ու բազմութեամբ մէկտեղ կը կըլլէ. իր փորին մէջէն շատ անգամ ծովու թռչուններ ու պզտի ձագ փոկեր, երբեմն ալ փայտի կտորներ ալ ելած են: Սարտին ու ապրիլին բազմութեամբ ծովէն գետերուն մէջ կ'երթայ հաւկիթ ածելու համար, որն որ տասն ու չորս օր կը տեւէ. բայց իր հաւկիթը խիստ շատ է, մէկ հատը երեք միլիոնէն աւելի հաւկիթ կ'ածէ: Սիւր այնչափ աղէկ չէ, ու դժուարամարս ըլլալուն, խիստ աժան կը ծախի, իր հաւկիթէն ալ աղած ձկնկիթ կը շինեն. նոյնպէս իր փամփրլտէն ալ ձկի սոսինձ կ'ելլէ. ասի վանի շաքարով կ'եփեն, բերնի սոսինձը կը շինեն, որն որ հասարակ սոսինձի պէս հարկաւորութիւն չունի կրակով եփելու, մինակ բերանը քիչ մը թրջելով ալ կ'ըլլայ:

Ըս երկուքէն ի զատ նաեւ ուրիշ շատ Տեսակներ ալ աս Սեռին կը վերաբերին: Պատկեր 154:

2. ՇԵՆՔԻՆԻ: Ըսոնց մարմինը երկայն ու կլոր ձեւով է, բերանին ալ մեծ ու զարհուրելի ակոսներով: Ըս Սեռիս ձկերը պինտ մեծ ձկեր են. երբեմն անանկ խոշորներ կը գտնուին, որ երեսուն մինչուկ երեսուն ու հինգ ոտք երկայն, վեց ոտք ալ լայն կ'ըլլան, ու մինչուկ տասն ու հինգ կենդինար ալ ծանր կը քաշեն, ուստի այսպիսի խոշորութեամբ՝ մարդ դիւրաւ կըրնան կըլլել: Օչսոնք մեծ ուռկաններով ու ուրիշ գործիքներով կը բռնեն: Սներնին հասարակօրէն կարծր ու գէշ է:

Իսն Շանաձուկ: Սէկ ու կէս մինչուկ երկու ոտք երկայն կ'ըլլայ, մարմնոյն գոյնը կոնքի գին կարմիր ու պզտի թուխ բծերով, իսկ փորին կողմս ճերմակ է: Ըս ձուկը ամէն ծովուն մէջ կը գտնուի, խիստ շատակեր է, պզտի ձկերուն շար-

ունակ ետեւէն կ'ըլայ կը հալածէ, ու անոնցմէ շատերը մէկանց կը կըլէ, երբ որ փորը կը լեցւի, ալ չկըրնար ուտել նէ, կերածը դուրս փսխելով, նորէն ուրիշ ձկեր կը բռնէ կը կըլէ. ձկնորսներու ալ շատ մեծ փնասներ կու տայ, ինչու որ սուր ակռաներովը ուռկանները կտրրտելով ու պատռելով, մէջի բռնըւած ձկերը կը կըլէ կ'ուտէ: Այդ տարին շատ անգամ հաւկիթ կ'ածէ, ու ամէն անգամուն ինը մինչուկ տասն ու ինը հատ կ'ածէ. իր հաւկիթները բաց դեղին գունով ու պզտի քրտակներու նման են: Ասոր միսը կարծր ու դժուարամարս է, անոր համար հասարակօրէն ռամիկ ժողովուրդը կ'ուտեն. բայց երբեմն թունաւոր ալ կ'ըլայ ու կը փնասէ. ինչպէս հանդիպած օրինակներէն յայտնի է: Աաշին շատ տեսակ բաներու կը գործածուի:

Անարի Շանաձուկ: Ասի մեծ ձկերէն մէկն է, քսան ու հինգ մինչուկ երեսուն ռաք երկայն կ'ըլայ. մարմնոյն գոյնը՝ կռնրկի դին մութ գորշ, իսկ փորին կողմս ճերմրկկեկ. բերանը խիստ մեծ ու զարհուրելի է, բերնին մէջ վեց կարգ, չորս հարիւրէն աւելի նետի ձեւ ակռաներ ունի, ու ասոնք ուղածին պէս դուրս կը տնկէ ու ներս կը քաշէ: Աս ձուկս ամէն ծովուն մէջ կ'ապրի, յափշտակող, կատաղի, զօրաւոր ու անյագ գազան մըն է. նաւով ճամբորդութիւն ընողներուն, բայց մանաւանդ լողորդներուն՝ մեծ կէտերէն աւելի ինքն է զարհուրելին, վիշապ ձկերէն ի զատ, ուրիշ կենդանիէ մը չվախնար, ամէնուն վրայ կը յարձակի կը կռուի ու կը յափշտակէ: Շարունակ օրերով գիշերներով նաւերուն ետեւէն կ'երթայ, ինչ որ նաւէն ծով կը նետեն, կամ ըստ պատահման կ'ընայ նէ, շուտ մը կը կըլէ: Աերանը խիստ խոշոր ըլլալով մարդիկներ ու մեծ կաթնատու կենդանիներ ալ կը կըլէ. ինչպէս շատ օրինակներէն յայտ-

նի է : Անգամ մը ասոր փորին մէջէն մեռած ամբողջ
 մարդ մը, մէկ անգամ ալ առանց գլխու, բոլոր
 իր վրայի հագուստովը կնիկ մը ելաւ. իսկ ուրիշ
 ատեն մ'ալ ամբողջ ձի մը փորին մէջէն հանեցին :
 Եւ ուր մը քան զայս պատերազմ որ ըլլայ անարի շանա-
 ձկերը արեան ու դիերու հօտը առնելով, բաղմու-
 թեամբ հոն կը ժողվին, ու նաւերու քովերը ա-
 ռանց վախնալու շարունակ կը պտըտին, ու նա-
 ւերէն նետուած դիերը ու կամ իյնող մարդիկները
 շուտ մը կը կըլնեն : Բայց հեղ մը Սեղիտինէ կըղ-
 զոյն մօտ զարմանալի դիպուած մը հանդիպեցաւ :
 Վաղիացւոց նաւու մը մէջէն ըստ պատահման նա-
 ւավար մը ծով ընկաւ, աս տեսակ ձկէն մէկը շուտ
 մը կըլնեց, բայց նոյն բոպէին մէջ նաւէն թնդա-
 նօթ մը շտկելով զարկին ասոր, ու անանկ աղէկ
 յաջող գնաց գնտակը ու անանկ ալ վիրաւորեց որ
 ձուկը սաստիկ ցաւէն ու վախէն շուտ մը մարդը
 դուրս փսխեց, որն որ առանց բան մը ըլլալու ողջ
 ազատեցաւ : Իր կերակուրը փոկ, թիւննոս ու
 փրփրուկ է, նաեւ սպիններալ կ'ուտէ. բայց մար-
 դու դիեր խիստ կը սիրէ, ու շատ հեռուէն ալ հո-
 տը առնելով հոն կը վազէ : Անգամ մը տեսնելե-
 ցաւ որ անարի շանաձկին մէկը՝ քսան ոտք ջրէն
 դուրս վեր-ցատկեց նաւէ մը կախուած մահապար-
 տի մը դիին համար, ու առանց վախնալու նաւու
 մէջ եղող մարդիկներէն յափշտակեց : Ասոր որ-
 սորդութիւնը շատ կերպով կ'ըլլայ, բայց հասա-
 րակօրէն երեքժանիով կը զարնեն : Ա՛րսի որ Վ-
 փրիկէի ծովեզրները բնակող սեւերէն ոմանք ա-
 նանկ յանգուգ, անանկ ալ յաջողակ են որ աս
 ահարկու ձկան հետ լողալով կը կուտին, ու անոր
 փորը պատուելով կը սատկեցընեն : Ասոր քիչ մը
 նման Պղինիոսալ (Գիրք Թ. Զ. քասուղակներու վրա.)
 կը պատմէ : Ասոնք երկայն երկսայրի սուր մը ու-
 նին ու ասով անարի շանաձկերուն դէմ կը յար-

ձակին կը կոուին, ու զիրենք կը պաշտպանեն: Յ ջին տակը վտանգը երկու կողման ալ հաւասար է, բայց մարդը ջրին երեսը ելլէ նէ, խիստ վտանգի մէջ կը դնէ զինքը, ինչու որ ջրէն դուրս ելլել ուզելով, իր թշնամոյն դէմ չկրնար կըռուիլ ու զինքը պաշտպանել. ասանկ միջոցին մէջ նաւուն մէջ եղող իր ընկերները, զինքը թեւեւ րուն տակէն յառաջագոյն կապած հաստ չուանով վեր կը քաշեն: Առիւը ջրին տակը սկսելուն պէս, մարդը ձախ ձեռքը չուանը շարժելով, իր վտանգը ընկերներուն կ'իմացընէ, բայց աջ ձեռքն ալ սրովը շարունակ գազանին դէմ կը կոուի: Անկերները կը սկսին զինքը կամաց կամաց վեր քաշել, բայց նաւուն մօտենալուն պէս, չափէ դուրս շուտութեամբ մը պէտք են քաշել ու նաւուն մէջ առնուլ, չէ նէ գազանը բերանը բաց վրան նետւելով կը յափշտակէ կը կըլլէ: Ասանկ սրտոտութեան ու յանդգնութեան օրինակ մ'ալ նորերս Աւրոպա հանդիպեցաւ: Վաղիացի նաւավարին մէկը ինչ պատճառաւ չգիտցըլիք նաւէն ծովը նետւեցաւ. անմիջապէս ասոր ետեւէն անարի շանաձուկ մը ինկաւ ու կ'ուզէր զինքը կըլլել, բայց նաւավարը քաջ լողալ գիտնալով, շարունակ աս դիտան դին կը փախէր. աս նաւավարին որդին, որն որ հօրը պէս քաջ լողացող էր, տեսնելով հօրը կենաց վտանգը, ձեռքը սուր մը առնելով նետւեցաւ ծովու մէջ ու ձկան հետ սկսաւ կատղութեամբ կոուիլ. աս միջոցին մէջ հայրը առանց փնասի մը խալըսեցաւ, բայց իր որդւոյն ալ չաջողեցաւ, թէպէտ եւ ինքն ալ նաւէն օգնութեան համար երկրնցուցած չուանը բռնեց, բայց դեռ կէս մը ջրի մէջ էր, խածաւ ձուկը ու կէս մէջքէն երկու կտրեց: Միսը կարծր ու դժուարամարս է, խիստ քիչ կը գործածուի. երբեմն ալ թունաւոր կ'ըլլայ. հեղ մը եօթը նաւավար ճամբորդութեան

մէջ աս ձկան միսը ուտելով՝ անկէ մեռան, ու ասոնցմէ մէկ քանին յառաջ քան մեռնելնին, դիւահարներու պէս ալ կատղեցան:

Ըս ձուկս առջի ատենները կ'երեւայ որ խիստ խոշոր եղած ըլլայ, ինչու որ հիմակ իրեն մեծ քարացած ակռաները գտնուելով, ուստի անոնց համեմատ մարմինն ալ ութսուն ոտքէն աւելի երկայն, բերնին երկակտուրն ալ քսան ոտքէն աւելի եղած պիտի ըլլայ: Պատկեր 155:

Բնապատումներէն շատերը, զոր օրինակ Ղինէոս, Ղակեպեդէս, Ռափիոս եւ ուրիշ երեւելիները, ան կարծեաց վրայ են որ Յովնան մարգարէն կը լռող մեծ կէտը, ինչպէս Աստուածաշունչը կը պատմէ (Յովն. Բ.): Անարի շանձուկը ըլլայ: Բայց կան Բնապատումներ ալ որ Վիշապաձուկն է կ'ըսեն: Թէ արդեօք որն է սողոգը չգիտցուիր. բայց աս բանիս վրայ ամենքն ալ միաբան են որ ասոնցմէ երկուքին մէկը զանի կը լսած պիտի ըլլայ:

Օիգ կամ Ուռածուկ: Սեց մինչուկ տաս ու երկու ոտք երկայնութիւն ունի, չորս մինչուկ հինգ կենդինար ալ ծանր կը քաշէ: Սնունդն գոյնը՝ կոնըկի դին գորշ է, իսկ փորին կողմս ճեւմակ: Ղլխուն ձեւը խիստ զարմանալի է, ուռի մը ձեւուն կը նմանի, ուստի եւ ասկից առած հասարակօրէն Ուռածուկ կը կոչեն: Ընչները գըլխուն երկու կողմերս, մեծ ու դէպ ի դուրս տնկուած են. լեղուն հաստ, լայն, ու մարդու լեզուին նման: Ըս ձուկս գլխաւորաբար Սեծ ծովուն մէջ կ'ապրի, խիստ շատակեր ու փնասակար է. շարունակ ձկերու ետեւէն կ'ըլլայ կը յափշտակէ, նաեւ մարդիկներու ալ վրայ կը յարձակի: Սիսը աղէկ չէ: Պատկեր 156:

Պրիոնէ կամ Սղոցաձուկ կամ Սղոց: Հասարակօրէն միջակ մարդու մը երկայնութեամբ կ'ըլլայ, բայց նաեւ տասն ու հինգ ոտք երկայնութեամբ ալ կը գտնուի: Սերի կզակը՝ ոսկրի պէս կարծր, երկայն ու լայն, ու երկու գիերը ակռայ

ակռայ սղոց մը ունի: Ասի ամէն ծովուն մէջ կը գտնուի, ձկերով ու ամէն տեսակ ծովային տընկերով կը կերակրի, ու ուրիշ ձկերու հետ շարունակ կը կռուի. բայց իր գլխաւոր թշնամին հասարակ կէտն է, անոր հետ չափէ դուրս կատողութեամբ կը կռուի, ու սղոցովը փորը կը պատռէ. բայց շատ հեղ կռուին մէջ սղոցը կը կոտորի: Այլ բեմն քանի մը սղոցաձուկ մէկտեղ հասարակ կէտի մը վրայ կը յարձակին, ու իրենց զէնքովը անանկ կը վիրաւորեն որ մինչուկ կը սատկեցընեն, ետքը անոր փորին մէջ կը մտնեն ու իր լեզուն որ բոլոր եղ է, կ'ուտեն: Ասոր հասարակ կէտին հետ կռիւը տեսնողները խիստ զարհուրելի ու տեսնելու արժանի բան է կ'ըսեն: Պատկեր 157:

3. ՎԵՐԿԵՍԵՆԻ: Ասոնք խիստ զարմանալի ձեւով ձկեր են, մարմիննին լերկ կամ սրածայր փշերով, կլոր, լայն ու տափարակ է, երկայն ու բարակ պոչով մը: Աւելին պզտի եւ իրարմէ մատ մը հեռաւորութեամբ գլուխներնուն վերի դին են, իսկ անկից անմիջապէս վար երկուք ալ ուրիշ երկրորդական աչքի տեղ ունին, ու ասոնք ջրին տակը մասնաւոր մաշկով մը կը գոցեն: Վերաննին պզտիկ, ու կարգ մը խիստ պզտիկ ակռաներով գլուխներնուն դէպ ի վարի դին են. վզերնին ալ շնչառութեան համար հինգ հինգ ծակեր ունին: Ամէն ծովուն մէջ կ'ապրին, ու ասոնցմէ ոմանք խիստ խոշոր կ'ըլլան: Սներնին ճերմակ ու փափուկ է: Աս Սեռիս քսան Տեսակէն աւելի կը վերաբերի:

Թմբրեցուցիչ Ներկէս կամ Շքթակ: Հասարակօրէն մէկ թիզ լայնութիւն ունի, տասն ու ութը մինչուկ քսան Վերմանիայի լիտր ալ ծանր կը քաշէ. մարմնոյն գոյնը գոց կարմիր, ճերմակ ու թուխ բծերով: Աս ձուկը Սեծ ծովուն մէջ կ'ապրի, պզտի ձկերով կը կերակրի, ու իր եղեկ-

տրիոնական զօրութեամբը թմբրեցուցիչ ենքեղե-
սին պէս խիստ զարմանալի է: Պատկեր 158:

4. ՔԱՐԱՊԵՏՈՐԱԿԱՆ ՎԵՐՔՆԵՐԻ ՄԱՐ-
մինը լերկ, կլոր ու երկայն է, վզերնին եօթնա-
կան շունչ առնելու ծակեր ունին:

ՕՊՈՒՆ ՎԱՐԱՊԵՏՈՐԱԿԱՆ: Երեք ոտքի մօտ եր-
կայնութիւն, մէկ ու կէս մատ ալ հաստութիւն
ունի, մարմնոյն գոյնը դեղին, ճերմակ կամ թուխ
բծերով է: Բոսի ամէն ծովուն, բայց գլխաւորա-
բար հիւսիսային ծովուն մէջ կը բնակի, պզտի
ձկերով ու ուրիշ ծովային կենդանիներով կ'ապրի:
Վարնան ծովէն կ'ելլէ, գետերու մէջ կ'երթայ,
ու հոն կ'ածէ իր հաւկիթները: Բոս ձուկը բեր-
նովը մարմին մը անանկ կը ծծէ ու իրեն կը քաշէ
ու ամուր կը բռնէ որ մինչուկ տաս ու երկու Գեր-
մանիայի լիտր մարմին մը, զոր օրինակ քար մը
բերնովը վեր կըրնայ վերցընել: Սիսը խիստ հա-
մով ու յարգի է: Պատկեր 159:

ՎԵՐՔՆԵՐԻ ՎԱՐԱՊԵՏՈՐԱԿԱՆ: Սէկ ոտքի մօտ երկայ-
նութիւն, մատի մը չափ ալ հաստութիւն ունի.
մարմնոյն գոյնը՝ գլուխը ու կոնըկի դին գոց կա-
նաչ, կամ սեւեկեկ, երկու դիերը դեղնեկեկ, իսկ
փորը արծըթի գոյն է: Բոսիկայ Բոսիայի ու հարա-
ւային Վմերիկէի, ու բոլոր Եւրոպայի գետերուն
ու լճերուն մէջ կ'ապրի, միջատներով, որդերով
ու ձկերու հաւկիթներով կը կերակրի: Բոսը միսն
ալ շատ աղէկ ու համով է:

5. ԵՆԷՏԵՆԻՆ ԶՈՒԿ: Բոս ձկան մարմնոյն ձեւը
խիստ զարմանալի է, կտրած գլխու մը կը նմանի.
մարմնոյն երկայնութիւնը ու լայնութիւնը գրեթէ
նոյն է, հասարակօրէն երկու, չորս մինչուկ ութը
ոտք երկայն կ'ըլլայ, մինչուկ հինգ կենդինար ալ
ծանր կը կշռէ, մարմինը լերկ, ու մութ գորշ է:
Վլխաւորաբար Սիջերկրական ծովուն մէջ կ'ապրի:
Սիսը կ'ուտի: Պատկեր 160:

ԵՌԱՆՅ ՈՍԿՐԻ ԿԼԵՆԴԵՆԻՆԻՐ

Աս երկրորդ հատուածը կը բովանդակէ ան ամէն կենդանիները, որոնք ներքին ու յօդաւոր կը մախք չունին: Ըսոնցմէ ոմանց մարմինը բոլորովին փափուկ է, ոմանցը մէկ կրային ծածկութիւն մը, ոմանցն ալ շատ կամ քիչ մը կարծր կեղեւաւոր պատենով մը ծածկըւած է: Ըսոնց մկունքը իրենց ծայրերովը մորթին վրայ հաստատած են, որոնք զանազան հարկաւորութեան ատենը՝ կըրնան կծկիլ ու երկըննալ: Իրենց զգայութեան գործարանները չորս դին ցրուած ջղերու թելերէն կը բաղկանան, որ տեղ տեղ միանալով հանգոյցներ կը ձեւացընեն, որոնցմէ ամէնէն մեծը ըստ մեծի մասին որկորին վրայ կ'ըլլայ, ու ըղեղի պակսութեան տեղը կը լեցընէ: Հինգ զգայարանքէն՝ ի բաց առեալ ըզգացողութիւնը, որ առ հասարակ ամէնն ալ ունին, շատերը մինակ ճաշակելիք ու տեսանելիք ունին, թէպէտ եւ շատ անգամ ոմանց վրայ ասոնք ալ կը պակսին: Եւելիք շատ քիչերը ունին, իսկ մարսելու, շնչառութեան ու արեան շրջանին գործարանները՝ շատերուն վրայ շատ կատարեալ են:

Ըսանց ոսկրի կենդանիները, որոնց թիւը ոսկրաւոր կենդանիներէն խիստ շատ աւելի է, ինը Վաս կը բաժնուին, այս ինքն՝ Սիջատներ, Սարգեր, Խեցեմորթներ, Սրգեր, Թուլատարներ, Ռառազայթաձեւեր, Սովալին եղիճներ, Պողիպոգներ, Գրածիներ:

ՄԻՋԱՏՆԵՐԸ առանց ոսկրի կենդանիներուն մէջ գլխաւորներն են. ու իրենց դասը ուրիշներուն մէջէն՝ ամէնէն աւելի հարուստ ու շատուորն է: Լսոնց մարմինը երեք մաս կը բաժնուի, Գլուխ, Կուրծք ու փոր, եւ աս մարմինը՝ ոմանց փափուկ, շատերուն ալ խեցւոյ նման մաշկով մը ծածկուած է, դարձեալ շատերուն մարմինն ալ բարակ ու կարծր մազերով եւ ուրիշ ասոնց նման բաներով ծածկուած: Վլուխը՝ կլոր կամ քիչ մը երկայն ձեւով մէկ կտոր խեցիէ կազմած է. ու ասոր վրայ բերանը, բողկուկները ու աչքները կան: Բերանը՝ ամէն միջատներուն միօրինակ չէ, որոնք որ հեղանիութի նման բաներ ծծելով կ'ապրին, անոնցմէ ոմանցը պատիճի ձեւ է, ոմանցն ալ կըտցի ձեւ, ու մէջ տեղը խայթոց մ'ալ ունին, որով ուրիշ մարմիններու մօրթը կը ծակեն, ու անկից իրենց սնունդը կ'առնուն. իսկ անոնք՝ որոնք որ կարծր մարմիններ կրծելով կ'ուտեն. բերաննին ակռաներով կղակներ ունին, բայց ուրիշ կենդանիներէն աս տարբերութեամբ, որ անոնց կղակները վեր վար կը բացւին կը շարժին իսկ ասոնցը երկու կողմերս կը բացւին: Բողկուկները աչքին քովերը ու կամ առջեւի կողմերս են, ու շատ կտորներէ յօդած, եւ ասոնց ձեւն ալ միօրինակ չէ. ոմանցը գերձանի նման, ոմանցը փետրոյ, ոմանց ալ սղոցաձեւ, դարձեալ ոմանցը շիտակ, ոմանցն ալ մազոտ, եւ ուրիշ շատ տեսակ ձեւերով կ'ըլլայ:

Բնապատումներէն ոմանք կարծեցին որ բողկուկները միջատներու հոտառութեան ու ծաշակելու գործարաններու տեղ կը ծառայեն, բայց աս կարծիքը ճուռ է, աւելի զգալու գործարաններ կրնայ ըսիլ ինչպէս Բոլու-

մենք, Ռերաւոս ու ուրիշ շատ երեւելի բնապատումներ ալ աս կարծեաց վրայ են :

Աչքերը գլխուն երկու դիւերը ու հասարակօրէն մէյմէկ հատ ու խոշոր են, ու ասոնք ցանցի աչք կ'ըսին, ինչու որ ծակ ծակ ցանցի ձեւու նման կազմած է, եւ աս ծակերուն մէջ պղտիկ ոսպի ձեւ կունտեր կան, որոնք պղտիկ պղտիկ աչքեր են, եւ ամէնն ալ մասնաւոր լուսերակները կամ տեսութեան ջգերը ունին : Սուամերզատ ու Ղեւնհոկ երեւելի բնապատումները մանրացուցով ճշդիւ քննեցին ու համրեցին որ մեզու մը 7000, հասարակ ծանծ մը 8000, իսկ թիթեռ մը 17000 աչք ունի : Տայց զկարծես որ աս միջատները այսչափ հազարաւոր աչքեր ունենալով՝ ամէն մէկ բանը հազար հառեն աւելի պիտ'որ տեսնեն, այնպէս չէ, բայց աս կայ որ իրենց աչքներուն կըր շրջանակը ինչ մարմին որ գտնուի, առանց ուրիշ կենդանիներու պէս գլուխին աս դիւ ան դին գարձընելու, անմիջապէս կը տեսնեն : Այան նաեւ միջատներ ալ, ինչպէս թիթեռները, որ բուն երկու խոշոր աչքերէն ուրիշ, երեք հատ ալ ուրիշ աչք ունին, որոնք գլուխներնուն վրայի դին, եռանկիւնի ձեւով երկու խոշոր աչքերուն մէջ տեղն են : Դարձեալ առանց թեւի միջատներէն ալ կան ոմանք, որոնք շատ աչքեր ունին, բայց պղտիկ են. օրինակի աղագաւ սարգերը երեք մինչուկ չորս ջուխտ ունին : Միջատներէն խիստ քիչերը, ինչպէս խեցեմորթները կըրնան իրենց աչքը աս դիւ ան դին շարժել :

Կուրծքը երեք կտորէ յօդած ու կազմած է, առջինը վիզ, երկրորդը կուրծքի մէջ տեղի մաս, ու երրորդը վերջին մաս կ'ըսին. ու աս ամէն մէկ մասին վրայ մէյմէկ ջուխտ ոտք կան, իսկ վերջի մասին վրայ նաեւ ջուխտ մը կամ երկու ջուխտ թեւեր ալ կան : Վորը՝ չորս մինչուկ ինը օղակներ

րէ կազմած է, ու շատերունը կոնաձեւ կամ կլոր ու երկայն ձեւով, ոմանց ալ կլոր է, ասոր վերջի ծայրը պոչն է, ու հոս շատերը խայթոց, մկրատ, ու ուրիշ ասոնց նման զէնքեր ունին. որոնցմով իրենց թշնամիներուն դէմ կը կռուին ու զիրենք կը պաշտպանեն:

Սինչուկ հիմա խօսածնիս միջատներուն արտաքին մարմնոյն ձեւուն վրայ էր, իսկ ներքին կազմութիւննին ալ ընդհանրապէս կրնայ ըսիլ որ կատարեալ աստիճանի կազմակերպութիւն ունի: Ինչպէս մարդուս վրայ խօսած ատեննիս ըսինք որ նուաստ կենդանիներուն վրայ մինակ Վանդղիոնը՝ թէ տընկական ու թէ կենդանական մասերուն գործքերը կը կատարէ, ուստի իրենց Վանդղիոնեան կարգը ըզեղի տեղ զլուխներնուն մէջ հանգոյց մը կը կազմէ, ու ասի իր ճիւղերը բերնին, բողկուկներուն, աչքին ու ուրիշ մասերուն մէջ տարածելով ըզեղի ըրած գործքերը կը կատարէ:

Օգտյարանքներուն մէջէն մինակ միջատներուն տեսանելիքը յայտնի է ու կատարեալ կազմութիւն ունի, թէպէտ եւ շատերը կը հոտւրտան ու կը լսեն, բայց դեռ իրենց վրայ հոտոտելիք ու լսելիք գտնուած ու յայտնուած չէ: Իրենց մարմինը խիստ շատ մկունքով է, մանաւանդ կուրծքերնուն վրայ չափէ դուրս կը գտնուին, ինչու որ ինչպէս վերը ըսինք թեւերը ու ոտքերը ասոնց վրայ ըլլալով, անոնք են բուն գլխաւոր շարժման տեղերը: Մընդեան գործարաննին խիստ կատարեալ կազմած են. երկայն կամ կարճ որկոր մը ունին, որ կերակուրը բերններէն ստամոքս կը տանի, իսկ անկից ալ վար աղիքը կ'երթայ. նոյնպէս մարսողութեան օգնական գործարաններու տեղ ալ, խիստ բարակ մաղձի անօթներ ունին, որոնք անմիջապէս ստամոքսի ետեւի դին են ու աղիքի հետ կապւած: Միջատներու սիրտը երկայն ու ձգական անօթ մըն է,

որուն մէջ ճերմակ արիւն մը կայ, ասանօթը մարմիններուն կռնրկի կողմն է: Ասոնց շնչառութեան գործարաններն ալ խիստ կատարեալ են: Արմիններնուն երկու դիւրը կարգաւ շնչի ծակտիւքներ ունին, որոնց մէջէն օդը անցնելով շնչի ճամբաները կը մտնէ, որոնք խիստ բարակ բարակ բոլոր մարմնոյն մէջ բաժնուած ըլլալով, ուստի անոնցմով օդը մարմնոյն ամէն մասերուն մէջ կը տարածուի, ու այսպէս բոլոր միջատը թոք մը կըրնայ սեպել:

Միջատներու աճումը հաւկրթով կ'ըլլայ, բայց կան նաեւ ոմանք ալ որոնք կենդանի ձագեր կը բերեն: Առեւառոր միջատները ըստ մեծի մասին բոլոր իրենց կենաց մէջ մէկ անգամ հաւկրթ կ'աճեն, անկից ետեւ հասարակօրէն շուտ մը կը սատկին, արուն յառաջագոյն կը սատկի, քիչ մը վերջն ալ էգը: Ասոնք իրենց մարմնոյն մեծութեանը համեմատ, չափէ գուրս կ'աճին կը բազմանան: Սեղաներուն թագուհին մէկ օրւան մէջ երկու հարիւրէն աւելի ու բոլոր տարւան մէջ քանոսուն մինչուկ վաթսուն հազար հաւկրթ կ'աճէ, նոյնպէս գերմիտի էգ մը մէկ բոպէի մէջ վաթսունէն աւելի ու մէկ օրւան մէջ ութսուն ու վեց հազարէն աւելի հաւկրթ կ'աճէ, թէպէտ եւ աս միջատները ասչափ շատ կը բազմանան, բայց միշտ իրենց ձագերը կը հօգան կը նային, անոր համար իրենց հաւկրթները անանկ տեղեր կ'աճեն, որ նոր ելած ձագերը կարող ըլլան իրենց կերակուրը գտնել: Իսկ նոր ելած ձագերը՝ մինչուկ որ իրենց կատարեալ կերպարանացը հասնին նէ, շատ կամ քիչ փոփոխութիւններ կը կրեն: Շատ տեսակներու ձագերը հաւկրթէն նոր ելած ատեննին ամենեւին իրենց ծնողացը չեն նմանիր, հապա երկայն ձեւով, կլոր, լերկ կամ մաղերով, ուրներով կամ առանց ուրներու ու խիստ շատակեր որդեր կ'ըլ-

լան, որոնք հասարակօրէն թրթուր կը կոչին: Եւսոնք շատ անգամ մաշկերնին փոխելով, ու իրենց կատարեալ մեծութեան կը հասնին նէ, ալ չեն ուտեր կը դադրին. ու իրենց հողով ու տերեւներով մասնաւոր տեղ մը կը շինեն կամ առանձին տեղ մը կը մտնեն ու կամ մետաքսի նման նիւթով բոժոժ մը կը շինեն ու անոնց մէջ կը մտնեն, անշարժ կը կենան կը մնան, մինչուկ անկից ժամանակին բուն միջատը իր կատարեալ կերպարանօքը դուրս կ'ելլէ: Եւսոր հակառակ նոր ելած ձագերէն ոմանք ալ իրենց ծնողացմէ մինակ իրենց պղտիկ հասակաւ ու թեւ չունենալովը կը զանազանին: Եւսոնք ալ նոյնպէս շատ անգամ մաշկերնին կը փոխեն, միանգամայն եւ կը մեծնան ու կամաց կամաց կը թեւաւորին: Աւստի եւ այսպէս առջինները կատարեալ, ու վերջինները անկատար փոփոխութենէ կ'անցնին:

Սիջատներու վրայ ուրիշ աւելի զարմանալու բան մը չկայ, որչափ պղտի մարմիններնուն բաղդատութեամբ իրենց չափէ դուրս զօրութիւնը: Լըրեւելի բնազնին մը պանրի բաշխի մը զօրութիւնը փորձելու համար, վեց մատ խորունկութեամբ տփի մէջ դրաւ, բայց որդը շուտ մը տփէն դուրս ցատկեց, ուստի ասկից կ'երեւայ որ ինչ զօրութիւն ունի աս պղտիկ կենդանին որն որ հազիւ քառորդ մատ երկայն էր, ու իր մարմնոյն մեծութենէն քսան ու չորս անգամ բարձր վեր ցատկեց. թէ որ վեց ոտք երկայնութեամբ մարդ մը աս կենդանոյն զօրութեանը հետ բաղդատելու ըլլանք, մարդս վեց ոտք մեծութեամբը հարիւր քառասուն ու չորս ոտք պէտք էր բարձր վեր ցատկէլ: Վարձեալ ուրիշ բնազնին մ'ալ խիստ պղտի ճանճ մը որն որ հազիւ կը նշմարուէր, փորձեց ու տեսաւ որ կէս երկրորդականի մէջ երեք մատ երկայնութեամբ հռու վաղեց գնաց. որ բաղդատութեամբ՝ մարդս

մէկ րոպէի մէջ հինգ ժամու ճամբայ պէտք էր քալել : Ինչ երկնցընեմ խօսքս , խուցի ճանճ մը՝ մէկը հալածելու ըլլայ , մէկ երկրորդականի մը մէջ , երեսուն ոտք հեռու կը թռչի կը փախչի : Ղարձեալ լու մը որ խիստ զարմանալի է , իր մարմնոյն երկայնութենէն երկու հարիւր անգամ բարձր վեր կը ցատկէ , նոյնպէս իր մարմնոյն ծանրութենէն շատ անգամ աւելի բեռեր ալ կը քաշէ , ինչպէս հեղ մը լու մը վարժեցուցած էին որն որ եօթանասուն անգամ աւելի իր ծանրութենէն պզտի թընգանօթ մը կը քաշէր կը տանէր :

Սիջատներու թիւը խիստ շատ է , մինչեւ հիմա ութսուն հազար զանազան Տեսակներ գտնուած են : Ըսոնց կերակուրը տընկեր ու կենդանիներ է : Ըմէն տեղ կը գտնուին , ջրի մէջ , երկրի վրայ , տընկերու ու նոյն իսկ ուրիշ կենդանեաց վրայ ալ : Ըսոնցմէ կան որ մենակեաց կեանք մը ունին , կան ալ որ միաբանակեաց են ու մեծ ընկերութեամբ կ'ապրին , ու իրենց բովանդակ կարգով՝ մէկ կարգաւորեալ տէրութեան պատկեր մը կը ձեւացընեն , զոր օրինակ մեղուները , մրջիւնները ու ուրիշները : Ըստ հասարակ աս զարմանալի կենդանիներուն գործելը ու վարուիլը մէկ խիստ սքանչելի կեանք մը մեր աչքին առջեւը կը բերեն :

Բոլոր միջատները ընդհանրապէս երկու Վարդ կը բաժնուին :

Գ Լ Բ Գ Ը

Թ Ե Ի Ը Ի Ո Ր Մ Ի Զ Ը Տ Ն Ե Ր

Ասորք իրենց կատարեալ կերպարանքը ստանալէն ետեւ , երկու կամ չորս բարակ թաղանթէ , ձգական ու ըստ մեծի մասին թափանցիկ թեւեր կ'ունենան : Բերանին տարբեր տարբեր կազմածքով

է, ոմանցը ծծելու, ոմանց ալ կրծելու յարմար։
 Մի միջատները՝ իրենց թեւերնուն կաղամածքին ու
 միանգամայն շատութեան նայելով եօթը Յեղ կը
 բաժնուին։ Պատենաթեւեր, Ուղղաթեւեր, Թա-
 ղանթաթեւեր, Յանցաթեւեր, Ախաթեւեր, Թեւ-
 փաթեւեր ու Լըկթեւեաններ։

Յ Ե Ղ Ա

Պ Ե Տ Ն Ե Ը Թ Ն Ի Ն Ե Ր

Մտնք ըստ մեծի մասին չորս չորս թեւեր
 ունին, որոնցմէ վրայի երկուքը կտրծր են ու միւս
 երկուս տակի թաղանթէ թեւերը կը ծածկեն կը
 պահպանեն։ Իրենց բերանը կերակուրնին կրծե-
 լով ուտելու կաղամած է։ Բողկուկներնին տասն ու
 մէկ կտորէ յօդած են, բայց ամէնուն ալ միօրինակ
 ձեւով չեն, տարբեր տարբեր կ'ըլլան, աչքնին
 մէյմէկ հատ են, բայց շատ պզտի աչքերէ բաղա-
 դրեալ։ Ոտւրներնին ալ քալելու կամ լողալու
 համար շինած։ Մէնն ալ կատարեալ փոփոխու-
 թիւն կը կրեն։ Մտնք թիւը խիստ շատ է։

1. Գլխօտն ու ընկալն։ Մտնք մարմինը հաւկը-
 թաձեւ է, հաստ ու երկայն ոտւրներով։ Կարծր
 թեւերնուն վրայի դին շիտակ չէ, հասարակօրէն
 կունտ կունտ է, ու մետաղի փայլունութիւն ունի,
 իսկ մէկալ երկու թաղանթէ թեւերը ամէնն ալ
 չունին։ Մտնք խիստ շուտով կը վազեն, փայ-
 տերու, քարերու ու ուրիշ ասոնց նման բաներու
 տակ կ'ապրին, ու թէ որ մէկը իրենց դպչի նէ,
 դոց գունով գարշահոտ հիւթ մը բերներնէն դուրս
 կը հանեն։

Ոսկեբղէղ։ Մէկ մատ գրեթէ երկայնու-
 թիւն ունի, մարմնոյն գոյնը ոսկեգոյն կանաչ է,
 բայց դեղին ոտւրներով։ Մի պարտէղներու, դաշ-
 տերու ու մարգերու վրայ խիստ շատ կը գտնուի,

ու փնասակար թրթուրներ բռնելով սատկրցընելուն համար շատ օգտակար է: Պատկեր 161:

2. ՉԲԲԳԳԳՆԵՐ: Սարմինին ըստ մեծի մասին հաւկրթածեւ, ու գոց կարմիր կամ սեւ գունով են: Լսոնք ջրի մէջ կ'ապրին, ու իրենց ետեւի լայն ոտւրներով աղէկ կը լողան:

Օրով ջրըզէզ: Սէկ մատէն աւելի երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը գոց կանաչ է, բայց թեւերուն վրայ ժապաւէնի ձեւ գեղին գունով: Լսի ամէն տեղ լճերու ու ուրիշ կեցած ջրերու մէջ խիստ շատ կը գտնուի: Պատկեր 162:

3. ՍՍԿԻ ՆՁՆԵՆԵՐ: Լսոնք լայն, տափարակ կամ շիտակ մարմին մը ունին: Իրենց թրթուրները փտած փայտերու մէջ կ'ապրին, ու չորս տարիի չափ այնպէս կը մնան:

Իսկ Ոսկի եղնակ: Լսի խիստ ծանօթ է, հասարակօրէն վարդենիներու վրայ շատ կը գտնուի, ու իր գեղեցիկ, ոսկեգոյն կանաչ ու փայլուն գունովը պզտի տղոց զուարճութիւն մը կը պատճառէ:

4. ՍԵՐԵՐԻ ԲԲԳԳՆԵՐ: Լսոնց մարմինը հաւկրթածեւ է: Լմէնն ալ ծառերու վրայ կ'ապրին ու շատ անգամ մեծ փնասներ կու տան, ինչուոր պատճառներ ծառերուն տերեւներն ու ծաղիկները կը փճացընեն:

Իսկ Սարերի բղէզ: Լսի երբեմն Գերմանիայի մէջ չստիէ դուրս կը շատնայ, ու բազմանայ, ու պտղոյ ծառերուն խիստ մեծ փնասներ կու տայ: Լսոր թրթուրը երեք տարի երկրի մէջ կ'ապրի, ու անկերու արմատները կրծելով ու ուտելով, շատ կը չորցընէ կ'ապականէ. իսկ չորրորդ տարւոյն սկիզբը իր կատարեալ կերպարանքը կը ստանայ, ու գարնան երկրին մէջէն դուրս կ'ելլէ:

5. ԻՋԳԳՆԵՐ ԿԵՄ ԼՆԴՆԵՐ: Լսոնք խիստ կոր մարմին մը ունին: Լսիայի ու Լմերիկէի տաք կող-

մերս կ'ապրին, ու իրենց մարմնոյն ձեւովը ու մեծութեամբը շատ զարմանալի են:

Հերակղի Բղէղ: Հինգ մատ երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը սեւ է, բայց թեւերը կանաչ, ու վրան սեւ բծերով: Բրուն երկու եղջիւր ունի, մէկը գլխուն վրայէն ելած է, ու դէպ ի վեր ծռած, իսկ մէկալը վզէն ելած, ու առջինէն խիստ երկայն է, ու ծայրն ալ դէպ ի վար ծռած: Բսի հարաւային Բմերիկէի մէջ կ'ապրի, ու իր ձեւովը խիստ զարմանալի է: Պատկեր 163:

6. ԳՆՏՆԵՓՈՐ ԲՅԱՅՆԵՐ: Սարմինին կարճ ու խիստ կոր ձեւով, բոդկուկներնին տասը կտորէ յօդած են:

Կոյադնդիւ: Սարմնոյն գոյնը հասարակօրէն փայլուն սեւ է, կէս մը կանաչի, բայց նաեւ ոմանցը կանաչի կամ կապուտակի ու կամ ոսկեգոյն կանաչի կը զարնէ: Բսի գլխաւորաբար ձիերու աղբի մէջ կ'ապրի, անոր համար շատ անգամ ճամբաներու վրայ դանդաղ ձիու աղբի մէջ ալ շատ կը տեսնուի:

7. ԼՅԱՆԵՔՐԵՆԵՐ: Բսոնք ուրիշ տեսակներէն դիւրաւ կը զանազանին, ինչու որ աս տեսակին մանաւանդ արունները, երկայն ու դուրս երկնցած կղակներ ունին, որոնք եղջերուներուն եղջիւրներուն ձեւուն կը նմանին: Բսոնց թրթուրները շատ տարիներ ծառերու բուններու մէջ կ'ապրին:

Բուն Եղնաճճի: Երկու մատ երկայն կ'ըլլայ սեւ գունով է, ու աղւոր գոց շագանակի գոյն թեւեր ունի: Բսոր թրթուրները հինգ տարի կաղնիի ու ուրիշ ծառերու փտած բուններու մէջ կ'ապրին: Պատկեր 164:

8. ՍՈՒՆԵՐԵՐ, ՆՈՒ: Եթէ մինչուկ ինը գիծ երկայն կ'ըլլայ: Սարմինը երկայն քառակուսի ձեւով ու սեւ գունով է, բայց կռնրկի դին երկու կարմիր գիծ ունի: Բսի անոր համար մեռելա-

Թաղ կը կոչւի, ինչու որ սովորութիւն ունի պըղտի սատկած կենդանիներ, զոր օրինակ մկեր, խըլըրդներ եւ այլն Թաղել: Ըս գործողութիւնը կատարելու համար շատերը մէկտեղ կը ժողովին ու սատկած կենդանւոյն մարմնոյն տակը մտնելով, հողը կը փորեն ու այնչափ կը բանան որ դին կամաց կամաց ինքիրմէ ծակին մէջ կ'իջնայ, ու ետքը էգերը ասոր մարմնոյն մէջ իրենց հակիթները կ'ածեն, որպէս զի նոր ելած Թրթուրները ասոր մարմնովը կերակրին, ամէն բանը լմննալէն ետեւ հողով վրան ալ կը ծածկեն: Պատկեր 165: †

9. ԳԻՐԵԴԵՐՁՆԵՐ: Ըսոնք խիստ զարմանալի են, ու ասով դիւրաւ կը ճանչցըվին, որ երբ որ կոնրկի վրայ պառկըցելու ըլլան, յանկարծ շուտով մը վեր կը ցատկեն ու կը դառնան: Իրենց վեր ցատկելուն պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կուրծքերնին պզտի ծակ մը ունին որն որ խցանքի նման բանով մը գոցած է, ու աս ծակը բռնութեամբ բացելու ատեն վեր կը ցատկեն: Սարմինին երկայն բարակ ու տափարակ ձեւով, ու գոց գունով են: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որոնք ծառերու կամ գետնի վրայ կ'ապրին, ու մէկը իրենց քովը մօտենալու ըլլայ, մեռած կը ձեւանան:

Ղուսաճաճանչ կամ Գիշերլուսիկ: Սէկ մատէն աւելի երկայնութիւն ունի, մարմինը գոց գունով ու խիստ պզտի ու բարակ գորշ մազերով ծածկըւած է: Ըսի հարաւային Մերիկէի մէջ կ'ապրի, վզին երկու դիերը մէյմէկ աչքի ձեւ դեղին բծեր ունի, որոնք գիշերները անանկ պայծառ լոյս մը կը տարածեն որ մինչուկ ասոնց լուսովը կըրնայ կարգացիլ:

10. ՍԻՔՆԵԿՆԵՐ: Ըսոնց մարմինը հակըթաձեւ, գլուխը պզտիկ ու վար կախւած է, բողկուկներնին կարճ ու ծայրերը հաստ են: Ըսոնցմէ ալ

շատ Տեսակներ կան, որոնցմէ շատերը տներու մէջ կ'ապրին, ու գլխաւորաբար մուշտակներու ու ասոնց նման բաներու խիստ փնասներ կուտան: (Թե որ մէկը իրենց դպչի, սատկած կը ձեւանան:

(Խուն Սորթակեր: Երեք գիծ երկայնութիւն ունի ու սեւ գունով է, բայց թեւերը կէս մը մոխրագոյն ու սեւ բծերով են: Ըսի տներու մէջ կ'ապրի ու խիստ հասարակ է. իրեն թրթուրները խիստ փնասակար են, մուշտակի տեսակ նիւթերը կրծելով ու ուտելով կը փնասեն:

11. Կողբելիքներ ԿԵՄ ՇՊԵՂ. ՔՈՒՆԵՐ: Սարմինին հաւկրթածեւ, ոտւրնին կարճ, բոլկուկներնին ալ սղոցածեւ են: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որոնք գեղեցիկ ու խիստ սիրուն գուններով են:

Սեծ Կովակէշ: Երկու մատի մօտ երկայնութիւն ունի, վիզը երկու մեծկակ կապուտակ բծերով, թեւերն ալ պղնձի գոյն են: Ըսի կայիւնէ կղզոյն մէջ կ'ապրի, ու ան տեղի բնակիչները ասոր թեւերը զարդի տեսակ բաներու կը գործածեն: Պատկեր 166:

12. Փոստոռներ ԿԵՄ ԿԵՍՈՒԿՆԵՐ: Ըսոնց բոլոր մարմինը, բայց մանաւանդ փորին կողմն խիստ կակուղ է. բոլկուկներնին կարճ, աչւրնին ալ մեծ են: Շատ Տեսակներ կան, որոնցմէ շատերը երկրիս տաք դիերը կ'ապրին, ու ամէնն ալ մինակ մթննալու ատենս դուրս կ'ելլեն, ու գիշերը կը լուսաւորեն: Ըսոնց մարմնոյն լուսաւոր մասը, փորերնուն վերջի երկու օղակներն են, որոնք հասարակօրէն բաց գունով, ճերմակ ու դեղին բծերով են: Իրենց լոյսը լուսաբերի լուսոյն կը նմանի:

Լուստրանիկ կամ Խուն փոստուռայ: Սարմնոյն երկայնութիւնը չորս գծի մօտ է, արուն թուխ գունով է, իսկ էգը գրեթէ դեղին գունով կ'ըլլայ: Ըսի երկրիս ամէն դի խիստ հասարակ է,

յունիսին, յուլիսին ու օգոստոսին, գիշերները՝ պարտէզներու, դաշտերու վրայ իրեն լուսովը խիստ սիրուն կ'երեւայ:

13. ԽՅՔԲԵՆԻ ՏՏԻ: Հինգ մինչուկ տասը գիծ երկայնութիւն ունի, լայնկեկ գլխով ու սեւ բողկուկներով է, մարմնոյն գոյնն ալ ոսկեգոյն կանաչ է: Ըսոր թրթուրները հողին մէջ կ'ապրին: Ըսի դարնան խիստ շատ կը գտնուի, դեղավաճառները կը ժողվեն, չորցրնելէն ետեւ կը ծեծեն փոշի կ'ընեն, ու ետքը ձեթով դեղին մեղրամոմով ու ուրիշ բաներով խառնելով, խարան կամ սպեղանի կը շինեն: Պատկեր 167:

14. ԿՆՏՐԹԵՂԵՐԳՆԵՐ: Ղլուխնին երկընկեկ պատիճի ձեւ, բողկուկներնուն ծայրերն ալ ըստ մեծի մասին հաստ են: Օլասոնք խիստ դիւրին է ճանչնալը, ամէնն ալ պտուղներու, ծաղիկներու, տերեւներու վրայ կ'ապրին, ու շատ անգամ մեծ վնասներ կը գործեն: Ըսոնցմէ շատ ճեսակներ կան:

Սարոյի կնճրթակերպ: Հինգ մինչուկ վեց գիծ երկայն կ'ըլլայ, մարմնոյն գոյնը թուխ, ու շիկակարմիր խոտորնակ կամ շիտակ գծերով է: Ըսի սարոյ ծառերու վրայ կ'ապրի, ու մայիսին ու յունիսին զլխաւորաբար խիստ շատ կը տեսնուի, աս տեսակ ծառերուն կոկոնները ծակելով օւ մէջը պարպելով ուտելով, շատ մեծ վնասներ կու տայ: Պատկեր 168:

Ըրմտեաց կնճրթակերպ: Հասարակ լուէն քիչ մը մեծ կ'ըլլայ, ու թուխ շագանակի գոյն է: Ըսի ցորեններու խիստ մեծ վնասներ կու տայ, պզտի պատիճովը ցորեանը կը ծակէ, ու անոր մէջ գարնան հաւկիթ մը կը դնէ, աս հաւկըթէն ճերմակ թրթուր մը կ'ելլէ, որն որ բոլոր ցորենին մէջը կ'ուտէ ու գրեթէ մինակ դրսի կեղեւը կը մնայ:

15. ԲԵՂԻԿՆԵՐ: Ըսոնք ըստ մեծի մասին բարակ ու երկայն ոտւղներով են, ու խիստ երկայն

ալ բողկուկներ ունին, որոնք իրենց մարմիններն էն շատ աւելի երկայն կ'ըլլան: Ըմենն ալ մինակ իրիկունները կամ դիշերները կը թռչին: Իրենց թրթուրները փայտերու վրայ կ'ապրին, ու կըրծելով՝ անոնց վրայ մեծ մեծ ծակեր կը փորեն կը բանան: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան:

Ըղպեան Քաղիկ: Ըսի գեղեցիկ կապուտակ գունով է, բայց թեւերուն ու բողկուկներուն վրայ սեւ բծեր ունի: Եռնային տեղեր շատ կը գտնուի, ու խիստ սիրուն է: Պատկեր 169: X

16. ՔԵՆԵԿԵԿՈՐԾՆԵՐ: Ըսոնք պզտիկ են, երկայն ու կոր վիզ, կըր գնդակի ձեւ ու վար կախած գլուխ, կարճ ալ բողկուկներ ունին: Նոսակներու կեղեւներու տակ կ'ապրին ու խիստ վնասակար են:

Բուն Քանդակագործ: Երկուք ու կէս գծի մօտ երկայնութիւն ունի, մարմինը մազոտ ու դոց փայլուն գունով է: Ըսի գլխաւորաբար մայիս ամիսը հին ու փտած եղեւին ծառերու կեղեւներու տակ կ'ապրի, ու անոնց մէջ շատ զարմանալի կերպով պտըտած ճամբաներ կը փորէ կը շինէ: Երբեմն չափէ դուրս կ'աճի կը բազմանայ ու խիստ մեծ վնասներ կու տայ: Պատկեր 170 երորդը ասոր շատ մեծցուցածը կը ցուցնէ: X

17. ՕՐՏՈՒ ՆՈՐՆԵՐ ԿՈՐ ԿՈՐՄԵՐԿՆԵՐ: Ըսոնք կարճ ու կէս կըր մարմնով, ու կըր բողկուկներով են, թեւերնին ալ հասարակօրէն կարմիր գունով ու սեւ բծերով: Իրենց մէկը դաշեղու ըլլայ նէ, դեղին գունով, կաշուն ու թմբադեղի կամ փիփոնի հոտով հիւթ մը դուրս կու տան: Ըսոնցմէ ալ շատ Տեսակներ կան որոնք իրարմէ՝ թեւերուն վրայ ունեցած սեւ բծերուն թեւերէն կ'որոշին:

Ըսոնց թեւերը ծալ ծալ իրարու վրայ շիտակ երկայն պառկած են, ու անոր համար այսպէս կ'անուանին: Վշուխնին մեծ, բերաննին՝ կերակուրնին կրծելու յարմար, ոտւրնին ալ գլխաւորաբար ետեւինները խիստ երկայն են: Սարմիններնուն ետեւի դին, էգերը հասարակօրէն դաշունի ձեւով հաւկրթի խողովակ մը ունին: Ըսոնք գրեթէ ընդհանրապէս տրնկերով կ'ապրին, ու ամէնն ալ մինակ մէկ անկատար փոփոխութիւն մը ունին: Սղղաթեւերը երկու Սաս կը բաժնուին Յատկողներ ու Վաղողներ:

Ե. Յատկողներ: Ըսոնց ետեւի ոտւրները հաստ ու երկայն են, ու անոնցմով կրնան բարձր վեր ցատկել: Ըրունները թեւերնին ու ետեւի ոտւրնին շուտ շուտ մէկ մէկու զարնելով, մէկ բարձր ու ճուղղ ձայն մը կը հանեն:

1. ԽՈՒՐԵԱՆ ՍՂՔԻ: Երկու մատի մօտ երկայնութիւն ունի, առջեւի ոտւրները մեծ ու ձեռքի ձեւ են, ու անոնցմով խուրգներու պէս գետինը կը փորէ: Եգը յունիսին ու յուլիսին գետինը ծակ մը կը փորէ, ու անոր մէջ երեք կորեկի մեծութեամբ, կլորկեկ ու գոց դեղին գունով երեք հարիւր հաւկրթի մօտ կը դնէ, ու աշնան կը սատկի: Խակ ձագերը ամիս մը ետքը հաւկրթէն կ'ելնեն, ու ի սկզբան պզտի մրջիններու կը նմանին: Ըսոր կերակուրը տրնկեր է, բայց խիստ շատակերութեամբը շատ մեծ փեսաներ կու տայ:

2. ԸՆՏԵՆԻ ՍՂՔԻ: Վրեթէ մէկ մատի մօտ երկայնութիւն ունի, դեղին գունով է, բայց վզին վրայ ու մարմնոյն ետեւի դին խոտորնակ թուխ գծեր ու բծեր ունի: Ըսի խիստ ծանօթ է, տներու մէջ

կ'ապրի, ու իր ճուռղ ձայնը շարունակ չորս դին ձգելով խիստ նեղացուցիչ ու գլխու ցաւ կ'ըլլայ, ցորեկները պատերու ծակերու մէջ կը պահւնդուի, ու մեր կերակուրները կ'ուտէ կ'ապականէ, ասկէ ի զատ նաեւ մեր հողաթափները ու զգեստները կը կրծէ կ'ուտէ: Այդ գեղընկեկ հաւկիթներ կ'ածէ, ասոնցմէ տասն ու չորս օր ետքը ձագերը կ'ելլեն, ու վեց կամ ութը շաբաթ ետքն ալ թեւերնին կատարեալ կը բուսնին:

Վաշտի Ծղրիդ: Ըստ առջի տեսակին Սեւին կը վերաբերի, անկէ քիչ մը մեծ ու բոլորովին սեւ գունով է: Վաշտերու վրայ ու պարտէզներու մէջ գետինը ծակեր կը փորէ ու անոնց մէջ կ'ապրի, մինակ արեւ ու տաք եղած ատեն ծակին բերանը կու գայ, գլուխը գուրս կը հանէ:

3. ԲԱՐԱՆԱ ՄԵՐԵՔ: Երկու մատէն աւելի երկայնութիւն ունի, մարմնոյն գոյնը հասարակօրէն կանաչ, ու գոց գունով բծերով է, բայց թեւերը բացկեկ գունով բծերով են: Ըսի հասարակօրէն Սկիւթիա խոտերով ծածկած գետիններու վրայ կը կենայ, բայց ատեն ատեն անկից բիւրաւոր խմբերով կ'ելլէ, երկրիս ուրիշ դիրքը կ'երթայ կը ծածկէ, ու ուր որ կը հասնի, ահրելի ապականութիւն կ'ընէ, երկրի վրայ գտնուած բոլոր խոտերը ու կանաչեղէնները, նոյնպէս ծառերու փերեւները, ծաղիկները ու պտուղները կ'ուտէ կը լմնցունէ, ու ամէն անցած գացած տեղերը սով կը բերէ. ասկէ ի զատ նաեւ սյուշափ բիւրաւոր խմբերէն միլիոնաւորներ սատկելով, իրենց մարմնոյն փտութեամբն ու հոտովը անանկ մը օդս կ'ապականի որ շատ տեսակ հիւանդութիւններ յառաջ կու գայ: Պատկեր 171: ✕

4. ԿԱՆԱՇԱՆԱՅ ՄԵՐԵՔ: Ըսի երկու մատի մօտ երկայնութիւն, ու երկայն ալ թեւեր ունի: Հասարակօրէն ծառերու ու թփերու վրայ կ'ըլլայ:

երբ որ մէկը զինքը բռնել ուզէ նէ, սաստիկ մատը կը խածնէ:

5. ՀԱՍՏԵՐԵՆ ԴԵՐԵՆ: Ըսի ամէնուն ծանօթ ու յայտնի է. մէկ ու կէս մատ երկայնութիւն, թխագոյն բծերով ալ թեւեր ունի: Հոլիսէն մինչու կ'նոյեմբեր, բազմութեամբ երկրիս ամէն կողմս գլխաւորաբար դաշտերու վրայ շատ կը գտնուի: Թէ որ մէկը աս ալ բռնելու ըլլայ, մատը կը խածնէ, ու թուխ գունով հիւթ մ'ալ բերնէն դուրս կու տայ: Երբ գետինը ծակերու մէջ վեց մինչուկ ութը հաւկիթ կը դնէ ու աշնան կը սատկի. իսկ հաւկիթները բոլոր ձմեռը հոն կը մնան, ու գարնան ասոնց մէջէն ձագերը դուրս կ'ելլեն, որոնք իրենց ծնողացը նման կատարեալ կազմած են, մինակ թեւեր չունին:

Բ. Վազողներ: Ըսոնց ամէն ոտքերը միօրինակ երկայնութեամբ են, անոր համար ալ ցատկել չեն կրնար, հապա մինակ կը վազեն:

1. ՏԵՐԵՐԵՆԵՐԿՆԵՐ: Սարմինին երկայն ձեւով ու տափարակ են, թեւերնին մեծ, լայն ու չորցած նարնջի տերեւի կը նմանին: Ըսոնք գետնի կամ ծառերու վրայ քալած կամ թռչած ատեննին, մէկը կարծէ թէ, շարժողները թափած տերեւներ են: Ըմէնն ալ մինակ արեւելեան շնգկաստան կը գտնուին ու տընկերով կ'ապրին:

2. ՀՆՈՐԵՆԵՐ: Ըսոնք երկայն, բարակ, շիտակ ու վեց հաւասար ոտքներով մարմին մը ունին: Հատերը առանց թեւի են, ու գրեթէ ծառի մը չորցած ճիւղոյ կը նմանին: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, ամէնն ալ երկրիս խիստ տաք կողմերս կը գտնուին, ու տընկերով կ'ապրին:

3. ՀԵՐՑՈՒԿ ԿԵՐՊԵՏՕՆԵՍԷՐ: Սարմինը խիստ երկայն ու կանաչ գունով, գլուխը երկընկեկ վզի մը վրայ հաստատուած է, թեւերը պզտիկ, առջեւի ոտքներն ալ հաստըկեկ են: Ըսի խիստ շատակեր

է, իր կերակուրը՝ որն որ ճանճեր եւ ուրիշ միջատ-
ներ է, վեր տնկած առջեւի ոտւններովը կը բռ-
նէ: Սինակ հարաւային Եւրոպայի մէջ կը գտնու-
ւի, ու խիստ զարմանալու ու տեսնելու արժանի
բան է, ինչպէս վարպետութեամբ ու խորաման-
կութեամբ իր որսը կը բռնէ: Շ'անձ մը ու կամ
ուրիշ միջատ մը տեսնելուն պէս, հանդարտ կը
նստի, առջեւի ոտւնները վեր կը վերցընէ կը տնկէ,
գլուխն ալ վեր վերցընելով, ժամու մը չափ շա-
րունակ աս դիս ան դին կը դարձընէ կը նայի, որ
կողմն որ ճանճը կը թռչի, կամ միջատը կ'երթայ,
թէ որ իր որսը իրեն չմօտենար նէ, կատուի պէս
կը պառկի կը կծկի, ու մէյ մ'ալ յանկարծ վրան
նետուելով կը բռնէ: Երբ որ մէկը զինքը բռնել
ուզէ նէ, առջեւի ոտքովը անոր մատին կը զարնէ:
Պատկեր 172: ✕

4. ԽՆԴՈՐԵՍԻՐ ՈՒՏԻՔՆԵՐ: Ըսոնք ամէն դի
խիստ ծանօթ են. տափարակ ու գրեթէ հաւկը-
թաձեւ մարմին մը ունին, վրայի թեւերնին ալ
կաշիի նման են: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, ա-
մէնն ալ խիստ շատակեր են, շուտ կը վազեն, ու
ըստ մեծի մասին տներու մէջ կ'ապրին, ցորեկները
աս դին ան դին ծակերու մէջ կը պահւըտին, գի-
շերները հարիւրներով իրենց տեղերէն դուրս կ'ել-
լեն, ու մեր կերակուրները, զգեստները եւ ուրիշ
ասոնց նման բաները կրծելով ուտելով, շատ մեծ
վնասներ մեղի կու տան:

Ըսիական խաւարասէր: Սէկ մատի մօտ
երկայնութիւն ունի, փայլուն գոց շագանակի գու-
նով է, բայց թեւերն ու ոտւնները գոց կարմիր
են: Ըսոր բուն տեղը Երեւելք է, բայց հիմա բո-
լոր Եւրոպա ալ տարածւած է, տաք տեղեր խիստ
կը սիրէ, ուստի անոր համար բաղնիքներու եւ
խոհանոցներու մէջ, հացագործներու փռերու քո-
վեր կ'ըլլայ: Ըսի սատկըցընելու եւ մէջ տեղէն

վերցունելու համար, կերպ կերպ միջոցներ կը զըուցեն, բայց ամէնէն դիւրինը ու իրօք ալ փորձըւածը աս է, գիշերները մեծկակ տոպրակ մը կը կախեն, մէջն ալ թաց լաթ կը դնեն, բայց աս տոպրակին տակի դին գետնի վրայ աղէկ մը նստած է, ու բերանն ալ միշտ բաց. առաւրըները կանուխ տոպրակին բերանը կը կապեն կը վերցընեն, որուն մէջ ամէն անգամուն խիստ բազմութեամբ կը գըտնուի, ու տաք ջրոյ մէջ խօթելով կը սատկեցընեն:

5. ՈՒՆԿԱԲՈՒՏՆԵՐ ԿԵՄ ԼՆԵՆՔԱԲՈՒՏՆԵՐ: Լսոնք ալ խիստ ծանօթ են, պոչերնին աքցանով մը երկայն բարակ մարմին մը ունին. բողկուկնին ալ բարակ թելի նման են: Լսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որոնք հասարակօրէն գետնի վրայ՝ խոնաւ տեղեր, քարերու ու փտած կեղեւներու տակ կը գտնուին: Իրենց կերակուրը տընկեր է, բայց գլխաւորաբար՝ մանաւանդ պարտէզներու մէջ պտուղներ կ'ուտեն: Լսոնց՝ մարդուն ականջը մըտնելուն համար սյսպէս անուանւիլը, պարզ մէկ առասպել մըն է:

Հասարակ Ունկնամուտ: Սէկ մատ երկայնութիւն ունի, թուխ գունով ու դեղին ոտւըներով է: Հոնիս ամիսը քարերու տակեր, ասոր ձագերէն խիստ շատ կը գտնուին:

Յ Ե Ղ Գ

Թ Ե Ղ Ե Ն Թ Ե Թ Ե Ի Ե Ր

Լսոնց չորս թուերն ալ թաղանթէ ըլլալով, ուտի տակից աս անուամբ կը կոչւին: Վլուխին խիստ բարակ վզով մը կուրծքին հետ միացած են: Լսւընին շատ մեծ են, ու երկու խոշորներէն ի զատ, երեք հատ ալ ուրիշ ճակատնին ունին: Լսմէնն ալ կատարեալ փոփոխութիւն կը կրեն: Հա-

տերը իրենց բնակարան կը շինեն, ու արունները, էգերն ու աշխատաւորները հոն խիստ բազմութեամբ միարան կ'ապրին, ու տան կարգաւոր կառավարութեան մը պէս, սքանչելի կառավարութիւն մը ունին:

Թաղանթաթեւերը չափէ դուրս շատուոր են, ուստի զասոնք դիւրաւ ճանչնալու ու իմանալու համար, երկու կը զանազանենք, խայթոցաւոր ու խողովակաւոր թաղանթաթեւեր:

Ե. Խայթոցաւոր թաղանթաթեւեր: Եսոնք էգերն ու աշխատաւորները, մարմիններնուն ետեւի դին խայթոց մը ունին, որով սաստիկ կը խայթեն, ու ասի ուղած ատեննին ներս կը քաշեն ու դուրս կ'երկընցընեն. աս խայթոցը երեք կտորէ յօդած է, ու ասոր մէջի դին ալ պարապ է, խայթած ատեննին՝ ասոր մէջէն թունաւոր հիւթ մը վէրքին մէջ կը վազցընեն, ու վէրքը խիստ ուռեցընելով, սաստիկ ալ ցաւ կը պատճառեն: Եսոնք իրենց թրթուրները սատկած միջատներով կամ ծաղիկներու մեղրով կը կերակրեն կը սնուցանեն:

1. ՍԵՂՈՒՆԵՐ: Եսոնք կլոր ու բարակ մազերով գլուխ մը ունին, բողկուկնին կարճ, բերաննին ալ պատիճի ձեւ են: Ետեւի ոտընին բահի ձեւ, ու ծաղիկներու փոշիները ժողվելու ու իրենց բոյնը տանելու շատ յարմար են: Եսոնք ծաղիկներէ ծրծած մեղրով կ'ապրին: Ղրեթէ ամէնն ալ իրենց մազեր կը շինեն. ոմանք քաղած ծաղիկները փոշիներէ շինած մոմերով, ոմանք ալ ուրիշ տեսակ նիւթերով, ու մազերու բջիջները կամ գրերը մեղրով կը լեցունեն, որով իրենց ձագերը կը կերակրեն, ու աս մեղրով լեցուն մաղը խորիսխ կամ Սեղրախորիսխ կ'ըսուի:

Իշամեղու: Եսի հասարակ տեսակ մեղուէն շատ մեծ ու խիստ մազոտ, սեւ ու գոց կարմիր

գունով կամ սեւ ու դեղին ու կարմրակեկ բծերով է։ Պարտէզներու ու անտառներու մէջ կամ դաշտերու վրայ, երկրի մէջ բազմութեամբ ընկերութեամբ կ'ապրի։ Լճուներն ու աշխատաւորները դէպ ի ձմեռ կը սատկին, իսկ էգերը պատերու ծակերու մէջ կամ դետնի տակ կը թաղին կը պահւածին, ու գարնան նորէն դուրս կ'ելլեն, ու նոր ընկերութիւններ կը հաստատեն։

Սեղրագործ Սեղու։ Լսի ուրիշ ամէն միջատներուն մէջէն, իր կարգաւորեալ կառավարութեամբ, իր զարմանալի աշխատսիրութեամբը ու գործքովը, ու իր շինած քաղցր մեղրովը, դարձեալ իր մոմովը կամ մեղրամոմովն ալ շատ սքանչելի, ու մարդկային ընկերութեան ալ չափէ դուրս հարկաւոր ու օգտակար է. անոր համար ալ երկրիս ամէն կողմն՝ փեթակներու կամ մեղուանոցներու մէջ մեծ խնամով կը պահպանեն կը նային։ Սեղրագործ մեղուն ինք ինքիրմէ, վայրենի, առանց մեղուաբոյծներու հոգացողութեան բազմութեամբ՝ անտառներու մէջ կ'ապրի, իր բնակարանը ծառերու խոռոչներու, դետնի վրայ ծակերու մէջ կը շինէ, ու իր սուր խայթոցովը շատ տեսակ կենդանիներու դէմ, որոնք որ իր անոյշ մեղրին ետեւէն կ'ըլլան, կը պաշտպանէ իր բոյնը։

Լմէն մէկ փեթակին մէջ երեք տեսակ մեղուներ կան, այս ինքն արուներ, էգեր, աշխատաւորներ կամ չէղոքներ։ Բայց նոր ձագերու խումբ խումբ զատուելու ժամանակէն ուրիշ՝ փեթակի մը մէջ միշտ մինակ էգ մը կը գտնուի, ասի Թագուհի կը կոչուի, ուրիշ մեղուները զինքը կը յարգեն կը պատուեն։ Թագուհի մեղուն խիստ դիւրին է ճանչնալը, իր մարմինը ուրիշներէն աւելի մեծ ու երկայն է, մանաւանդ փորը թեւերէն երկայն, ու կէսէն աւելի անոնց տակէն դէպ ի դուրս երկընցած ու դեղին գունով է, ոտըները շիկակարմիր,

խայթոցը՝ որն որ դժուարաւ կը հանդիպի որ խայթէ, քիչ մը ծուռ ձեւով է:

Բրուներէն փեթակներու մէջ շատ կը գրտնւրին, հասարակօրէն փեթակի մը մէջ հազար արուէն աւելի կան: Իրենց մարմինը՝ բայց մանաւանդ իրենց գլուխը, ուրիշ մեղուններէն աւելի խոշոր ու հաստ, խիտ մազերով ու սեւ գունով է: Բոնք առանց խայթոցի են, ու մէկ անգործ դատարկ կեանք մը կ'անցընեն, փեթակէն ալ խիստ քիչ դուրս կ'ելլեն, ու անոր համար աշնան վերջերը, աշխատաւորները զասոնք կը սատկեցընեն ու դուրս կը նետեն:

Աշխատաւորները խիստ բազմութեամբ կ'ըլլան, շատ անգամ մէկ փեթակի մէջ քսան հազար աշխատաւորներ կը գտնուին: Բոնք արուներէն պզտիկ են, ետեւի ոտւրնին բահի ձեւ են, ու շիտակ ու սուր խայթոց մը ու բշտիկ մը ունին, որն որ խայթոցին հետ հաղորդակցութիւն ունի, աս բրտտիկին մէջ թունաւոր հիւթ մը կը ժողվի, խայթած ատեննին ասկից վէրքին մէջ կը վազցընեն: Սեղու մը խայթելու ըլլայ նէ, հասարակօրէն խայթոցը վէրքին մէջ կը մնայ, վէրքը կ'ուռի ու խիստ սատտիկ ցաւ կը պատճառէ, երբեմն փնասակար ալ կըրնայ ըլլալ. իսկ խայթող մեղուն՝ խայթոցը կորսուցընելով, ինքն ալ կը սատկի:

Բս վերջինները այս ինքն աշխատաւորները խիստ զարմանալի են, բոլոր ընդհանուր հասարակութեան սիրոյն համար. ամէն աշխատութիւնը վրանին կ'առնուն, ու ան սքանչելի փեթակը իրենք կը կազմեն կը պահպանեն ու կը կառավարեն: Իրենց պատիճի ձեւ բերնովը ծաղիկներու անոյշ հիւթերը կը ծծեն, ու ստամոքսներնուն մէջ մեղր շինելով, բոյներնին կ'երթան դուրս կը հանեն, իրենց ետեւի բահի ձեւ ոտւրներով ալ ծաղիկներու փոշիները կը ժողվեն փեթակնին կը տանին,

ու վեց անկիւն բջիջներուն մէջ դնելով մեղրին հետ մէկտեղ կը պահեն, որպէս զի ձմեռը թէ իրենք ուտելու, ու թէ իրենց ձագերը կերակրելու բաւական պաշար կարող ըլլան ունենալ. իսկ մեղրամոմը՝ ծաղիկներու փոշիները ուտելով, ու մոմի ստամոքս ըսւածին մէջ կը շինեն կը կազմեն ու ետքը փորերնուն օղակներուն մէջ տեղի միջոցներէն քրտիքի նման դուրս կու տան:

(Դ) Է որ մեղուներուն փեթակը ապակիէ շինւի, իրենց ամէն ըրած գործքերը կըրնայ տեսնուիլ, ինչպէս շատ անգամ փորձուած է: Ասոնք իրենց շէնքը միշտ վէրէն այս ինքն փեթակին առաստաղէն կը սկսին, ու իրարու քով խիտ խիտ բջիջներ շինելով, շիտակ մինչուկ վար կու գան, ու մէկ մաղը լմննալէն ետեւ, մէկալը կը սկսին, բայց միշտ ամէնն ալ միօրինակ կը շինեն, ու ամէն մէկ մաղին մէջտեղը՝ երկու մեղու հանգիստ անցնելու լայնկեկ միջոց մը կը թողուն: Ամէն բջիջները ճիշտ միօրինակ վեցանկիւն են ու մէկ փեթակին մէջ յիսուն հազար բջիջներէն աւելի կ'ըլլան, ասոնց մէկ մասին մէջ մեղր կը պահեն, մէկ մասն ալ նոր ելլելու ձագերու բնակարան կը պատրաստեն, իսկ իրենց թագուհւոյն համար ալ, ուրիշ բջիջներէն աւելի մեծկակ, հասարակօրէն տասն ու հինգ բջիջ կը շինեն կը պատրաստեն:

Փետրուար ամիսէն մինչուկ հոկտեմբեր թագուհին հաւկիթ կ'ածէ, շատ հեղ վաթսուն հազարի չափ: Ախա բջիջները կը քննէ կը նայի, ու ետքը ամէն մէկուն մէջ մէյմէկ պղտիկ ու երկընկեկ հաւկիթ կը դնէ. բայց թագուհւոյն ասանկ գործքի վրայ եղած ատեն, աշխատաւոր մեղուները իրեն կ'ընկերանան, ու երեսնին անոր դարձուցած զինքը կը կերակրեն, կը մաքրեն ու կը սիրեն: Աս հաւկիթներէն հասարակօրէն երկրորդ կամ երրորդ օրը թրթուրներ կ'ելլեն, ու աշխատաւորնե-

րէն մեղրով կը կերակրին . բայց տասը օրէն ետ-
քը թրթուրները ուտելէն կը դադրին բժոժի մէջ
կը մտնեն . աշխատաւորները ամէն բջիջներուն
բերանը՝ որոնց մէջ որ թրթուրներ կան նէ, մոմէ
ծածկոցով մը կը գոցեն ու այնպէս կը թողուն :
Ի՛նչպէս ու մէկ կամ քսան ու չորս օր ասանկ կե-
նալէն ետեւ, թրթուրները՝ մեղուի կատարեալ
կերպարանքը կը ստանան, ու բժոժնին պատու-
ելով, գլխովին ալ բջիջներու մոմէ ծածկոցներուն
ղարնելով կը բանան դուրս կ'ելլեն . իսկ պարպը-
ւած բջիջները շուտ մը կը մաքրեն ու ուրիշներու
կը պատրաստեն : Բայց ասանկ միօրինակ նոր ձա-
գեր ելլելով ու խիստ շատնալով, մէկ փեթակ ալ
այսչափ բազմութեան պզտիկ գալուն համար,
խումբ խումբ կը բաժնւին, եւ ամէն մէկ խումբ
իրենց մէյմէկ պզտի թագուհիներ առաջնորդ ու-
նենալով, ուրիշ տեղեր կը թռչին կ'երթան, նոր
տէրութիւններ կազմելու . ամէն մեղու իրեն թա-
գուհոյն կը հնազանդի ու անոր ետեւէն կ'երթայ,
ուր որ թագուհին կը կենայ, ամէնն ալ հոն կը կե-
նան, հասարակօրէն ծառի ճիւղի մը վրայ կ'իջնան
ու հոն մէկը մէկալին ոտքէն բռնելով կախուած կը
կենան . ուստի մարդիկ կ'երթան, գիւրութեամբ
ուրիշ նոր փեթակի մը մէջ կ'առնուն ու մեղուա-
նոց կը տանին : Եւ ասնկ ամէն մէկ խումբին մէջ
հասարակօրէն քսան մինչուկ երեսուն հազար մե-
ղու կը գտնուի :

Եւ նաեւ, սեպտեմբերին՝ երբ որ մեղուները
խումբ խումբ կը զատին կը բաժնւին, ու բո-
լոր ծաղիկները կը սկսին թառամիլ, մեղուներն
ալ չեն կրնար ծաղիկներու անոյշ հիւթերը ժող-
վել մեղր շինել նէ, փեթակներու մէջ արուներու
կոտորածը կը սկսի : Եւ աշխատաւորները կատաղու-
թեամբ արուներուն վրայ կը յարձակին, խածնե-
լով ու խայթելով զանոնք կը սատկեցընեն, ինչու

որ ասկէ ետեւ ասոնք հասարակութեան օգուտ մը չունին, բոլոր ձմեռը պարապ տեղ ուրիշներու աշխատանքը պիտի ուտեն: Ասոնցմէ ի զատ նաեւ բջիջներու մէջ եղած արուները՝ որոնք որ դեռ չեն կատարեալ կազմուած, անոնք ալ բջիջներէն դուրս կը հանեն, ու սպաննած արուներուն հետ մէկտեղ փեթակներէն դուրս կը նետեն: Ասանկ կոտորածը շատ օրեր կը տեւէ, ու չմերջանար, մինչուկ որ բոլոր արուները կը սատկին ու փեթակէն դուրս կը նետուին:

Ի՞նչ որ դժբաղդութիւն մը չպատահի նէ, հասարակօրէն մեղունները՝ որոնք որ ձմեռները քիչ մը կը թմրին, չորս, հինգ ու մինչուկ տասը տարի կ'ապրին, բայց մանաւանդ, աղէկ նայուելու ու հոգացուելու ըլլան նէ, մինչուկ երեսուն տարի ալ կ'ապրին, ինչպէս շատ օրինակներէն յայտնի է:

Սեղունները՝ իրենց քաղցր մեղրովը, ու իրենց մեղրամոմովը մարդկային ընկերութեան ինչ մեծ օգուտ ունին, երկայն ստորագրութեան հարկաւորութիւն չունի, արդէն ամէնուն բացայայտ ու յայտնի է, ամէն քաղաք ու ամէն գաւառ շատ մեղուաբոյծներ մեծ հոգով ու խնամով կը նային կը հոգան ու օր քան զօր աճեցընելու ետեւէ կ'ըլլան, ինչպէս Լւերդպայի մէջ Բաւարիայի տէրութիւնը շատ ջանքով ասոնց հոգ կը տանի, ու անոնցմէ մեծ վաստակ ունի, որն որ գրեթէ տարին մէկ միլիոն Կերմանիայի արծաթի դահեկանի կը հասնի. նոյնպէս Միսիայի մէջ ալ, աս բանիս մէջ երեւելի է Վաղատիան, որուն մեղրն ալ աշխարհիս մէջը ամէնէն աղէկն ու պատուականն է:

Աս սքանչելի կենդանւոյս վրայ թէպէտ եւ ասչափ գրածնիս ալ բաւական կըրնայինք սեպել, բայց մեզի շատ յարմար երեւցաւ Ս. Բարսղի (Վեցօր. Ը. 163 — 167) սքանչելի նկարագրութիւնն ալ աւելցընել, որով Ս. մատենագիրը շատերուն կարծեացը նայելով, Վերգիլիոսի Գէորգիկոնին մէջ նկարագրածին կարծես թէ նախան-

ցած, ու դուք նմանած ալ է։ Մենք որպէս զի առ
գեղեցիկ նկարագրութիւնը բովանդակ իր վայելչու-
թեամբը առնունք, բուն մեր հայերէն թարգմանու-
թիւնը ամբողջ առաջ կը բերենք։

Բազում իրք եւ բարք դասին ի բնութիւնս իւրա-
քանչիւր ազգ թաշնոցն։ Եւ եւ ի թաշնոնս բարք բնա-
ծինք ազնուականք. զի ամենեքին միաժողով միարան
յորդորին, եւ ի մի դործ հասարակաց միահամուռն ե-
լանեն մեծաւ փութով, ինքնակամ յօժարութեամբ.
զոր ունին առ պէտս գործոյն իւրաքանչիւր ամենայն
պարք մեղուացն, զորս տեսանեմք ի գործ միով հաւա-
նութեամբ միարանեալք. քանզի ի միասին կեան, եւ
ի միասին գնան, միանգամայն ժողովին, եւ միանգա-
մայն թաշին, եւ միապործ ճեպեալ վաստակեն համո-
րէն։ Եւ մեծ քան զամենայն այս է, զի ընդ իշխանաւ
եւ ընդ առաջնորդաւ են. եւ ոչ մատչին ի գործ, եւ
ոչ իշխեն երթալ ծաղկաքաղ ի մարգս, մինչեւ տես-
ցեն զթաշուն թաղաւորն իւրեանց սկսեալ ի գործ
վաստակոյն իւրեանց։

Եւ ունին թաղաւոր՝ ոչ որ նկատեալ ընտրեցաւ ի
վերայ նոցա թաղաւորել, այլ որ անդտօրն յիւրեանց
բնութենէ եւ ի նոյն ծնեալ. ոչ որպէս առ մեզս ան-
արժան գործք գործին, զի առանց քննելոյ եւ ըն-
տրելոյ կացուցանեմք մերով ընտրութեամբ մեզ իշխա-
նօրէն։ Եւ ոչ մասամբ եւ վիճակաւ առնու զիշխանու-
թիւնն քնածին իշխանն թաշնոց, քանզի առանց բանի
եւ առանց խօսից են մեղուք ի պատահել իւրեանց մի-
մեանց, եւ ոչ ունին մասն ինչ կամ վիճակ կամ ըն-
տրութիւն ի միջի միմեանց։ Զի բազում անգամ որ
յետոյ եւ յետուստ ծնանիցի ի նոսա, լինի բնածին
ծննդեամբն ի վերայ նոցա իշխան եւ առաջնորդ՝ ի
փառս արարչին։

Եւ ոչ, որպէս աստ առ մեզս լինի՝ զի վասն փափ-
կութեանց եւ գրգռութեանց ցանկութեանց զլին ան-
կանին մարդիկ յիշխանութենէն, նոյնպիսի ինչ եւ առ
տկար ազգս թաշնոց Կոստանի. այլ յընտարոյս բնու-
թենէ ունին զիշխանն առ ի կարգել ի նոսա զկարգս
արժանաւորս։ Եւ այնպէս ունին ազնուական արգասիս
յանձին, շքեղ մեծութեամբ. գեղեցիկ կերպարանօք.
հեղ, ցած եւ համեստ։ Ունի խայթոցս եւ թաղաւորն,
բայց ոչ ինչ ումեք մեղանչէ. քանզի օրէնս անդիրս ըն-
տարոյս բնութեամբ ունի առ ի յօրինուած անձանց
թաշնոցն, եւ որ որ անցանէ զօրինօքն՝ դատենէ ի նո-

ցանէ մնաս անձինն։ Եւ նոյն իսկ մեղուքն, եթէ ոչ անսպցեն երթալ զհետ բարոյից առաջնորդացն՝ զոր ունին գլուխս, վաղձաղակի զղջանան ընդ ժպրհու-
թիւնն՝ զոր գործեն. քանզի իրրեւ հարկանեն զոր խայ-
թոցօքն, անդէն ինքեանք մեռանին։

Նմանեացուք առանձնագործ գործոցն մեղուի, զոր իւրովին իւրոյ անձինն համբարէ. զի զինչ որ ոչ իւր ի-
ցէ՝ զայն ոչ ապականէ. եւ սյլոց արարածոց ոչ առնի
մնասակար, սյլ անձամբ ինքն իւր համբարս համբարէ։
Ջմաղան մեղերն մոմակերտ գործով շինեալ յարգարէ.
եւ զմոմ մաղուցն ի ծաղկաբերմարդոցն՝ մեծաւ փութով
անդադար ժողովէ. եւ զմեղրն՝ որ նման ցողոյ դքարամիք
եւ զօստովք եւ զտերեւօք ծորեալ իջեալ կայ, քաղեալ
առեալ ի բերանն ճեպով բերէ, եւ ի խորս մոմակերտ
գրոցն ունչս արկեալ համբարեալ դնէ։ Եւ յառաջին
նուագին ի սկիզբն սկսուածոյ գործոյն անգայտ մաղովք
անօսր գործոյն զգործած գրոցն յօրինէ, վասն ջրի եւ
լոյծ նորոգ զմեղրն ժողովելոյ. իսկ յորժամ յաճախեալ
բազմացի մեղրն, խաւ ի խաւ մթեր առ մթեր ժողովեալ
կուտիցէ, եւ բազմօրեայ ժամանակօք ի վերայ անցեալ
գտանիցին, իրրու թէ առաւել իմն առաւելութեամբ
հասեալ եփեալ գեղեցկանայ ապա յետ այնր ամենայնի։

Մեծաւ փութով եւ բազում պատրաստութեամբ առ-
նէ անձամբ անձին դագարս, եւ զվաստակս նորա թա-
գաւորք եւ տնանկք ի բժշկութիւնս մատուցանեն։ Որ
հնարագէտ իմաստութեամբ ի շտեմարանս մեղր կազմէ,
եւ մեծաքանչ գործով առադատաձեւ թաղանթա-
ղարդ խերեւէշս խերեւէշս զմոմն անօսրէ, եւ անդէն ի
նմին խիտ առ խիտ մի առ միով գորակաձեւ բոլորակս
զծակս գրոցն բոլորէ. որմ յորմ կցեալ, ի մի շինուած
կապեալ, միմեամբք զմիմեանս հաստատեալս, զբազումս
ի մի գործ շինուածոցն բովանդակեալս. եւ այսպէս բա-
զում գուրք մոմակերտք զմիմեամբ հոծ՝ հանդէպ միմե-
անց հայեցեալս, մի զմիով յարեալս։ Եւ դարձեալ ան-
դրէն ի նմին շինուածի գտանես յարկս զյարկովք շի-
նեալս՝ երեքգամբէթակիրս զմիմեամբք յօրինեալս. եւ
բերանք գրոցն ոչ դէպ ուղիղ միմեանց հանդիպեալք,
սյլ ի կողմանց անկեանց գրոցն սկիզբն արկեալ եւ
համբարձեալ՝ ըստ օրինակի առաջին գրոցն, եւ զնոյն
ծածկեալ խաղաղեալ մոմակերտ ծեփօքն՝ սահմանեալք
անջրպետեալ զատեալ առ ի միմեանց, միմեամբք մեկ-
նեալ։ Այնքան մեծաւ զգուշութեամբ եւ հնարագէտ ի-
մաստութեամբ փութացեալ ճեպին անշարժ զշինուածն

Հաստատեալ, զի մի յորժամ թափանցանց ծակք դբոցն բերան ի բերան զմիմեանս համբուրիցեն, ծանրաբեռն ծանրութիւն մեղերն պարուտակտա լաստակոտոր ըզգուքս մաղոցն առնիցէ, եւ իւրովն յետեւախաղաց խոնաւութեամբն արտաքոյ ամրածածուկ շտեմարանացն ծորեալ ելեալ հեղուցու :

Եւ արդ, եթէ միտ եղեալ հայիցիս ընդ զարմանալերս կազմութիւնս շինուածոցն ճարտարութեան, ըզգիտս երկրաչափ ճարտարութեան իւրով բովանդակ հնարագէտ իմաստութեամբն տեսանես : Զի վեց անկեամբք առ հասարակ ամենայն կողմամբք դբոց մաղոցն հաստատեալք, ոչ ի միմեանս հայեցեալք եւ ոչ մի ի վերայ միոյ դիզեալք, զի մի յողջողդեալք խորտակեցին մոմակերտ հիմունք մաղոցն. քանզի ոչ եթէ 'ի վերայ հաստարեւտ ինչ զօրութեանց հիմունք մաղոցն հաստատեալ իցեն, այլ ի վերայ բազում յողջողդութեան եւ անզօր պատրաստութեան Եւ նոցա հնարագէտ հնարիւրն զանկիւնս կողմանց դետնատանցն սիւնս եւ մոյթս հաստատեալ ընդ նեցուկս երկրորդն յարկաց. զի մի, յորժամ մեծաբերձ բարձրութեամբ շինուածն ի վեր համբառնայցէ, ծանրութիւն վերնատանցն ոյժ ի ներքնատունսն տայցէ, եւ կբեալ իջեալ ամենեւին յերկիր կործանեսցի. այլ իւրաքանչիւր ծակք դբոցն յիւրաքանչիւր կարգս հաստատեալք, յորժամ անկանիցի ի նոսա խոնաւութիւն մեղերն՝ բաւական լինիցի հանդուրժել :

2. ՊԻՐԵՆԻՆԵ : Ետնց վրայի թեւերը ծալ ծալ են : Երեսնց համար մասնաւոր բոյն կը շինեն բջիջներով, բայց աս բջիջները մեղուններուն պէս մոմէ չեն, հանպա փայտը կը կրծեն ու շողըքի նման հիւթով մը շաւղելով անկէ կը կազմեն կը շինեն :

Իսկն Պիծակ կամ Բալդինջիկ : Ութը գծի չափ երկայնութիւն ունի, փայլուն սեւ գունով ու դեղին գծերով է : Երբ բոյնը՝ որն որ հազարաւոր բջիջներէ կազմած է, գետնի տակը կը շինէ, ու անոր չորս դին՝ հասարակօրէն մէկ մատէ աւելի հաստութեամբ թղթի նման նիւթէ պատով մը կը գոցէ : Երբ կերակուրը պտուղ, միս ու միջատներ է, բայց գլխաւորաբար մեղուններու ետեւէն կ'ըւ

լայ, ու զատոնք ձեռք ձգելու համար փեթակներու քովեր կը պահւէր, մեղու մը բեռնաւորած ետ դառնալու ատեն, յանկարծ վրան կը յարձակի կը խածնէ կը տանի: Սներու վրայ կու գայ կը նստի նախ աղէկ մը կ'ուտէ կը կշտանայ, ետքն ալ կտոր մը կը խածնէ կը փրցունէ ու կ'առնու իր բոյնը կը տանի: Ըսկէ խիստ պէտք է զգուշանալ, ինչու որ շատ չարաչար կը խայթէ:

Չիաստաց: Ըս տեսակին էգը շատ անգամ մէկ մատեն աւելի երկայն կ'ըլլայ, իսկ արուն ու աշխատաւորը գրեթէ էգին կէսին չափ կ'ըլլայ: Ըսի իր բոյնը պատի ծակերու, բայց գլխաւորաբար ծառերու խողովներու մէջ կը շինէ. իր ձագերը կերակրելու համար ճանճեր ու ուրիշ միջատներ կը բռնէ բոյնը կը տանի. հասարակօրէն մեղուներուն ետեւէն շատ կ'ըլլայ, անոնց փեթակներուն մէջ կը մտնէ ու իրենց մեղրը կը յափշտակէ: Ըսիկայ խիստ կատաղի է, թռչելու ատեն սաստիկ կը բզզէ. իր խայթուածը շատ չարաչար է, խիստ ցաւ կը պատճառէ:

3. ԲԵՏՆԵՐ: Ըսոնք բարակ թելի նման բողկուկներ, երկընկեկ ալ ոտւղներ, խիստ երկայն ալ փոր ունին: Ըմենն ալ առանձին կ'ապրին, գետնի մէջ կամ փտած փայտերու վրայ ծակեր կը փորեն կը բանան, ու իրենց խայթոցովը միջատներ սպաննելով կ'առնուն ծակերուն մէջ կը տանին, ու անոնց վրայ մէյմէկ հաւկիթ դնելով, դարձեալ ծակերը կը գոցեն, որպէս զի նոր ելած ձագերը իրենց կերակուր կարող ըլլան գտնել: Ըսոնցմէ շատ ճեսակներ կան:

Ըւաղի Բրէտ: Տասը գծի մօտ երկայնութիւն ունի, սեւ գունով է, մինակ կուրծքը դեղին: Բողկուկները տաս ու երեք կտորէ յօդած են, թեւերը կարճ, փորն ալ երկայն ու բարակուկ կոթով մըն է: Ըսի աւաղուտ տեղեր կը գրտ-

ներև. Էդը ոտուրներովը գետինը կը փորէ ծակ մը կը բանայ, մամուկ մը կամ ուրիշ միջատ մը բռնելով ծակին մէջ կը դնէ, ու անոր վրայ հաւկիթ մը դնելով, ծակը դարձեալ աւազով աղէկ մը կը լեցընէ կը գոցէ: Պատկեր 173: ✕

4. ՍՐՋԻՆՆԵՐ: Ըսոնք խիստ բազմութեամբ միաբան մէկտեղ կ'ապրին. իրենց ընկերութիւնը արուններէ, էգերէ, աշխատաւորներէ կամ չէղոքներէ կազմած է: Վլուխնին լայնկեկ, կործքերնին երեք օղակներէ կազմած, բարակ ու երկայն, փորերնին հաստըկեկ են, ու էգերունը, աշխատաւորներունը խայթոցով մը: Ըս խայթոցին մէջի դին պարապ է, երբ որ մրջիւնները մէկը կը խայթեն, ապոր մէջէն կծու ու այրող հիւթ մը կը հեղուն, որով խայթած տեղերնին կ'ուռի ու կը ցաւի: Սրջիւններու կառավարութիւնը խիստ զարմանալի է, իրենց բնակարանը գետնի տակ խիստ անկանոն ճամբաներով կը շինեն, բայց բուն շինողները աշխատաւորները կամ չէղոքներն են, ու միշտ անթեւ կը մնան. իսկ արունները ու էգերը իրենց տեսակը աճեցընելու ետեւէ կ'ըլլան, ու երբ որ թեւերնին կը բուսնին, խումբ խումբ իրենց բնակարանէն կ'ելլեն ուրիշ տեղ կը բաժնըւին կ'երթան, ու իրենց ճամբորդութիւնը իրիկունները կ'ընեն: Բայց արունները ու էգերը թեւաւորելէն ետեւ, շատ չանցնիր արունները կը սատկին, իսկ էգերը իրենց ոտուրներովը թեւերնին փրցընելով գետնի վրայ կ'իջնան, որպէս զի իրենց հաւկիթները ածելով, նոր ընկերութիւններ հաստատեն: Եւ մրջիւն մը ապրիլէն մինչուկ օգոստոս եօթը հազար հաւկիթ կ'աճէ, ու աս հաւկիթները գրեթէ ծեծւած շաքարի կը նմանին: Հասարակօրէն մինակ մէկ բոյնի մէջ տաս ու երկու մինչուկ քսան հազար մրջիւն մէկտեղ կ'ապրին, ձմեռան տուն կը թմրին՝ ու ամենեւին կերակուր չեն ուտեր, իսկ

անոր հակառակ ամառը խիստ շատակեր են, ամէն տեսակ պտուղ, նաեւ ողջ պղտի միջատներ ալ կը բոնեն կ'ուտեն: Ըսոնցմէ շատ ճեսակներ կան, որոնցմէ ոմանք՝ երբեմն պարտէզներու ու տներու մէջ շատ մեծ վնասներ կը գործեն:

Լորակղի Սրջիւն: Կէս մատ երկայն ու սեւ գունով կ'ըլլայ, բայց երկու դիերը ու ռաւըները գոց կարմիր են: Ըսի անտառներու մէջ պղտի խրմբեր եղած ծառերու խողջներու մէջ կ'ապրի, բայց անոնց վրայ ալ առանձին աս դիս ան դին շատ կը տեսնուի:

Ընտառի Սրջիւն: շորս գծի մօտ երկայնութիւն ունի, վիզը տափարակ ու ժանկագոյն, գլուխը ու փորը սեւ է, խոյթոց չունի, բայց անոր տեղ բշտիկ մը ունի, մէկը իրեն դպչելու ըլլայ նէ, անոր մէջէն թթու ու կծու հիւթ մը դուրս կու տայ: Ըսի ամէն տեղ, մանաւանդ անտառային տեղեր խիստ շատ կը գտնուի, երկու մինչուկ երեք ոտք խորունկութեամբ գետնի տակ հազարներով մէկտեղ կ'ապրի:

Կարմիր Սրջիւն: Լորկուք ու կէս գծի մօտ երկայն կ'ըլլայ, գոց կարմիր գունով է, բայց գլուխը ու փորին կէսը թուխ: Ըսի խիստ բազմութեամբ գետնի մէջ, բայց գլխաւորաբար քարերու տակ կ'ապրի, ուստի խիստ քիչ կը հանդիպի որ մէկը խոշորկեկ քար մը վերցընէ ու անոր տակ կը ասկէ չգտնուի:

Թուխ Սրջիւն: Լորեք գծի մօտ երկայնութիւն ունի, փայլուն սեւ գունով ու թխագոյն դաւըներով է: Ըսի մայիսին՝ մեծ քարերու ու ծառերու կեղեւներու տակ իր բոյնը կը շինէ:

Սեւ Սրջիւն: Լորկու գիծ երկայն կ'ըլլայ, փայլուն սեւ գունով, կարմիր բողկուկներով ու ռաւըներով է: Ըսի պարտէզներու մէջ, դաշտերու վրայ, գետնի տակ կամարաձեւ ճամբաներով

ընակարան կը շինէ ու անոր մէջ հազարներով միատեղ կ'ապրի:

Ի. Խողովակաւոր թաղանթաթեւեր: Ըսոնց էգերը խայթոցի տեղ՝ հաւկըթի խողովակ մը ունին, որով ծառի կեղեւները, տերեւները, նոյնպէս ուրիշ միջատներու բոժոժները կը ծակեն ու անոնց մէջ իրենց հաւկիթները կը դնեն:

1. ՍՂՈՑԱՆՈՒՆԵՐ: Ըսոնց էգերուն հաւկըթի խողովակները սղոցաձեւ են: Իրենց թրթուրները թիթռան թրթուրներու կը նմանին, ոտւորներ ունին, ծառերու կամ անոնց տերեւներու վրայ կ'ապրին, ու ետքը իրենց բոժոժներ կը շինեն, ու անոնց մէջ ոմանք ամիս մը, ոմանք ալ աւելի կամ քիչ կը կենան:

ՇՈՃԼՈՅ Սղոցաձու: Ըսի կարճ ու հաստ է, արուն սեւ, ու էգը խատուտիկ գունով: Թրթուրները շոճի ծառերու վրայ հազարներով մէկտեղ կ'ապրին, ու ծառերու խիստ մեծ վնասներ կու տան: Հոլիսին երբեմն ասկէ աս դիս ան դին ուրիշ ծառերու վրայ ալ կը տեսնուի:

2. ՓՐԵՏԻ ԳԻԾԱԿՆԵՐ: Ըսոնք կլոր գլուխ, հաստը կեկ մարմին, թելի նման բարակ ու երերող բողկուկներ ունին: Էգերը երկայն եղջիւրէ հաւկըթի խողովակներ ունին, որոնցմով շոճի ծառերու վրայ ծակեր կը բանան, ու անոնց մէջ իրենց հաւկիթները կը դնեն: Թրթուրնին իրենց ամուր կզակներովը ծառերը կը ծելով, մեծ մեծ ծակեր կը փորեն:

Փայտի Սեծ պիծակ: Ըսի քիչ մը ձիաստացին կը նմանի, դեղին ու սեւ գունով է, թռչած ատենը խիստ սաստիկ կը բզզէ: Հիւսիսային Լուրդա, բայց գլխաւորաբար Հեղուետիա շոճի ծառերու վրայ կ'ապրի: Իրեն թրթուրները ծառերու վրայ խորունկ ծակեր ու ճամբաներ փորելով խիստ մեծ վնասներ կու տան: Պատկեր 174:

3. ՎԻՏՏՈՐԵՐՆԵՐ: Լսոնք իրենց կօր վըզովն ու կարճ ու պզտիկ փորովը, ու մէկ երկայն բարակ մազանման հաւկըթի խողովակովը կը ճանչցուին:

Եւ ՎԻՏՏՈՐԱՐԵՐ: Լսի բաց կարմիր ու ճերմակ փափուկ մազերով մաշկով ծածկուած է, փորին վրայի դին ալ փայլուն սեւ բիծ մը ունի: Եւ զը իր հաւկըթի խողովակովը կաղնիի ծառերու տերեւները ու ճիւղերը կը ծակէ ու անոնց մէջ հաւկիթները կը դնէ: Լս տերեւներու ու ճիւղերու ծակած տեղերը ուռելով, զարմանալի կերպով մը կը գոյանայ գիտորը, որն որ թանաք շինելու, ու զանազան տեսակ ներկերու մէջ եւ ուրիշ շատ բաներու կը գործածեն: Լմէնէն աղէկ գիտորը Լսիանն է:

Յ Ե Ղ Դ

Յ Ե Ն Ց Ե Ք Ն Ի Ն Բ

Լս ցեղին տակը գացողներուն չորս թեւերն ալ բարակ երակով մը ցանցի նման հիւսուածքով են: Լսոնցմէ ոմանք կատարեալ, ոմանք ալ անկատար փոփոխութիւն կը կրեն: Շատերը մակեր են, իսկ ոմանք ալ տընկերով կ'ապրին:

1. ԽՌՌՈՒՆԿԵՐՆԵՐ: Լսոնք փափուկ մարմին, մեծ ու կլոր աչքներ, երկայն ու խողանաստեւի նման բողկուկներ ունին, շատերուն թեւերն ալ խիստ սիրուն գուներով են: Լմէնն ալ անկատար փոփոխութիւն կը կրեն: Իրենց թրթուրները ջրի մէջ կ'ապրին, ու փայտէ եւ ուրիշ շատ տեսակ նիւթերէ կապարճի ձեւով բնակարաններ կը շինեն, ու ուր որ կ'երթան զանոնք մէկտեղ կը տանին: Լսոնց կատարեալ միջատը ամենեւին կերակուր չուտեր, ու խիստ քիչ ատեն կը տեւէ իր կեանքը:

Մեծ խռուական: Մէկ մատի մօտ երկայնութիւն ունի, թխագոյն մարմնով, գեղընկեկ ոտըներով է, իսկ թեւերը մոխրագոյն են ու թուխ գծերով զարդարւած: Ըսի գետերու ու լճերու քովեր խիստ բազմութեամբ կը գտնուի: Պատկեր 175:

2. () ԲԵՐԿՆԵՐ: Ըսոնք երկայն մարմին, երկայն բարակ ալ թեւեր, ու կարճ բողկուկներով հաստընկեկ գլուխ մը ունին: Ըմէնն ալ կատարեալ փոփոխութիւն կը կրեն, ու բազմութեամբ լճերու ու ուրիշ կեցած ջրերու քովեր կ'ապրին: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, ու ոմանք փայլուն, խիստ սիրուն գուններով կ'ըլլան:

3. ՄԵՐՔՐԻՆԵՐԻՆԵՐ ԿԵՄ ԼՆԴԻՆ ՄԵՐՔՐԻՆ: Մէկ մատէն աւելի երկայնութիւն ունի, թուխ գունով, կարճ ու բրի ձեւ բողկուկներով. երկայն ու ապակոյ պէս փայլուն, վրան ալ թուխ բծերով թեւերով կ'ըլլայ: Ըսի երկրիս ամէն կողմն կը գտնուի, բայց աւազուտ դիերը խիստ բազմութեամբ կ'ըլլայ, ու կատարեալ փոփոխութիւն կը կրէ: Իրեն թրթուրը, որուն ձեւը 176 երորդ Պատկերին մէջ , ու բոժոժինը , կը տեսնուի, գետինը աւազի մէջ ծակ մը կը փորէ, ու անոր տակը կը պահւորտի կը կենայ, թէ որ մրջիւն մը կամ ուրիշ միջատ մը ծակի մէջ իյնայ, ունելիքի ձեւ կազմած վերի կղակովը կը բռնէ ու անոր արիւնը կը ծծէ. բայց հասարակօրէն աս դարանիս մէջ մրջիւնները շատ կը բռնուին, ինչու որ վազելով քաղած ատեննին, ծակը չտեսնելով, մէջը կ'իյնան, իսկ մէջը իյնող մրջիւնները շուտով մը դուրս ելլել ու փախչիլ ուզեն նէ, թրթուրը բահի ձեւ գլխովը հող վեր նետելով, զիրենք նորէն վար կը ձգէ ու կը բռնէ:

Հին ատենները Մրջիւնառիւծի վրայ առասպել մը կը պատմուէր, իբրեւ թէ ասի օսկի կը ժողվէ ու գետնի տակը

ոսկի լեռներ ունի, անոր համար հարստութեան վրայ
խօսուելու ըլլար նէ, ասի ալ օրինակ կը բերուէր :

4. ԸՇԽԱՐՀԱՆՈՒՄՆԵՐ ԿՈՒ ՏՆԵՐԵՏՆԵՐ : Ըսոնք
պղտիկ ու հաղիւ երեք գիծ երկայնութեամբ մի-
ջատներ են, ամուր կզակներ, կարճ բողկուկներ,
ձերմըկկեկ, տկար ու խիստ դիւրաւ բրդող ալ թե-
ւեր ունին : Ըմէնն ալ անկատար փոփոխութիւն
մը կը կրեն, շնդկաստանի մէջ, ու Ըփրիկէ, հա-
րաւային Ըմերիկէ կը բնակին, մեղուններու ու մըր-
ջիւններու պէս ընկերութեամբ կ'ապրին, իրենց
բնակարանը գետնի վրայ կը շինեն : Ըշխարհա-
ւերները թէպէտ եւ պղտի կենդանիներ են, բայց
շատ մեծ վնասներ կը գործեն, գետնի տակէն ճամ-
բաներ շինելով տներու մէջ կը մտնեն, ու անոնց
հիմերը ու ուրիշ փայտէ սիւնները փորելով ու մէ-
ջը պարպելով, շատ տներ կը կործանեն, բայց
ամէնէն վնասակարը ան է, որ տան հիմերու ու
սիւններու փայտերը, միշտ մէջի գիէն կը սկսին կըր-
ծել ու փորել, մինակ դրսի գիէն բարակ կեղեւ
մը կը թողուն, ուստի առանց մէկը բան մը իմա-
նալու յանկարծ տունը կը կործանի, ասանկ իրենց
վնասակարութեամբը շատ քաղաքներ ու գեղեր
անապատ դարձուցած են : Ըսոնք բոլորովին ջնջելն
ալ խիստ դժար է, ինչու որ անթիւ անհամար
բաղմութեամբ կ'ըլլան, էգերը հաւկիթնին ածե-
լէն ետեւ, արուններու հետ մէկտեղ մեծ խմբեր
բաժնըւելով, հասարակօրէն իրիկունները, ուրիշ
տեղեր կը թռչին կ'երթան, բայց ասանկ ճամբոր-
դութեան ստեն, թեւերնին կը թափին կ'իյնան,
ուստի անանկ բաղմութեամբ վար կը թափին որ
երկիրը բոլորովին կը ծածկեն, թռչունները, եր-
կակենցաղները ու ուրիշ կենդանիներ վրանին կը
յարձակին ու խիստ շատ կ'ուտեն, շատ տեղեր
մարդիկ ալ կը թողվեն, ու տապկելէն ետեւ կ'ու-
տեն :

5. ՍԻՌԵՆԵՆԵՐ : Լսոնք փափուկ, երկայն բարակ մարմին ունին, ու մարմիններնուն ետեւի գին, երկուք կամ երեք երկայն մաղեր կան : Լմառը տաք օրեր, իրիկեան ատեն, շատ անգամ անթիւ անհամար բաղմութեամբ գետերէն, լճերէն ու ուրիշ ջրերէն դուրս կ'ելլեն, արունները ու էգերը շուտ մը միատեղ կու գան ու մաշկերնին կը փոխեն, ետքը էգերը իրենց հաւկիթները ջրոյ մէջ կ'ածեն ու քիչ մը ատեն անցնելէն ետեւ թէ արունները ու թէ էգերը շուտ մը կը սատկին առանց բան մը ուտելու :

Յ Ե Ղ Ե

Կ Ի Ս Ե Ք Ե Ի Ն Ե Ր

Լսոնք, մէկ քանի տեսակէն ի զատ, չորս թեւ ունին, տակի թեւերնին միօրինակ թաղանթէ են, իսկ վրայի թեւերնին մինչուկ կէսը պատենի պէս կարծր, բերաննին պատիճի ձեւ կաղմած, աչւընին ըստ մեծի մասին պղտիկ ու կլոր են, ու շատերը երկու հասարակ աչքերէն ի զատ, ուրիշ ալ ունին : Լմէն ալ անկատար փոփոխութիւն կը կրեն, ու մեծ մասը՝ կենդանիներու ու տընկերու վրայ կ'ապրին :

1. ՍԻՐԵՆԵՐ ԿԵՐ ՓԵՏԱՅԻՆԵՐ : Լսոնք տափաւրակ մարմին ունին, բողկուկնին ստեւի նման են, թեւերնին կատարեալ չեն մեծնար :

Հասարակ փառօջիլ կամ Սլուկ : Լսի խիստ բարակ մաղերով ու թխագոյն կարմիր գունով կ'ըլլայ. ամէն դի շատ ծանօթ ու հասարակ է, աներու մէջ պառկելու տեղեր՝ տախտակներու ու հին սեղաններու ձեղքուածներու մէջ կը պահւորի, ու գիշերները դուրս կ'ելլէ, քնացողներուն մարմինը խածնելով արիւննին կը ծծէ, ու շատ հեղ հանգիստ չթողուր որ մարդ քնանայ. թէ

որ մէկը իրեն դպչի, գարշելի հոտ մը կը տարածէ: Սլուկները սատկեցընելու ու անոնց ձեռքէն խալըսելու համար, զանազան տեսակ գեղեր կը զրուցեն, բայց մէնք ասոնց մէջէն մինակ երկուքը կը գրենք: Ի՞նչ որ մէկ երկու ամի ընկուզի կանաչ կեղեւ, կամ ընկուզի ծառի տերեւ, կէս ճաճկի լիտր ջրոյ մէջ կէս ժամու չափ եփուելու ըլլայ, ետքը աս ջուրը տախտակներու ու կարասիներու ծակերուն քսուելու ըլլայ, որոնց մէջ հասարակօրէն կը պահուին, շատ օգուտ կ'ընէ: Վարձեալ պաղլեղի ջրով նոր մարւած կիրը, որն որ թանձր պիտի չըլլայ, տաք տաք քսուելու ըլլայ նէ, մուկներուն բովանդակ ցեղը՝ մեծ ու պզտիկ իրենց հակիթներովը կը սատկեցընէ: Բայց աս ալ կը զրուցենք որ աս ամէն դարմաններէն աւելի աղէկ կ'ըլլար, թէ որ տան կարասիներու ու տախտակներու ծակերը շուտ շուտ նայւի ու մաքրուելու ըլլայ:

2. ՀԵՊՏՈՏԵՐ: Սարմինին հաւկըթաձեւ, վզերնին լայն, գլուխնին ալ պզտիկ, ու բողկուկնին հինգ կտորէ յօդած են:

Հասարակ Հնգատ: Չորս գծի մօտ երկայնութիւն ունի, գորշ գունով է, բայց փորին երկու դիրքը սեւ ու ճերմակ: Մի կեռասենիններուն, տանձենիններուն ու ուրիշ ծառերու վրայ շատ կ'ըլլայ, մէկը իրեն դպչելու կամ զինքը բռնելու ըլլայ նէ, խիստ գարշելի հոտ մը կը ձգէ: Ի՞զք՝ որն որ յունիսին քսան մինչուկ քառասուն ձագ կ'ունենայ, իր ձագերը մեկտեղ կը պտըտցընէ, ուր որ ինքը կ'երթայ, ամէն ձագերն ալ ետեւէն կ'երթան, ու ուր որ կը կենայ, ամէնքն ալ կը կենան:

3. ԱՊՈՒՌՆԵՐ ԿԵՄ ԱՆՊՈՒՌՆԵՐ: Լոնք կարծ ու հաստ գլուխ, ու երկու հասարակ աչքերէն ի զատ, երեք հատ ալ ուրիշ ունին, բողկուկնին բարակ ու վեց վեց կտորներէ յօդած են: Լոու-

ները փորերնին ունեցած մէկ մասնաւոր գործարանով մը կամ խածեակով մը ձայն կը հանեն, որն որ հեռուէն անուշ կը հնչէ:

Հասարակ Ռ'պուռ կամ Ռ'ռեկ: Ս'էկ մատի մօտ երկայնութիւն ունի, դեղընկեկ գունով ու սեւով խառն է: Ըսի հարաւային Լ'ւրոպա, նոյնպէս երկրիս ուրիշ կողմերս, ծառերու՝ բայց դըլխաւորաբար հացիններուն վրայ կ'ապրի, ու բոլոր օրը շարունակ կ'երգէ: Ըռջի տտենները աս միջատը խիստ ծանօթ էր, Լ'նակրէոմն յոյն բանաստեղծը իր վրայ երգ մը գրեց, որուն մէջ զինքը գովելով իր անոյշ ձայնին համար չաստուածներուն կարգը կը դասէ:

4. Փուլուռ ռոտուր: Ըսոնց ճակատը ուռած փամիրշտի ձեւ դէպ ի դուրս երկնցած է. վրայի թեւերնին ալ մագաղաթի կը նմանին:

Լապտերաւոր: Լըրկու մատի մօտ երկայն, ու քիչ մը լայնկեկ մարմնով է: Ըսի Սինէացոց երկիրը, նոյնպէս Լ'մերիկէի մէջ շատ կ'ըլլայ, ու մէկ մասնաւոր ու զարմանալի յատկութիւն մը ունի, իր փամիրշտի նման ճակատէն անանկ լուսաւոր ու պայծառ լոյս մը կու տայ, որ գիշերները լապտերի տեղ կը գործածուի: Լ'մերիկէի վայրենիները, աս կենդանիէս մէյմէկ հատ երկու ոտւրնին, մէկ հատ ալ մէկ ձեռքերնին կապելով, գիշերները մութին ասոր լուսովը երկայն ճամբորդութիւն կ'ընեն: Ըսոր լուսովը նաեւ գիշերներն ալ կըրնայ կարգացիլ ու գըւիլ: Պատկեր 177: ✕

5. Ըփուր: Ըսոնք պղտիկ միջատներ են, փափուկ մարմին, երկայն բողկուկներ, թափանցիկ ու ապակոյ պէս ալ փայլուն թեւեր ունին: Բազմութեամբ ծառերու ու տընկերու վրայ կ'ապրին:

Խնձորի Լ'փիս: Ըռանց թեւի, դեղնի զարնող կանաչ գունով սեւ բողկուկներով ու ոտւր-

ներով է: Լ՛մառը բազմութեամբ՝ խնձորի ծառերու տերեւներու տակը կը գտնուի, ու չափէ դուրս կ'աճի կը բազմանայ: Ս'եր 178 պատկերը ասոր շատ խոշորացածը կը ցուցնէ: ✕

6. ՈՐԵՆ ԿԵՐՄԻՐԵՆՐ: Լ՛սոնք խեցեղնման մարմին մը ունին, էգերը առանց թելի են, իսկ արունքը ըստ մեծի մասին մինակ վրայի թելերը ունին: Լ՛մէն ծառերու ճիւղերու ու տերեւներու վրայ անշարժ կը նստին կը կենան: Լ՛սոնցմէ շատ Տեսակներ կան:

Լ՛մերիկէի Որդան կարմիր: Լ՛քեք գիծ երկայնութիւն ունի, արուն գոց կարմիր գունով ու ճերմակ թելերով, իսկ էգը գոց գունով կ'ըլլայ: Լ՛սի դիտաւորաբար Ս'քսիգոն Լ՛մերիկեայ թզենի ըսւած տընկերուն վրայ կ'ապրի, ասկէ իր համանուն Որդան կարմիր ըսւած ազնիւ ներկը ու ծիրանի գոյնը կը շինուի, որն որ խիստ սուղ կը ծախուի, ու զանազան ուրիշ ներկերու մէջ կը գործածուի: Լ՛ս պզտի միջատին հոգ տանելուն, ու տընկերու վրայէն զինքը մէկիկ մէկիկ ժողովելու հազարաւոր մարդիկ կը զբաղին, ու մեծ համբերութիւն պէտք է, բայց ան գաւառին ալ, տարւէ տարի ասի երեք հարիւր հազար Լ՛ստրիայի արծաթ դահեկանի մօտ շահ կը բերէ:

Ց Ե Ղ Զ

Բ Ե Փ Ը Բ Ե Ի Ե Ր

Լ՛սոնց չորս թելերուն վրայի ու տակի դիւրը, գունաւոր ու պզտի թեփերով ծածկած են, ու ասոնք՝ պարզ աչքով նայւելու ըլլան, գունաւոր փոշիի պէս կ'երեւան: Ս'արմինին երկայն բարակ, ու կերպ կերպ ձեւերով, խիտ ու դիւրաւ թափող թեփերով ծածկած են: Լ՛երանին երկայն ու դէպ ի դուրս երկընցած ոլորած պատիճի

ձեւ, ու ծծկու շատ յարմար է. ասով ծաղիկ-
ներու մէջէն մեղր կը ծծեն: Բողկուկնին շատ
կտորներէ յօդած են. աչքնին մեծ, ոտներնին բա-
րակ, թեւերնին մեծ ու լայն, ու շատերուն ե-
տեւի թեւերը ակռայ ակռայ կամ պոչաւոր են:
Բէնն ալ կատարեալ փոփոխութիւն կը կրեն:
Թրթուրները ծառերու տերեւներով ու ուրիշ
տրնկերով կ'ապրին, ու շատ հեղ խիստ մեծ վնաս-
ներ կը գործեն:

Բոլոր թեփաթեւերը կամ թիթեռները ե-
րեք Մաս կը բաժնուին. Զորեկան, Իրիկան ու
Վիշերեան թիթեռներ:

Բ. Զորեկան թիթեռներ: Բսոնք մինակ
ցորեկները կը թռչին: Բողկուկնին բարակ թեւի
նման են, ու ճոթերը ըստ մեծի մասին հաստ.
թեւերնին լայն, ու շատերունը ակռայ ակռայ, ու
երկու դիերը խիստ աղւոր գուներով զարդարած:

1. Բրգոս: Բսի խիստ գեղեցիկ թիթեռ մըն
է. թեւերը անկիւն անկիւն, գոց կարմիր գունով,
ու քանի մը սեւ բծերով են, եւ ամէն մէկ թեւին
վրայ մէյմէկ խոշոր կապուտակ բծեր կան: Իր
թրթուրը սեւ գունով ու ճերմակ բծերով է, ե-
ղիճներու վրայ կ'ապրի, ու անոնց վրայ ալ բժո-
ժի մէջ կը մանէ: Պատկեր 179:

Սեւազգած: Բռջինին սեռին կը վերաբերի,
տասը դիւ երկայնութիւն, երեք մատ ալ գրեթէ
լայնութիւն ունի: Թեւերը անկիւնաւոր, ու թուխ
գունով լայնեկեկ դեղին ջղերով, ու փայլուն կա-
պուտակ բծերով են: Թրթուրը սեւ գունով ու
ճերմակ կէտերով, կոնքկի դին ալ կարմիր բծե-
րով է. ուռններու ու կաղամասներու վրայ կ'ա-
պրի: Պատկեր 180:

2. Լեւ. ԵՄԻՐ ԲՐԲՆՈՒ: Երկու մատ լայնութիւն
ունի, վրայի թեւերը ճերմակ ու սեւ ծայրերով,
երկերկու ալ սեւ բծերով են, իսկ տակինները

գեղընկեկ, ու սեւ պղտի բծերով: Ըս թիթեւը
ամէն տեղ, կաղամբի ու ուրիշ անոր նման տըն-
կերու վրայ կը թռչի ու կը նստի: Թիթուրը կա-
նաչ գունով կ'ըլլայ, ու կաղամբի տեսակ տընկե-
րու շատ մեծ փնասներ կու տայ: Պատկեր 181:

3. ՍԵՐԵՐՈՒ: Լորեք մատէն աւելի լայնու-
թիւն ունի, թեւերը ըստ մեծի մասին գեղին գու-
նով, ու սեւ բծերով ու գծերով զարդարւած են,
ու թեւերուն ծայրերը կարգ մը դեղին ու կէս
լուծնի ձեւ ալ բծեր կան. իսկ տակի թեւերը պո-
չեր, ու կարգ մ'ալ կապուտակ բծեր ունին: Ըսի
մայիսէն սկսած մինչուկ աշուն, երկրիս ամէն դի-
գրեթէ շատ կը գտնուի: Լոր թիթուրը կանաչ
գունով ու սեւ գծերով է, ու անոնց վրայ ալ
կարմիր կէտեր ունի: Պատկեր 182:

4. ՍԵՐԵՐՈՒ: Ըսի մեծկակ ու աղւոր թիթեւ
մըն է, վրայի թեւերը ճերմակ, ու շիկակարմիր
երակներով, ու սեւ բծերով, իսկ տակի թեւե-
րուն վրայ մէյմէկ սեւ բիծ, երկերկու ալ աչքի
ձեւ կարմիր բծեր կան: Ղլխաւորաբար բարձր լեռ-
նային տեղեր խիստ շատ կը գտնուի: Ըսոր թըր-
թուրը թաւ կերպասի գունով է, բայց վրան ալ
նարընջի գոյն բծեր ունի: Պատկեր 183:

Ը. Իրիկւան թիթեւներ: Ըսոնք հասարակ-
օրէն իրիկունները դուրս կ'ելլեն կը թռչին: Իող-
կուկնին միօրինակ չեն, մէջ տեղերը հաստըկեկ,
ու երթալով կը բարակնան: Թեւերնին նեղ, ու
վրայինները տակիններէն աւելի երկայն են: Սար-
միննին հաստըկեկ, ու խիտ մազերով ալ ծածկը-
ւած են:

1. ՇՈՏՈՑ ՍՓԵՐԵ: Ըսի երեք մատ լայ-
նութիւն ունի, մոխրագոյն ու տեղ տեղ մթագոյն
բծերով է. թեւերուն ծայրերը ու փոքին երկու գի-
երը՝ մեծկակ սեւ ու ճերմակ բծեր կան: Լոր թըր-
թուրը շոճոյ ու ուրիշ ասոր նման ծառերու վրայ

կ'ապրիլի ու շատ հեղ խիստ մեծ վնասներ կը գործէ:

2. ՎԵՆԱ: Եթի մեծ թիթեռ մըն է, չորս ու կէս մատ լայնութիւն ունի. մարմինը շիկակաւորու սեւ գծերով է, վրայի թեւերը թուխ, սեւ ու ճերմակ ու դեղին բծերով ու գծերով, իսկ տակի թեւերը գեղին, ու երկերկու սեւ գծերով են: Սեւեղ կոնքին վրայ մեծ գեղին բիծ մը ունի, ասոր մէջ տեղը երկու աչքի ձեւ սեւ կէտերը լլաւրով, աս բիծը մեռնող մարդու գլխու մը կը նմանի: Թրթուրը հինգ մատի մօտ երկայն կ'ըլլայ. գեղին գունով ու կապուտակ գծերով ու բծերով է, զըլխաւորաբար գետնախնձորի տընկերու վրայ կ'ապրի: Պատկեր 184: *X 8 1/2*

4. Վիշերւան թիթեռներ: Ետնցմէ երկու հազար Տեսակներ կան, ամէնն ալ ցորեկները կը պահւորին կը քնանան, ու մինակ գիշերները դուրս կ'ելլեն կը թռչին: Սարմինին խիտ մազերով ծածկած են. թեւերնին ալ՝ մինակ ոմանցը ակոյս ակոյս, իսկ միւսերունը շիտակ են:

1. ԲԱՄԲԱՆԱՆ: Եթի խիստ զարմանալի թիթեռ մըն է, ճերմակեղ գունով, ու թեւերուն վրայ երկերկու կամ երեք երեք խոտորնակ սեւ գրծեր, ու մէյմէկ ալ կէս լուսնի ձեւ բծեր ունի: Ետնոր թրթուրը Շերաս կամ շնդիկ որդն կամ Վերպասաբեր կ'ըստի, որն որ թթեննայ տերեւներով կ'ապրի, ու իր զարմանալի բոժոժէն՝ մետաքսը ելլելուն, անոր համար զինքը մեծ հոգով ու խնամով կը նստին կը հոգան: Եթ թիթեռը քանի մը օրւան մէջ հինգ հարիւր հաւերթի մօտ կ'ածէ, ասոնցմէ ելած թրթուրները ի սկզբան սեւ գունով են, բայց հինգ վեց շաբթուան մէջ, շատ հեղ մաշկերնին փոխելով, ամէն անգամուն գոյներնին ալ մէկտեղ կը փոխեն, ու վերջի անգամ մաշկերնին փոխելէն ետեւ, թրթուրները ճերմակ կամ թուխ գոյն կը ստանան: Հինգ օր անկէ անցնելէն ետեւ, թրթու-

րին վզին տակը կը սկսի կարմրեալ, ուստի ասկից կըրնայ իմացել որ փոփոխութիւն կրելու ատենը մօտ է: Աս ատեն թրթուրը ուտելէն կը դադրի, ու կը սկսի անհանդարտ շարունակ աս դիւ ան դին երթալ, ու իր բժոժը կամ պատեանը շինելու հանգիստ տեղ մը փնտռել, ուր որ ասանկ տեղ մը կը գտնէ, հոն կը սկսի իր բժոժը շինել, որուն զարմանալի կերպը սյսպէս է: Աս թրթուրը իր ներսի դին երկու մասնաւոր ու խիստ բարակ անօթներ ունի, որոնց մէյմէկ ծայրերը բերնին մէջ են, ու աս անօթներուն մէջ, փոփոխութիւն կրելու ատենէն քիչ մը յառաջ, կերած սննդեան նիւթերէն մէկ մասնաւոր հիւթ մը կը ժողվի, ու ասոնց բերնին մէջ եղած բարակ ծակերէն թրթուրը գլուխը շարունակ աս դիւ ան դին դարձնելով ու շարժելով, բերնէն աս հիւթը երկու թելի նման դուրս կը հանէ, ու առջեւի ոտերներովն ալ երկուքը իրարու հետ հիւսելով, այնչափ կըր կըր կը փաթթէ որ բժոժը երթալով կը հասարնայ ու բոլոր զինքը կը պատէ կը գոցէ: Աս գործքս եօթը մինչուկ ութը օր կը տեւէ, ու այսչափ ատենւան մէջ, հազար ոտքի մօտ երկայնութեամբ մետաքս դուրս կը հանէ: Հերասը երկու մինչուկ երեք շաբաթ բժոժի մէջ կենալէն ետեւ թիթեռ կ'ըլլայ, ու բժոժը պատուելով դուրս կ'ելլէ. բայց որոնք որ մասնաւոր ասի մետաքսի համար կը պահեն նէ, չեն թողուր որ բոլոր շերասները թիթեռ ըլլան, մինակ մէկ քանի բժոժներ թող տալով, բոլոր միւսերը կը ժողվեն կը սատկեցընեն. ինչու որ շերասները թիթեռ ըլլալէն ետեւ, դուրս ելլելու համար բժոժները կը պատուեն, ուստի բոլոր մետաքսի թելերը կը կարծախն կտոր կտոր կ'ըլլան: Հերասը Վինէացոց երկրէն յառաջ եկած տարածւած է. հինգ հարիւր վաթսունին՝ Եռստինիանոս կայսեր ատեն, յոյն կրօնաւորներէն ոմանք շնդկատանէն ասի Աստանդիա-

նուպողիս բերին, ետքը անկէ ալ երկրիս ուրիշ
դիրքը տարածւեցաւ. նոյնպէս թթենին ալ պէտք
է որ մէկտեղ բերւած ու տարածւած ըլլայ. ինչու
որ ինչպէս վերը ըսինք ասոր տերեւներովը կ'ապրի:
Պատկեր 185 երորդին մէջ, թթենւոյ ճիւղի մը
վրայ — գիրը բուն թիթեռն է, որն որ հաւկիթ
կ'ածէ կոր. ք գիրն ալ պղտի թրթուրներ են, ու
րոնք հաւկրթներէն նոր դուրս կ'ելլեն, իսկ ք ը
բուն մեծ շերասն է, որն որ երեք մատ երկայնու-
թեամբ կ'ըլլայ. ք նալ շերասին բժոժն է, որ մէջ
տեղէն կտրուած է, որպէս զի մէջի կծկած թըր-
թուրն ալ տեսնուի:

2. ՅօճԵՐ: Ըստնք խիստ պղտիկ, բայց սի-
րուն գուններով գիշերւան թիթեռներ են, բող-
կուկնին բարակ թեւինման, վրայի թեւերնին նեղ
ու երկայն, իսկ տակինները լայն են, իրենց թըր-
թուրները լերկ են, ու տասն ու վեց ոտք ունին,
բրդեղէն հագուստները ու մուշտակի փեսակ բաները
կ'ուտեն կ'ապականեն, եւ ասոնց նիւթերէն իրենց
եղեգի ձեւ բնակարաններ կը շինեն, ու զանոնք
իրենց հետ կը կրեն:

Ըսուէից Յեց: Բաց մոխրագոյն է, ու կուրծ-
քին երկու դիրքը ճերմակ կէտեր ունի: Թրթուրը
չուխայէ զգեստներու ու ուրիշ բրդեղէն բաներու
վրայ կ'ապրի, ու շատ մեծ փեսաներ կը գործէ:

Սաշկեկաց Յեց: Վեղնագոյն գորշ, ու սեւ
բծերով է: Ըսոր թրթուրը մուշտակները կ'ուտէ
կ'ապականէ:

Յ Ե Ղ Է

ԵՐԿՐ-ԵՐԵՆԵՆԵՐ

Ըստնք երկու բարակ, փափուկ, թաղանթէ
թեւեր ունին: Բերանին պատիճի ձեւ, ու ծծե-
լու յարմար են, ասոնցմով կենդանիներու մարմինը

սաստիկ կը խայթեն կը ծակեն ու անոնց արիւնը կը ծծեն : Ըմենն ալ կատարեալ փոփոխութիւն կը կրեն : Ետեբը թէ մարդիկներու ու թէ կենդանիներու խիստ նեղացուցիչ ու չարչարող են :

1. ՂԱՆՈՒՐ : Ըսոնք հասարկեկ մարմին մը . կարճ բողկուկներ, երկընկեկ ալ ոտւրներ ունին . թռչելու ատեննին ալ միշտ կը բղզեն : Թրթուրնին աղբերու ու հոտած մսերու մէջ կ'ապրին, ու մէկ կեղեւոտ գլուխ մը ունին : Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան :

Ընտանի կամ խուցի Ղանձ : Ըսի խիստ նեղացուցիչ միջատ մըն է , ամառը տներու մէջ շատ կը գտնուի : Վլուխը կէս գնտակի ձեւ է, ու գլխուն երկու դիերը մէյմէկ խոշոր ու ցանցի նման աչքեր ունի որոնք չորս հազարէն աւելի խիստ պղտի աչքերէ բաղադրած են : Ոտւրներուն ծայրերը մէյմէկ պղտիկ բշտիկներ ունի , որոնցմէ կաշուն հիւթ մը դուրս կու տայ , ու ասոնցմով խիստ շիտակ բաներու վրայ , ինչպէս հայելիներու ու ուրիշ ապակիներու վրայ կըրնայ կենալ ու քալել , ու աս բշտիկներու հիւթերէն է որ քալած տեղերը կ'աղտոտի : Սարմինը հազարաւոր շատ բարակ մաղերով ծածկըւած է , ինչպէս Պատկեր 186 երորդին մէջ , խիստ խոշորացած ճանճին վրայ կը տեսնես : Հասարակ ճանճը իր հաւկիթները գլխաւորաբար աղբերու մէջ կը դնէ , ասոնց մէջէն քսան ու չորս ժամ ետքը թրթուրները կ'ելլեն , կ'աճին , ու շուտ մը բժոժի մէջ կը մտնեն . տասն ու չորս օր անցնելէն ետեւ , կատարեալ ճանճ եղած , ասոնցմէ դուրս կ'ելլեն , ու հասարակօրէն անուշ նիւթերով կը կերակրին :

Պանրի Ղանձ : Ըսի մըջիւնէն քիչ մը աւելի մեծութիւն ունի , թուխ գունով , ու գլխուն վրայ սեւ գծերով է : Իր հաւկիթներէն պանրի որդերը կամ բաշխերը կ'ելլեն ուստի շատ մարդիկներ սխա-

լելով կը կարծեն թէ աս որդերը պանրի բուն պատուական մասերէն կը գոյանան, ու ասոր համար խտաղացիք ասոնք պանրի մէջէն ժողովելով կը ճղմեն ու հացի վրայ կը քսեն, ու ակործելով կ'ուտեն:

2. ՎՈՌՈՒՆԵՐ ԿԵՄ ԶԻՆԳԻՆԵՐ: Լճէնուն ծանօթ են, ճանճերու շատ կը նմանին. ամառը տաք ատեններ ձիերը ու արջառները խայթելով ու անոնց արիւնը ծծելով, խիստ կը տանջեն: Ասոնցմէ մեծ ու պղտիկ շատ Տեսակներ կան:

3. ԼՋԵՆՑ ԿՈՐՈՒՆ: Ընդ գծի մօտ երկայնութիւն ունի: Լսոր էգը խայթոցի նման հակըթի խողովակովը արջառներու մորթը կը ծակէ ու անոնց մէջը իր հակկիթները կը դնէ, ու աս ծակած տեղերը կ'ուռին կունտեր կ'ըլլան: Լճէն մէկ կունտերուն մէջ մէյմէկ որդեր կ'ըլլան, որոնք երբ որ կը մեծնան, կաշիին մէջէն դուրս կ'ելլեն, վար գետինը կ'իյնան, ու գետնի վրայ բոփոփ մէջ կը մտնեն ու ետքը անկից կատարեալ միջատ դուրս կ'ելլեն:

4. ՍՃԱՌԻԿ ԿԵՄ ՍՃԵՂ. ԿԵՄ ՍՈՒԵԿ: Չորս գծի մօտ երկայնութիւն ունի, գոց գունով է, բայց փորը ճեմըկկեկ. ոտւղներն ալ դեղընկեկ են: Լսի իրիկւան դէմ ջրի մօտ տեղւանք, բազմութեամբ հազարաւորներով կ'ըլլայ, ու իր բարակ ձայնը ձգելով աս դիս ան դին կը թռչի, ու մարդիկներու երեսը, ձեռւղները չարաչար խայթելով արիւննին կը ծծէ. իր խայթած տեղերը միշտ կ'ուռին ու կը քերւին: Լգ մը երեք հարիւր հակկիթ կ'ածէ, ու իր հակկիթները ջրի մէջ կը դնէ. երեք կամ չորս շաբաթէն ետեւ ձագերը կատարեալ դուրս կ'ելլեն, ու իրենք ալ կըրնան հակկիթ ածել:

ԱՆԹԵՒ ՄԻՋԱՏՆԵՐ

ԱՍՈՒՔ թեւ չունին, բերաննին ոմանցը կրծելու, ոմանցն ալ ծծելու յարմար են: Ըմէնը մէկտեղ երկու Յեղ կը բաժնուին. Լուեր ու Ոջիլներ:

Յ Ե Ղ Ա

Լ ՈՒՆԵՐ

Լսոնց մարմինը հաւկըթաձեւ, բայց երկու քովերէն քիչ մը ներս ճնշած է, տաս ու երկու օղակներէ կազմած, ու հաստը կեկ կաշիով մը ծածկուած է: Բերաննին պատիճի ձեւ, ու ծծելու յարմար են, որոնցմով մարդիկներու ու կենդանիներու արիւնը կը ծծեն. ոտւրնին՝ գլխաւորաբար երկու ետեւինները խիստ երկայն ու հաստը կեկ են. փորերնին ալ չափէ դուրս մեծ: Ըմէնն ալ անկատար փոխոխութիւն կը կրեն. հաւկիթներէն՝ ճերմակ ու առանց ոտքի որդեր կ'ելեն, ու տաս ու երկու մինչուկ տաս ու երեք օր ետքը մետաքսի նման բոժոժներու մէջ կը մտնեն, ուսկից դարձեալ գրեթէ տաս ու երկու օր ետքը կատարեալ լուի կերպարանքը ստանալով դուրս կ'ելեն:

1. ԼՈՒՆԵՐ ԼՈՒ: Լսի գլխաւորաբար Լմերիկէի կողմերս կ'ըլլայ, իր հաւկիթները մարդուս ոտւրներու մատերու ըղունկներու մէջ կը ձգէ, որով շատ հեղ խիստ մեծ ցաւ կը պատճառէ:

2. ԼՈՒՆԵՐ ԼՈՒ: Լսի թխադոյն կարմիր է, մարդիկներու, նաեւ շներու, կատուներու, աղաւնիներու ու ուրիշ կենդանիներու վրայ կ'ապրի

ու անոնց արիւնը կը ծծէ : Առն Հասարակօրէն տարի մը կ'ապրի . բայց փորձով տեսնուեցաւ որ ոսկի շղթայով մը կապուելով վեց տարիի չափ կըրնայ ապրիլ : Պատկեր 187 երրորդը ասոր շատ մեծցուցածն է :

Յ Ե Ղ Բ

Ո Ջ Ի Լ Ն Ն Բ

Լսոնց մարմինը խիստ տափարակ, ու տասն ու մէկ կամ տաս ու երկու օղակներէ կազմած է : Ոտւընին կարճ, ու ծայրերը մէկ կամ երկու ճանկեր ունին, որոնցմով մարմիններուն վրայ կը կըպչին : Լսոնք չափէ դուրս կ'աճին կը բազմանան :

1. ՈՋԻԼՆԵՐ : Լսոնց բերանը պատիճի ձեւ ու ծծելու յարմար է : Լմէնն ալ մարդուս մարմնոյն վրայ կ'ապրին ու անոր հիւթերովը կը կերակրին :

Գլխու Ոջիլ : Լաց մոխրագոյն, ու թխագոյն կարմիր ու սեւ բծերով կ'ըլլայ : Լսի մարդուս գլխուն մազերուն մէջ կ'ապրի, մանաւանդ տղոց . բայց Հասարակօրէն չափահաս մարդիկներ ալ գլուխնին կ'ունենան, որոնք որ աղտոտ ապրելու վարժած են նէ :

Օգեստի Ոջիլ : Լսի ճերմկկեկ գունով է . աղտոտ ու անմաքուր մարդիկներու մարմնոյն ու իրենց հագուստներուն վրայ կ'ըլլայ, ու երբեմն անանկ չափէ դուրս կը բազմանայ որ մինչուկ մարդս չարաչար կը մեռցընէ :

2. ՏԻՋԵՐ : Լսոնք կզակներ ունին, ու իրենց բերանը կըծելու յարմար է : Լմէնն ալ կենդանիներու վրայ կ'ապրին, ու աւելի անոնց մարմնոյն մազերէն ու փետուրներէն, քան թէ հիւթերէն կը կերակրին :

Հան տիգ : Սարմինը հաւկը թաձել ու ծեր-
մակ գունով է անկիւնաւոր ու գեղին ալ գլուխ
ունի : Եսի շներու վրայ խիստ շատ կը գտնուի :

Հաւու Տիգ : Եսի լայն ու կէս լուսնի ձեւ
գլուխ ունի : Հաւերու վրայ կ'ըլլայ :

Լմէն տեսակ թռչուններ գրեթէ մասնաւոր
տեսակ ալ ողիլ ունին : Սատկած թռչուններու վրայ
ողիլները շուտով կը սատկին, երկայն չեն կրննար
սարիլ :

մասնաւոր տեսակ թռչուններ գրեթէ մասնաւոր
տեսակ ալ ողիլ ունին : Սատկած թռչուններու վրայ
ողիլները շուտով կը սատկին, երկայն չեն կրննար
սարիլ :

մասնաւոր տեսակ թռչուններ գրեթէ մասնաւոր
տեսակ ալ ողիլ ունին : Սատկած թռչուններու վրայ
ողիլները շուտով կը սատկին, երկայն չեն կրննար
սարիլ :

մասնաւոր տեսակ թռչուններ գրեթէ մասնաւոր
տեսակ ալ ողիլ ունին : Սատկած թռչուններու վրայ
ողիլները շուտով կը սատկին, երկայն չեն կրննար
սարիլ :

մասնաւոր տեսակ թռչուններ գրեթէ մասնաւոր
տեսակ ալ ողիլ ունին : Սատկած թռչուններու վրայ
ողիլները շուտով կը սատկին, երկայն չեն կրննար
սարիլ :

Գ Ե Ս Ի

Ս Ե Ր Դ Ե Ր

ՍՍՈՒՅ մարմնոյն ձեւը ընդհանրապէս առջի գասին տակը գացողներուն շատ նմանութիւն ունի. բայց գլուխնին ու կուրծքերնին մէկտեղ միացած են, ու չեն զատուիր: Բերաննին գրեթէ երկու կզականերէ կազմած են: Բռնին՝ երկու մինչուկ ութը հաստ են, ու ասոնք գլուխներնուն վրայի դին կ'ըլլան: Սուրնին միշտ չորս չորս զոյգ են, ու կուրծքերնուն վրայ հաստատուած: Խրենց շունչը մարմիններնուն երկու դիերը եղած ծակերէն կ'առնուն կու տան: Բճումնին հաւկըթով կ'ըլլայ: Դատերը ծակերու մէջ ու կամ ուրիշ առանձին տեղեր կը բնակին, իսկ ոմանք ալ ուրիշ կենդանիներու վրայ կ'ապրին. ամէնն ալ գրեթէ կենդանիներով կը կերակրին: Բոլոր սարդերը ընդհանրապէս երեք վարդ կը բաժնուին:

Կ Ե Ր Գ Ե Ե

ԲՈՒՆ ՍԱՐԴԵՐ ԿԸՄ ՄԸՄՈՒՆԵՐ

ՍՍՈՒՔ մէկ կըորկեկ ու փափուկ մարմին մը ունին. փորերնին՝ ոմանց մէկ կտորէ, ոմանցն ալ շատ օղականերէ կազմած են, ու փորերնուն վարի դին չորս մինչուկ վեց պտկունքներ ունին, աս պտկունքներէ ամէն մէկը հազարաւոր պղտի ծակերով են, ու ասոնց մէջէն խէժի նման հիւթ մը՝ անանկ բարակ բարակ թելեր դուրս կը հանեն, որոնք ամէնը մէկտեղ միանալէն ետքը հազիւ աչքի կ'երեւան: Սարդերը ասանկ բարակ թելերէ՝ խիստ զարմանալի հիւսուածքով կամ ոտալնով, իրենց բնակութեան, իրենց հաւկըթներուն պահպանութեան ու իրենց՝

պզտի միջատներ որալով, կերակուր գտնելու համար, ոստայնին կը շինեն:

1. ԽՈՆԶԵՋՆԻ ՍԵՐԻ: Ըսի աղւոր սարդ մըն է. թխագոյն կարմիր գունով, կռնակը մութ գունով մեծ բիծ մը, անոր վրայ ալ ճերմակով ու դեղինով խառն խաչի ձեւ նշան մը ունի: Վիշեր ու ցորեկ գլխաւորաբար ոստայնին մէջ տեղը կը նստի, երբեմն ալ բարակ թեւէ մը կը կախի կը կենայ: Ընան հազարի չափ դեղընկեկ հաւկիթ կ'ածէ, ասոնց մէջէն ձագերը մայիս ամսուն դուրս կ'ելնեն: Պատկեր 188:

2. ԼՆՏՈՆԻ ՍԵՐԻ: Ըմէն դի շատ ծանօթ է, մարմինը հաւկիթաձեւ ու մթադոյն գորշ կամ գոց կանաչ ու սեւ բծերով է: Ըսի ութը աչք ունի, տներու մէջ կ'ապրի, խցերու ու ուրիշ տեղերու անկիւնները իր ոստայնը կը շինէ, ճանձ մը ասոր մէջ բռնըւելուն պէս, վրան կը վազէ ու արիւնը կը ծծէ: Ըս սարդը քիչ հաւկիթ կ'ածէ, ու վեց տարիի չափ կըրնայ ապրիլ:

3. ՓԵՂԱՆԳ: Ըսի ոլոռի մը մեծութեամբ կ'ըլլայ, մարմնոյն գոյնը կռնկի դին գորշ, փորին կողմս ալ ճերմակ է. խիստ երկայն բարակ ու թուխ բծերով ութը ոտք ունի, որոնց դպչուելու ըլլայ, դիւրաւ կ'իյնան: Ըմառը ամէն տեղ պատերու ու ծառերու վրայ շատ կը գտնուի. մէկը իրեն չգպչելու ըլլայ, բոլոր ցորեկը մի եւ նոյն տեղ կը կենայ, ու գիշերները մինակ աս դիս ան դին կ'երթայ: Իր կերակուրը ճանձեր ու բաշխեր է: Թէ որ մէկը ասկէ ժողվէ, ու շատերը մէկտեղ մէկ ամանի մը մէջ դնելու ու գոցելու ըլլայ, մէջերնէն ջորաւորները զտկարները կը սատկեցընեն ու անոնց արիւնը կը ծծեն: Պատկեր 189:

ՈՒՏԻՃՆԵՐ ԿԱՄ ԲԱՇԽԵՐ

ԱՍՈՒՔ այնչափ պզտի կենդանիներ են, որ մինակ մանրացուցով կրնան աղէկ տեսնուիլ: Սարմինին կը որ դնտակի ձեւ է, երկու կամ չորս աչք, ութն ալ կարճ ոտերններ ունին: Ասոնցմէ ոմանք ջրի մէջ, ոմանք պանրի, ալիւրի ու ուրիշ ասոնց նման բաներու մէջ, ոմանք ալ ուրիշ կենդանիներու վրայ կ'ապրին:

1. ՊԵՐՐԻ ԲԵՇԷ: Ասի աչքով հազիւ կը տեսնուի: Սարմինը հաւկըթաձեւ, ձերմակ, թուխ բծերով ու երկայն մազերով է: Հասարակօրէն հին պանրի, ու ուրիշ բաներու մէջ շատ կ'ըլլայ:

Ալիւրի Բաշխ: Աջինին սեռին կը վերաբերի, անկէ պզտիկ է, գլուխը ձերմակ, ոտերններն ալ կարմրակեկ են: Ասի հին ալիւրի մէջ հազարներով կը գտնուի:

2. ՇԵՆՏԵՆՏ: Ասոնք կանեփի հատի մը մեծութեամբ կ'ըլլան, կը որկեկ ու կաշիի նման ալ մարմին ունին: Բերանին դէպ ի դուրս երկընցած կըտցի ձեւ, ոտերնին ալ ամուր ճանկերով են:

Ոչխարի Շանաճանճ: Ասի գորշ գունով ու սեւ բծերով է. ոչխարներու ու ուրիշ կենդանիներու վրայ կ'ըլլայ, անոնց կաշիին մէջ մտնելով անանկ կը կպչի որ դժուարաւ անկէ կը բաժնուի:

ԱՍՈՒՅ մարմինը երկայն ու հաստըկեկ, բարակ ու վեց օղակներէ կազմած պոչով մըն է. աս պոչին ծայրը սուր խայթոց մը ունին, որով մարմին մը խայթելու ատեննին, խայթոցին ծայրը եղած եր-

կու ծակերէն վերքին մէջ թունաւոր հիւթ մը կը լեցընեն: Ա՛յ երի կզակնին երկու մկրատներ ունին: Ա՛մէն ալ տաք երկիրներ կ'ապրին, ու կենդանի ձագեր կը ծնանին, ու էգերը իրենց ձագերը ամիսի մը չափ կ'ոնջկնին առած մէկտեղ կը կրեն:

1. Ի՞նչու հետեւ հետ կ'որ: Ա՛սի պոչովը մէկտեղ երկու մատի մօտ երկայն կ'ըլլայ, գոց գունով է, ու վեց աչք ունի: Երկրիս տաք կողմերս, քարերու ու ծառերու կեղեւներու տակ, հին տներու մէջ խիստ շատ կ'ըլլայ. հասարակօրէն գիշերները իր պահւրտած տեղերէն դուրս կ'ելլէ, մկրատները բացած, պոչն ալ վեր տնկած՝ շարունակ աս դիս ան դին կը վազէ, թէ որ միջատ մը գտնելու ըլլայ, մկրատովը շուտ մը կը բռնէ, ու խայթոցովը սատկըցընելով անոր արիւնը կը ծծէ: Ի՛նչ թիւնաւոր խայթուածքը մարդուս ալ փնասակար է, ու երբեմն խիստ վտանգաւոր կըրնայ ըլլալ: Ա՛սոր խայթուածքին դեղ, ամէն տեղ ձէթին մէջ կենդանի կարիճներ ձգելով սատկըցընելով, ան ձէթը կը գործածեն: Պատկեր 190:

Ա՛ս տեսակ կարիճէն ի զատ, ուրիշ թիւնաւոր տեսակ կարիճներ ալ շատ կան: Ափրիկէի մէջ թիւնաւոր կարիճ մը կ'ըլլայ, որն որ հինգ մինչուկ վեց մատ երկայնութիւն ունի: Զնդաստանի մէջ ալ թիւնաւոր կարիճ մը կայ, որն որ ութը աչք, ու կէս ոտքի մօտ երկայնութիւն ունի. իր խայթուածքը խիստ զարհուրելի ու մահացու է:

ԱՍՈՐՑԱՒ: Հատերուն մարմինը երեք կը բաժնուի, գլուխ, կուրծք ու փոր, ու ասի ըստ մեծի մասին կարծր ու խեցւոյ նման ծածկոցով մը ծածկուած է: Գլուխներնուն վրայ երկու զոյգ շատ կտորներէ յօդած բողկուկներ, երկու ալ աչք ու նին, շատերուն աչքերը շարժական են: Բերաննին դէպ ի երկու դիերը կը բացւին կը գոցւին: Խեցեմորթներէն շատերը ջրի մէջ կ'ապրին ու մինակ կենդանիներով կը կերակրին: Ըսոնցմէ ու մանք խոշոր կ'ըլլան, իսկ ոմանք ալ անանկ պղտիկ են որ մանրացուցով մինակ աղէկ կը տեսնուին: Իրենց աճումը հաւկրթով է: Շատերը մարդուս կերակուր կ'ըլլան: Խեցեմորթները երկու կարգ կը բաժնուին:

ԱՍՈՐՑ գլուխը, կուրծքն ու փորը իրարմէ աղէկ կը զանազանւին, մինակ շատերուն գլուխը ու կուրծքը իրարու հետ միացած ու մէկ կտոր աճած, ու խեցւով մըն ալ ծածկուած են: Իրենց ներքին երեւելի գործարանները կուրծքին մէջ են, ոտւրներնին ալ ասոր վրայ հաստատուած են: Վորերնին ըստ մեծի մասին պոչի ձեւ, ու շատ կտորներէ յօդած են:

1. ԳՆՏԻ ԽՅԳՆՏԻՆ: Ըսի վեց մատ երկայնութիւն, կուրծքին վրայ ալ հինգ զոյգ ոտք ունի, առջեւի ոտւրները մկրատով են: Վորը երկայն ու պոչի ձեւ է, ու հինգ կտորներէ յօդած, աււրնե-

ըր շարժական են: Վերտերու ու լճերու մէջ խիստ բազմութեամբ կը գտնուի, ցորեկները ըստ մեծի մասին քարերու տակեր, եզրներու մօտ ծակերու մէջ կը պահուի, ու գիշերները անոնց մէջէն դուրս կ'ելլէ իր կերակուրը գտնելու, որն որ սատկած ձկեր, գորտեր ու ուրիշ պզտի կենդանիներ է: Լսիկայ, ինչպէս ուրիշ ամէն խեցգետիններ, ամէն տարի իր մկրատները ու բոլոր վըայի ծածկոցը կը փոխէ կը թափէ, որ տեղը նորէն ուրիշ կը բուսնի:

Օտվու խեցգետին կամ Լստակոս: Լռջինին սեռին կը վերաբերի, անոր շատ նման, բայց անկէ խիստ մեծ է, հասարակօրէն մէկ ոտքէն աւելի երկայն կ'ըլլայ: Լսի ամէն ծովուն մէջ շատ կը գտնուի, բայց Հիւսիսային ծովուն մէջ եղածները խիստ խոշոր են: Հողանդացիք ամէն տարի ասոր որսորդութեան տաս ու երկու նաւէն աւելի նորուեգիա կը խաւրեն, որոնք բեռնաւորած ետ կը դառնան, ամէն մէկ նաւ տաս ու երկու հազարէն աւելի կը բերէ: Սիսը շատ համով ու շատ աղէկ է:

2. ԽԱՉԵՓԵՐ: Լսի հասարակօրէն հինգ մատի մօտ լայնութիւն ու երկայնութիւն ունի, բայց երբեմն աւելի խոշորներ ալ շատ կը գտնուին, դեղին գունով, կուրծքը լայնկեկ, պոչն ալ կարճ է: Օտվու մէջ գլխաւորաբար քարերու տակեր շատ կ'ըլլայ, իր միսն ալ կ'ուտուի ու համով է:

Կ Ե Ր Կ Ի

Ն Ե Պ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

Ասորն մարմինը շատ օղակներէ կազմած, աւելի որդի ձեւու նման, ու շատ ոտւրներով է: Վլուխնին, կուրծքերնին ու փորերնին իրարու հետ միացած են, չեն տարբերի: Լճերնին անշարժ են:

1. ԹԻՖՈՏ ՆԵՊՈՒԿ : Կէս մատէն քիչ մը աւելի երկայնութիւն ունի մարմինը արծրթի նման փայլուն թեփերով ծածկած է : Եւսիկայ խոնաւ տեղեր քարերու տակ, խոհանոցներու մէջ, ու հարկաւորութեան տեղեր կ'ապրի, բայց գլխաւորաբար շաքար պահած տեղեր խիստ շատ կը գտնուի, ու չափէ դուրս շուտ կը շարժի կը քալէ :

2. ՆԵՊՈՒԿ : Կէս մատի մօտ երկայն կ'ըլլայ. մարմինը տաս ու երկու օղակներէ կազմած ու գորշ գունով է, բայց մարմնոյն երկու դիերը եօթնակտն բաց մօխրագոյն կամ դեղնակեկ երկայն ձեւով բծեր, կոնըկին վրայ ալ երկու կարգ դեղին կէտեր կան : Եւսի եօթը զոյգ ոտք, գլխուն վրայ չորս ալ բողկուկներ ունի, ասոնց երկուքը անանկ պղտիկ են որ հազիւ կը տեսնուին : Եւսին տեղ տներու մէջ, բայց մանաւանդ մառանները, ծաղկի թաղարներու տակեր ու ուրիշ խոնաւ տեղեր շատ կը գտնուի : Իր կերակուրը թափած ու փտած պտուղներ է :

3. (ՁԵՍՆԵՐԻ ԿԵՄ ԼԵՋԵՐՈՏԻ : Երկու մատի մօտ երկայնութիւն ունի, թուխ գունով, ու կըռնակը դեղին գծերով է : Սարմինը որդի նման, ու հաւասար մեծութեամբ շատ օղակներէ կազմած է, աս օղակներու ամէն մէկուն վրայ երկերկու զոյգ ոտք կան : Իլուխը երկու հատ կարճ բողկուկներ ունի : Եւսի քարերու տակերը շատ կը գտնուի, կ'ուլորի ու ոտքները իրարու քսելու ըլլայ գարշելի հոտ մը կը հանէ :

Գ Ե Ս Գ

Ո Ր Դ Ե Ր

ՍՐԴԵՐՈՒՆ մարմինը ընդհանրապէս երկայն ձևով ու շատ կամ քիչ օղակներէ կազմած է. աս մարմնոյն մէկ ծայրը իրենց գլուխը, մէկալ ծայրն ալ իրենց աւելորդը դուրս հանելու տեղն է: Ստք չունին ու անոնց տեղ քանի մը կարծր ու շարժական մազեր ունին: Իրենց շունչը մարմիններնուն վրայի մաշկերու ծակտիկներէն կ'առնուն կու տան: Որդերէն մէկ մասը ազատ ջրերու մէջ կամ թաց տեղեր, մէկ մասն ալ կենդանիներու փորոտեաց մէջ կ'ապրին. ուստի եւ ասկից ասոնք ալ երկու կարգ կը բաժնուին:

Կ Ե Ր Գ Ե

Ե Զ Ե Տ Ո Ր Դ Ե Ր

ԱՍՈՒՔ բոլորն ալ գրեթէ ծովու մէջ կ'ապրին, ու յատակը տղմբու մէջ կը թաղւին, անուշ ջրերու մէջ քանի մը տեսակ կան, իսկ թաց տեղեր մինակ բոտոտը կ'ըլլայ: Սարմինին գլանի ձեւ ու ձգական են, ու գրեթէ ամէնն ալ արեան տեղ կարմիր հիւթ մը ունին: Ընդմէին շատերունը հաւկրթով կ'ըլլայ, իսկ ոմանց աճումը բոլորովին տարբեր կերպով է, հիններուն կամ մեծերուն մարմինէն մաս մը զատուելով ու իյնալով, անկէ ուրիշ կենդանի մը կը կազմուի: Իրենց շարժման գործարանները մարմիններնուն երկու դիւրը եղած հաստ ու շարժական մազերն են: Ըսոնցմէ շատերը լերկ, ոմանք ալ եղեգի նման ծածկոցով մը են:

1. ԻՆՏՏՏ ՎԵՐ ԵՐԵՐԵՐԵՐ: Ըմէնուն խիստ ծանօթ է, մարմինը մէկ թիզ երկայնութիւն ունի,

ու հարիւր քառասուն օղակներէ կազմած է: Ասի
ամէն կողմն թաց տեղեր, տղմերու ու աղբեւաներու
մէջ շատ կը գտնուի, իր կերակուրը գլխաւորաբար
հող է, բայց պարտէզներու մէջ պղտի տընկերու
արմատները կրծելով խիստ մեծ փեռաներ կը գոր-
ծէ: Խոտոտը՝ աչք չունի, ու իր հաւկիթները
մարմնոյն տասն ու վեցերորդ օղակին վրայ եղած
երկու ծակերէն կ'ածէ:

2. ՏՅՐՈՒՐԱՆՐ: Ասոնց մարմինը տափարակ,
բերանը երեք անկիւնի ձեւ կազմած է, ու ամէն մէկ
անկիւնի վրայ շատ աչքեր կան: Ասոնք թէ ծովու
ու թէ անուշ ջրերու մէջ կ'ապրին:

Բժշկական Տղրուկ: Ամենայն շատ ծանօթ է,
սեւ գունով, ու վրայի դիմ դեղին, սեւ ու կարմիր
գծերով է, իսկ տակի կողմն դեղին բծերով: Բե-
րանը երկու կարգ խիստ բարակ ակռաներ ունի,
որոնցմով արիւն ծծելու ատեն մարմնոյն կաշին կը
պատուէ: Ասի խիստ օգտակար կենդանի է. լճե-
րու, ճախնային ու հանդարտ վազող ջրերու մէջ
կ'ապրի: Տղրուկը երկայն ատեն ամանով մը պա-
հելու համար, շուտ շուտ ջուրը փոխելով ու նոր
ջուր դնելէն ետեւ՝ շաբաթը մէյ մը պէտք է մար-
մնոյն վրայ ժողված խլիքի նման հիւթերը մաքրել,
ինչու որ իր շունչը մարմնոյն վրայի ծակտիքներէն
առնելով ու տալով, աս հիւթերը կամաց կամաց
ծակերը կը գոցեն, ուստի շունչ կարող չըլլալով
առնուլ կը սատկի:

3. ԵՐՈՒՐԱՆՐ: Ասոնք մազի ձեւու նման ու
թափանցիկ մարմին ունին. լճերու ու ուրիշ ջրերու
տակեր տղմերու մէջ կը թաղւին կը պահւելոյն,
բայց ջրոյ վրայ ալ բազմութեամբ կը լողան, ու հա-
սարակօրէն պողկպողներով կ'ապրին: Ասոնցմէ
մէկուն մարմինը կտոր կտոր կտորուելու ըլլայ, ա-
մէն մէկ կտորը զատ զատ ուրիշ կենդանիներ կ'ըլ-
լան: Իրենց աճման կերպը խիստ զարմանալի է.

մարմիններնուն մէկ դիէն կամաց կամաց նորէն ուրիշ գլուխ մը կը կազմուի դուրս կ'ելլէ, ու կատարեալ կազմուելէն ետքը, մօրերնուն մարմնոյն մէկ մասովը մէկտեղ կը փրթի կը զատուի ու ուրիշ նոր կենդանի մը կ'ըլլայ, ու ինք ինքիրմէ կ'ապրի: Ըսկերպ աճումը հասարակօրէն հինգ մինչուկ եօթը օր կը տեւէ:

Կ Ը Ր Գ Ի

ՓՈՐՈՏԵԼՑ ՈՐԴԵՐ

ԱՍՐԵՔ ուրիշ կենդանիներու ներսի դին փորտաեաց մէջ կ'ապրին, ու անոնց հիւթերովը կը կերակրին կը մեծնան: Կը կարծուի որ ասոնք ապակաւած հիւթերէ իրենք իրենցմէ կը գոյանան, բայց աս ստոյգ է որ մէյ մը գոյանալէն ետեւ, կըրնան նաեւ ածիլ ու քաղմանալ: Ըմէն ալ ճերմակ արիւն ունին: Ըսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որովհետեւ կենդանեաց ամէն մէկ Սեռը առանձին ու մասնաւոր տեսակ որդ ունի, ու իր ներսի դին կը սնուցանէ:

1. ՓՈՐԻ ՍՈՂՈՒՆ: Սէկ ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունի, մարմինը կլոր, ու բոտոտի քիչ մը նման է: Ըսի մարդուս ներսի դին շատ կը գտնուի, նոյնպէս ձիերու, կովերու, խոզերու ու ուրիշ կենդանիներու ներսի դին ալ կայ. բայց զլխաւորաբար պզտի տղաքներու Նուրբ աղիքին մէջ խիստ շատ կ'ըլլայ: Իր կերակուրը ու սնունդը աղիքը սատիկ ծծելով կ'առնու, ուստի եւ ասկէ շատ անգամ ցաւ կը պատճառէ. իսկ թէ որ խիստ շատնայ ու քաղմանալու ըլլայ, շատ տեսակ ծանր, մանաւանդ մահացու հիւսնդութիւններ կը պատճառէ, երբ որ վեր ստամոքսին մէջ ելլէ: Պզտի տղաք ասկէ նեղելու ըլլան նէ, շարունակ քթերնին կը քե-

րեն, երեսներնուն գոյնը բոլորովին կը փոխւի, ու օր քան զօր կը տկարանան ու կը հիւժին :

2. ԼԵՐԻՔԵՆԵՐ : Լ. տի երկու մատ երկայնութիւն ունի, ոչխարներու ու ուրիշ որոճող կենդանիներու լերդին մէջ շատ կը գտնուի, նաեւ մարդս ալ կ'ունենայ : Ոչխարները թաց գետիններ արածւելու ըլլան նէ, ասի իրենց ներսի դին չափէ դուրս կը բազմանայ, ու խեղճ կենդանիներուն ջրգողութեան հիւանդութիւն կը պատճառէ, որով շատերը կը սատկին :

3. ԼՐԻՔԵՆԵՐ : Լ. սոնք երկայն, շիտակ, ժապաւէնի ձեւ ու շատ կամ քիչ կտորներէ կամ յօդուածներէ կազմած մարմին ունին, ու աս մարմնոյն գլխու դին երթալով նեղցած ու խիստ բարակ ձեւով է :

Լայն Երիզ : Լ. տի հասարակօրէն քսան ոտք երկայնութիւն ունի, բայց երբեմն հարիւր ոտքէն աւելի երկայն, մէկ մատէն աւելի ալ լայն կ'ըլլայ, մարմինը կարճ ու լայն յօդուածներէ կազմած, ու չորս անկիւն գլխով է : Լ. ս զարհուրելի որդը մարդուս Լ. ղիքին մէջ կ'ըլլայ, ու մէյ մը որ ապականած հիւթերէ գոյանալու ըլլայ նէ, անկէ ետեւ հաւկը թով կ'աճի կը բազմանայ, ու երբեմն խիստ զարհուրելի ցաւեր կը պատճառէ : Լ. տի հասարակօրէն զօրաւոր զեղերով դուրս կը հանեն, բայց թէ որ բոլոր մարմինը դուրս ելլէ, ու մինակ գլուխը փրթի ներսը մնալու ըլլայ, նորէն ամբողջ կ'աճի կը մեծնայ :

Նուրբ Երիզ : Լ. սոր մարմինը մինակ երկայն ու նեղ յօդուածներէ կազմած է, իսկ ուրիշ կողմանէ ըստ ամենայնի առջի տեսակին կը նմանի : Հասարակօրէն չորս, տասը մինչուկ քսան ոտք երկայնութիւն ունի, ու մարդիկներու Նուրբ աղիքին մէջ կ'ապրի : Պատկեր 191 :

Գ Ե Ս Ե

Թ ՈՒ Լ Է Տ Ե Ր ՈՒ Ա Ն Ե Մ

ԱՍՈՐՑ մարմինը բոլորովին փափուկ մասերէ կազմած, ու մէկ կաշուն թաղանթէ ծածկոցով մը գոցւած է, շատերուն աս թաղանթէ ծածկոցէն խեցեղէն պատեան մը կը գոյանայ ու կը կազմուի, որն որ կամ մինակ մէկ կտորէ, կամ երկու ու կամ շատ կտորներէ յօդւած է, ու կենդանիներու մարմինը դրսանց կը ծածկէ կը պահպանէ: Իրենց շնչառութեան գործարանները թաղանթէ ծածկոցին տակն են, աս կենդանիներէս մէկ մասը, որոնք որ ցամաքի վրայ կ'ապրին, քսակի ձեւ թոքերն են, շունչ կ'առնուն իսկ ջրի մէջ ապրողները, ձկերու պէս շունչ կ'առնուն կու տան: Շարժման գործարաննին ըստ մեծի մասին հաստը կեկ մեկ ոտքեր են, որոնք փորերնուն վարի գիւրը կ'ըլլան: Լմէն ալ ձերմակ արիւն, ու կատարեալ կազմած ալ աղիք ունին: Իրենց ածումը հաւկըթով կ'ըլլայ, բայց ոմանք կենդանի ձագեր ալ կը բերեն: Շատերը ծովու մէջ, ոմանք անուշ ջրերու մէջ, իսկ ոմանք ալ ցամաքի վրայ կ'ապրին: Կերակուրնին շատ տեսակ պզտի կենդանիներ են, մէկ քանին նաեւ տընկեր ալ կ'ուտեն, ու երբեմն տընկերու խիստ մեծ փնասներ կու տան: Ինչու լատարրները երկու կարգ կը բաժնուին:

Կ Լ Ր Գ Լ Ր
Թ ՈՒ Լ Է Տ Ե Ր ՈՒ Ա Ն Ե Մ

ԱՍՈՐՑ ամէն ինչ զգացման գործարաններով, յայտնի կատարեալ գլուխ մը ունին: Սարմիններն ուն վրայի պատեանը ոլորած ձեւով է, բայց մէկ

քանին ալ առանց պատենի մարմին ունին: Այդունջ-
ներէ մէկ մասը ջրի մէջ, մէկ մասն ալ ցամաքի
վրայ կ'ապրին: Աս կարգիս շատ Սեուեր ու Տեսակ-
ներ կը վերաբերին:

1. ՍԵՆՆԵՐ ԿՈՒ ՍԵՆՆԵՐ: Ասոնք զարմանալի
են: Սարմիններն քսակի նման ծածկոցով ծած-
կըւած են, գլուխներն մեծ ու կլոր, ու երկու խոշոր
աչքերով, բերաններն ալ երկու եղջիւրէ, ամուր ու
պապկայի կըտցի ձեւ կղակներէ կազմած են: Գլուխ-
ներն ուն վրայէն ու բերներն ուն քովերէն ծծելու
անօթներով հաստ մեղէն բաղուկ կամ թեւեր
ելած ու վար ծռած են, ասոնցմով կենդանիները
կը վազեն, կը լողան ու իրենց կերակուրը կ'որսան
կը բռնեն: Ասոնք ամէնն ալ ծովու մէջ կ'ապրին,
ու գլխիվար դարձած բոլոր մեծի մասին յատակը
կը քալեն: Արբ որ հալածւելու ըլլան, իրենց ներ-
սի դին մասնաւոր պարկ մը ունին, ասոր մէջէն
մութ գունով հիւթ մը դուրս հանելով՝ ջուրը կը
պղտորեն ու ասանկով իրենց թշնամիներուն ձեռ-
քէն կը խալըօին: Աս հիւթը Ռիպէ անունով կը
ծախուի:

ԱՆԾ ԿԱՄ Ութոտանի Սպին: Ասի հասա-
րակ մարդու մը հաստութեամբ ու երկայնութեամբ
կ'ըլլայ. տառ ու երկու ոտք երկայնութեամբ ալ
ութը թեւեր ունի: Գլխաւորաբար Անծ ծովուն
մէջ կը գտնուի, ու ծովու մէջ լողացողներուն
շատ վնասակար է, որովհետեւ երկայն թեւերովը
ղիւկներ կը բռնէ, ու ծծելու անօթներովը՝ որոնք
ամէն մէկ թեւերուն վրայ երկու հարիւր հաաէն
աւելի կ'ըլլան, իրենց մարմինը ծծելով ջրին տա-
կը կը քաշէ կը տանի:

Ասոր վրայ առջի տոկները շատ առասպելներ կը պա-
ռնեն. եւ Ութոտանիէն երբեմն անանկ խոշորներ ու
զորանոթներ կը գտնուին կ'ըսէին, որոնք մեծ նաւերը
իրենց խիստ սարսափելի երկայն թեւերովը ջրի տակ կը

քաշեն կը տանին. երբեմն ալ թեւերնին երկընցընելով նստին մէջէն կամ կայմերուն վրայէն մարդիկները քաշելով կ'առնեն:

Հասարակ Սպին կամ Լոք: Հասարակօրէն մէկ ոտք երկայնութեամբ կ'ըլլայ, մարմնոյն երկու դիւերը վերէն վար ձկի թեւի նման մէյմէկ մաշկ, տասն ալ թեւեր ունի: Լսի գլխաւորաբար Սեծ ծովուն մէջ կը գտնուի, ու իր միսը կ'ուտւի:

Տեւթիէդէս կամ Թողան: Սէկ ոտքէն աւելի երկայնութիւն ունի. մարմնոյն մինակ վարի դին երկու ձկի նման թեւերով է: Վլուխը տասը թեւեր կան, ասոնցմէ երկուքը շատ երկայն, ու դէպ ի վար կախած են, ու ճոթերը հաստըկեկ: Լս ալ Սեծ ծովուն մէջ խիստ շատ կ'ըլլայ, ու իր միսն ալ կ'ուտւի: Պատկեր 192:

2. ԿՈՂԻՆՔՆԵՐ ԿԵՐ ԸՈՂՈՏՆԵՐ ԿԵՐ ԼՈՐՏՆՈՒՆՆԵՐ: Լսոնց մարմինը գրեթէ կլոր ձեւով, ու կռնակը խեցւոյ նման ծածկոցով մը ծածկըւած է: Վլուխնին չորս բողկուկներ ունին, ու ամէն մէկ բողկուկներուն ծայրերը մէյմէկ աչքեր կան: Իրենց շունչ առնելու տեղը, մարմիններնուն աջ դին ծակ մըն է: Լսոնցմէ շատ Տեսակներ կան, որոնցմէ մէկ քանին տընկերու խիստ վնասակար են:

Կարմրըկեկ Կողինջ: Լսի մէկ մատի հաստութեամբ ու երկայնութեամբ, ու թխագոյն կարմիր գունով կ'ըլլայ: Հասարակօրէն անձրեւ գալէն ետեւ դուրս կ'ելլէ, ու ճամբաներու ու թփերու վրայ խիստ շատ կը գտնուի:

3. ԽՈՂՈՒՔՆԵՐ: Լսոնցմէ մեծ ու պզտիկ ու կերպ կերպ գուներով շատ Տեսակներ կան, ամէնն ալ հասարակ ու ծանօթ են: Սնորմինին պտուտաձեւ ոլորած պատենով կամ խեցւով մը ծածկըւած է, որուն բերանն ալ կէս լուսնի ձեւ բաց է: Լսոնք ցամաքի վրայ կ'ապրին, գլուխնին չորս բողկուկներ ունին ու առջիւսեռին տակը գացողն-

րուն պէս, ծայրերը մէյմէկ աչքերով: Իրենց շունչը քսակի նման թղթերնէն կ'առնուն կու տան: Լ'մէնն ալ մեծկակ հաւկիթներ կ'ածեն, ու ըստ մեծի մասին տընկերով կ'ապրին:

4. ՍԵՂԵՐՍԵՍԵԼ: Լ'սի մէկ թիզ երկայնու-
թեամբ հաւկրթածեւ պատեան մը ունի, որուն բե-
րանը նեղ ու երկայն բացածքով մըն է: Զնդ-
կաստանի ծովուն մէջ շատ կը գտնուի, հասարակ-
օրէն յատակը կը քալէ: Պատկեր 193: X

5. ԿՈՒ: Իրեք մաստ երկայնութիւն, մէկ
ու կէս մաստ ալ հաստութիւն ունի, սեւ գունով
ու ձերմակ բծերով է: Լ'սի ծովերուն տաք դիերը
կ'ապրի, ու իր գեղեցիկ պատեանին համար ամէն
տեղ զինքը շատ կը փնտռեն: Պատկեր 194: X

Կ Ը Ր Գ Ի

Գ Ա Ղ Տ Ա Կ Ո Ւ Ր Ն Ե Ր

Ասորք մարմիններնէն զատած յայտնի գլուխ
չունենալնուն համար, գլխու վրայ գտնուած ըզ-
գայութեանց գործարանները չունին: Մարմիննին
խեցւով կամ կարծր պատեանով ծածկուած է,
աս պատեանը՝ կամ երկու իրարու հետ կապւած
կտորներէ, ու կամ շատ կտորներէ կազմած է:
Իրենց շարժումը ըստ մեծի մասին հաստ մտնէն
ոտքով մը կ'ըլլայ, ու ասի ուղած ատեննին դուրս
կ'երկընցընեն ու ներս կը քաշեն: Լ'սոնցմէ շատ
Սեռեր ու Տեսակներ կան, ամէնն ալ ջրի մէջ կ'ա-
պրին, ու իրենց ձկի նման ականջներնէն շունչ
կ'առնուն:

1. ՍՍՐԵ: Լ'սի ամէնուն ծանօթ է. անձեւ
ու անպիտան պատեան մը ունի, ամէն ծով ալ կը
գտնուի, ժայռերու ու ուրիշ բաներու կպած կը
կենայ: Ինքը իրեն կերակուր չկրնար փնտռել

Հոգալ, հապա պատեանը բաց պիտ'որ սպասէ, որ բան մը ինք ինքիրմէ բերանը գայ իյնայ: Թէ որ իր կենաց վտանգ մը տեսնէ, շուտ մը պատեանը գոցելով կը պահէ զինքը: Ըսի ըստ մեծի մասին հում կը կլլեն կ'ուտեն, ու շատերուն սիրելի է:

2. ԿՏԻՆ: Ըս ալ հասարակ ու շատ ծանօթ է, գլխաւորաբար Սեծ ծովու մէջ շատ կը գտնուի. երբեմն իր խեցիները բանալով թռչելու պէս ծովի վրայ կ'երթայ. միսը համով է, ախորժահամ կերակուր կ'ըլլայ:

3. ՍԵՐԳԵՐՏԻ ԳԵՂՏԵԿՈՒՐ ԿԵՄ ԲՈՒՆ ԿՈՆԻ: Ըսի ձեռքէ մը քիչ աւելի մեծ ու կլորկեկ ձեւով է, գոյնն ալ գոց կանաչ ու ձերմակ գծերով է: Գլխաւորաբար արեւելեան շնգկաստանի ու Պարսից ծովը կը գտնուի: Ըսոր պատեանին մէջ կը գոյանայ պատուական մարգըրիտը, անոր համար ալ աս կենդանիս բաղմութեամբ ծովու յատակէն կը հանեն:

Սարգըրիտը՝ որն որ շատ տեսակ զարգարանքներու կը գործածուի, միօրինակ գին չունի, հապա իր մեծութեան ու գեղեցկութեան համեմատութեամբ, գինն ալ կը բարձրանայ, կայ որ հարիւր, մանաւանդ կայ ալ որ հազարաւոր գերմանիայի արծաթ դահեկան կ'արժէ: Ըսոր պատեանէն ստափը կամ գաղտակրաց խեցին կ'ելլէ, որն որ զանազան տեսակ բաներու կը գործածուի:

4. ՉԿԵՆ ԵԿԵՆՔ ԿԵՄ ԽԵՑԻՆԵՑ: Ըսի գրեթէ ամէն տեղ ծանօթ է, միօրինակ մեծութիւն չունի, մեծ ու պզտիկ կ'ըլլայ:

5. ՊԵՏՆԵՐՈՒՐ ԲԵՏ: Ըսի մէկ ու կէս մինչուկ երկու մատ երկայնութեամբ տափարակ ու շիտակ պատեաններ ունի, ասոնց վրայ կաշիէ երկընկեկ ու հաստ խողովակ մը հաստատուած է, որով ժայռերու, նաւերու ու ուրիշ կենդանիներու վրայ կը կպչի կը կենայ: Ըս կենդանիս Սեծ ծովուն մէջ

կ'ըլայ, իր հաստ մազը նման թեւերը պատեանէն
գուրս հանելով, անոնցմով պզտի որդեր ու ուրիշ
կենդանիներ կը բռնէ կ'ապրի: Պատկեր 195:

Գ Ե Ս Ո

Ր Ե Ռ Ե Դ Ե Յ Թ Ե Ձ Ե Ի Ե Լ

Աս դասին վերաբերող կենդանիներուն մարմն-
նը կ'ըր կամ աստղի ձեւով կազմած է, ու աս
մարմնոյն ամէն մէկ մասերը կենդրոնէ մը ճառա-
գայթի նման չորս կողմն կը տարածին, ուստի աս
կից ճառագայթաձեւեր կ'անուանին: Ըսոնք ա-
ղիք մը, շնչառութեան գործարաններ, անօթներ
ու ջղեր ունին. բայց ասոնց ամէնն ալ ստորին աս-
տիճանի կազմած են: Հատերուն մարմինը դրսի
դիէն խեցեղէն կճեպով մը ծածկուած է: Ըմէնն
ալ ծովու մէջ կ'ապրին, ու պզտի կենդանիներով
կը կերակրին: Իրենց աճումը հաւկրթով կ'ըլայ:

1. ԸՍՏԳՆԵՐ: Ըսոնց մարմինը կ'ըր, ու աստ-
ղի ձեւ հինգ շառաւիղներով է, աս շառաւիղները
կամ պարզ մէյմէկ հատ կ'ըլան, կամ շատ ուրիշ
ճիւղեր ալ կ'ունենան: Բերանին մարմիններնուն
տակի դին մէջ տեղս, ու հինգ հինգ ակռաներով
են: Ըսոնք խիստ զարմանալի կենդանիներ են.
իրենց մարմնոյն շառաւիղներէն մէկը կոտրելու ըլ-
լայ նէ, նորէն տեղը ուրիշ մը կ'աճի կը բուսնի,
խսկ կոտրած շառաւիղն ալ իրմէ ուրիշ նոր շառա-
ւիղներ բուսցընելով հանելով, ամբողջ կենդանի
մը կ'ըլայ:

Կարմրագոյն Ըստղ: Ըսի աղւոր թխագոյն
կարմիր գունով տափակ մարմին ունի, որն որ
հինգ պարզ շառաւիղներով է. մարմնոյն տակի
դին երկայն երկայն ճեղքուածքներ կան, ոտընե-
րը կամ շարժելու գործարանները ասոնց մէջն են,

ուզած ատենը ռուբլները ներս կը քաշէ ու դուրս կ'երկրնցընէ: Ըս կենդանիս Լւրոպայի ծովերուն մէջ խիստ շատ կը գտնուի, հասարակօրէն ծովու յատակը ու եզրները կ'ըլլայ: Պատկեր 196:

2. ԼՅՐՈՒՍՏՆԵՐ ԿԵՐ ԾՈՎԱԴԵՐՆ ՈՋՆԵՐՆԵՐ: Ըսոնք կէս դնտակի ձեւ մարմնով են, ու շատ կտորներէ կազմած խեցեղէն կճեպով մըն ալ ծածկըւած. աս խեցեղէն ծածկոցին վրան՝ ողնիին պէս շարժական փշերով է, իսկ տակի դին տափարակ, ուր աս կենդանիներուն բերանը կայ, որն որ հինգ ամուր ակռաններ ունի: Ըսոնց ամէնն ալ ծովուն տակը կ'ապրին, ու հոն իրենց կռնրկի փըշերովը, ու աս փշերուն մէջ տեղերը եղած պզտի ռուբլներով կամաց կամաց կը շարժին կը քալեն:

Հասարակ Լքինոս: Ըսի միջակ խնձորի մը մեծութեամբ կ'ըլլայ, ու մանուշակագոյն, խիտ, կարճ ու սուր փշերով ծածկըւած է: Լւրոպայի ծովերուն մէջ խիստ շատ կը գտնուի: Պատկեր 197:

Օ՝ Ո՛Վ՝ Լ՝ Յ՝ Ի՛Ն՝ Ե՛Ղ՝ Ի՛Տ՛Ն՝ Ե՛Ր՝

Աս կենդանիներէն ոմանք կլոր, ոմանք ալ ժապաւէնի ձեւով են, ու ձեռքի տեղ բարակ բարակ թելեր ունին: Սարմիննին փխտիի պէս, կէս թափանցիկ է, ու մէկ քանին ալ անանկ կակուղ ու փափուկ մարմին ունին որոնք թէ որ ջրէն հանւին ու ձեռք առնուելու ըլլան, կը լուծին ու մինակ բարակ մաշկի մը պէս կը մնան: Լ՛մէնն ալ ծովու մէջ, բայց գլխաւորաբար տաք գիւրը կ'ապրին, ու իրենց բերներնուն քովերը եղած բարակ թելերով պզտի կենդանիներ ու ձկեր կը բռնեն ու անոնց արիւնը կը ծծեն. շատերը՝ իրենց ներսի դին, մէկ ստամոքսէ ու հաւկրթի խողովակէ մը ի զատ, ուրիշ գործարաններ չունին: Լ՛սոնցմէ շատերուն մարմնոյն դաշուելու ըլլայ, եղիճի պէս այրել մը ունին, ուստի առած աս անուամբ կը կոչւին: Ոմանք գիշերները իրենցմէ անանկ լոյս մը կու տան, որ տեսնողը կը կարծէ թէ անթիւ անհամար կրակէ գնդակներ ծովու մէջ կը պլպլան կոր: Օ՛տլային եղիճներէն ոմանք խիստ մեծ մարմնով կ'ըլլան:

1. Օ՛ւրգոսուսուր ԹՈՒՐ: Էրկու մատի չափ երկակտուր ունի. մարմինը զանգակի մը ձեւ է, ու ասոր վերջի ծայրերուն վրայ արտեւանանց պէս դեղին մաղեր կան: Լ՛սի շատ ծովերուն մէջ կը գտնուի: Պատկեր 198 երրորդը, աս կենդանւոյս խոշորցուցածը կը ցուցնէ որն որ պզտի ձուկ մը բռնած կը ծծէ կոր:

2. Լ՛սուսուսուր ԹՈՒՐ: Ո՛ւ եց մատի չափ երկակտուր ունի ու տափարակ ձեւով է: Լ՛սի շիւսիսային ծովու ու ուրիշ ծովերուն մէջ չափէ դուրս

բաղմութեամբ կ'ըլլայ : Իր կերակուրը գլխաւորաբար պղտի ձկեր է :

3. ՀԱՍՏԵՐԵԿ ԹՈՒՐ ԽԵՄ ՏԵԽՈՒՐԵՆ : Լ'սի Եւրոպայի ծովերուն մէջ խիստ շատ կը գտնուի, ջրին երեսը կը լողայ, ու ալիքները կը զարնեն ծովեզրը կը նետեն :

Գ. Ե. Ս. Բ.

ՊՈՂԻՊՈՂՆԵՐ

Աս դասին տակը գացող կենդանիները խիստ զարմանալի են, ըստ մեծի մասին կըր ձեւով մարմին ունին, բերանին ալ մարմիններնուն վերի կողմն է : Իրենց ներսի դին ստամոքս մը ունին, ռւսկից որ բարակ բարակ ձիւղերու նման անոթներ ելած տարածած են, ասոնցմէ ի զատ շատերուն ներսի դին հակըթի խողովակներ ալ կան : Լ'սոնցմէ մէկ մասը ծովու, մէկ մասն ալ անոյշ ջրերու մէջ կ'ապրին, ու հասարակօրէն ուրիշ մարմիններու վրայ կ'աւած կը կենան, ու մինակ բերններնուն քովերը եղած բարակ թելերու նման թելերնին կը շարժեն, ու անոնցմով իրենց կերակուրը կը բռնեն բերանին կը տանին : Պողիպողներէն ոմանք հակըթով կ'աճին, իսկ ոմանք ալ խիստ զարմանալի կերպով, ձագերը հիներու կամ մեծերու մարմիններէն կ'աճին դուրս կ'ելեն, ու ետքը անոնցմէ կը փրթին կը զատուին ու ուրիշ նոր կենդանիներ կ'ըլլան : Ս'մանք ջրի տընկերու կամ ժայռերու վրայ կը կենան, իսկ ոմանք ալ անկի, եղջիւրի ու խեցւոյ տեղակ բաներու վրայ կ'ապրին : Լ'սոնք են պողիպողներու բըներ կամ կորաղիոններ ըսածները, որոնց վրայ պողիպողները զատ զատ խցիկներու կամ խորշերու մէջ անթիւ անհամար բաղմութեամբ կ'ապրին, ու սիրտն խա-

տուտիկ գուներով կը փայլին : Բայ ըրները, որ ստակած կենդանիներու մարմիններէն կը կազմուին, ծովու մէջ տեղ տեղ անանկ խիստ շատ կը գտնուին, որ բոլոր ծովուն յատակը կը ծածկեն, ու թփեր, անտառներ կը ձևացընեն :

1. ԲՆԱՐԱՆԱՐԱՆ : Բնի ձեռքի մը մեծութեամբ կ'ըլլայ կլորկեկ ձևով, ու մատ մատ բաժնուած է : Բն ըրնին դրսի գին կաշիի նման է, ու վրան մեղուներու մաղերու բջիջներու պէս պզտիկ ծակեր կան : Բնիկայ Լարոպայի ամէն ծովերուն մէջ խիստ շատ կը գտնուի, Ժայռերն ու ուրիշ ծովային մարմիններու վրայ կ'ըլլայ : Պողիպոզները կլոր մարմնով, ձերմակ ու թափանցիկ են, ու գրեթէ երեք ու կէս գիծ երկայն ու մէկ գիծ լայն կ'ըլլան : Պատկեր 199 երորդին — գիրը բունէն զատւած պողիպոզ մը, իր տարածած զգացման թելերովը կը ցըցունէ : Իսկ քը ըրնէն կտրած կտոր մըն է, որուն մէջ երեք հատ պողիպոզ կայ, որոնք իւրենց զգացման թելերը ներս քաշած են :

2. ԲՆԱՐԱՆԱՐԱՆԱՐԱՆԱՐԱՆ : Բնի աղւոր կարմիր բուն մը ունի, որն որ ծառի մը պէս ծիւղացած է, ու շատ հեղ հինգ օտք բարձր կ'ըլլայ : Պողիպոզները խիստ պզտիկ են ու ծիւղերուն վրայ աս դիս ան գին ցրուած նստած են : Բն կորաղիոնը Խեծ ծովուն մէջ տասն ու հինգ մինչդեռ հարիւր ձող խորունկութեամբ յատակը խիստ շատ կը գտնուի, մասնաւոր գործիքներով պսի ծովու տակէն դուրս կը հանեն կը ժողվին, ու շատ յարգի է, գլխաւորաբար շնդկաստան շատ կը տարբի, զանազան տեսակ զարգարանքներ կը շինեն, ու ուրիշ շատ բաներու կը գործածեն : Պատկեր 200 :

3. ԲՆԱՐԱՆԱՐԱՆԱՐԱՆԱՐԱՆ : Բնի ծառի նման ըրներ են, ու ասոնց վրան աստղի ձև պզտիկ խրցիկներու մէջ պողիպոզները կ'ապրին : Բնէն ծովուն մէջ կը գտնուին, իսկ տեղ տեղ անանկ շատ

Աստուք կենդանիներու վերջին ու ստորին դասը
կը կազմեն: Իսկ ասոնց ջրածին ըսելնուն պատ-
ճառն ան է, որ երբ որ տրնկի կամ կենդանւոյ ա-
պականած մասերուն վրայ ջուր ցանւելու ըլլայ,
ու մէկ քանի օր բաց արեւին մէջ կենալու ըլլայ,
անթիւ անհամար պզտի կենդանիներ իրենք իրենցմէ
կը գոյանան, բայց անանկ պզտիկ են որ շատերը
խիստ աղէկ մանրացուցով հաղիւ կը տեսնուին:
Ասոնք կենդանիներու մէջէն ամէնէն պարզերն են,
ու իրենց մէջէն խիստ ստորիները շողքքի նման
հիւթէ մը շինած շուտ շարժող պզտի գնդակնե-
րու պէս կ'երեւան: Ոմանք երկրնկեկ կլոր ձեւով,
ոմանք ալ տափակ են, իսկ ոմանք պզտի մազերով
կամ ասոր նման կերպ կերպ բաներով ծածկած
են: Աստարակօրէն ասոնցմէ շատերը իրարու կը պ-
չելով ամէնը մէկէն ամբողջ մը կը ձեւացընեն, ո-
րուն զրօսի ձեւը կերպ կերպ կը փոխի: Ջրածին-
ներու կեանքը խիստ կարճ է: Բերդինի երեւելի
կրներերդ կոչած ուսուցիչը, որն որ շատ տարի-
ներ աս զարմանալի կենդանիներուն որպիսութիւնը
քննելու պատաղեցաւ, իր փութածան ու աշխա-
տալի քննութիւններովը աւելի յայտնի ցըցուց որ
ասոնք երեք շաբաթէն աւելի չեն կըրնար պահուիլ:
Իայց հաւանական կ'երեւայ, որ ասոնք ազատ մնա-
լու ըլլան նէ, հասարակ ջրի մէջ աւելի երկայն
կ'ապրին: Որովհետեւ լճերու ու ճախիններու մէջ ան-
հատում տրնկերու ու կենդանիներու մնացորդներ
կը փտին, անոր համար աս զարմանալի պզտի կեն-
դանիներն ալ միօրինակ կը շատնան, ու կեցած
ջրերը հազարաւոր բազմութեամբ կը լեցընեն:

1. ԼՅԴԵԳՆ ԿՈՒ ԿԵՄ ՓՈԳՆԻՈՐ : Կէս գծի մօտ երկայնութիւն ունի, անոր համար ալ պարզ աչօք աղէկ կը տեսնուի. մարմինը՝ գոց գունով մաշկէ խողովակի մը մէջ կ'ըլլայ, ու ակն վանիի պէս փայլուն է, ու երկու աչք ունի: Լսի ջրի տընկերու վրայ կ'ըլլայ, քիչ մը շարժուելուն պէս, շուտ մը ինք զինքը խողովակին մէջ կը քաշէ: Պատկեր 203:

2. ԼՍՈՒՆԻԿ : Լսի զանգակի ձեւ, ու ակն վանիի պէս ալ փայլուն մարմին ունի, որուն երկակտուրը մէկ գծի երեսներորդ մասին մէկ մասն է, ու բարակ պոչով մը ջրի տընկերու ու ուրիշ մարմիններու վրայ բազմութեամբ մէկտեղ կը կենայ: Լս կենդանիս մինակ կեցած ու հոտած ջրերու մէջ կը գտնուի, ու շատ հեղ անանկ բազմութեամբ կ'ըլլայ որ ջուրը ասոնց մարմնոյն ճերմակութենէն փրփրածի պէս կ'երեւայ: Իր աճումը չափէ գուրս շուտութեամբ կ'ըլլայ, ինչու որ քիչ ատենեւան մէջ սոսկալի կը բազմանայ: Կերակուրը փտած տընկեր ու կենդանիներ է, ու ողջ պզտի կենդանիներ կլլելը ամենեւին դեռ չէ տեսնուած:

Պոչը անանկ բարակ է, որ որչափ որ աղէկ մանրացուցով խոշորցըւելու ըլլայ, հազիւ մազի մը հաստութեամբ կ'երեւայ, բայց ըստ մեծի մասին մէկ մատէն աւելի երկայն կ'ըլլայ: Լսի շարունակ շարժման մէջ է, իր պոչը անանկ շուտ շուտ կը պըլտրէ ու կ'երկընցընէ որ աս շարժումը հազիւ կը տեսնուի: Պատկեր 204:

3. ԼՍԿՆԵԿ : Լսի գծէ մը երկու հազար անգամ պզտիկ է, բայց ոմանք ալ կը գտնուին, որ մինակ հինգ հարիւր անգամ պզտիկ կ'ըլլան: Լս կենդանիս ապականած տընկերու վրայ ցանաւ ջրի մէջ կը գոյանայ: Լսանկ ջրի մը ամէն մէկ կաթիլը մանրացուցով նայւելու ըլլայ, հինգ հազար միլիոնի չափ, ինչպէս որ հաշիւ եղած է, ասանկ կենդա-

նինքն մէջը կը տեսնուին : Պատկեր 205 երորդը՝
Երենքերգին ըրած փորձին համեմատ ... ին տակի
կենդանիները հասարակ մանրացուցով տեսնուած-
ները կը ցուցնեն, իսկ ք ինը աւելի աղէկ ու շատ
խոշորցրնող մանրացուցով տեսնուածները : Ը-
հաւաստիկ հոս տեղս մարդուս աչքին առջեւը զար-
մանալու ընդարձակ դաշտ մը կը բացւի, ու պէտք
է որ Երարչին կարօղութեանը, իմաստութեանն
ու բարութեանը վրայ սքանչանալով, ինքն ալ
աստուածապաշտ Սաղմոսանուագին հետ աղաղակէ,
Որպէս զի մեծ են գործքո՞ճեր, զամենայն ինչ ի-
մաստութեամբ արարեր, եւ լցաւ երկիր ստեղ-
ծուածովք քովք :

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐՈՒ

Օ Գ Ո Ւ Տ Ը

Քրեւ է որ աշխրոյքիս վրայ գտնուած այնչափ ան-
չափ բաները, որոնցմով երկիրս, ջուրն ու օդը լե-
ցուն է, աղէկ մը մտածելու ըլլանք, անոնց մէջէն
շատ քիչերը մարդուս համար օգտակար են . բայց
եղածներէն ալ Ըստուծոյ մարդուս վրայ ունեցած
հայրական գութը բաւական յայտնի կ'երեւայ :

Սինակ կենդանիներուն մեղի ըրած օգուտնե-
րէն մէկ քանին համրենք : Կաթնատու կենդանի-
ներէն շատերուն, թռչուններուն, ձկներուն եւ
այլն միսը կ'ուտենք . կովերուն, այծերուն ու ուղ-
տերուն կաթը կը խմենք, կամ անկէ եղ, պանիր
ու սեր կը շինենք, շատերուն ալ ճարպը կերակ-
րոյ, լուսոյ եւ ուրիշ բաներու կը դործածենք :
Կենդանիներու մորթէն կաշիներ կը հանենք . ի-
րենց մազերէն հագուստներ, ու իրենց ոսկրներէն
ու եղջիւրներէն կերպ կերպ օգտակար կարասիք կը
հոգանք :

Մարդս կենդանիներուն զօրութիւնն ալ իրեն
օգտին ծառայեցընել սովըեցաւ։ Ահաւասիկ փե-
ղը, ան անճոռնի կենդանին, ահաւասիկ ուղտը,
ահաւասիկ ձին, եղը, շունը եւ այլն բոլոր մեր
ձեռքն են։ Մէկը մեր լճնամեաց հետ պիտի կը-
ռուի, մէկալը մեր բեռերը պիտի վերցընէ տանի,
ասիկայ մեզի մեքենաներ պիտի դարձընէ, կամ
զմեզ մէկ տեղէ մէկալ տեղ պիտ'որ տանի բերէ,
անիկայ երկիր պիտի գործէ, մէկալը որսորդու-
թեան մէջ մեզի օգնական պիտ'որ ըլլայ, կամ մեր
ապահովութեանը հսկէ պիտ'որ, վերջապէս ամեն
մէկը մեզի մէյմէկ ծառայութիւն պիտի ընեն իրենց
կարողութեանը չափ, ու մեզի հետ կամ մեր տեղը
պիտ'որ աշխատին։

Սեղունները մեզի մեղը կը ճարեն . կերպասաբերները ազնիւ մետաքս, ու գիտորաբերները զարմանալի կերպով գիտոր կը պատրաստեն :

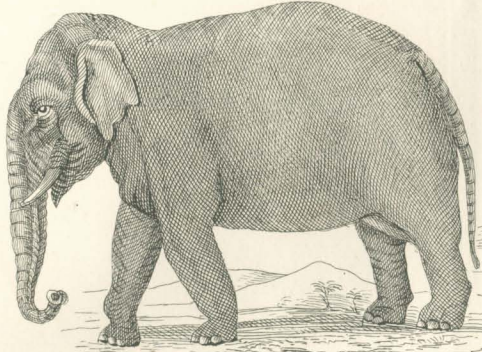
Կենդանիներէն շատերն ալ մեզի օգտակար վարդապետութիւններ կու տան, ինչպէս մրջինը մեզի խնայութեան օրինակ մըն է, իսկ մեղուն աշխատասիրութեան, ու երկուքն ալ մեկտեղ խաղաղութեամբ միաբանական կեանք անցընելու գեղեցիկ պատկեր են:

1) երջապէս կենդանիներու գոյներուն աղտո-
րութիւնը, իրենց զուարճալի շարժումները, ու
կերպ կերպ վարպետական գործքը ու անոյշ եր-
գերը զմեզ զուարճացուցած ատեննին, սըրտերնիս
ալ շնորհակալութեամբ պիտի լեցւի Երարչին բա-
րութեանը վրայ, որն որ աս ամէն կենդանիներով
չէ թէ մինակ մեր հարկաւորութիւններուն, հապա
միանգամայն մեր հանգստութեանն ու զբօսանքին
հոգ կը տանի:

50.

42.

40.

43.

47.

41.

45.

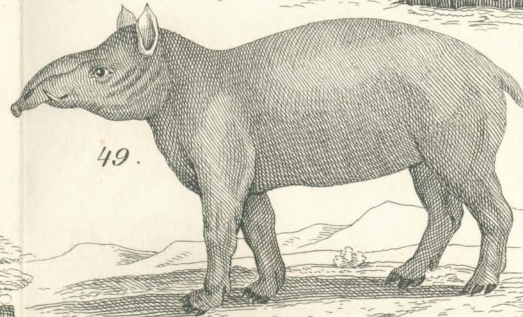
46.

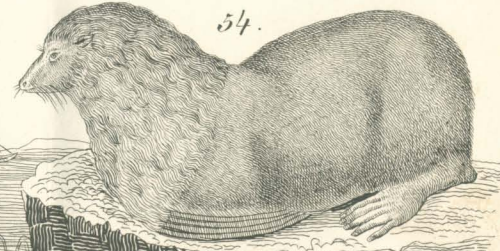
48.

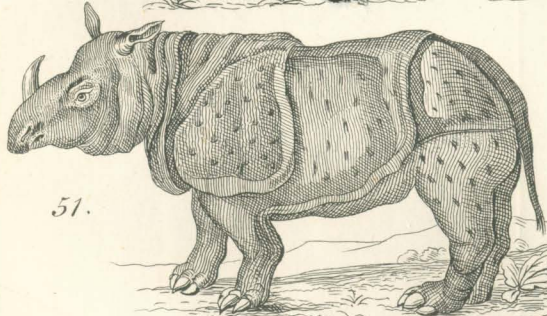
49.

54.

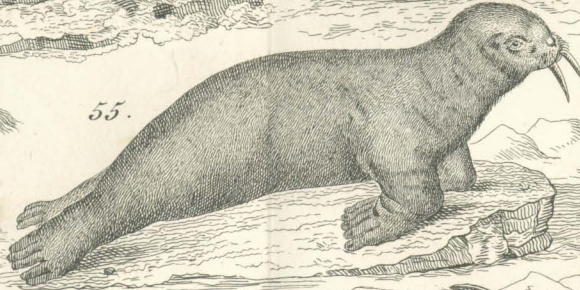
51.

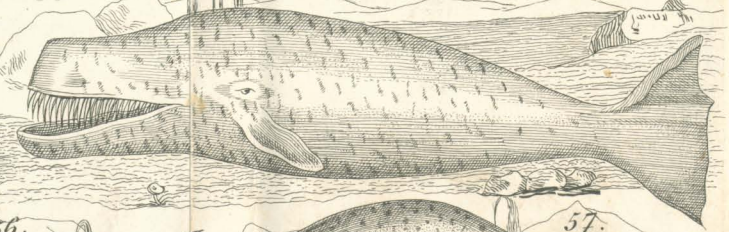
44.

55.

58.

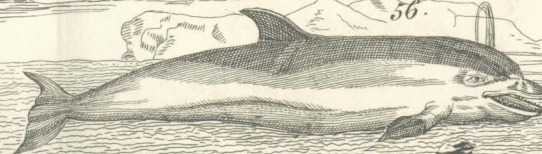
52.

53.

56.

57.

95.

100.

113.

89.

114.

115.

112.

110.

111.

91.

105.

85.

106.

104.

94.

108.

87.

86.

102.

93.

101.

117.

103.

98.

96.

90.

109.

88.

99.

107.

92.

97.

116.

